CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuncripts Library
S.D.P.B.
Coll. No. 647

Title Gādādharī

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 647 Subject: ~~Grammar~~ Nyāya

Title: Gādādharī - a ṭīkā on Śiromaṇi

Author: — Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: —

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 4.6" to 10.2" Extent: 9 to 126 foll.

Language: Sanskrit. Script: Devanāgarī

Remarks: Begins and Ends abruptly.

धावच्छिन्नपक्षतानिष्ठनिरूपकताकसंसर्गेण तेषूद्देशो वह्निमानित्याद्येशे साध्यविशिष्टपक्षाप्रसिद्धावधिकरणताख्यविषयतापारत
प्रकारकेच्छायामप्रसिद्धिः पृष्ठादिनिष्ठताद्दशसंबन्धावच्छिन्नवृत्तिविषयतानिरूपकत्वस्य विवृद्धावपि प्रकारीसंसर्गाख्य
वच्छिन्नत्वात् वस्तुतस्तु साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नतत्संसर्गावच्छिन्नविधेयता
निरूपिततत्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नोद्देश्यताकत्वपर्यन्तं विवक्षितं पर्वतो वह्निमान् पर्वतो घटवानित्याहार्येच्छेति सा
मग्री दशायां सर्वत्र उक्तत्वात् वह्निविशिष्टपर्वतविषयकानुमितिर्जायतामित्याकारकेच्छावत्काले पर्वतादिपक्षक
वह्न्यादिविधेयकानुमित्युत्पत्तेरपि न क्षतिः तादृशोद्देश्यताघटितविधेयताकत्वे घटवत्तादृशोद्देश्यताकत्वप्रकारकेच्छाविरहात्
तेन केवलपर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यताकत्वेन तादृशोद्देश्यताप्रकारकानुमित्सा दृष्टापाय पर्वतो घटवानित्याद्यनुमितिसामग्रीसत्त्वेन
वह्न्यनुमित्यापत्तिः एवं पक्षतावच्छेदकादिनिष्ठानवच्छिन्नत्वावगाहित्वमपि निवेशनीयं अन्यथा जातिमान् वह्निव्या
प्यवानित्यपरामर्शकाले पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिसत्त्वेऽनवच्छिन्नत्वानवगाहीच्छाकाले पर्वतो वह्निमानित्यनुमि
त्यापत्तेः पर्वतो वह्निव्याप्यवानिति परामर्शकालीन जातिमान् वह्निव्याप्यवानिति परामर्शसत्त्वकाले नानवच्छिन्नत्वा
नवगाहीच्छानां च तत्तद्व्यक्तित्वेनोत्तेजकत्वमिति यो यौ साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वप्रकारकत्वं निवेशनीय
न च नन्वेवमपि नियमतः किंचिदिति किंचिद्विषयकत्वप्रकारकत्वं निवेश्यतामिति चेत् ज्ञानं जायतामित्यादीच्छाया रणं
संसवतीति यत्किंचिद्विशेष्यत्वप्रकारकेच्छानुधावनं च किंचिद्विषयकत्वं विशेष्यस्य ज्ञानस्याप्रसिद्धत्वात्तादृशे
च्छेवनसंसवति ज्ञानमेवच्छायां स्वरूपसत्ताः स्वविषयसिद्धेरविरोधित्वात्तदुक्तं न हि ज्ञाने जाते ज्ञानेच्छा सर

ग़ीत्रिवाधेरन्तःत्र वर्त्तिमत्किंचिद्विशेषवदं ज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छायाः पक्षताघटितत्वात् तदनुमितित्वप्रकारक
त्वनिवेशे पक्षताघटकेच्छावारणसंभवे किंचित्तत्र साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वप्रकारकत्वनिवेशेन तत्र आह तु
मितित्वप्रकारिकायाः सिषाधयिषायाः सत्त्वे सालकसिद्धिदशायामपि पर्वते वह्निमान् ज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छानसंभवति तत्र इच्छ
मीमतपक्षतादित्वप्रसिद्धे वा सिद्धसाधनासंभवः समाप्तौ इति किंचिन्निमित्तमावाह्यादिरूपसिद्धेरभावसत्त्वे पुनःसिद्ध
ज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छायाः सत्त्वसंभवात् पक्षताघटनतया इति मूलतादित्वप्रसिद्धेरनंतरमिच्छापर्थः अनुमि
त्युसाधनेतितया वा अनुमितित्वप्रकारकत्वनिवेशापि तु समयानुपपत्तौ ज्ञानानां सत्त्वप्रसंगादिति भावः इदमुप
लक्षणम् अनुमितित्वप्रकारकत्वनिवेशोऽपि प्रयत्नानुमितिं जायतामितीच्छाकाले सिद्धेर्वा प्रत्यनुमितिवारणायस ज्ञा
कृतसाध्यादिविषयकत्वप्रकारकत्वनिवेशमनावश्यकं न च अकृतसाध्यादिविषयकत्वानुमितिनिमित्तविषयकत्व ति
निवेशनेनापि निर्विशेष्याकारणसंभव इति वाच्यम् इमितीच्छायामपि प्रत्यनुमितिरेव वह्न्यादिगोचरसन्दहालेव
नानुमितिविषयकत्वानुमितित्वप्रकारकत्वनिवेशाद्यनुमितिरेव पक्षमपक्षसत्त्वादिनाऽनुमितिविषयकत्वेनानुमि
त्यापत्तिरिष्टत्वात् अनुमितौ पक्षतादित्वेन प्रकारतया सिद्धताद्यो इच्छाया अस्त्वान्वयात् अनुमितित्वप्रकारकेच्छासम्भव अ
कत्वात्तेन वा अनुमितित्वप्रकारकत्वस्यानिवेशापत्तिर्बहुः प्रसंगतः सिद्धोऽवश्यं सामग्र्यां च सत्यां वस्तुसतीनिर्विशेषे
जायतामितीच्छासत्त्वे अनुमित्यापत्तिरिति वा धर्मपक्षतासत्वे अनुमितित्वप्रकारकेच्छाविरहविशिष्टसमानविष राम
१

पक्षताव्यसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वोऽद्वानुमितिवारणासंभवात् अन्यसिद्धिदशायां पर्वते वह्निमान् जायतामितीच्छासत्वे
अनुमितिरापत्तिरत्राजअनुमितिविषयकत्वात् न चैवमपत्तित्तुज्ज रं पर्वतो वह्निमानित्याकारमानसाघुससापी आविषय
सिद्धत्वं यत्तुतायां किंचिद्विशेषवदं ज्ञानं जायतामिति साध्याद्यनुमानं बमसंसिद्धाविषिष्टस्वस्वसामग्री
प्रतिबन्धकता तापत्तिरिति वाच्यम् सुदनुमानादिप्रकारकेच्छाविशिष्टायाम् एव मानसादि सामग्र्याः अनुमितिप्रतिबंध
कत्वात् अन्यथासिद्धि अन्यप्रकारकेपि तादृश्यच्छासत्त्वेऽनुमितिसत्त्वात् मानसंगतत्व बोधोत्पत्तावापत्तिविधेयकतानमनोति
नि वेशस्यावश्यकत्वाद् दृष्टप्रकारकत्वाकर्माहि इति ज्ञानकांताज्ञानमिति प्रसंगः नाद्विषयकतावृत्ताहि एतावन्मात्रम
वनापत्ते एवानुमितिः विधेयताभावः प्रसंग तेऽमानान्यकर्मपाना प्रकारकेच्छायाऽन्यमितौ तस्य तेषु विधेयपक्षसिद्धिरिति
वाच्यं विधेयताभावः प्रसक्तव्याप्त्यनुमेयप्रकारिकायाः प्रसक्तान्यतायप्रकारिकायाऽअपेच्छायाः प्रसक्तसिद्धिकाले स
त्त्वात् अन्यलक्षणे अन्यप्रकारके च्छापर्यन्तानुधावनस्य दीपितिकृता निर्दोषत्वात् विधेयताप्रसक्तव्याप्तत्वेतत्व
२ मादितत्त्वेन विधेय डपर्दशितत्वाकाले पूर्वकृता न नाद्वैलक्षण्यमित्यादि एवमपि वह्न्यनापरस्पराद्वासिद्धिकाले आ
ज्ञानं जायतामितीच्छाव कें ज्ञानुमितिजायतेत्यनुमान सामग्रीकाले अन्यस्यागमं अपितु न्यायकपुर्यान्तरमेच्छा
याः प्रसक्तस्य तामिविधेयताप्रकारादि प्रसक्तसामग्रीकाले पित्तु वह्न्यनुमितिरात्मनि तत्रभयोः सिद्धिरभाव प्रत्यु
सकृतान्यनावामीते अनुमितिः प्रसक्तान् ज्ञानतादिप्रकारकेच्छानामनुमितिविषयकत्वान्नेत्यनुगमः पर्व
ते वह्निरूपम्यज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छाकाले सत्तासिद्धौ च तथा विधेयप्रतीतिसामानसामग्र्यां वानुमितिवारणाय प्रतिपक्षो

ग॰ टी॰ सि॰
१०

अदिग्धा साध्यत्वस्य त्वलपरीमह

व्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वेन प्रतिबंधकताकल्पनलाघवमितिचेत्‌ न तथासति तत्तद्व्यक्तित्वेनानंतप्रतिबंधकताकल्पनमपेक्ष्यानु
मितित्वादिप्रकारविशेषमंतर्भाव्यैवानुमितिसामान्येजनकत्वमुचितमितिवाच्यं तथासतिपर्वतोवह्निमानितिज्ञानेजायता
मितीच्छाकालेतथाविधोपनीतभानविरोधिप्रत्यक्षमितीच्छाविरहविशिष्टसिद्धेःसत्वेपिपरामर्शसत्वादनुमित्युप
पत्तेर्यतोहमेतदिच्छा व्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वेन सिद्धावुत्तेजकतापर्यालस्तावत्तस्यापि विशिष्याविशिष्यपक्षता वि
गमनाविरहप्रयोजकत्वात्‌ सिद्धिप्रतिबंधकतानंतप्रसंगात्‌ ननु साध्यविधेयकत्वावच्छिन्नपक्षोद्देश्यकत्वप्रकारकेच्छा
उपादानेपक्षोद्देश्यकत्वावच्छिन्नसाध्यविधेयकत्वप्रकारकेच्छायाअसंग्रहः एवंविधपक्षपरत्वानुमितिविषयिण्या
नुमितिर्जायतामितीच्छायाअपिनिरुक्तरूपेणासंग्रहः नचसाध्यसंसर्गावच्छिन्नसिद्धसाध्यांतरानुमितिसामान्यजनस
त्वात्‌ तदृशादपि सिद्धत्वप्रकारकसाध्यानुमितीच्छाविषयत्वादिरूपेण तत्रापि व्यापकत्वादित्यत्राह प्रामाण्याद्यनुमि
असत्वात्‌ सिद्धौ पक्षे किंचित्‌ परं ज्ञानं जायतामित्यादीच्छा सत्वेप्यनुमित्यापत्तेः तासां सिद्धेरुत्तेजकतानति सिद्धोऽसत्वानुमिति
तत्तदिच्छा साध्यसमुदायस्य तिसाध्य विशेषविशिष्टपक्षविषयक वगाहित्वप्रकारकेच्छा नोत्तेजकत्वप्रकारकान्‌
मितिर्जायतामितीच्छासाधारण्ये एकैकसाध्यविशेष्यत्वेन सांनिध्यानामनुमितिलौकिकप्रत्यक्षानन्तरमनुमानं जायतामित्या
कारकेच्छानां सिद्ध्यादिसत्वेपिसिद्धिविशिष्टपक्षानुमितिलक्षणप्रतिबंधकविशिष्टाभावाएवानिवेशनीयाः अन्यथाप्रसंगात्‌
तत्कालीनसिद्धिविरहवदेतत्कालीनसंयोगविशेषान्यवलम्बित्वादिविशेषणाद्युनिवेशनीयत्वादिविगमनाविरहा
दिरिति सामानाधिकरण्यसंबंधेन तत्सत्ता साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वसिद्धिसत्तानिवेशापत्त्यालाघवसंबंधे

उअनुमान...
रान
१०

नन्वनुमितौ भावसमुदायस्यानन्तसमुदायत्वेननिवेशः समुदायत्वस्याननुगतत्वात्‌ नचतत्तद्भावमात्रविषयकधीविषयत्वेन तत्‌ वह्नि
तावत्त्वस्य दुर्वचत्वात्‌ तत्तद्भावविषयकधीत्वस्य तद्भावविषयत्वेननिवेशे तद्‌ द्वयेस्यापिप्रवेशेनतत्तद्भावानांतत्त
भावत्वेन निवेशापत्त्याविवेकनिवेशेपि तत्समुदायत्वादित्यत्राह भावानां मिथोविशेष्यविशेषणभावनायत्ना
नवेशिष्ट्यादिविशेषप्रतियोगिताकस्वरूपसंबंधाननिवेशेनवृत्तिमत्वात्‌ विधेयतानिरूपितकालेनुमित्यापत्तिः
तत्र तत्सामान्यव्याप्तिविरोधिताविशेषसंबंधसत्वेपि उक्तवस्तुविषयकच्छा सत्वानुमित्यापत्त्यतत्समुदायत्वेनासि
द्धोविशेषणत्वं किंतु तत्तत्स्वविशेषसत्वेन तत्तद्भावसाधारणीत्वात्‌ तत्तद्भावमात्रविषयकधीविषयत्वरूपपस्पृष्टमावसाव
समुदायत्वस्य तादृशरूपेणनिवेशितावद्‌भावानांतत्तद्‌भावत्वेनैवनिवेशनीयतयातत्तद्‌भावत्वेन तत्तद्‌भाववैशिष्ट्यनिवे
शोपेक्षया महागौरवात्‌ तादृश्याः पुनः किंचिद्विषयत्वतद्व्यक्तित्वेन निवेशतया विधेयीभूतस्यापि विनिगमनाविरहान्निवे
नाद शप्रसंगात्‌ यदि च निवेशविशेष्यविशेषणभावोपन्नेष्ववानां विशेष्यत्वव्यासज्यवृत्तिरेकमवच्छेदकत्वं सिद्धांतविरु
द्धमितितन्नेतत्तद्‌ भावविशेषविलापरा सावस्यावच्छेदकतन्तुपपत्तेस्तत्रच विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहे
पि तत्समिति गतस्तत्तदभावावत्तत्साविशेषविषयकधीविषयत्वेन निवेशेपि नानेतत्तद्‌भावविषयतानामेकविशिष्टापरत्वेन
विशेषणीयतया विशेष्यविशेषणभावेविनिगमनाविरहस्याव्यापकत्वादिति तत्तद्‌च्छायाअनुगमेपि एकरूपेणासर्वा
सामिच्छानां तत्परामर्शसत्वेपि सत्तितासिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धसाध्यवत्पक्षानुमिति जनकत्वानुपपत्तिःतावत्‌
सावविशिष्टसिद्धसाध्यस्याननुगतत्वादिति साधः पक्षत्वाबधेयं वह्निविशिष्टपर्वतज्ञानसंसर्गानुमितिर्जायतामि
त्याकारकेच्छानामपि तत्साध्यविशिष्टपक्षावगाहित्वप्रकारकत्वापर्वतोवह्निः सिद्धिकालेतत्सपक्षकानुमित्या
दिसामान्यानुसत्तासंप्रति भावव्याप्तपर्वतवह्न्यनुमित्यापत्तिः अनुमितिसाध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वात्‌ किंवि
द्विषयकत्वप्रकारकत्वविशेषणस्य अपानिवेशाद्‌ वह्निविशिष्टपर्वतज्ञानसंचारानुमितिमुयामितिमानसत्वेनेच्छा
निवेशाद्‌ अन्यमतिप्रसक्तयाः अवच्छेदकत्वायोगेनासंभवादितिचेन्न एकविशिष्टापरत्वेनैवाभानान्निवेशनीयत्वात्‌ २

न तु तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वासम्भवः किं चेद्विषयकत्वानिरूपकताश्च निरूपितात्तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वानि-
श्चिरूपिताविच्छिन्नतायाः निवेशे दोषान्तरमाह। वह्निविशिष्टेत्यादि १

त॰ चि॰ गा॰
११

असंसर्गप्रसंगः वह्निविशिष्टपर्वतविषयिण्या अनुमितेः विषयकानुमितित्वमिन्नानुमितिनिरूपितविषयताशालिसाधारणाकारकेच्छाविष-
यतापर्याप्तिस्वीकारे प्रसंगस्याव्यवारणात् चेत् इच्छाविषयतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिनिवेशेन अभावप्रकल्पनाच्च
वह्निविशिष्टपर्वतानुमितिर्भवत्वितीच्छायाः तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकानुमितित्वपर्याप्तविषयतावच्छे-
दकताकेच्छात्वेनैवोत्तेजकत्वे पर्यवसिते अनुमितित्वानन्तर्भावेन इच्छायास्तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्व-
विशिष्टविषयतावच्छेदकताकत्वासाधेनाप्रसंगस्य तादृशस्य च अनुमितित्वप्रत्यक्षान्यज्ञानत्वादिप्रकारकेच्छानामि-
अनुमितित्वविषयकत्वरूपेण संग्रहासिद्धान्तप्रसंगतेन यत्र तत्र परित्यज्यैव यथाश्रुतं साधयितावच्छेदकानीमतस्मि-
तित्वप्रत्यक्षान्यज्ञानत्वादिप्रकारकेच्छानां तत्पक्षदृष्टत्वेन निवेशनमेवाभिमतमिति बोध्यम् पक्षोत्तरस्तु चकाकारा
पत्तावात्मसमवेतानुमितित्वप्रत्यक्षान्यज्ञानत्वादिप्रकारकेच्छानामतादृशत्वं समनुमितित्वात्तत्साध्यविशिष्टतत्पक्ष-
प्रकानुमितित्वपर्याप्तावच्छेदकताकत्वेनाहृतासाधर्म्यघटकपरिसमाप्तावच्छेदकताकत्वं तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयक-
त्वानुमितित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपकविषयताकत्वमेव पर्यवसितम् एवं च तत्साध्यविशिष्टतत्प-
क्षविषयकत्वप्रत्यक्षान्यज्ञानत्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपकविषयताकेच्छात्वादिना प्रत्यक्षा-
न्यज्ञानत्वादिप्रकारकेच्छानां तत्पक्षस्तेजकतापेक्षया निरूपकधर्मघटकानुमितित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदक-
तापन्नप्रत्यक्षान्यज्ञानत्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वनिवेशनं तत्त्वं लाघवात् तु संवतापत्तेरूपेणोक्तप्रत्यक्षान्य- राम
ज्ञानत्वादिप्रकारकेच्छानामपि संग्रहः संसवतीति वह्निविशिष्टपर्वतविषयकेत्यापत्तामितिप्रकारकेच्छानां तत्का- ११

पञ्चलक्षणी टि॰ ५७

याप्तिच्छाधीनसंस्कारोऽस्त्येवेच्चरितार्थाभावात् यापि विषयताभानमनुमितित्वावच्छिन्नत्वनिवेशनस्यावश्यकत्वमनन्तत्वेन
हमुलिवाच्यं सन्नयापेक्षं किं चिद्वच्छिन्नत्वेन निवेशपर्यवसितावच्छेदकावच्छिन्नविशेषपातयापत्तादृशविशिष्टविषयकत्वनिष्ठ-
मवच्छेदकत्वं तद्वत्त्वं प्रतियोगिताया निवेशेऽपेक्षतादृशेच्छानां वारणाससवादिति चेन्न एवं सति पक्षतावच्छेदकसाध्यावगाहित्वे वर्तते वा॰
नानुमितिविषयकेच्छानामुत्तेजकत्वप्रसंगोऽस्मिन्नेव रूपान्तरेणोत्तेजकत्वापेक्षया तादृशावच्छेदकतायामेव पक्षतावच्छेदकसाध्या-
वगाहित्वीयावच्छेदकताभिन्नत्वमपि निवेश्यतां तावते वलं संग्रहस्यापि सवात् इच्छायामनुमितिमात्रविधानासंगतेः न
च विषयतायां साध्यविशिष्टपक्षावगाहित्वापूर्ववच्छिन्नत्वविशेषणमावश्यकं अन्यथान्यानुमितिसामग्रीसमवहि- घटविषयताया
तानामनुमितिनिर्णीयतानित्याकारकविषयविरोधानुपरक्तानुमितीच्छानां वारणासंभवादिति अन्यानुमितिसामग्र्य-
समवहितलाघवेच्छानां तत्र घटकिंचनैवोत्तेजकत्वस्यापगतत्वमनयोत्तेजकानामनुगमाभिधानसंगतिरिति वाच्यं ता
दृशेच्छानां तत्र घटितत्वेन प्रतिबन्धकत्वे वातिप्रसंगवारणासंभवेन तासां वारणं नोचितम् तत्साध्यविशिष्टपक्षावगाहि-
त्वावच्छिन्नत्वमधिकमनुमितिनिष्ठविषयतायां निवेश्य पक्षत्वे लिसामग्र्यसमवहिततथाविधेच्छानां तत्र घटितत्वेनोत्ते-
जकत्वेनेतरदिच्छासाधारण्यविशेषणविशेष्यभावविनिगमनाविरहप्रयुक्तगौरवात् अन्यानुमितिसामग्रीकालीनतादृशे-
च्छानां तत्र विषयकत्वेन कालीनवानुमितिसामानाधिकरण्यकालीनविनिगमनाविरहप्रयुक्तबहुसंगवत्तादृशसामग्र्यसमव-
कालीनतथाविधेच्छानामुत्तेजकतानुमितिविनिगमनाविरहेणतत्तादृशेच्छाकालीनसप्रयोगविशेषणोत्तेजकतासंगम
दुष्परिहरत्वं प्रथमपक्षस्यापि नुपपत्तेरूपेणोत्तेजकत्वानिर्णायानुमितिरपि तन्मित्याकारकाप्यनुमितिसामग्रीस
त्वेऽपि तदिच्छाव्यक्तीनां सदा एव निवेशनीयाः न तु तासामनुमितिप्रतिबन्धकत्वमिति तत्त्वदिच्छाप्रदेशनिवेशस्थलेऽत्र तत्कालीन

यत्प्रथमं मति...
... नुमतिप्रति...
...संबन्धि...

...दीयतादृशेच्छानां तत्त्वघटितत्वेन प्रतिबंधकतया तादृशेच्छावत्त्वादनुमित्यापत्तिवारणसंभवात् निवार्यं तु पदार्थनिवेशे धर्म
प्रकारकत्वे कानुमित्साव्यक्तीनां तत्त्वघटितत्वेनैतेषु कपेक्षया तत्समानप्रकारककालान्तरीयवह्निछेदेच्छानां लघुघटितत्वेन प्रतिबंधकगौरवात् ६

ग० टी० प्र०
नवापुंसंयोगस्येच्छानिवेशेनोपपत्तिः इच्छानां तद्भेदस्याव्याप्तिकत्वात् तत्तत्संयोगसाधनानां विशिष्यसंनिवेशे चलाघवाद्वैशिष्ट्य
१२ स्य सामानाधिकरण्यपदस्य साक्षात्संबंधेन इच्छासिद्धिनिवेशे व्यवस्थैव विनाशकत्वात् तत्रापि उक्तसंबंधेनेच्छानां नि
वेशकत्वेपूर्णानुमेयमपि एतद्व्याघातं तत्संयोगवत्त्वमितिसर्वविशेषाकारके च्छानामेवानिवेशे तद्रूपेणासंयो...
घटितत्वेन पृथक्सम्बन्धनिवेशानौचित्यात् घटपृष्ठेषु च्छेदकत्वादेः च्छेदकतायामनिवेशे तत्र से
आशांतरे प्रेणपत्त्या विशेष्यत्वादनुमित्सापत्तेः कार्यकारणभावस्य चसाध्यानुमित्साविषयत्वपरिहारस्यापा
दित्सन्तुत्समासिधान संगतिरेव समयापार्थकस्य साध्यविशिष्टपक्षविषयत्वप्रकारकत्वविशेषणाभि
धानस्यासंगतिर्दुर्वारैवेतिवाच्यं अनुमित्साविषयतायां साध्यविशिष्टपक्षविषयत्वाद्यन्यप्रकारकत्वा
नवच्छिन्नत्वान्निवेश एव तात्पर्यात् तथा च साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वप्रकारकत्वनिवेशेन न प्यावश्यकं
अन्यथा किंचिज्ज्ञानं जायतामितिकिंचित्तरज्ञानं जायतामितीच्छादीच्छाधारणाः संभवात् तत्संयत्त्वाद्यन्यो सर्वा
यत्र सामिच्छानां तत्त्वघटितत्वेन प्रतिबंधकत्वे गौरवात् अनुमितिर्जायतामितिच्छाशीच्छानां च रूपानुमितित्वादिप
रतिविषयतावच्छेदकतावच्छेदवान्नेबुधकत्वान्यान्यानुमितिसामग्रीसमवहितत्वादभ्युपेत्यापत्तेः रूपसि
लेन प्रतिबंधकत्वमेवेति सर्वत्र संगतत्वं धूमेनपर्वतो वह्निमानित्याकारकेच्छाया वह्निलिंगका राम
नुमित्सुत्वात्तदाकारत्वात् वह्निसाधयिषया विशिष्टत्वेनकत्वाभावात्पक्षत्वानिवेशे सिद्धिका १२
लेऽप्यतिप्रसंगात् आलोकादिपरामर्शादनुमित्सापत्तेः पक्षतानापत्तेः अकृतत्वादित्यत आह आलोकेनेति

यत्रेति विदितं कृत्यात्यर्थ्यपादेच्छाविषयानुमितिः स्वंशप्रकारकत्वादिनाप्रतिबंधकत्वे तदकत्वे नैव शक्यत्वात् एव तस्याः सिद्धिबोधः १५

२

आलोकेन वह्निमान् आलोकेन वह्नि-
मान्‌ इत्यनुमिनोमि
इत्येतावान् विषयः

आलिंगकेच्छाया सत्त्वे सिद्धिसत्त्वे समानाकारविषयादिनानुमितिसत्त्वात्तच्छेच्छायाः प्रतिबंधकत्वं न संभवतीत्यतः सत्तामपि
सिद्धानिमित्तानुमितेः संदिग्धतया वह्निमानिति लिंगकानुमित्सावैशिष्ट्ये पक्षः अन्यमात्रेतिलिंगमाचलिंगकस्य
कारकत्वनिदर्शः सर्वधूमलिंगकानुमितिरालोकलिंगकानुमितिश्च जायतामित्याकारकसमूहालंबनेच्छाका
लेऽप्यालोकादिपरामर्शादनुमित्सापत्तेः मा भवेतितत्स्यमात्रलिंगकत्वप्रकारकत्वं च न स्थिगकत्वप्रकारकत्वं से
किंचिल्लिंगकत्वप्रकारकत्वं ज्ञातः प्रमेयसामान्यलिंगकस्थले तदन्याप्रसिद्धावपि नदोषः तल्लिंगकत्वप्रकारकत्वे
तल्लिंगकत्वप्रकारकत्वानिरूपितत्वसाध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वावच्छिन्नानुमितित्वनिष्ठविषयताकान्यत्वज्ञ
तदालोकेनैव धूमेनावह्निमनुमिनुयामित्यादिरूपे च्छादशायामालोकादिलिंगकपरामर्शानुमितेनापत्तिः आलो
कलिंगकत्वप्रकारतायाः स्वावच्छिन्नालोकादिप्रकारतान्ननिवेशनीयाः किंत्वालोकत्वावच्छिन्नप्रकारत्वमन्यथा
लोकत्वादिनाधूमत्वादिनोपस्थितिमालोकादिकं चाव गत्य एतन्नपरामर्शलिंगकानुमित्सादशायां प्रतिबंधकत्वनदे इच्छो
सावयोरापत्तेः इत्यनानुमिनुयामित्यादीच्छायामालोकलिंगकानुमित्साविरोधित्वोपपत्तये वा आलोकत्वाव
च्छिन्नत्वज्ञानेऽप्यालोकादौ तेनाज्ञायमानधर्मावच्छिन्नत्वमेवनिवेश्यं इयतो दूरालोकत्वादिलिंगकज्ञानसाम
तादृशेच्छायामविरोधित्वोपपादनायालोकत्वादिरालोकादिवृत्तिज्ञानत्वकालीनपरामर्शानुमितिनुयामित्यादि
च्छायामविरोधित्वोपपत्तये च वास्तवालोकादिवृत्तित्वस्यतेन रूपेणज्ञायमानत्वस्य चोपेक्षणाद्धूमत्वादिनालोकापूर्व
मिनुयामित्याद्यनेनानुमिनुयामितीच्छायामालोकादिलिंगकानुमित्साविरोधित्वमिष्टमेवविरोधित्वं चतादृश

आलोको द्रव्यं भिन्नि नालोकवाला नोद्देशेन त्वनुमितिप्रतिबन्धकत्वम् ...

एतस्य भेदेन एतदीयमानानुमितिप्रतिबन्धकत्वाद्याभिधानाद्यनुमितिप्रतिबन्धकत्वे वह्निव्याप्यालोकवान्पर्वत इत्यालोकानुमित्यापत्तिः

धार ग्रं ४८

आपाद्यमानादालोकवद्धादिविरुद्धं ... तत्स्यामानेवमन्तःकरणस्य तु ह्यंनालोकवह्न्यादिज्ञानस्वरूपकालीनानां आलो-
कोऽपि वह्न्यादिज्ञानकालीनानां वाह्यज्ञानालक्षणत्वेन स्वप्रकारकत्वस्वालम्बनप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमेव आलो-
कवत्त्वेनैकालीनानुमितिरूपसादृश्यानुगामिसामानाधिकरण्यविवक्षणीयवि-
धेयतानादौ ... पिधर्मैतालोकाभावादिरूपप्रतिबन्धकप्रसिद्धावपि
नालोक इत्यालोकवत्प्रत्यक्षानुमितिविशिष्टद्रव्यत्वादिमल्लिङ्गकत्वप्रकारकेच्छा तेनालोकानुमिति ...
ज्ञानताहेतोश्छातेनैवमाह व्यत्वादिमल्लिङ्गकत्वप्रकारकेच्छाननुगमस्य तद्वृत्तःप्रतिबन्धकतावच्छेदकोऽपि
... कालेऽपि सदृशानुमितेऽप्रसक्त्या कानुमित्युपगमात्तदा इच्छाज्ञानस्वरूपका-
लीनापत्तौ विशेष्यत्वैकत्वसंपादिकेच्छा ... अनुमितिसादिच्छाविशिष्टत्वे सत्युत्तरप्रतिबन्धकत्वोपपत्तिः इत्यत्रापि ... नानुमिति
कालीनानुमितिविषयानुमित्यादिच्छानां विशिष्टेति ... लिङ्गतावच्छेदकत्वावगाहि ... परामर्शजन्यत्वस्य
साध्यप्रकारिकानुमितिविषयलिङ्गतावच्छेदकत्वावगाहि ... द्रव्यत्वावच्छिन्नत्वानापत्तिः अतो द्रव्यत्वानवगाहित्वात्
तन्मल्लिङ्गकत्वप्रकारकत्वं विषयतायामेवानन्यद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वानाकि अनुमितिविरोधित्वमत्रालोकसाध्यवच्छिन्नानुमित्यादि
त्वं साधितेच्छानामालोकसाध्यवच्छिन्नलिङ्गकानुमितिविरोधित्वमत्रालोकत्वे वह्निलिङ्गकत्वप्रकारकत्वस्य आलोकसाध्यवच्छिन्नलिङ्ग
सादिच्छानां तादृशानुमितिविरोधित्वोपपत्तये वालोकत्ववह्निलिङ्गकत्वप्रकारकत्वानिवेशनीयं पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिस्त्विकार
कसाध्यप्रकारकत्वमप्यालोकतावच्छिन्नानुमितिप्रतिबन्धकतायामनिवेशनीयं पर्वतो वह्निमानित्यादौ कि-
कालिङ्गविशेषजन्यत्वानवगाहिच्छानामविरोधित्वोपपत्तये किं विह्निलिङ्गकत्वप्रकारकत्वनिवेशनेनेति चेत् न यत्किंचि-

प्रसिध्यति तत्र स्वसमानाधिकरणस्य समानकालीनालोकत्वादिविरुद्धलक्षणाविषयधर्मवत्त्वे लिङ्गकत्वे
प्रकारकानुमित्साभिन्नानुमित्साभावरूपकारणप्रसिद्धिः स्वत्वाननुगमेन कार्यकारणभावस्य तत्र अनुमितिविषय
परामर्श...

लिङ्गकत्वप्रकारतानिरूपिततत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वमेतद्धर्मेण धूमवत्त्वमित्यनुमि-
त्साकारकेच्छानां नालोकानि लिङ्गकवह्न्यनुमितिविरोधित्वं ... धूमत्वे नालोकलिङ्गकधूमलिङ्गका-
नुमित्यापत्तावसाकारकेच्छा धूमवानालोकपरामर्शादनुमितिर्धूमालोकोऽस्य पर्वतो वह्निमानित्यत्तिरेव
तादृशेच्छाविषयत्वेन एवं धूमलिङ्गकवह्न्यनुमितिरालोकलिङ्गकवह्निघटोऽस्य पक्षानुमितिरूपानापत्तावालो-
कच्छाकालेऽपि घटानुमितिसामग्र्यामसत्यामालोकपरामर्शस्य वह्न्यनुमितिर्जायते घटादिविषयका-
विशेषप्रसक्तौ ... धूमज्ञानतत्र प्रतिबन्धकतानेवाह्यतल्लिङ्गकत्वेन साध्यवि-
शिष्टत्वस्य विषयकत्वमनुमितित्वाद्विप्रकारतानिरूपितविशेष्यतामूलस्य समवतलिङ्गक-
ज्ञानविषयकानुमितिविशेष्यतालिङ्गकवह्न्यनुमितिविधिप्रकारतानिरूपितविशेष्यता
साध्यकारकत्वे तेनानिवेशनीयं धर्मलिङ्गकवह्न्यनुमितिविधिप्रकारतासंदेहविशेष्यतासंबंध
साध्यप्रकारतातिरिक्तधर्मलिङ्गकवह्न्यादिप्रकारतानिरूपितत्वस्य सम्बन्धेन एवं प्रकारतासंदेहविशेष्यतासम्बा
अन्यथा समूहालम्बनेच्छानां तादृशेच्छावत्त्वस्य तदनुपपन्नतया चतादृशेच्छानां तयाविधप्रकारतानिरूपितावि-
शेष्यतासम्बन्धेन प्रतिबन्धकत्वनिर्वाहः आलोकेनानुमितिर्जायतां धूमेन वह्निमान्पर्वत इत्यनुमितिर्जायतामित्याकारक-
विशेष्यतासम्बन्धेन प्रतिबन्धकत्वं निर्वाहः आलोकेनानुमितिर्जायतां ... लिङ्गकानुमितिसामग्री कालीनत्वाभि-
समूहालम्बनेच्छानां तादृशविशेष्यतासत्त्वादिरोधित्वेऽपि ज्ञालोकलिङ्गकवह्न्यनुमितिसामग्रीदशायां तादृशेच्छावत्त्वालोक-
लिङ्गेच्छानां तत्र व्यक्तित्वेन ... प्रतिबन्धकत्वोपगमात्तेन तादृशानुमितिसामग्रीदशायां तादृशेच्छावत्त्वालोक

तथा च तल्लिङ्गकतत्साध्यकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति तल्लिङ्गकतत्साध्यकानुमितीच्छाभावयोः कार्यकारणभावव्यभिचार इत्यर्थः तथा चालोक
लिङ्गकपरामर्शानन्तरं धूमेनानुमिनुयामितीच्छादशायामालोकलिङ्गकानुमित्यापत्तिरिति भावः

लिङ्गकानुमित्यापत्तिः पर्वतो वह्निमानित्यनुमिनुयामित्याकारकसन्देहस्थले नेत्यप्रामाणिक
त्वेन तथा लोकपरामर्शानुमितिसत्त्वे वस्तुतः लिङ्गविशेषजन्यत्वानवगाहीच्छाविशेषणस्थलेनेच्छारणमेतेन
त्वे तथालोकपरामर्शाहितानुमितिसम्बन्धे कथं किञ्चिल्लिङ्गकत्वप्रकारतानिरूपितत्वत्सा
ध्यकानुमिनुयामित्यादीच्छावारणमेव विशेष्यत्वप्रयोजनं तर्हि किञ्चिल्लिङ्गकत्वप्रकारतानिरूपितत्वत्सा
ध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वं तथा सति धूमेनानुमिनुयामित्याकारकविषयविशेष्या
ध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वं तथा सति... किन्तु किञ्चिल्लिङ्गकत्वतत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वावच्छिन्नमिति
तुपरकानुमितीच्छानामसंग्रहापत्तेः किन्तु किञ्चिल्लिङ्गकत्वतत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वावच्छिन्नमिति
त्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताकत्वमेव विशेष्यत्वेन विवक्षणीयं धूमेन धूमेनानुमि
त्वादिप्रकारताभिन्नप्रकारत्वानिरूपितविशेष्यताकत्वमेव विशेष्यत्वेन विवक्षणीयं धूमेन धूममनुमि
मानितीच्छायत्र धूमेन वह्निं पर्वतमनुमिनुयामित्यादीच्छायाः पिआलोकलिङ्गकवह्न्यनुमितिसाधारणविशेषण
मानितीच्छावत्त्वेन वह्निं परामर्शमनुमिनुयामित्यादीच्छावारणाय तत्र सिद्धिकालेनाश्रयभावकारणतानालोकलिङ्गकानुमितीच्छायां न
धूमेवास्तित्वात् तदेव तत्त्वादेनैकत्वात् तत्र सिद्धिकालीनालोकलिङ्गकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणप्रकार
तारस्यानुमितिरिति लिङ्गैकलिङ्गकेच्छाकालीनत्वपक्षलिङ्गकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणप्रकार
त्वमपुनरग्रेऽपि विषयत्वप्रतानुविषयत्वजातीयत्वानेच्छाया विरोधित्वमदृष्टचरमिति तत्राह कामिनीजिज्ञा
सायामिति यथा कामिनीप्रसक्ताग्निकवेच्छाप्रत्तिविषयप्रवृत्ताशीप्सतिबन्धिकात्वेऽपि लक्ष्यं दृष्टकृत्यतिवेधिकं
सावदिति यथा कामिनीप्रसक्ताग्नित्वे रेच्छापत्तिरिति विषयप्रसक्तार्थोऽसति वधिकात्वे लक्ष्यः तथाचोक्तस्थले पक्षताके हेपित्सानिविरहात्तादि
तिपूर्वतासनवधानस्यापानस्थलेऽसत्त्वात् समानाधिकेऽस्मर्थ्यः तथाचोक्तस्थले पक्षतापवेशे कामिनीज्ञानविषयकज्ञानानुसादृश्यसंयोऽनुसवसिद्धत्वात्तत्र
तिपूर्वतासनवधानस्यामान्यलेसत्त्वादसमाधिकेऽस्मर्थ्यः पूर्ववेऽसितसाव्यः नतु कामिनीजिज्ञासास्थलेकामिनीत्विविधविषयकज्ञानानुसादृश्यसत्त्वेऽनुसव सिद्धत्वात्तत्र
पूर्ववेऽसितसाव्यः नतु कामिनीजिज्ञासास्थलेका

पर्वतादि

नस्याः प्रतिबन्धकत्वमस्तु सिद्धसत्त्वे धूमादिलिङ्गकानुमितीच्छाश्रयामालोकलिङ्गकवह्न्यनुमितिसत्त्वादनुसरि
कृतेतयासतितु स्यप्रकृत्यापत्त्या पर्वतमितिप्रसक्ताग्निगोचरेऽभावाद्याप्यत्वपि हेतुसादृश्यतयानुपसत्तेः नयपक्षमाप
विशेषणी तानरहस्यभिसंधायपक्षापत्तिवारककल्पनान्तरमनुसरतिवेचनं वोचनं तथा चान्यलिङ्गकानुमितीच्छायाः प्रति
बन्धकत्वमसत्त्वाधितमेवेति अन्यलिङ्गकानुमितीच्छात्वत्वादुत्पत्तेः तल्लिङ्गकानुमितीच्छातल्लिङ्गकत्वप्रकारतानिरू
पितपक्षतावच्छेदकविषयकानुमितित्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताकेच्छावाव्यासिसाधयावापदेनाविवक्षणी
पिततत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकानुमितित्वावच्छिन्नविशेष्यताकेच्छाकाले सिद्धेस्सत्त्वमनुमित्युपपत्तिरतआह तदन्यमात्रलिङ्गकेति
येतर्थः न चैवं लिङ्गविशेषानुपरकानुमितीच्छाकाले सिद्धेसत्त्वमनुमित्युपपत्तेरतआह तदन्यमात्रलिङ्गकेति
रूपेणालोकेनवानुमिनुयामित्याकारकसत्त्वे सत्त्वं तदेच्छाकालेऽलोकादिलिङ्गकानुमित्युपपत्तये मावेतिलपावलक्षि
गकतत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकानुमितित्वावच्छिन्नप्रकारिकासतीयाकिञ्चिल्लिङ्गकतत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयको
नुमितित्वादिप्रकारिकेच्छान्यत्वतत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकानुमितित्वादिप्रकारिकेष्यर्थः लिङ्गविशेषानुपर
नुमितित्वादिप्रकारिकेच्छान्यत्वं साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकानुमितित्वादि प्रकारिकेष्यर्थः लिङ्गविशेषानुपर
कानुमितीच्छासत्यपक्षसत्त्वे आलोकेनेवानुमिनुयामित्याकारकधूमवह्न्यालोकान्यतमलिङ्ग
कानुमितीच्छासत्यपसंस्तत्त्वआलोकेनेवानुमिनुयामिति परकानुमितीच्छाकालेपर्वतोवह्निमानिति
जानुपूर्ण्या प्रतिबन्धकाभावात्तत्र साध्यादिविषयः लिङ्गविशेषानुपरकानुमितीच्छाकाले पर्वतो वह्निमानित्यनुमिनुया
मित्याद्यनुमित्यापत्तिवारणाय तत्साध्यादिविशेषः लिङ्गविशेषानुपरकानुमितीच्छाकालेऽपि पर्वते वह्निरित्यनुमि
त्यनुमितिसंसर्गेणेच्छाया विषयतासंसर्गेणप्रतिबन्धकत्वसम्भवेनेच्छाकालेऽलोकादिलिङ्गकवह्न्यनुमित्युपपत्तये विशेष्यत्वं यत्किं
धूमेनेवानुमिनुयामित्याधारकसत्त्वे तदाश्रयेनेच्छाकालेऽलोकादिलिङ्गकवह्न्यनुमित्युपपत्तये विशेष्यत्वं यत्किं
चित्तदेवस्तनेच्छानुमितीच्छावारणाय पचरमरकं पयप्यालोकधूमान्यतमलिङ्गकवह्निविशिष्टपर्वतविषयका
नुमितिर्जायतामालोकेनवह्निं पर्वते साधयविशिष्टपर्वतविषयकानुमितिर्धूमेनवह्निविशिष्टपर्वतविषयकानुमितिर्जायता

गा॰ दी॰ सि॰
१७

तत्तन्निरासादीछावारणायतल्लिंगकत्वतत्साध्यविशिष्टत्वतत्त्वविषयकानुमितित्वादिप्रकारतासिन्नप्रकारत्वानिरूपितविशे
ष्यताकान्यत्वमेव सत्यंतदलेननिवेशनीयंतथाचलिंगविशेषानुपरक्तानुमितीछायांताहृशविशेष्यताकान्यत्वविर
हात्किंचिल्लिंगकत्वादिप्रकारकत्वानिवेशनस्यफलमेवेतितत्त्वाविशेषविशेष्यताशालिन्येवेछायात्तेजकत्व
मितिनुतथापिताहृशविशेष्यताशालीछायामित्यवतरन्यमातेसाध्यतापिनितिप्राप्तस्वीर्तिदिशावसेयत्वन्नोयं
धूमालोकादिलिंगकानुमितिसाधारणैकपक्षतायांउसंभवाद्युक्तैवापत्तिमात्रलिंगविशेषेनापीतिलिंगसत्त्वाति
यपक्षतोभिमतेबलर्थः अपि॰ साध्यादिसिद्धसत्त्वात्मकः तत्तद्धर्मेनवद्याँत्तायंतथाचसाध्यादिसिद्धेवलिंगसे
नापिपक्षतासेद्धान्तवलिकरउतिसाव॰ नवैवलिंगसेदनपक्षतायामनुगमात्तस्याः व्यभिचारणानुमितित्व
रेनापिपक्षतासेद्धान्तवलिकरउतिसावः नचतत्तत्साध्यकत्वादिवत्तल्लिंगकत्वस्यापिकार्यतावच्छेदकानिवेशात्तव्यभिचारः
नानुगतकार्यहेतुतासंभवः नचतत्साध्यकत्वादिवत्तल्लिंगकत्वस्यापिकार्यतावछेदकानिवेशाव्यभिचार
तिवाच्यंतावताप्यालोकादिलिंगकानुमितीछाधीनधूमालोकोसत्यादिविषयकोसमूहालंबनपरामर्शजन्यानु
मितौधूमादिलिंगकानुमितीछाविरहविशिष्टसिद्धसावव्यभिचारस्यदुर्वारत्वात्तजातानुमितावपिधूमादिलिं
गपरामर्शजन्यत्वात्तधूमलिंगकत्वस्याप्तत्वात्तन्नवयत्रधूमलिंगकानुमितीछायास्तेजकतातत्रालोकादि
लिंगकानुमितीछानामपितल्लिंगकपरामर्शविशिष्टानान्तुतेजकत्वोपगमात्तेनतस्त्रलेव्यभिचारइतिवाच्यंतथा
सतित्वधूमलिंगकेछायाउपिधूमलिंगकपरामर्शविशिष्टायास्तेजकत्वोचित्यात्सर्वसाधारणैकपक्षता
याएवतुवचतयालिंगविशेषणोपीतिग्रंथासंगतिरिति धूमलिंगकेछाविरहविशिष्टसिद्धिविशिष्टस्मा रामः १७

तत्र धूमादिलिंगकत्वस्यार्थसमाजग्रस्तत्वेनेवानिवेश्यं ५

मितिनमेवताहृशसिद्धसावजन्यतावछेदकंताहृशविशिष्टत्वंचस्वसामानाधिकरण्यावच्छिन्नस्वाव्यवहितो
त्तरत्वसंबंधेन कुत्रसमूहालंबनस्थलीयानुमितिस्तत्रापिधसिद्धिविशिष्टधेतित्रतत्रव्यभिचारः सिद्धिका
ले सत्त्वात्तल्लिंगकसिसाधयिषायाउक्तस्थलमवनधूमपरामर्शादनुमित्यापत्तिः धूमादिलिंगकेछाविरहविशिष्ट
सिद्धसावादिघटितधूमादिपरामर्शादिघटितकारणतात्मस्यकार्येसतित्वप्रयोजकत्वोपगमात्समूहालंबनस्थ
लेआलोकपरामर्शादिघटितसामग्र्यातएवकार्यसत्त्वानिर्वाहात्अनात्रोव्यवहितोत्तरत्वंयवत्त्वंतृतीयक्षणस्था
धारणंस्वध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणक्षणवृत्तित्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणवृत्तिपर्याप्तत्वस्य
यायच्चक्षणासिध्यालकधूमालोकोसयल्लिंगकपरामर्शधूमलिंगकेछानुमितिप्रयोगादनुमित्यधिकरणस्य
यस्यालोकलिंगकेछाविरहविशिष्टसिध्यधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणत्वेनतदुत्पत्तिका
लात्मनुमितेस्तसंबंधेनताहृशसिद्धिविशिष्टत्वात्ताहृशसिद्धसावस्यव्यभिचारताद्वस्थ्यात्एवंचयत्रक्रमेण
सिद्धालकधूमपरामर्शधूमलिंगकेछानुमितयस्तत्रयानुमितेर्धूमादिलिंगकेछाविरहविशिष्टसिद्धिविशि
ष्टत्वेनपक्षताकार्यतानुपपत्तिरिति केवलाहृशसिद्धिविशिष्टत्वंस्वाधिकरणक्षणध्वंसासत्त्वाधिकरणक्षणा
वृत्तित्वसंबंधेनवाच्यंतत्समूहालंबनस्थलेतुधूमलिंगकेछाक्षणस्यालोकलिंगकेछाविरहविशिष्टसिद्धि
सत्त्विकत्वसंबंधेनवाच्यंतत्समूहालंबनस्थलेतुधूमलिंगकेछासमनस्यालोकलिंगकेछाविरहविशिष्टसिद्ध
धिकरणत्वात्ताहृशक्षणध्वंसासत्त्वाधिकरणक्षणासनिकत्वमनुमितेरितिनव्यभिचारः एवंसिद्धालकधूम

धूमो॰ ३५५५

विशेष्यकरूपेण समर्गत्वमभ्युपेत्य ... ॥२
विशेषकरूपेण संसर्गतानभ्युपगमेप्याह ... ॥३

...सिद्ध्यदनितर्कलत्वस्य... ॥४

८

मायपरामर्शजन्यानुमितेर्धूमलिंगकेच्छाविरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणक्षणसमवेतधंसोत्पत्त्यधिकरणक्षणोत्पत्तिकत्वा
सावात्तस्तावतकार्यत्वनिर्वाहः अथवात्मावच्छिन्नतद्व्यक्तिकावच्छिन्नतल्लिंगकेच्छाविरहविशिष्टसिद्ध्यसत्वाधिकरण
त्वविशिष्टसमवायसंबन्धेन ताहशसिद्ध्यसाधकतावच्छेदकसंबन्धघटितेनकोपि दोषः अथवात्रचैत्रसिद्धिमत्वस्यप्रति
योगसावप्रतियोगित्वस्य सामानाधिकरण्यमात्रेणसंबन्धेन ताहशसिद्धिविशिष्टान्यत्वं ताहशसिद्ध्यभावजन्यता
वच्छेदकमिति न कोपि दोषः अथवा ताहशासिद्धिविशिष्टत्वस्याधिकरणक्षणावच्छिन्नधंसाधिकरणक्षणधंसा
नधिकरणक्षणोत्पत्तिकत्वसहितोत्तरत्वसंबन्धेन वा ... ताहशसिद्ध्यधिकरणक्षणावच्छिन्न
धंसाधिकरणानुमितित्वमित्येवं तद्धंसानधिकरणक्षणोत्पत्तिकत्वमनुमितेरिति सिद्धान्तकथनतापरा
मर्शजन्यानुमितेर्धूमलिंगकेच्छाविरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणक्षणावच्छिन्नधंसाधिकरणादितीयक्षणधंसा
नधिकरणक्षणोत्पत्तिकत्वादरवाकविशिष्टसिद्धिविशिष्टान्यत्वमथवाहमितिएवं ... परामर्शानंतरं
... परामर्शतदनन्तरमनुमितिरिति ... परामर्शाद्धि
... परामर्शाजन्यतावच्छेदककोटौ ... प्रामाण्य
... परामर्शानुमितिरेव ... लिंगोपधानमते च नक
... परामर्शसत्त्वेन ... धूमलिंगकेच्छाविरहवि ८६
शिष्टानुपपत्तिः ... पर्वतत्वावच्छिन्न ... धूमलिंगकेच्छाविरहवि

धंसप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वमभ्युपेत्याह ॥४

शिष्टसिद्ध्यभावजन्यतावच्छेदककोटौ ... आलोकवान्पर्वत इति अनिच्छाकारकानुमितेर्वारण
गमेनव्यभिचारानवकाशादिति ... आलोकेनानुमिनुयामितिसकलेच्छासाधारणरूपेणे
वसिसाधयिषाप्रविष्टा ... धूमो नालोकादिलिंगकमितिवहिलानुमितिसाधारण्यं ऐक्यं वपुसत्ता
... प्रसंगसंगमप्रतिबंधकान्तरमेव कल्प्यतद्व्याप्यवान् ... लिंगकत्वासत्वासिद्धावन्यलिंगका
नुमितीच्छासत्वेनुमित्युपपत्तेः सिद्धिकाल इति सामानाधिकरण्यसंबन्धेन सिद्धिविशिष्टत्वार्थः सम्पत्तौ
चनेच्छाकाले सिद्धिसत्वेनुमित्युपपत्त्येतल्लिंगकानुमितीच्छाविरहविशिष्टेति धूमलिंगकतावच्छिन्नकालस्य
न्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यताकेच्छाविरहविशिष्टार्थकं तेन ... आलोकोत्पन्नलिंगकधूमानुमितिजोपत्ता
... लिंगकानुमितिप्रसंगः नयाआलोकेन ...
... सिद्धिसत्वे ... आलोकादिपरामर्शात् ...
... निरूपितविशेष्यताकाव्यतस्य ... प्रसन्न
... आलोकलिंगकानु
... अनुमितीच्छाया द्वितीयक्षणे ... आलोकलिंगकानु
मितेरुपपत्तेस्तथाविशेष्यताम्रालीच्छाविरहविशिष्टपर्यन्तानुधावनं लिंगविशेषानुपरक्तानुमितीच्छानामपि

संपातायातो

तानेऽभावः शुगमहृदनेगीकार आह

नित्यत्वेनैकमात्र [illegible] कालोनपाताघपेक्षा प्रतिबंधकतापसकेऽन्यलिंगकेऽर्तैसिद्धिविशिष्टेछामात्रस्यप्र
तिबंधकत्वेऽपि [illegible] परपदवत्तानुमितित्वे [illegible] छाकालीनानुपपते छाप्यकालीनां [illegible] नाशाबत्वाधिवंध
नीयमानागोरवनिमित्वं [illegible] विषयकत्वप्रकारकत्व [illegible] विशिष्टे [illegible] छानिषेधोबाधः
[illegible] साध्यविशिष्ट [illegible] विषयकत्वादिप्रकारकत्वम [illegible] लिंगके छानां [illegible] छाकालीनानुमि
[illegible] विशिष्टजकतावा [illegible] पासाम्पूत [illegible] साध्यपरामर्शेन [illegible] नित्यैभाव [illegible] अकतो
पगमात् [illegible] पक्षता [illegible] छानानुमितेछानां अन्यलिंगके [illegible] वचनात [illegible]
नीवाछिन्नास्त्राव स्यलिंगस्य [illegible] कारणतानोपपत्ता [illegible] परामर्शादि [illegible] लिंगकाडमि
तीछाविरह [illegible] सिद्धि [illegible] धर्मीवच्छिन्ना [illegible] साध्य [illegible] रूपाणाको
राजनिबंधत्वनाप्रतिबंधकत्व [illegible] लिंगकत्व [illegible] सिद्धि [illegible] अनुमितिप्र
बकान्तर्लिंग [illegible] मित्वपपत्तेः [illegible] प्रत्यक्ष [illegible] अन्यलिंगकानुमि
[illegible] परेषां [illegible] सिद्धेतदृश्यात्सार्वत्रिकत्वान्यलिंगकानुमितिसा
[illegible] नित्यात्वपरामर्श [illegible] पक्षतावच्छेदकत्वापासाम्प [illegible] धीनं [illegible]
प्रतिबंधकतावानिवा [illegible] अन्यलिंगकानुमिति [illegible] साध्य [illegible] धीनां प्रसिद्धि
लं [illegible] एवान्यलिंगकानुमिती [illegible] लिंगकानुमिती [illegible] नियमनमादाय [illegible]
तुसामानाधिकरण्यसंबंधेनत्वस्त [illegible] कालीनसमोगा [illegible] कालीना [illegible] नियमान [illegible]

[illegible] यांप्रकृतसाध्येपक्षे वैशिष्ट्यविषयाप्रामाण्यम् [illegible] वन्हिमान् पर्वत इति स्वीकृत्याघाकार समने प्रकारकनिश्चय [illegible]

विरहे [illegible] पूर्वमतेऽपि [illegible] सिद्धि [illegible] एवसिद्धौ निवेशनीया [illegible] निगमनाविरुद्ध [illegible]
[illegible] सिद्धे [illegible] सम्बन्धवृत्ति [illegible] छाव्यक्तौ [illegible] सिद्धिसत्त्वानामिद्धिनिवेशछासु
[illegible] उक्तिलाप [illegible] रूपमतेछासामान्याभावमावि [illegible] सिद्धिजनकाडु
प्रतिबंधकोनिजकेछायोरकस्याः अपूर्व [illegible] मिति [illegible] अनुमितिर्पपत्तेः [illegible] सिद्धिमि
[illegible] लिंगके [illegible] निवेशपा: न तन्यलिंगकेछायांतु [illegible] पापत्ति [illegible] बाधश
नत्काली [illegible] प्रतिबंध [illegible] विनिगमनाविरह [illegible] साधकमानाभावस्य सिद्धिकारण
परस्पर [illegible] साध्यवत्ता [illegible] प्रत्यक्षं पर्वतो वह्निमानिति [illegible] प्रकारकानुमिते
[illegible] सिद्धि [illegible] उपपत्तेः प्रकारविशेषनिवेश [illegible] वह्निमान् पर्वत इति [illegible]
[illegible] साध्य [illegible] विधेयका [illegible] अनुमिति [illegible] स्वरूपसत्ता [illegible] पक्षता [illegible]
[illegible] संसर्ग [illegible] विधेयताकानुमितिर्जनितस्पावच्छिन्नविधेयता [illegible]
[illegible] विधेयता [illegible] साध्यविधाविरह [illegible] सिद्धि [illegible] प्रतिबंधकतावच्छेदक
पूर्ववत् [illegible] पर्वतो वह्निमानित्या [illegible] सिद्धि [illegible] पर्वतो [illegible] प्रतिबंधकतावच्छेदकका
[illegible] अनुमिति [illegible] विधेयता [illegible] समानीस्या [illegible] प्रतिबंधकतावच्छेदकत्व
[illegible] विधेयताविशेषः [illegible] पर्वतत्ववह्नित्वादिप्रकारकसिद्धिः [illegible] वह्निमान् पर्वत इति [illegible] साधनसाध

ग॰ दी॰ टि॰ तेरुय

२०

अनिरुद्धव्याप्तस्तु पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वप्रकारकसिद्धिदशायामधिकविषयिण्याः सुंदरपर्वतो वह्निमान् पर्वतः सुंदरवह्निमानि

त्याद्यनुमितेः सत्त्वेन तथात्वे पर्वतत्वावच्छिन्ने साध्यहीनां किंचिद्विशेष्यकत्वपर्वतत्वादिपक्षतावच्छेदकताकत्वेनानुमि

तिविषयिणी पक्षस्य च पर्वतत्वादिनिष्ठनिरवच्छिन्नावच्छेदकताशालिपक्षतावच्छेदकताकत्वाख्यस्याप्यनिरूपकत्वेन पर्वतो वह्नि

मानिति सिद्धिदशायां आलिमान् पर्वत आलिमान् वह्निमानित्याद्यनुमितेनापत्तिः पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितौ आलिमान्वह्नि

मान् पर्वत आलिमान् वह्निमानित्यादिसिद्धेः प्रतिबंधकत्वापत्तिः प्रतिबंधकस्य पर्वतत्वावच्छिन्ने साध्यहीनां किंचिद्विशेष्यतात

दवच्छिन्नत्वेनैव विवक्षणीयं तत्र च सिद्धिनिरवच्छिन्नत्वावच्छेदकताकत्वमिति पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यता

कानुमितौ पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वस्य प्रतिबंधकत्वे पर्वतत्वेन एकपर्वतविशेष्यकसिद्धिदशायामनुमितेः तेषा

न्यपर्वतेपि साध्यानुमितिस्तु स्यात् परिमाणात्यसिद्धिः पर्वतत्वावच्छेदकताकत्वगाहित्वं किंचिद्विशेष्यकसिद्धि

त्वेन प्रतिबंधकत्वं सामानाधिकरण्येनेति एकधर्मिको अनुमितौ सत्त्वविशेषणा

मितत्त — त्वेन रूपेण धर्मितावच्छेदकत्वनिवेशनम् फलमतो किंचित्प्रतिबंधकानुमितित्वमिति धर्मिकोधर्मविशेष्या — अन्य

सावच्छिन्नविशेष्यतासाधनिवेशात्तथा निवेशने सामानाधिकरण्येन सिद्धिदशायामवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ बाधकाभावात् तत्

नेतस्यैव विवक्ष्यमाणत्वात् सामानाधिकरण्येन सिद्धिदशायामवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ बाधकाभावात् पर्वतसा

मानाधिकरण्यमात्रावगाहित्वसिद्धेः धर्मिविशेषोपि तत्तत्पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नतत्पर्वतनिष्ठविशेष्यताकानुमितौ पर्वतसा

प्यवच्छिन्नतत्पर्वतादिविशेष्यकसाध्यवत्ताविषयकत्वेन प्रतिबंधकत्वमिति भावः अन्यथा तत्पर्वतादावनुमितेरनु — राम

पपत्तेरिति — यद्वा धर्मिविशेषोनिवेश्यः तत्तु पश्यते अनुमितिविधेयपक्षतावच्छेदकसाध्ययोः सामानाधिकरण्यम — २०

साधिकत्वविरहेण धर्मिविशेषोनिवेश्यस्तदुपज्यते

२ तदवगाहित्वमेव चानुमितौ पक्षतावच्छेदकदेशकालावच्छेदेन बाधग्रहस्याविरोधितया बाधस्यासिद्धिव्यभिचारासंकरमतिरुक्त

प्रावस्थायविशेष

दवगाहिनी तयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावावगाहिनी चावच्छेद्यावच्छेदकभावो पि क्वचित्स्वरूपसंबंधविशेषः यथा

व्यावृत्तिर्भेदः संयोगी सादेन्द्रियादिसंयोगाधारत्वादिनामत्र तद्व्यस्य तस्य तु वचित्तादवच्छिन्नव्याप्यव्यापकभावः यथा द्वि

वीरूपवती सा पृथिवीत्यादिरूपा पोलनदत्तसाध्याभावाप्रसक्तिविशेष्यतात्र स्वपक्षतावच्छेदकस्यावच्छिन्नत्वसंबंधेन प्रका

रसंपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वेन तदवच्छिन्नसाध्यनिर्वाच्यावच्छेदितस्य संयोगादेः पक्षाभावसाध्यस्य संसर्गत्वमितिसमपदेनतत्ताद

शीत्यनुमितिः पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिसिद्धिदशायामपि जायते तस्य नविषयकसिद्धिदशायां

मधिकविषयकानुमितेः सर्वत्र सर्वसिद्धत्वात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरुत्पत्तिरनापत्तेः सिद्धसाधनात्

तदुत्पत्तावेवोपपाद्यमिति पक्षतावच्छेदकस्यातिसामानाधिकरण्ये सामानाधिकरण्यमात्रेणानवच्छेदेन पक्षतावच्छे

दकावच्छेदेन सिद्धेः सिद्धेरवसामानाधिकरण्यमात्रावगाहित्वसिद्धेः प्रतिबंधकत्वमवकारव्यवच्छेदाय भावः पर्वतो वह्निमा

नित्यादिसिद्धिदशायां पर्वतः सुंदरवह्निमानित्याद्याकारकानुमितेरुत्पत्त्यापत्तिविधेयतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिः प्रतिबध्यताव

च्छेदककोटौ निवेशनीया एवं संयोगादिनावह्नेः स्थितत्वपि संयुक्तसंयोगादिनावह्न्याद्यनुमितिस्सत्सेति संसर्गतायाः अपि पर्याप्ति — वच्छेदकता

निवेशनीया एवं चावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ समवायादिसंबंधेन संयोगादेर्विधेयतावच्छेदकतायाः संसर्गताया अपि पर्या

प्तत्वात् तदनुमितेन सामानाधिकरण्यमात्रावगाहित्वसिद्धिप्रतिबध्यत्वमिति ना चास्तु व्यापकतायाः संसर्गतया सामाना

साधायपक्षतावच्छेदकाक्रान्ततया व्यापकविषयकानुमितेरवपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ तत्र सामानाधिकरण्यमा — सामा॰ अनुमिति॰ न

त्रावगाहिन्याः सिद्धेरविरोधितया पक्षतावच्छेदकव्यापकीभूतसाध्यताकानुमितेरेव सिद्धिसामान्यप्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ — उद्देश्य अनुमिति॰

(इति व वृत्तिमत्त्वे प्रतिकारो कृत्वा पक्षतापक्षः सिद्धसाध्यकस्यानुगमरूपायच्छिन्नतानाया इति

पक्षकानुमितावदोषव्हेर)

आगमाद्यसिद्धेः पक्षत्वनिर्वाहार्थं पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्य कारणतायामावश्यकत्वात्
शिखरावच्छिन्नः पर्वतो वह्निमानित्यादौ शिखरे हेतोरसत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावैरूप्येऽपि न सिद्धेरावश्यकत्वात्
पक्षतावच्छेदकेनातिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वावगाहिन्यामनुमितौ अवच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्य का

दोषिप्रसक्तौ नीयं न च विषयतेदेन विषयतासंबन्धेन पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ विषयतापर्यासिकं पक्षतावच्छेदकव्याप
कत्वेन विशिष्टाविषयतापन्नानां व्यक्तिपक्षकस्थले [illegible] इति वाच्यं उद्देश्यतासंबन्धेन पक्षतावच्छेदकव्यापका
मतस्यैवानुमिति [illegible] पगमादिति वर्धितिविशेषकारस्यावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ अवच्छेदावच्छेदकस्वाव
स्यकविलक्षणसंबन्धात्मकस्य कस्यचित् व्याप्यव्यापकतावस्वरूपस्य भानमेवानुमतं अवच्छेदकत्वं [illegible]
[illegible] व्यापकतासानस्य तदनुमतत्वपर्यवसानात् सामानाधिकरण्येन एकत्र साध्ये [illegible] सिद्धावपि
२ नैकत्र सत्त्वेनावच्छेदकावच्छेदेन या सिद्धिस्तस्याः [illegible] सामानाधिकरण्येनानुपादनस्य
४ [illegible] [illegible] व्यापकतालाभः
[illegible] व्यापकताविशेषस्य विशेषणीयतया [illegible] सिद्धिसामान्यस्य [illegible] अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ ६४
[illegible] अवच्छेदकीभूतपक्षतावच्छेदकव्यापकीभूतताकान्यानुमितितावच्छिन्नस्याप
[illegible] सिद्धिसामान्यासाधकत्वाभाव अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ [illegible] विशिष्ट [illegible]
[illegible] वह्निमत्ता [illegible] विषयताविशेष [illegible]
[illegible] सिद्धिसामान्यासाधकत्वाद् अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ
[illegible] उपगमसति [illegible] सिद्धिसामान्यासाधकतावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्य [illegible] व्यापकतया
व्यापकताया संसर्गतया [illegible] अनुमितौ अवच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्य [illegible]
[illegible] विषयक [illegible]
रतायामागासिद्धेर्हेत्वाधेउपगमेऽपि स्वरूपसंबन्धरूपावच्छेदकत्वावगाहिन्यामनुमितौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञान

तथाविधानुमितेरत्ताज्ञानानुमितौ परामर्शस्य स्वतन्त्रहेतुत्वाकल्पनाद्व्यापकतायाः संसर्गविधयाज्ञानस्य
[illegible] उपगमो [illegible] एकः परामर्शः कतिपयपर्वतविषयकः [illegible] इतरथा सर्वविषयविधि
[illegible] अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरुत्पत्तेः [illegible] अवच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानानुमित्या
अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ [illegible] सर्वसंभवात् [illegible] अवच्छेदकावच्छेदेन [illegible]
अवच्छेदेन हेतुमत्तावगाहितायाः संभवात् एवं च पक्षतावच्छेदकतापदकसंबन्धेन पक्षतावच्छेदकव्यापकत्वेन संबन्धे
न पक्षतावच्छेदकांशे सिद्ध्यानुमितिः [illegible] अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ अवच्छेदा
अवच्छेदकसाध्यव्यापकविषयतावगाहिसामानाधिकरण्यमात्रेण या सिद्धिः [illegible] अनुमितौ [illegible]
[illegible] सिद्धिविषयीभूत [illegible] विषयकस्य [illegible] विधसिद्धिः [illegible] विषयीभूतकतिपयपर्वता
[illegible] सिद्धसाधनस्यापि [illegible]
[illegible] सिद्धसाधनवारणाय [illegible]
[illegible] पक्षतावच्छेदकस्य [illegible] सिद्धसाधनम् [illegible]
[illegible] पक्षतावच्छेदकसाध्ययोः सामानाधिकरण्यमात्रेण सिद्धसाधनासंभव [illegible]
[illegible] साध्यसिद्धावपि अधिकधर्मिविषयकत्वाभावात् [illegible]
[illegible] अधिकधर्मिविषयकानुमितेः सिद्धिस्थापि [illegible]

[illegible] पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ अंशतः सिद्धसाधनस्य दोषत्वोपगमे [illegible]

एवं यावत्स्वरूपविशिष्टविषयकानुमितौ यावत्स्वविशेषणकहेतुमत्ताज्ञानापेक्षणात् द्वितीयाधिकरणाभागात् [illegible] निर्वाहः १

म॰ टी॰ द्वि॰

२३ व्याप्तिस्मरणादिलम्बेनानुमितिप्रसङ्गात् किञ्चैवं [illegible] निर्वह्निः नवह्निरपि पक्षतावच्छेदकैकदेशसंबन्धात्:
सिद्धसाधनस्याऽपि तदोपगमात् एवं च नवीनमतरवा[illegible]च्छेदकावच्छिन्नत्वाद्यवगाहित्वेन यथानुमितिर्वह्निपक्ष
तासंदेहस्य स्वीकरणीयत्वात् एवं [illegible] विशिष्टवैशिष्ट्यधर्मितावच्छेदकव्यापकत्वग्रहानानुपगमे पक्षतावच्छेदकसा
मानाधिकरण्यमात्रावगाहिबाधप्रमायाम् तत्सामानाधिकरण्यमात्रावगाहिबाधविषयधर्मिविषयविधेयाः कति
पयधर्मिविशेष्यकानुमितेरपि सकलधर्मिविषयकानुमितेरप्युत्पादेशे [illegible]वच्छेदकावच्छेदेनानुमितावुप
[illegible] बाधस्यादोषत्वापत्तिर्बाधस्य सामानाधिकरण्यावगाहित्वे [illegible] समानविषयकत्वाभावेन
[illegible] बाधस्याऽप्रतिबन्धकतायाः प्राचीनमते मतलप्रा[illegible] बाधस्यानुपपत्तेः एवं पक्षसकलपर्वतानां [illegible]
विपरीतनिश्चयमतिबन्धकतायाः [illegible] यदि च यावत्स्वविषयकानुमितित्वावच्छेदकावच्छेदेनानुमितिः
[illegible] विषयतावगाहित्वे यदि [illegible] यावत्सर्वविषयकानुमितित्वावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ ताद्रूप्यपरा
प्राचीनमते [illegible] प्रतिबन्धकत्वमिति अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ [illegible] विशिष्टवैशिष्ट्यप्रमाणानानुपगमे पार्थिव
ना त्वरसविहेतुतात्पर्यकत्वं च लघवं [illegible]वच्छेदकावच्छेदेनाविशिष्टवैशिष्ट्यप्रमाणानानुपगमे पार्थिव
वि गन्धसाधकत्वेन [illegible] विरोधितायां [illegible] निश्चयप्रसङ्गात् [illegible]
वैलक्षण्यसामानाधिकरण्यमात्रेण [illegible] विरोधिविषयक [illegible] धर्मितावच्छेदककोटिकविषयकसामान्यसा
[illegible] बाधविषयकस्यानुविधेयत्वात् विरोधिविषयक [illegible] धर्मितावच्छेदककोटिकविषयकसा राम
विरोधितावीजतायाः [illegible] समयमस्यापि [illegible] तात्पर्यं [illegible] निश्चयविषयविधेयम् २३

व्यापकत्वभानस्य सामानाधिकरण्येन विपरीतज्ञानाप्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमे प्रयोजकत्वदुर्वचत्वापत्तेः। न चैकरूपेण समा
नधर्मिविषयकत्वमेव विपरीतज्ञानप्रतिबन्धकत्वे बीजं तथा च समतिः

व्यापकत्वप्रसिद्धिनिवेशेऽपसंसर्गात् एतन्मावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ व्यापकत्वसानापेक्षणात् [illegible] उगनै
[illegible] विषयताप्रसङ्ग एवाचितः तदन्यविषयत्वेन सिद्धिसामान्यप्रतिबध्यतावच्छेदकः सिद्धिसामान्याभावकार्यतान
नुमितौ चतादृशैकधर्मितावच्छेदकविषयताऽपि [illegible] पक्षतावच्छेदकसामानाधि
करण्येन [illegible]वच्छेदेनैव सिद्धिरन्यासामानाधिकरण्यमात्रावगाहिन्यनुमितिर्जायत इत्युभयविधसिद्धेः पक्ष
तावच्छेदकवति साध्यसंबन्धतद्भावसामानाधिकरण्यावगाहित्वाभावात् अनुमितेस्तदतिरिक्तानवगाहित्वा
[illegible] विधानुमितौ उभयविधसिद्धेः प्रतिबन्धकत्वं स्वीकर्तव्यमिति सामानाधिकरण्येन तत्सामानाधिक
रण्यमात्रेण पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणावच्छेदकावच्छेदेनानुमितावपि सामानाधिकरण्यावगा
हित्वात् [illegible] अवच्छेदकावच्छेदकसामानाधिकरण्यावगाहित्वे च
सिद्धसाधनतावच्छेदककोटौ निवेशनीयत्वे [illegible] आपत्तिस्तत्र तात्पर्यात्तिन्निवेशस्यादोषत्वेऽपि [illegible] पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन
[illegible] सामानाधिकरण्येन [illegible] प्रतिबन्धकत्वं वक्तव्यमिति [illegible] प्रतिबन्धकता [illegible]
ना कताद्विसाधनविषयसिद्धेः संसर्गतानुपपत्तिनिवेशे व्यापकत्वे वयं [illegible] निश्चयप्रसङ्गात् [illegible]
अन्ययात्त्वेऽपि एवं च [illegible] सामानाधिकरण्यानुमितौ तत्प्रकारकत्वावच्छेदकावच्छेदेन सिद्धिर्या
[illegible] प्रतिबन्धकतापि तादृशावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ प्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ तस्याः
नीथ प्रतिबन्धकत्वं कल्प्यं अवच्छिन्नसंयोगादिपर्याप्तसंसर्गताकत्वस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकेऽवश्यं निवेशनीयत्वात् अव

[illegible] सामान्याभावप्रकारकत्वघटितावच्छेदकधर्मिणा [illegible] अनुमित्यापत्तेः

२३

व्यतिरिक्तधर्मानवच्छिन्नसंयोगादिनिष्ठसंसर्गताकस्यैव [illegible] संयोगादिसंसर्गकानुमितिसा
धारण्येन तादृशानुमितिप्रतिबंधकत्वे [illegible] सामानाधिकरण्येनानुमित्युद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेनानुमि
त्याभिलापाकारकैकज्ञानात् [illegible] प्रतिबंधकताकस्य नत्वावच्छेदक
ताकस्य [illegible] सिद्धिः [illegible] साध्यावच्छेदकावच्छेदेनानुमित्याभिलापाकारकसिसाधयिषासत्वे [illegible]
दकावच्छेदेन हेतुमत्तापरामर्शे सामानाधिकरण्यमात्रावगाहिपरामर्शात् [illegible] अनुमित्सापत्तेः तथाविधसिसाध
यिषासत्वेन पक्षतामात्रसत्वात् [illegible] पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधि
करण्यमात्रावगाह्यनुमितेः सिद्धेः पक्ष [illegible] प्रतिबंधकत्वं च [illegible] कानुमितौ
सिद्धेः प्रतिबंधकतायां [illegible] लिंगकानुमितौ [illegible] लिंगकानुमितौ [illegible] व्याप्यतावच्छेदकसा
मानाधिकरण्यमात्रावगाहिन्यनुमितिः [illegible] प्रतिबंधकतायां [illegible] अनुमितौ [illegible]
नितौ [illegible] पर्वतो वह्निमा
निलाप्याकारानुमितिं [illegible] साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यविशेष्यकसिद्धेः प्रतिबंधकत्वेपि सामान्यतः सा
[illegible] प्रतिबंधकता [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकत्वे [illegible] समाना [illegible] साध्यविशेष्यसाधक [illegible]
[illegible] सामान्यतः [illegible] विशेष्यक [illegible] प्रकार

[illegible] प्रतिबंधक [illegible] अनुमिति [illegible] साध्यविशेष्यकानुमि [illegible]
[illegible] विशेष्यकानुमि [illegible]

विशेष्यकत्वे

[illegible] प्रतिबंधकताव [illegible] कल्पनीय [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible]
[illegible] साध्य [illegible]
[illegible] प्रतिबंधकता [illegible] विशेष्यकसाध्यप्रकारकानुमिति [illegible]
[illegible] विशेष्यकसाध्यप्रकारकानुमिति [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकसिद्धेः [illegible] विशेष्यकानुमि [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible]
[illegible] पर्वतः [illegible] वह्निमा [illegible]
[illegible] पर्वतो वह्निमान् [illegible] अधिक [illegible]
[illegible] अवच्छेदकावच्छेदेन सिद्धेः सामानाधिकरण्येनानुमितौ प्रतिबंधकता [illegible]
[illegible] साधना [illegible] विशिष्ट [illegible] विशिष्टसाध्य [illegible]
[illegible] साधना [illegible] विशिष्टेन विशिष्टसाधने [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमित्सा [illegible] पर्वतो
[illegible] साध्यक [illegible] विशेषणाज्ञानादि [illegible] साध्य
[illegible] विशेष्यक [illegible]
विशेषणकानुमितेरनुपपत्त्या साध्यविशेष्यकानुमितिरुपेयते एवं पक्षविशेष्यक [illegible]

[illegible] विशेष्यक [illegible] विशेष्यकानुमि [illegible] अनुगम [illegible]

शानुमितेरुपलक्षितत्वात् इत्युपगमे नुमितिविरहप्रसंगात् साध्यस्यैव विषयतया गृहीतत्वात्येनोक्तं सिद्धिसाधारण्येन
नापि प्रतिबंधकत्वं संभवतीत्यभिप्रेत्याह नान्तरमात्रावगाहानुमितिनिति साध्यविशेष्यकानुमितिमिति सर्वः सिद्धि
मात्रं साध्यविशेषविषयका पक्षविशेष्यिका वा सिद्धिरित्यर्थः ननु तथाप्युक्तसाध्यतानवच्छिन्नापि साध्यविशेष्यका
नुमितिरसाध्यविशेषणकानुमितेरेव संस्पृष्टत्वादितराविशिष्टानुमितिप्रतिबंधकतायाः प्रकारादि वि
प्रसंगाभावात् सिद्धावपि पूर्वरूपस्यैवोद्देश्यत्वस्य निवेशने गौरवापत्तिः सिद्धान्तपक्षे साध्यप्रसिद्धिरिति साध्यता
वच्छेदकप्रकारकज्ञानमित्यर्थः ननु व्यापकीभूतसाध्यस्य प्रसिद्धौ पृथिवी लवती पृथिवीत्वादित्यादौ हेत्वादिना
साध्यतावच्छेदकविशिष्टपृथिव्यामितरभेदप्रकारकानुमितेरनुपपत्तिः न्यवतत्र पृथिवीतरभेदस्य तादृशानुमितेः
संशयः विशेष्यतावच्छेदकीभूतेतरभेदत्वादिप्रकारकज्ञानापेक्षितत्वादपेतत्वस्य इत्यादिप्रकारकज्ञानस्य
विरहात् साधकान्तरस्य विशेष्यकज्ञानसंपत्तिसाध्यतावच्छेदकेन तस्यापि स्थितानुमानोपाधिरितरपदाद्य
जिकप्रयोजकत्वानुमितेरप्यनुपपत्तिः तद्धर्मावच्छिन्नविधेयकत्वस्याधिकस्य निवेशो गौरवात् पृथिवी
तरभिन्नेत्याकारकज्ञानानुमितिनिर्णीततात्पर्यागात् सा च साध्यव्याप्यत्वात्मितत्वानुपपत्तिः प्रत्यक्षेण तद
तरभिन्नेत्यादिसमूहालंबनानुमितिर्नात्मानमुपगता साधवान्येत्याद्यनुमितेरप्यनुपपत्तिः प्रतीयते केवल
पृथिवीतरतिरिक्तादिसाध्यविशेष्यकानुमितौ तत्त्वादिधर्मस्पर्शादिसाधारणी विशेष्यतावच्छेदकता सिद्धैत्र
कारतेव विधेयतासाध्यविशेष्यकानुमितेरन्वयतश्च नात्तथा तत्प्रकारतासिद्धविधेयत्वसाध्यप्रसिद्धिः प्रतिव
धतावच्छेदकेनानुपपत्तिरित्याह तत्र सकारतावशिष्टस्य विधेयतावगाहजलसदृशोऽसौ इत्याकार

कत्वोक्तेसिद्धिसाध्यकानुमितेः उक्तसत्तादिविधेयकत्वापत्तौ तद्बाधेयतासंबंधावच्छिन्नप्रकारताव्याप्त्या संतोदिति
वाच्यं तथासत्यधेयतासंबंधेनापि उक्तसत्तादिसाध्यकतानुमानानुमितेरुक्तविधेयकत्वानुपपत्तेः प्रतिबंधकाधेयत्व
साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वविधेयत्वमतिरिक्तमित्युच्यते तदा संबंधेनमुक्तसत्तादिसाध्यकानुमितेः प्रकारता
विधेयतावगाहिन्याः साध्यप्रसिद्धेरसावप्यभिचारोद्धारः वस्तुतस्तु तदनवच्छिन्नप्रकारकत्वे सति तत्त्वात्
विधेयकानुमितिनाविव [illegible] प्रकारकज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकसाध्यप्रसिद्धिस्थले च साध्यप्रकारकेव
नुमितिर्नापत्तेनतु तत्प्रकारिकेति न च व्यभिचारः अतएव साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यप्रसिद्धेः प्रतिबंध
कत्वाद्यवतिष्ठसाध्यकत्वेऽपि असावत्त्वसाध्यप्रसिद्धिस्थले न तु साधकत्वं क्वचिदित्यर्थः तत्र परामर्शस्यानि
यतः साधनघटितव्याप्तिविषयकत्वात् साध्यविशेष्यकानुमितेरप्रसिद्ध्या साध्यप्रसिद्धिप्रतिबंधकतायाः क
थमपि तु न मानवत्तात्पर्यसंगतं तावंगतेः स्वनिरूपितप्रकारतानवच्छेदकत्वविशिष्टविधेयतावच्छेदकतापर्या
प्तविषयतानिरूपितविधेयतावच्छेदकतानिष्ठप्रकारतासाजात्यानुमितिविषयतावच्छेदकतासंबंधेनज्ञानस्य सर्वे
साधारणेन प्रतिबंधकतायाः प्रामाणिकत्वात् सत्त्वे परिसाध्यघटितव्यतिरेकव्याप्तिविषयकपरामर्शघटितसा
मग्याः सत्त्वे साध्यविशेष्यकानुमितेरप्रसिद्धिप्रयोजकतायाः तत्सत्ताकत्वसाध्यकस्थले साध्यविशेष्यकानुमितेर
प्रसिद्धानुमितेः साध्यविशेषणकतावारणाय प्रतिबंधकतायाः अप्रयोजकत्वात् उपपक्षासंगतिः तत्र च यत्पात प
रामर्शमहानसीयवह्निमात्रविषयकः परामर्शस्तत्र पक्षधर्मतावच्छेदकात् पर्वते पर्वतीयवह्निप्रसिद्धिमात्रविशेषणाहा

दी०शि० २५

नविरहेणाविशेष्यतयैवसाधनात्प्रतिबन्धकत्वे विशिष्टसाध्यविशेष्यकानुमितित्वं [illegible] सामान्यलक्षणाया:
[illegible] विषयकपरामर्शोपधेयत्व [illegible] लक्षणस्य
[illegible] कस्य फलबलकल्प्यत्वात् [illegible] विशिष्टविशेष्यकबुद्धौ वि
शेषणतावच्छेदक [illegible] प्रकारकत्वं [illegible] पर्यवसित
[illegible] परामर्शे [illegible] साध्यप्रसिद्धिप्रतिबन्धकताया
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमितित्वप्रकारके [illegible] प्रकारविशेष्यकसिद्धि [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमिति [illegible] साध्यप्रसिद्धि [illegible] साध्यविशेष्यत्वा
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमितित्व [illegible] विशेष
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमिति [illegible] सम्भवेन [illegible] नुमि
साध्यप्रसिद्धि [illegible] साध्यप्रसिद्धि [illegible] व्यतिरेकिपरामर्शात् साध्य
[illegible] परामर्शादिकं [illegible] विधानुमिति [illegible]
विशेष्यकानुमिति [illegible] साध्यविशेष्यकानुमितेः स्वीकारः [illegible]
[illegible] व्यतिरेकिपरामर्शात् साध्यप्रसिद्धि [illegible] व्यतिरेकिपरामर्शात् [illegible]
[illegible] साध्यप्रसिद्धिप्रतिबन्धकता [illegible] व्यतिरेकिपरामर्शात् [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमितिस्वीकारे [illegible] व्यतिरेकिलिङ्गक [illegible] प्रकारकानुमितिः

राम २५

[illegible] प्रसिद्धि [illegible] साध्यविशेष्यकानुमितित्व [illegible] पीति
[illegible] विशेष्यकत्व [illegible] विशेषणता [illegible] विषयकत्व [illegible]
[illegible] साध्यप्रसिद्धिप्रतिबन्धकतया
[illegible] तस्याः साध्यप्रसिद्धिकालीन [illegible] विशिष्टवैशिष्ट्या
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमिति [illegible] साध्यप्रसिद्धिप्रतिबन्धकताया [illegible] नव
[illegible] साध्यप्रसिद्धेः प्रतिबन्धकत्व [illegible]
[illegible] सिद्धिप्रतिबन्धकत्वेऽप्युपपत्तेः [illegible]
[illegible] साधारण्या [illegible] विशिष्टवैशिष्ट्यानुमितौ [illegible]
[illegible] विरोधिनी ननु केवलं [illegible] विशेष्यकामित्यादौ [illegible] तथा [illegible]
[illegible] केवलं [illegible] विशेष्यतामित्यापत्तिः [illegible]
[illegible] साध्यसिद्धिविरोधित्व [illegible] विषयमात्र [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमिति [illegible]
[illegible] साध्यविशेष्यकानुमिति [illegible] कारणविशिष्टवैशिष्ट्य [illegible] विरोधिबाधादिकं केवलं
[illegible] प्रतिबन्धकत्व [illegible] विशिष्ट [illegible] प्रतिबन्धकताया आवश्यकत्वेन साध्ये तत्
[illegible] नानुमितेः सर्वसम्मतत्वात् [illegible]

ना०प्र०टी०

२६

ओभा मेलविशेषाभिमोष

इतवादि शिष्टमेदर्श ५

शेष्यकानुमितिस्त्री कर्तुरधिकमतिबंधकताकत्स्यनस्यकर्वारत्वादिलिपादिविशिष्टप्रतियोगिकविलक्षणवैशि
ष्टानवगाहित्वा[illegible]पिविशिष्टविशेष्यकज्ञानमपेक्षितं तदुक्तं स्वयुक्त्याविशिष्टविशेष्यकज्ञाने विशिष्टवैशि
ष्ट्यज्ञानहेतुत्वात्साध्यतावच्छेदकविशिष्टविशेष्यकानुमितिरप्रसिद्धा साध्यकत्वकेन संसर्गेन पक्षविशेष्यका
नस्यविशिष्टत्वं यथेन्तुस्यात्क्विद्धस्यापिनत्वद्वयोपरेतु ततिवार्यं सामान्यपक्षसत्त्वेन[illegible]ज्ञानविशेष्य
ज्ञानपक्षिवारा[illegible]सवेचित्स्वरूपो[illegible]पुविशेष्यकावगाहिज्ञानस्यापेक्षविशिष्ट परविशेष
ताकस्वरूपाय[illegible]ज्ञानस्यापिविशेष्यतुताया[illegible]अनएव धीस्वज्ञान
विशिष्टवाचा[illegible]वाक्यार्थज्ञानापेक्षानवसाध्यविशेष्यकानुमितौहेत्वपेक्षा
रेवपक्षविशेष्यमावच्छेदकयोः साध्यांशेप्रकारतानवगाहिविशिष्टं परस्येतिनविशिष्टज्ञानापेक्षेतिधाच्या[illegible] साध्य
शेष्यतावच्छेदकानुमितेरतुसवविरुद्धसाध्यप्रसङ्गस्य चाभेदमितावच्छेदकस्याप्युपगमात् साध्यनिकासावप्र
सप्रतियोग्यधिकरणाप्याप्तसाध्यविशिष्टव्याप्त[illegible]नोपपत्तेः तथा च साध्यविशेष्यकानुमितिनिरुक्तिकैवेति
वर्तितप्रयज्ञव्यापत्तिसत्तासाध्यप्रतियोगिपृथिवीत्ववतीपृथिवीसदिपरामर्शा[illegible]विशेषणत्वा
नांचिनास्वरूपसत्तात्मकाधिकानापृथिव्याजलस्य साध्यकाधिकायामनुमितेरेधकपक्षत्वमितिजेतवापत्तेरि
तंजलीयत्वमाप्नुहारेणेवासाधानुमितिदुपगमादिति[illegible]सिद्धा साध्यविषयाविरहविशिष्टस्य राम २६
प्रसाधस्यपक्षता[illegible]संयत्करामधार्हवर्जितादिग्रन्थेनेत्सिसाध्यविषय[illegible]तात्पर्यचारस्यासिद्धिको

तदनन्तमध्यायि

ठीनानुमितिस्त्वन्ये मास्यरसंसिसाधयिषानाशेविशिष्टप्रतिबंधकस्यानुमिसम्बवहितप्राक्षणे[illegible]तादित्याक्षेपे
पक्षपरिसनाधनमाहमनुवर्तित्वात्तिसमरणादित्यादिनानुमिता[illegible]प्रक्षणयत्रपक्षधूलीतत्रानंतरस्थले
पताहृत्सान्यपरिग्रहः देवीतिव्याप्तिस्मरणादिस्वकालीनत्वर्थः परामर्शस्यायामसत्त्वात्सिद्धिव्याप्तिसावा
देवविशिष्टासाधनेवोहितानानुमित्यनुपपत्तिरतः परामर्शकाले वसिद्धिसत्त्वात्तानुमितौ तत्परामर्श
द्वितीयक्षणेतद्व्यवहितप्राक्षणेशेत्यादिः तदुत्पत्तिप्रकारस्याधस्तादुक्तत्वात् एवं चसिसाधयिषापक्षतापक्षः सि
साधिकाविरहपीताहित्यादर्वस्पुरतिसाधः ननुसर्वानुमितौ सिसाधयिषाव्याप्त आत्तवेकृतिपक्षे पुनरप्यनुमितिस्य
मितांतरापत्तेर्थः कारणीस्ततस्त्वितिपाचेताह्याविशिष्टाभावात्लैककारणविनानुपपत्तिरवसिद्धि
नकौ[illegible]सावनेर्वाहकानुमित्यांतरोत्समोत्पत्तानमितिसाधः एतन्मत एवसिद्धितत्कृतोनिस्तरः किञ्चादि
मानसमोपकवलितत्वादित्यपेक्षितमतमाह[illegible]हिस्वयान्तरितायामपीतिहस्यव्यवहितायां
स्वरूपवस्थमवहितानांवृत्यर्थः अनुमितायाअनुमितोसमोत्तरेकक्षणान्तरितायामप्यनुमित्सायापक्षानुमि
मित्तमोप्यनुपपत्तिसत्त्वेनतत्त्वसिधानामनेनाएवं प्रभमकस्वेसिसाधयिषासत्त्वेक्षणमारभ्यक्षयानु
वपा[illegible]सस्पविकीपेतसाविसुख्यांतरानुमित्साहृवेनुमितिपरिशीलित्याहेतुक्षणाद्यन्तम्ब्याप्तः
सर्ववानुमित्योत्सुनेनानुरूपसपाप्तवनसंसर्गानुमितिस्यन्नाविसर्गः वाच्यासिसाधयिषापादनविरहायामा
साधेयोगपताचरमोत्तसस्नांतरमितित्वमागपाविनीतरमिसर्गः स्वस्यउत्सस्नांतयर्पस्मादइतिकुसलार्थोतसमिपद

हिस्वारातमध्यमानं

गा॰दी॰टि॰ सा सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्य पक्षतात्वात् अस्य सिसाधयिषोत्पत्तिकाले योग्यतानुपपत्तेरिति भावः [illegible]
२२। [illegible] सिद्धिसामान्याभावः [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] सिद्धिविषयसिद्धिरनुमिति [illegible]
[illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] विषयसिद्धि [illegible] नित्यायामपि तत्र एवा
[illegible] इष्टापादनं [illegible] नैयायिकाभावेन [illegible]
[illegible] अनुमिति [illegible] विषयक [illegible] अनुमिति [illegible]
[illegible] विषय [illegible] सामान्य [illegible]
ध्वंस [illegible] सामान्यधर्मावच्छिन्न [illegible] प्रसक्तौ [illegible] संभवे नासिद्धिः [illegible]
[illegible] विषयसिद्धि [illegible] समानकालीन [illegible] प्रागभावविरोध [illegible] इति निबंधोत्पत्ति [illegible]
[illegible] अनन्तर [illegible] विषयसिद्धि [illegible] सिद्धिरिति
[illegible] अनुमितित्व [illegible] प्रत्यक्ष [illegible]
[illegible] सिद्धि [illegible] प्रागभाव [illegible] अनुमिति [illegible]
[illegible] लिङ्ग [illegible] अनुमिति [illegible] इत्यादि
[illegible] लिङ्ग [illegible] अनुमिति [illegible] राम २०
[illegible] अनुमिति [illegible] अधिकरण [illegible] परामर्श [illegible] विषयक [illegible]

२७। [illegible] लिङ्ग [illegible] यावता कालेन परामर्शोऽस्ति इति अनुमितिः [illegible] परामर्शस्य लक्षण पर्यन्तं यावत् क्षणा [illegible]
[illegible] अधिकक्षणानवस्थायी [illegible] एवं च [illegible] अधिककालानवस्थायी [illegible]
[illegible] अधिकरण [illegible] ध्वंस [illegible] अधिकरण [illegible] ध्वंसानधि
[illegible] कार्यकारणभाव [illegible] गौरवात् [illegible]
[illegible] योग्यतया [illegible] अनुमिति
(गोमा॰वि॰) [illegible] अनुमितिः [illegible]
[illegible] अनुमिति [illegible] परामर्श [illegible]
[illegible] लिङ्ग [illegible] परामर्शः [illegible] अनुमिति [illegible] द्वितीय
[illegible] अनुमिति [illegible] परामर्श [illegible]
[illegible] व्याप्ति [illegible] स्मरण [illegible] परामर्श [illegible] लिङ्ग [illegible] व्याप्तिस्मरणयोः
[illegible] अनुमिति [illegible] अधिकक्षण [illegible]
[illegible] परामर्श [illegible] अनुमिति [illegible] व्यवधान
[illegible] स्मरणानन्तर [illegible] परामर्श [illegible] व्यवधान [illegible]
[illegible] अनुमिति [illegible] अनुमिति [illegible] अनुमिति
[illegible] गौरव [illegible]

स्याधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणक्षणध्वंसानधिकरणत्वे सति स्याधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणत्वं)

विश्राम

२९ त्मकवार्यत्वसत्त्वरोधेनेत्यर्थः तथाकल्पनात् तादृशकालस्यैवोत्तेजकत्वकल्पनात्तस्यात्तथाविधपूरामर्शोत्पत्तिक्षणेऽनु
मितिप्रतिबंधकबाधस्य समवधानमासीत् तदपगमस्थलद्वितीयक्षणेन च सिद्धोऽसत्त्वात्तदनंतरं चेदनुमितिः प्रामाण्यकी
एवं च अनुमित्सा द्वितीयक्षणे लिंगपरामर्शसामग्रीसमवधानं तदनंतरं लिंगपरामर्शादिक्रमेण परामर्शोत्पत्तिक्षणे अनुमि
तौ सत्त्वमनंतरक्षणेऽनुमितिर्बीत इत्यपेक्ष्याधिकस्य कालस्योत्तेजकत्वमावश्यकमित्यभिप्रायेणाह अनुमि
त्सोत्पत्त्यनंतरमिति अनुमित्सोत्पत्तिक्षणमारभ्य तदुत्तरमित्यर्थः यावत्कालमध्ये अनुमितिर्जायते इत्यत्रेतनेनान्वयः
सोत्पत्त्यनंतरमेव अनुमित्सोत्तरास्तां दिवसादिविलंबेनापि सिद्ध्यनंतरमनुमित्युत्पत्तौ तावत्कालस्यानुत्तेजकत्वात्
अनुमित्सोत्तरमेवानुमित्सोत्तरास्तां दिवसादिविलंबेनापि अनुमित्युत्पत्ति
अनुमित्सानाशो यौक्तिकत्वादनुमित्सायामसत्यामित्यर्थः असत्यां सिद्धावनुमित्सोत्तरं दिवसादिविलंबेनाप्यनुमित्युत्पत्ति
कसिद्धेरसत्त्वमिति सिद्धिस्त्वाह यावत्कालमध्येयावत्क्षणानंतरक्षणे तावानेव कालः तावत्क्षणाधिकयानवच्छिन्न
श्री अनुमित्साया अनुमित्सार्थकसिसाधयिषापदेन उपलक्षितः विवक्षितः अनुमित्सायोग्यतया उत्तेजकत्वव
कृत्यपुनरुक्तासिद्धिमोऽन्यतायासंप्रतिबंधकत्वमनुचितमित्याशयेनाह यदि चेति सिद्ध्यनंतरं द्वितीयक्षणे तेननास्य
यस्थिद्वितीयक्षणमध्ये इति द्वितीयक्षणमध्ये त्रिक्षणमध्ये वेत्यर्थः सिद्धेरुत्पत्तिक्षणे चमक्षणे चेति फलितं सिद्धा
सिद्धिपक्षे तावानेव लाभानंतरमपि द्विक्षणात्मकत्वे विरुपलक्षणीयः नवसिद्ध्युत्तरं किमस
नामध्येऽनुमितिर्निर्णापत्तौ कियत्क्षणानंतरं वा जायते इत्यस्य विशिष्य निर्णेतुमशक्यत्वात् कालस्य प्रतिबंधकत्व राम
कल्पनमसंभवि एवमुत्तेजककालस्यापि विशिष्य निर्णेतुमशक्यत्वात् उत्तेजकत्वमपि तस्य सत आह विशिष्येति २९

अवस्तैः सावधानैः नियमः निर्णयः तथा च यैर्विशिष्य तावत्कालनिर्णयो न संभवति तैर्व्याप्य तदविशिष्य प्रतिबंधकत्वेऽप
गमो सविषय्यत्रिकल्पनानुसामान्यतरवेति भावः के चिंतु न तु कालविशेषाणां सिद्धिसिसाधयिषाधिकरणकालत्वेन च
प्रतिबंधकोत्तेजकभावः तन्नाधिककालस्यापि तथात्वप्रसंगः अनतिप्रसक्तानुगतधर्मांतरं च दुर्वचमेवेत्यत आह
विशिष्येति विशिष्यानतिप्रसक्तानुगतविशेषणाविशेषितेत्यर्थः क्षणनियमः कतिपयक्षणानामेव तथात्वं न तु अधि
कक्षणानामितिनियमनिर्वाहः अवस्तैः निरुक्तिकुशलैः सिद्ध्युत्पत्तिक्षणमारभ्य तत्पञ्चक्षणात्पादः स्वशेषभावा
नधिकरणत्वस्वनाशाधिकरणासमयनाशाधिकरणासमयनाशानाधिकरण्योभयसंबंधेन सिद्ध्यादिसत्त्वमेवाद
गमकं अनतिप्रसक्तं चेति भावः निव्याचक्षाते ईश्वरसत्त्वेनायसंयोगपरंपरायाः संबंधत्वेनाभासत्वात्त
प्रत्यक्षेऽनुत्तेजकत्वात् उपगमाच्च पक्षतापाला इति वाऽऽयाविशेषसिद्धेः स्यात् परिनार्थत्वाम्नानार्थत्वात् कालमनुमितिर्नि
यतः इति तद्वारणाय स्वविषयसिद्ध्यनुपहितत्वेन शाब्दविशेषणीभाव तद्विषयसिद्धिः स्यात् परामर्शानुमित्सास
मवधानसंस्वरत्वद्विशेषणमर्थवत्स्यात् तेन घटत्वव्याप्यपरामर्शोत्पत्तिपञ्चात्पादसंसर्गेनानुमितिकाले
कतरसिद्धिप्रावण्यकत्वादिसत्त्वाच्च तदर्थे अनुमित्सा च वाक्यप्रयोगे हेत्वसिद्धे च कालानवच्छेदकत्वे तद्विविषयसिद्ध्यनुपहि
तवद्विशेषणाभिसंधिनान्वयः निर्णयः अनिर्णयस्य प्रकारकेच्छा अनुमितित्वप्रकारकेच्छायाः प्रसक्तायात्मक
सिद्धेश्चरितार्थत्वात् तच्छादृशसिद्धुत्तरमप्यनुमित्युपपत्तेः प्रकृतानुपयोगात् अनुमित्सासमकालीनविशेष
यत्वानोपसंसर्गेनन्तरत्वमेव लक्षितविशिष्टमलस्सामग्रीसमवधानस्यवाच्यत्वात् स्वसामग्र्यावच्छेदेन
प्रत्यक्षविशेषणज्ञानाप
प्रवृत्तिरिवनसंभवतीत्यतः पूर्वोक्तन्यायेनेति अनुमित्सापूर्वकालोत्पत्तिकालाधिकरणेत्यर्थः स्मरणे विशेषणज्ञानाप
२९

साध्यविरहप्रकारकत्वानंतरं वह्न्यादिविषयकत्वे विशिष्टपक्षस्मरणं निर्वर्तितमिति संशयाद्यनारूढये वेति जानुमितित्वप्रकारकेच्छा
यामपि सिद्धेर्वा पाटनस्य प्रयोजनकत्वमाह अथवेति साध्यव्याप्यविशिष्टपक्षस्मरणानंतरमनुमिनोमि इति विलक्षणविषयकत्वेन
सिद्धेस्तत्रानुमितित्वसामग्र्या विघटनाय तथाविधस्मरणस्य साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वानुधावनेऽत्रलीयपक्षयोः साध्यस्य
तद्व्याप्यस्य वानुमिति तद्द्वितीयपक्षे साध्यतद्व्याप्यवत्तानुमितित्वाश्रयस्य साध्यव्याप्यतद्व्याप्यानुपपत्त्याऽनुमिते
हेतुसाध्यविषयकत्वानुधावनं [illegible] मितिस्तदनंतरं च ततश्चानुमितित्वाश्रयस्य साध्यानुमितिमात्राः
साध्यव्याप्यस्यापि निश्चितत्वात् तदनुमितेः संपादनाय च साध्यव्याप्यानुमित्सायास्ततस्तथापि हिंसादिनाऽनुसरणात्
मित्सा हि तीयपक्षे पार्थसाध्यस्यानुमितौ तत्स्नांतरं तदनुमितिरिति वसाध्यव्याप्यस्यानुमितौ यपरामर्शसाध्यापत्ति
संसवल्लक्षणत्वं तं मुख्यानुमित्सानुधावनं अनुमितौ साक्षित्वाणावधिकरणत्वानुस्मृतिरूपयोः न्यूनलाघवानुज
कत्वमत्रैव प्रवर्तिते भूमिः [illegible] मितिच्छा सलोवृद्धिव्याप्यवान् पर्वत इति परामर्शस्तदनंतरं च पर्वतो वह्निमानित्यनुमि
तिस्तत्रापि तादृशानुमित्सापत्तिः संभवतीत्यत आह मातेति तदनिच्छाविषयसिद्ध्यनुपहितत्वलिच्छाया विशेषणादित्यपि
विशेषः यत्र साधारणकसिद्धिसमवहितानुमितिस्वरूप [illegible] नत्वादिप्रकारकेच्छाविरहकालानुमित्सा तदिच्छावि
१७ तिवर्तिसिद्धिविशेषणं विशेष्यतया अनुमितताया इच्छालक्षणविषयकेत्यर्थः अयं तादृशेच्छाया उत्तेजकीभूतसकलके
धासाधारणेनानुमितिलिंगो वर्तनेन निवेश्य यत्र साधारणकसिद्धिरपि निर्णयत्वादि प्रकारकानुमित्सा विषयत्वपाव
पर्वतरस्याव्याप्यकत्वतप्रसंगः तत्र व्यक्तिवैलक्षण्येन निवेशोऽन्यत्र तेजकीभूतेच्छाव्यक्तिसमसरव्यासापानासिद्धेर्विशेषण राम
तमानतगोरथत्वतदिच्छाविषयसिद्ध्यनुपहितत्वतदिच्छालेनोत्तेजकतामपेक्ष्यलाघवाचत्त्वरूपणावच्छिन्नेच्छाले २९

१८ [illegible]
तत्याख्यकल्पनामसंगत्वेतिनिवेशपाठ्यकस्कुरता इच्छाविषयताविच्छेदकतायाः प्रकृतसाध्यविशिष्टप्रकृतपक्षविषयकानु
मितित्वादिप्रवर्तिविनिवेशस्याव्यापकत्वं यवच्छेदकतापर्यास्यधिकरणधर्मेतिलिंगच्छायाः प्रकृतप्रकृतपक्षैतेजकतायामव
धकत्वात्तत्प्रकारकेच्छायां कस्य द्वियविच्छिन्नाउपहितत्वेन निवेश्यनीयत्वम् एव वक्तास्यपरावृत्त एवं चानुमितिश्लेषा न प
पलामितेतादृशेच्छाव्यक्तिकानुमितिरूपउपपद्यतेत्यकाउनुमित्सु प्रधानद्वयामामपि दिलाघवविच्छिन्नानुपहित
त्वस्याप्रतत्त्वात् अथवा स्वविषयकत्वस्य सामानाधिकरण्यास्य यस्व बंधेन प्रकृतपक्षधर्मिकप्रकृतसाध्यानिश्चय
विशिष्टान्यत्वमेवानुपहितत्वार्थः साध्यव्याप्यवत्तिपक्षानुमिति [illegible] इच्छामासिद्धिविशिष्टत्वेऽपि तत्त्वविशि
ष्टान्यत्वमव्याप्तं प्रकृतपक्षकप्रकृतसाध्यकानुमितिविषयकसम्बलेतदिच्छायां प्रकृतान्यपक्षकानुमितेरन्यसा
ध्यकानुमितेर्वा विषयतावच्छेदकत्वात्तदनुमितेरनंतरं च तत्रानुमितिर्निवारणाय प्रकृतसाध्यकत्व विश्लेषणावि
शेषणादिविषयाणामनंतसाध्यादिभिर्वादिप्रकारकेच्छायाः उत्तेजकत्वांगीकारात् प्रकृतेच्छाव्याप्तानुमित्यनंतर १२म५
अनुमितिरूपपत्तिः द्विप्रकारकेच्छाकल्पनामानुमिति तयानंतरमनुमित्यंतरवारणाय निरवच्छिन्नमामाएवान्यत्रानाद
योग्यताप्राउदोष्टकत्वमेव विविधाप्रकारकेच्छायोग्यतापाच्छिलाघवविच्छिन्नानुपहितत्वेन प्रत्युक्तप्रकृतजक
तावान्याइतिसत्त्वविचारेण नन्विच्छायाः इच्छायदित्यनिरूपणाग्यतामावाअप्राप्तेन विशिष्ट्याः सिद्धेस्साधस्यपक्ष
के तावेपसाध्ययत्पक्षकत्वेनैकत्वविरविकल्पविषयिच्छाजज्ञानात्प्रक्रत्यासिद्धिविरहाकारकाव्यचविषयिणी
समवहितच्छामादायकेचिदिसमाधानमाहुस्तेनात्मसत्वेनद्ध्याविरोधाविनसिद्ध्यसाधएवपक्षतेतिसमाध

पक्षतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकादिभेदेनैतादृशपक्षताभेदादिनिसिद्धिपदार्थस्यप्रकृतपक्षत्व

तेपक्षसाध्येतिपक्षतावच्छेदकादिघटितत्वादितिभावः पक्षत्वेतितादृशपक्षकत्वादृशसाध्यककत्वलक्षणार्थः सिध्यनंत
रंकदाप्यनुमितिर्नजाताइतिसि द्धिकालेपरामर्शादिसत्वेनुमित्याः समवधानादितिभावः सिध्यभावमात्रमिति
सिषाधयिषाविनिवेशेपिताभाएवसिद्धेरभाव्यानुसर्यः सिद्धिकालीनानुमितिसत्वादोपैनैवविशिष्टसिध्यभावस्यपक्ष
तानोपगमादितिभावः तेनेतितद्रानुमित्युत्पत्तिप्रसिद्धासिद्धावविवानानुमित्युत्पत्तेरुपयोगित्वं तत्रविशिष्टाभा
वस्यपक्षतास्वीकारेणेत्यर्थः उक्तिसाधारणेपक्षतत्वेवक्तव्यतायाः सिसाधयिषाविरहविशिष्ट
सिद्ध्यभावपदार्थत्वसंपादनायानुमितेः कारणत्वमनुमितौपक्षतायाः कारणतावच्छेदकत्वगौरवसत्वेपिलाघवात्
न्याय्यत्वादितिभावः परामर्शादिकालेनुमित्यानामिसानुमितिसंतानककल्पितायांपक्षतायांमनोतेजकत्वमना
दृत्यानुमित्युपपादयत्तः सार्वत्रिकस्यतन्मात्रमसिसिसाधयिषानासितिपाद्यसिध्यनंतरमनुमितिसत्वा
त्वाः सिसाधयिषाविरहविशिष्टोयः सदुपस्थितिव्यवहितोत्तरत्वेनानुमितिकत्वात्सिद्धतानिवेशानस्य
निर्वंधकत्वोपपत्तिरिच्छाविरहविशिष्टत्वलक्षणाव्यवहितोत्तरत्वनिवेशेज्ञानेच्छायोर्युगपदुत्पन्नेययानुमितिसा
तृतीयक्षणेघटेच्छासिद्ध्यात्मकपरामर्शोत्पत्त्यनन्तरमनुमितित्वत्वासिद्धेरिच्छाविरहविशिष्टस्याधिकरणत्वसिद्धा
विच्छाविरहविशिष्टस्याधिकरणक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणेसतिकालेनुमितिकभित्रेवसासिद्धिरनुमितिसाधिरहवि
शिष्टतत्सत्वस्यपरामर्शक्षणेसत्वात्तदनन्तरमनुमितित्वत्वोपपत्तिरन्तः सिसाधयिषापर्यन्तानुधावनेनानिच्छायोग
पद्यानभ्युपगमेपियथानुमितिसाद्वितीयक्षणेसिद्ध्यात्मकपरामर्शस्तदनन्तरंघटेच्छातत्रतादृशसिद्धधिकरण
२ अथवारच्छासामान्यसमानिवेशेयत्रघटेच्छानंतरक्षणेसिद्ध्यात्मकपरामर्शस्तदनंतरप्रत्यक्षसिद्धात्मपरामर्शस्तदनंतरमनुमितिः
सिद्धेरप्रामाण्यसानानास्कन्दितायाएवानुमितिप्रतिबंधकत्वात्तत्रतादृशानुमित्युत्पत्तिक्षणेस्यैच्छाविरहविशिष्टसिद्धिर्या
यक्षणाव्यवहितोत्तरत्वासिद्धेः स्वपरमोपादेयानेनधवेनाविशेषितयाः प्रामाण्यग्रहात्वादृसमयः नुमितिवारणायसिषाध

सकलस्यापीच्छाविरहविशिष्टत्वासाव्याप्तत्वपरनोपपत्तनुमत्यव्यवहितत्वासिसाधयिषाविरहविशिष्टतत्सावोनानुमितिस्तूपरि
तस्वंदवर्तिस्वणनिनाअनुमितिनिर्वाहापेक्षसामान्योपेक्षणमितिनसाधीयः घटेच्छोत्पत्तेरुत्तरक्षिणिनातत्ववेमनु
मितिसामग्रीसत्वेनतदानीमनुमित्युत्पादेवीजस्यघटोत्पत्तेरनुत्पत्तेरनुमितिसार्वकालिकस्यापेक्षणच्यात्मकपाधादि
सत्वानदानीमनुमितिसंभवः अपेक्षाबुध्यनंतरक्षणेक्षिप्रोत्पन्नतरातत्सत्वाभावात्स्याः सत्वव्यवस्थानुस
सवतियत्रघटेच्छानुमितिसानंतरघटेच्छातस्तनंतरंसिद्ध्यात्मकपरामर्शस्तदनन्तरंचानुमितिसत्वानुमितेस्तत्सत्वा
नेच्छाविरहविशिष्टतत्सिद्ध्यधिकरणक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणात्पूर्वेनुमितिसत्वानुमितेरनिवंधत्वासिसाध
यिषापर्यन्तानुधावनमिति तस्यसत्वइच्छाविरहविशिष्टत्वक्षणाव्यवहितोत्तरत्व प्रातिस्विकधानप्रतियोगि
त्वक्षणएवेच्छाविरहविशिष्टत्वानिवेशनस्यप्रयोजनवत्तयानन्तरक्षणेतिप्रयोगनिवेक्षणेलदिविशिष्टस्यानिवेशनीयत्व
मानुमितिक्षणेनुमितिस्वहतत्क्षणस्यइच्छाविरहविशिष्टत्वसिद्ध्यधिकरणत्वाव्यवहितत्वाभावादृशसिद्धसाधनस्योत्तरत्वाता
दृशसिद्धिरिच्छाविरहविशिष्टत्वलक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकत्वानुमितिनिवारणविरहात्सिसाध
१८ यिषाविरहविशिष्टत्वलक्षणस्यस्वाधिकरणावच्छेदेनयोग्यत्वेनेति सिद्धस्तत्क्षणस्यापीतिसाधयिषानधिकरणक्षण
वच्छेदेनसिसाधयिषाविरहविशिष्टत्वानुमितिसादृशक्षणस्यतादृशसिद्धिक्षणध्वंसाधिकरणपरामर्शोत्तरत्व
निक्षणध्वंसाधिकरणत्वेनसिद्धिक्षणाव्यवहितोत्तराघातत्वादृशसिदेरपिप्रतिबंधकत्वापत्तिर्नेतिस्तात्पर्य

सिसाधयिषावतोपिकाश्यस्या...३

सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावो पक्षतेत्युक्तेरुक्तरीत्या व्यवधानस्यैवानुपपत्तेः तद्वस्थायिनिरस्तं
स्वमते नाधिकं दर्शितमिति बोध्यम् ॥ सिद्ध्यादिबोधपादेया ०

२१ केनापि सिसाधयिषा सिद्धिपरामर्शानुमितयस्तत्तत्प्रतियोगिकेयधिकरणक्षणस्य तावद्विशेषणतामादाय सिसाधयि
षाधिकरणक्षणवारणं पुनरनुपादेयं प्रतियोगिपदं न सिसाधयिषाविरहप्रतियोगित्वं विशिष्याभावघटकक्षणे यत
या सिसाधयिषायाः सिसाधयिषात्वेन निवेशाननुपपत्तेः सिसाधयिषाविरहप्रतियोगित्वेन निवेशश्च तस्याधिकरणघटकत
या सिकास्य क्षणेन तत्क्षणात् सिसाधयिषाधिकरणत्वनिवेशने च सिसाधयिषाविरहविशिष्टावच्छेदकत्वस्य मानस
कारणनिवेशनव्यावर्त्तनसंगते सर्वत्रैव लक्षणान्तरसिसाधयिषाविरहविशिष्टस्वपूर्वदर्शनध्वंसाधिकरणक्षणधर्मे
साधिकरणतयातादृशध्वंसानधिकरणत्वरूपाव्यवहितत्वस्यापना सत्ताप्रसिद्धेः ततः सिसाधयिषाविरहविशिष्ट
कस्याधिकरणस्य निवेशः स्वपदसेदप्रतियोगिनित्त्वसिद्धिव्यक्तिपरं सिद्धिसामान्यपरत्वे स्वपूर्वत्वं साधिकरणकाल
ध्वंसाधिकरणकाल ध्वंसाधिकरणत्वमादायवदप्रसिद्ध्यापत्तेः प्रथमविशिष्टतस्य व्यापकत्वेन सिसाधयिषाघटकस्य एतावत
विनः कस्यचित् स्वकक्षणस्य परामर्शोत्पत्तिकाले विनाशपूर्वकालावच्छेदेन सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्य
करणतादृशकाल ध्वंसाधिकरणपरामर्शोत्पत्तिक्षणध्वंसाधिकरणस्यानुमित्युत्पत्तिक्षणस्य सिसाधयिषाविरह
विशिष्टसिद्ध्यधिकरणकालाव्यवहितोत्तरत्वानुपपत्तिरतः कालपदमुपस्थितमुपादानं न च सिसाधयिषाविरह
विशिष्टस्य निरूपिताधिकरणत्वनिवेशोऽयुक्तः स्वकालस्य विशिष्टक्षणावच्छेदेन सिसाधयिषाविरहसिद्धिसमा
धिकरणत्वेऽपि सर्वत्र विशिष्टाव्याप्यवृत्तिसामान्यतरप्रयुक्तविशिष्टभावमाविशिष्टाधिकरणत्वासंभवात् २१
क्षणत्वनिवेशनमव्याप्तिः संभवतीति वाच्यं सिसाधयिषादर्शनक्षणादिः सिद्धिक्षणाभ्यन्तरक्षणविशिष्टसाधा

वच्छेदकत्वेऽपि तु सर्वानुगमकत्वानन्यतरत्वावच्छिन्नस्य एकक्षणावच्छिन्नत्वाविशेषितसामानाधिकरण्यसंबंधेन सि
साधयिषाविरहविशिष्टायाः सिद्धेरधिकरणतावच्छेदकत्वेवाधकाभावः एकरूपावच्छिन्नस्यैव विवक्षितत्वस्य पावच्छेद
कत्वाविरोधात् न च तत्क्षणानधिकरणक्षणस्य स्वकक्षणे सिद्धिक्षणानावच्छेदकत्वासंभवः दिग्भेदो कालस्य च
केवलावच्छेदकत्वस्यापि व्याधिकरणत्वस्यैवावच्छेदकत्वात् तथा च विशेषणाद्युक्तं सिद्धानवच्छेदकस्य विशि
ष्टस्य न वच्छेदकतया तत्साधारणस्यावच्छेदेन विशिष्टाधिकरणतावच्छेदकत्वं न सम्भवतीति वाच्यं एवं सति
वृत्तिमावच्छेदेन संपत्तिकालत्वस्य विशिष्टत्वाप्रसिद्धिप्रसङ्गात् प्रसक्ताधिकरणक्षणस्य तत्सम
विशिष्टानधिकरणत्वेन तत्संपत्तविशिष्टावच्छेदकत्वासंभवात् प्रसक्ताधिकरणक्षणस्यानुगतरूपेणावच्छे
दकत्वानुपपत्तेः नहि एकरूपावच्छिन्नस्याधिकरणक्षणान्तरावच्छिन्नस्य तस्यानधिकरणमप्यवच्छेदकत्वं संभवति
न हि तेन इदानधिकरणस्य तद्रूपानधिकरणादिक्षणावच्छेदेन सामानाधिकरण्यविशिष्टतद्रूपत्वावच्छिन्नस्य एतावता
न सिद्धिवागसंपत्तविशिष्टानधिकरणत्वे संपत्तेः प्रसक्ताधिकरणस्यानुगतरूपेण संपत्तविशिष्टाधिक
रणत्वानुपपत्तेः तादृशक्षणे सिसाधयिषाविरहस्य सिद्धि क्षणोत्सर्गान्यतरावच्छेदेन सिसाधयिषावि
रहस्य सिद्धि तत्साधिकरणत्वाभावः स्वकक्षणस्य तद्वच्छेदेन सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणक्षणानन्तर
क्षणानधिकरणत्वाभावात् विशिष्टाधिकरणत्वस्यैव लाघवेन एकविशिष्टापराधिकरणतास्वीकारे गमनात् न च विशिष्टि
तत्र संपत्तिविशिष्टाधिकरणत्वस्यैव लाघवेन एकविशिष्टापराधिकरणतास्वीकारे गमनात्

कालावच्छेदेन स्वाधिकरणे विशेष्यतासम्बन्धेन केवलसामानाधिकरण्यसंबंधेन एकविशिष्टापरस्याभावोऽपि
एकक्षणावच्छिन्नसामानाधिकरण्यसंबंधेन एकविशिष्टापराभाव एव तत एवैकक्षणावच्छिन्नकालत्वे सत्वं सिद्धा
धिषाभावस्यासिद्धौ विशिष्टस्य न्यूनत्वादिति दीधितिकारोक्तिरपि संगच्छते एकक्षणावच्छिन्नत्वनिवेशेन च सिसाध
यिषाकाले सिद्धिसत्वे सिसाधयिषाभावविशिष्टसिद्धि [illegible] निर्धूमे [illegible] विशिष्टाभावस्यानतिरिक्त
त्वात् केवलसामानाधिकरण्यसंबंधेनैकविशिष्टापराभावस्य विशेष्याभावसत्वेऽपि सत्वात् सो विशेष्या
भाव एवाभावः तथा च तादृशसंबंधेन रूपादिविशिष्टद्रव्यत्वाभावः पवनादौ नावतिष्ठते विशेष्याभावस्तत्वा
दिति चेन्न द्रव्यत्वाभावस्य वायोरनतिरिक्ततापि तस्य रूपादिमन्निष्ठद्रव्यत्वाधिकरणत्वाभावस्व
रूपोपगमेनेति [illegible] आदौ तत्र न विशिष्टात् एवं च [illegible] काले केवलसामानाधिकरण्यसंबंधेन सिसाधयिषा
विरहविशिष्टसिद्धस्याभावासत्त्वाद्विशिष्टसिद्धिसत्त्वमव्याप्यमेवैकक्षणावच्छिन्नसामानाधिकरण्यसंबंधेन विशिष्ट
स्याधिकरणत्वनिवेशे पक्षता च सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणकाले पक्षतानिवेशनमसम्भवः स्व
सातिप्रसक्तिः सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धस्याभावस्य वच्छेदेन स्वाधिकरणानि ये ये तादृशकाले कालान्तरीणा हि सिसाधयिषा
विरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणानामवच्छेदकक्षणे [illegible] तथा हि
सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यधिकरणानि ये [illegible] परोपादाने [illegible] २९ राम
तादृशैककालस्थायि एकक्षणावच्छिन्नस्य सत्ताया [illegible] निवेशे नापि तद्धानात् [illegible] ध्वंसा

धिकरणविशिष्टसत्त्वस्य क्षणावच्छेदेन सिसाधयिषाविरहविशिष्टत्वानिवेशात् दोषः सिसाधयिषाविरहविशि
ष्टक्षणे स्वाधिकरणत्वेन यत्र सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यवच्छिन्नतादृशस्यैककाले स्वाधिकरणत्वस्य च नत
दवच्छिन्नत्वनियमः इति सिसाधयिषाविरहविशिष्टावच्छेदेन स्वाधिकरणत्वसाधनत्वे तत्पादानं तु क्षण
सम्बन्धिनि विशिष्टमिति तत्त्वं [illegible] हि तोऽन्तरक्षणे सत्तिः स्वाधिकरणावच्छेदेन बोध्या अत एव पूर्वोक्त समा
नाधिकरणानुमितिपरत्वेन [illegible] एकसिद्धौ नानुसरणसंख्यानामात्मनां कतिपयविरहक्षण
मनुमितिसत्ता सिसाधयिषाविरहविशिष्टतादृशस्य क्षणान्तरक्षणे समानानुमितिकर्मिओ सिसाधयिषा
रूपोऽसति [illegible] सिद्धिरेव सिसाधयिषाविरहविशिष्टतदधिकरणक्षणाप्रसिद्धा [illegible]
नतस्याप्येधोपादानमव्याप्तम् तस्याप्यतिरिक्ताविरहविशिष्टत्वाभावात् सिसाधयिषाविरहविशिष्टमितरक्षे
प्रसिद्धिरसिद्धेरप्रसिद्धेः महानसीयवह्निसामानाधिकरण्यं [illegible] कश्चिदपि [illegible] सत्पतिताः [illegible] मसि
द्धेरेव प्रतिबंधकत्वं तस्याप्यन्यस्यानुपपन्नत्वेनाधिकमः अयमथानां [illegible] प्रतिबंधकसिद्धिनाशानेऽस्य तदधिकर
णक्षणे [illegible] सिद्धिसत्ताविपिनस्याः प्रतिबंधकत्वानुपपत्तिः स्वध्वंसक्षणानामेव स्वाधिकरणक्षणध्वंसाधिकर
णक्षणध्वंसानधिकरणक्षणे [illegible] संसारे सर्वासामेव सिद्धीनां पूर्वं कदाचित्स्वाधिक
रणोऽनुमितिसत्ता सिसाधयिषयोरन्तरोत्पत्तिसिद्धिरेव सिसाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणाव्यवहितक्षणे स्वाधि
तिकर्मित्वात्तस्याः सिसाधयिषाविरहविशिष्टस्वाताद्यप्रसिद्धिरत एतेति स्वाधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणत्व

ग-टी-शि
३३

केसकसिद्धीनासेवत्वस्याव्यवहितोत्तरत्वाकांतत्वस्ततीयक्षणाविनष्टानुमितिस्तत्रतिपर्यंतवर्तस्थायिस्वरूपकार्यो
त्पत्रात्तनिमित्तकत्वमात्पूर्ववर्त्यसिद्धिरत: द्वितीयक्षणापदंअनुमितात्मकसिद्धिनात्वाव्यवहितोत्तरक्षणवृत्तित्वात्मका
नुमितिकत्वात्प्रतिबंधकत्वापत्तिरतस्तन्निवेश: यद्यपि स्वान्यस्यस्याप्यनुमितित्वविशेषणात्वेप्येत दोषवारा
णसंभवस्तथाप्यपेक्षाबुद्धे: स्वपाश्रयावस्थापिस्वस्यतत्तत्संसमानाधिकरणविशेषणगतरोसादृश्यवोपगमे
तत्रापिस्वाकृत्वात्मकत्वनिर्लिप्तीपक्षणेतादृशप्रतलताद्विरूपानसिद्धित्तस्याप्रकृत्यक्षणेनुमितिस्तत्वादवारके
त्वात्प्रतिबंधकत्वानापत्तेनिरुक्तमादि।।रामाद्युक्तंतेनजन्यानुमितिव्यवहितमाक्षणवृत्तिसिद्धिव्यक्तित्वंनिरु
क्तक्षणोत्तत्तिकानुमितिकासिद्धिभिन्नोपक्षणात्मकधीम: क्रमचरणोपसिद्धिमितिवातत्वात्सतिमन्नक्रमेणासिद्धि सिसाधयि
षात्वमितिय:तत्रैवाजनकसामग्र्या:अनुमितिप्रतिबंधकत्वेनैवमुच्यतेत्तिक्षणेनुमितिकारणतत्स्वाकअव्यवहितपूर्व
क्षणघटकानुमित्युत्पत्तिक्षणेतदव्यवहितयाक्षणेवासिसाधयिषाविरहविशिष्टस्यपक्षत्वस्याप्रतिबंधकत्वेनावेवावश्यकत्वा रक्षोपात्तिकालेन्तु-भावांश।ये
नृक्ष्यमाणस्तृतीयसिद्धौतृतीयक्षणेनुमित्युत्पत्तिविरोधितायाः सिद्धेस्तत्सिसाधयिषाविरहवैशिष्ट्यसिद्धिनिवेशाधिनैवोपपत्ते
र्दोषाभावेसिद्धिविशेषणासत्त्वस्मानतोनिष्प्रयोजनत्वस्यादितिन्नइहविरोध: तथाचेच्छाजनकसामग्र्यानुमितिसामग्रीबंध
कत्वेपिस्वाधिरोधेपपाद्यनामतत्क्रमणारीत्यादर:अत्रकल्पेवक्ष्यमाणानुपपत्तिस्तृतीयक्षणासाधारणव्यवहि
तोत्तरत्वानिवेशकृतकामत्वमुपलक्षणसामग्र्याःअनुमितिप्रतिबंधकत्वमनुमानात्विशेषणत्वापत्तेःसार्थकत्वेपिव्यतीत राम
वर्धपंजन्मनिमेष्टव्यवहितपूर्वसिसस्याव्यवहितवर्तस्थायिनोघटज्ञानादेरविरोधत्वापत्तेर्नासिद्धिपदंअवगतमिति ३३

सिसाधयिषाविरहविशेषणाभ्यपेक्षनेनत्तत्त्वसंप्रतिपत्तिप्रदर्शनपर्यनसिसाधयिषाविरहविशेषणमवोक्तनेदर्शितम
पेतितृतीयक्षणस्थाधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणकाकध्वंसाधिकरणान्यसामान्यासाधकरूपाव्यधानासावस्यकृ
करणापत्तृतीयक्षणव्यवधायकत्वं हितीयक्षणस्यासिद्धितत्तृतीयक्षणव्यवधायकत्वस्ततीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रति
योगित्वसत्त्वाधिकरणध्वंसाधिकरणत्वसिद्धिनामक्षणासिसाधयिषोत्पत्तौसिद्धुत्तरसिसाधयिषानाश्यक्षणा
सिद्धस्तोवाविशेष्याभावादिवानुमितिरविप्रकृतत्वाविरहत्वितत्वाविरहतिमत्तासपक्षपर्यमसिद्धोसिसाधयिषादि
दि रूपस्याविशेषणत्वेऽकृत्स्नलोसिद्धेतृतीयक्षणेनुमित्युत्पत्तेरसत्वा: स्वक्षणव्यवहितोत्तरक्षणस्थितिकानुमितिकं उ
सिद्धावेनसिसाधयिषोत्पत्तिक्षणेपिनतादृशासिद्धिसत्वेनतत्सावकरूपक्षणताप्यानिर्वाहादिनिसाव: प्राचीनक
ल्पितेसिसाधयिषाविरहस्यतुपपनेदुत्तरपतिपत्तिनिज्ञानेच्छायांगमकत्वात्स्वातेपिसिसाधयिषात्पत्तिकाले सिद्धुक्तक सर्वक्षणत्वस्यप्रतिविशेषणत्वेनुसज्यतेमिति
सिद्धौपरामर्शोत्पत्तेपरामर्शोत्पत्तिकालेसिसाधयिषासत्त्वादेवासिद्धिसत्त्वाभावनिर्वाहस्तेतिकथनाअपिरत्वकैन
पात्पर्य: सिसाधयिषाविरहान्तरक्षणेकावृत्तिंवसिसाधयिषाविरहक्षणस्यानीयसिद्धाविषयसत्वानिवर्त्यसूक्ष्मस्यमा
पक्षतासिद्धपरामर्शयो: पूर्वमवांतिसिध्योवोकाव्यवधानेनोत्पत्तिसिद्धाव्याप्यादवाविद्धाद्यासावसपक्षेणासि
साधयिषानुमितितत्वकारकेपानुमित्यात्मकसिद्धिवेच्छावाचविषयसिद्धुपहितत्वातभरमनुमितितरासपरि
वत्सवतीतिमात्रसदादिकेतिपक्षतासंपत्यर्थमितिसिसाधयिषाविरहस्यपक्षतविशेषणस्यानुपासनेत्वानुमित्युपपत्ति
क्षणस्यसिद्धिक्षणध्वंसाधिकरणपरामर्शोत्पत्तिक्षणध्वंसाधिकरणत्वेनतिद्धिक्षणाव्यवहितत्वविरहात्तदव्यासि
रूपविशेषकताप्रयोजनसत्वादुपपत्ति:सिद्धिदर्शनानानेचसिद्धुत्पत्तिक्षणस्यासिसाधयिषाविशिष्टत्वाभावादि

ग्र·दी·सि·
३४

भाविरहविशिष्टस्य सम्यः प्रागभावोसिद्धिरूपपरत्वात् ध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वरूपमव्यवधानमनुमित्युत्पा
दक्षणस्यात्रतस्मिन्नेवपक्षतोत्पत्तिरितिभावः एवञ्च परामर्शसामान्यध्वंसानासादेपि निवेशनीयः तेनासिद्धकर्मणा
मध्यसिद्धितद्भिकासामान्यस्यानानुमितमत्तः द्वितीयलक्षणपक्षतासंपत्तयेवेयादि दितिलक्षेवमः प्रथमदितिलिर्गि
वैमत्तुमनकत्वेनसाधिधर्मिकसामान्यध्वंसानासिद्धिपरामर्शानुमितपक्षत्रपक्षतासंपत्त्यौतिरित्येवंस्तत्रीयलक्ष
णसाधारण्याव्यवहितोत्तरत्वमतपदार्थसिद्धितद्भिकासामान्यध्वंसानानुमितपक्षत्रप्रथमलक्षणापक्षताया
लक्षणापत्तरक्षणान्निवेशः सिद्धेनविवेशात्तु द्वितीयलक्षणापक्षतासपत्तयेत्र तिव्यापकताविरहेतितिसिद्ध्युत्तरक्ष
णस्यापि सिसाधयिषाविरहविशिष्टत्वाज्जनुमित्युत्पादक्षणस्यतादृशक्षणध्वंसाधिकरणकालध्वंसाधिकरण
त्वात्तद्भावमात्रवासकत्वादृशक्षणाव्यवधानविरहादिति भावः प्रथमसिसाधयिषाविरहविशिष्टानुमित्युत्त
रक्षितद्वितीयलक्षणाहत्ति सिद्धिसिद्धविशिष्टसिद्धस्याव्यवहितोत्तरमंगतिक्तानुक्तोपपत्तिः प्राकृतेनाविषयित्वं तव्यवहितो
त्तरक्षणासत्तिघटितपक्षतापक्षस्याक्षितत्वात् तत्रैवसिद्धेरितिपक्षत्वं तृतीयलक्षणसाधारणव्यवधानंनिवेशप्रयोजनमतेन
धेतितृतीयस्यापिद्धन्यासस्याव्यवहितोत्तरत्वनिवेशश्च द्वितीयादिमानुगमकत्वलक्षणे तेनरचक्षणान्तर्गते व्याप्तिसिद्धिकरणे
णस्यक्षणस्याव्यवधानावशेषानिवेशनीयत्वात् तृतीयलक्षणे चत्त्वोक्तितस्य ध्वंसाधिकरण द्वितीयक्षणध्वंसाधि
करणसिद्धिक्षणाधिकरणद्वितीयक्षणध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरण तेनस्वक्षणाव्यवधानत्वादितिसिद्धा राम
कः द्वितीयादौ लक्षणसाधारण्यात् क्षणध्वंसाधिकरणकालध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वरूपानुगतत्वव्य ३४
धाननिवेशानंतंसदकोसिद्ध पदस्यानुव्याख्यासिद्धि चतुर्थलक्षणसिसाधयिषाविशेषणोस्यानुमितोव्यवस्थाप्यतावाक्या

१५मे

चतुर्थलक्षणसाधारण्यानुगताव्यवहितोत्तरत्वस्य फलं विशिष्य निवेशे चतुर्थलक्षणे स्वानुमितिकोपक्षानुक्त्वनालकसिद्धेरसति
र्ज वंधकत्वापत्तिरिति अपेक्षानुद्दिद्वितीयलक्षणवधिक्षणमतदित्युद्दिद्वितीयमन्तनीयक्षणसाधारणमनुगताव्य
वहितोत्तरत्वप्रकारान्तरेणनिर्वक्ति स्वध्वंसेतिस्वपक्षकालपरकालिकसंबंधेनस्वध्वंसवत्त्वसामान्येनस्वध्वंसवत्त्व
णस्यस्वनाशविषयकतत्वंनाशवत्त्वंतत्त्वक्षणत्वंत्वेपिसत्तामसिद्धेर्नवापत्तत्पर्यकालस्यापितत्पूर्वकालीनत्वविष
यकत्वानन्तनाशवत्त्वेपितद्दरत्वस्यवत्साधारण्यप्रसंगः एवंसति प्रथमसिसाधयिषाविशिष्टपरामर्शानुमितौनोक्तरूपो
त्पादक्षणसिद्धिः स्वक्षणेसिसाधयिषाविरहविशिष्टकारणान्तरानाव्यवहितोत्तरक्षणस्यानुमितिकत्वनियो
त्पादकप्रथमसिसाधयिषाविरहस्यसंगतेः तत्कालान्तरतत्कालनिमित्तत्वाभावात्प्रथमलक्षणेपक्षतावारणाय नितान्तमाति
हेस्तृतीयलक्षणेस्वानुमितिकतया निरुक्तसिद्धिसिसाधयिषाविरहपक्षतासत्त्वेति भावः प्रथमलक्षणेपूर्ववत्सिसा
धयिषाविरहविशिष्टव्यवसायेपि स्वनाश्याधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वघटिताव्यवहितोत्तरत्वनिवेशकल्पनो
कालिसमयधारणत्वसंबंधः अनुमितिस्वरूपितत्त्वक्षणतासिद्धिनाशाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वस्य सिसाधयिषा
विरहविशिष्टत्वसिद्ध्यधिकरणप्रथमक्षणध्वंसाधिकरणत्वस्य सत्त्वात्तस्याव्यवहितोत्तरक्षणस्यविशेष
तानामानुत्पत्तिः तथा चोक्तस्थलेसिद्धव्यवहितोत्तरतृतीयक्षणेपि सिसाधयिषासत्त्वात् सिसाधयिषाविरहविशि
ष्टतादृशसिद्धिपात्स्वानुकत्वेनानुमितेरितितादृशसिद्धेरनुमितिप्रतिबंधकतानिर्वाहः द्वितीयविशेषणस्यप्रयोजन
माहयत्वमेवनकाले प्रागमितिरितदानीमपितत्स्यद्वितीयक्षणतत्स्यप्रकल्पनकालेनप्रथमविशेषणेतवतत्सिसाधया

नितिप्रत्यक्षमितुंहर्षोक्तमप्यनुपपत्तिरितीमंगविति सिद्धेर्विशेषणमित्यत्रपपन्यतेतत्रैवेतियत्क्रमेणसिद्धिसिसाधयिषाऽनुमि
तयश्च त्रैवेत्सर्वः । द्वितीयलक्षणमनितत्तीमनुणोऽनुमितिनिर्वाहार्थमित्यादिः पक्षतासंपन्नमनितिविशेषणसाधेनविशिष्टता
वच्छेदपक्षतानिर्वाहायेत्यर्थः । अन्यथाक्रमेणतादृशसिद्धेर्नैकत्वासिद्धिसिसाधयिषाविशेष्यसत्त्वेनपक्षतानुपपत्तेरितिभा
वः । ननु द्वितीयलक्षणेपक्षतासत्त्वेपिनक्षतिः सिसाधयिषाकालेऽनुमितुत्सादस्यइच्छासामग्र्याप्रतिबंधेनाप्र
संभवात् । न च निष्प्रयोजनकतयाप्रथमविशिष्टानानुपादानेद्वितीयमपिनिष्प्रयोजनकंतादृशसिद्धेः स्वावच्छिन्नोप
स्थतीयलक्षणोक्तस्यानुमितिकतयेवाप्रतिबंधकत्वेनतृतीयलक्षणोक्तस्यानुमितिनिर्वाहादिसामर्थ्येनेच्छासामग्र्याऽनुपपत्ते मिति
रतृतीयलक्षणोक्तस्यानुमितिकत्वेप्रतिबंधकतामनेनइच्छासामग्र्यपेक्षयानुमितिसामग्र्याहीनबलत्वपिण्डनुमितसाविशिष्टाप्रति
बंधकतामतेतच्छसपरित्यजतियदिवेतिइच्छासामग्र्यपेक्षयानुमितिसामग्र्यप्रतिनवलत्वपिण्डानुमितसाविशिष्टप्रतिबंधकत्वं
तस्याधपकतमातस्याएवबलवत्वकल्पनमुचितंअन्यथाइच्छासामग्र्य
अनुमितिसामग्र्याइच्छायाः प्रतिबंधकताकल्पनस्यावश्यकतयातस्याएवबलवत्वकल्पनमुचितंअन्यथाइच्छासामग्र्य
तथावाधारिरूपस्यैकप्रतिबंधकतावघटितस्यानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकतामाशिच्छानिवेशनेनो
रवादिति चेन्न । तादृशपक्षयोर्यौगपद्यस्वीकारसंभवेनचइच्छासामग्र्याअनुमितिविरोधिताव्यवस्थापकेनसंसवलीसाध्य
येनयदिचेत्तत्कंसिसाधयिषाविरहविशेषणतार्थक्यस्याधाक्यतेअनुमित्सव्यवहितपूर्ववर्तित्वंपरिशेष्यावयवहितोत्तर
सत्वोत्पत्तिकानुमितिकसत्त्वसपक्षविशेषणोपादानेनुक्तंवसिसाधयिषानुमितित्वव्यवहितेतिअनुमितिपदंस्वसमानाधि
करणानुमितिपरंअतोप्यधिकरणानुमितव्यवहितपूर्ववर्तीसिद्धेः स्वाश्रयेअनुमितजयादोषपारकतानिर्वाहः यत्र
करणानुमितिपरंअतोप्यधिकरणानुमितव्यवहितसोपादानंतत्रानुमितिहर्षकालीनध्वंसाप्रतियो
गोत्तरमनुमितिहस्वघटेनादृशासिद्धेःप्रतिबंधकतावारणायाव्यवहितसोपादानंतत्रानुमितिहर्षकालीनध्वंसाप्रतियो

म

 अनुमिति

गित्वस्यसंध्वंसस्येपिदृष्टावेववाविशेषणंपूर्वकालीनत्वंचकालिकसंबंधेनतत्प्रागभाववत्त्वमेवध्वंसस्यकालोपाधित
यातदुपपत्तिः सर्वासामेवसिद्धीनांपूर्वजातयत्किंचिदनुमितिनिरूपितनिरुक्तव्यवधानवत्त्वमनुमित्सव्यवहितसिद्धि
विनाशिद्धयत्तिदिष्टुलः पूर्वलक्षणहत्तितविशेषणपूर्वत्वप्रागभावाद्यवत्त्वमनुमिताद्यपर्यन्तावस्थापितदुष्कालमलाकाच
साधारणमित्युक्तदोषताप्रदवस्थमतः स्वापर्यन्तनिवेशः प्रागभावावच्छिन्नवृत्तित्वनिवेशनेऽपिनोपित्वस्यसिद्धि
विशेषणदेवस्यस्वसमनुपादेयमेवतन्यमावस्यकालोपाधिंचेत्कालिकसंबंधेनप्रागभाववत्त्वंसिद्धावेवविशेषणं
दिप्रागभावानभ्युपगमेवस्वप्रमाणतत्समानसमानाधिकरणसतिकध्वंसप्रतियोगिसंबद्धव्यवहितपूर्ववर्तितमेवलक्षणविशेषणं
तदुदितफलानांव्याप्तिरियेसविध्यतिअनुमितिसव्यवहितपूर्ववर्तितत्कालमनोपयोगाद्दृत्तांतासिद्धिसिअसमप्रसक्त
प्रतिबंधकताचारुकहितीयसिद्धिपरसार्थक्यामप्यप्रमासिद्धिपरत्वमप्रकालवादीत्यादिव्यायेनउत्पत्तिरितिनागएवोचित
इतिवाच्यंतयासिद्धिबाधकमुख्यादिरूपिणिकल्पकत्वेनोदप्रतिबंधकत्वस्यावश्यकत्वेनप्रतिबंधकताव्यापातातन्नव्याप्त्यन्तरोप्रति
बंधकसोपानंनहितत्वातिनावगतिकिंतुतावतालाघवमेवतिवैयर्थ्यहेतोर्दुर्वारएवेतिबोध्यस्तदोषस्यवैयर्थ्यावासिद्धेरि
निवेशनप्रयोजनांगमितानयर्योवरूपमसिद्धानुपादानेपिधापादेः स्वतंत्रप्रतिबंधकताविलोपस्तीरुण्णांद्वितीयसिद्धिप
दोपादानमविरुद्धंतत्रपरंदासाधसपाइकेलतत्वरूपत्वदुपात्तस्यघरीहितियप्रथमतदुपादानमनुचितंतत्रापिअनुमित्स
कर्षवहितपूर्ववर्तितोक्त्वसघटितेनविरूकत्वेनानुमाससंबंधेनतत्तत्व्यक्तित्वेनतेषांस्वेदकत्वेपनिवेशनीमत्वासिद्धेरसि
प्रतिविषयकतादृशपदार्थेसिद्धानान्याधिकानांनिवेशोगौरवात्सिद्धिव्यक्तीनामेवसंस्थानिवेशनीयात्वेनतत्वनामप्यय
प्रतिविकतादृशपदार्थेसिद्धानान्याधिकानांनिवेशोगौरवात्

त.दी.सि.
३६

नसिद्धिपदोपादानंतस्याग्रेचतत्तद्व्यक्तित्वेनसिद्धिव्यक्तीनांभेदनिवेशोव्यक्तिभेदानांविशेष्यविशेषणभावेविनिगमनाविरहे
णानन्तगौरवात्फलानुसारेनियतसिद्धिव्यक्तीनांतत्तद्व्यक्तित्वेनप्रतिबंधकतापत्तएवसाधीयान्सिसाधयिषाविरहविशे
षणापरित्यागश्चानुचितःसिसाधयिषाकालीनसिद्धिव्यक्तीनामनंतानांतत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदकूटनिवेशापत्तेःतत्
तत्र विशेषणत्वेवक्तव्यत्वादितिकश्चित्तदसमंजसम्प्रतिबिंबनीयप्रतीतिसिद्धेर्व्याप्यमितिसाध्यपेनवक्तव्यत्वात्तादृशेतिविस्पष्टितात्
प्रतिसिद्धीनांसिसाधयिषाविशेषसिद्धिव्यक्तीनांनिरुक्तानुपेयत्वेनिरुक्तसिद्धिसिसाधयिषाविशिष्टसिद्धित्वेनेत्यर्थःअनुगतकार्यकार
णभावानंगीकारेदोषापत्तेस्ताद्रूप्यतावच्छेदकत्वेनकल्प्यमानप्रतिबंधकताकेत्यर्थःयादृशसिद्ध्युत्तरंसिसाधयिषा
सत्त्वेऽनुमितिःसिसाधयिषासत्त्वेऽनुमितिवारणायमकल्पनीयप्रतिबंधकताकतादृशव्यक्तौसिसाधयिषाविरहविशि
ष्टत्वनिवेशस्यावश्यकत्वात्सकलेतिनतुकश्चित्सिसाधयिषाविरहविशेष्यस्यावश्यकत्वमात्रसिद्धेःपर्यवसानेतत्
पारगतसंगतिरितिलाघवान्तरमाहतत्तत्कालीनसिद्धीनांसिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धत्वावच्छिन्नसकलका
रणसमवधानाधिकरणीभूततत्तत्संबंधव्यक्तिरूपपक्षतायांविनिगमनाविरहेणकतिपयसिसाधयिषानुमित्सासत्त्वे
सिसाधयिषासत्त्वेऽनुमितिवारणायसिद्धेःसिसाधयिषाविरहविशिष्टतत्तद्व्यक्तित्वेनप्रतिबंधकतापक्षापेक्षयालाघवेन
प्रतिबंधकतापत्तेरित्यर्थःतथाचलघुत्वेनकस्यसिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्यपक्षतात्वव्याघातइतिभावः
नन्वेवंतत्समयेऽसमंतात्तत्कालीनसंबंधाःस्वरूपानतिरिक्ताःतथाचतत्तत्कालपक्षताप्रसमयतत्तत्स्वप्रतिबंधकत्वेन राम
नतत्काल्पन्यतामसमयेवान्यथाचानुमित्यनुपपत्तिरतोऽन्यस्यप्रतिबंधकताप्रसंजयतितत्तत्समयेतिसिद्ध्यनंतरंसि ३६

सिसाधयिषावि
रहविशिष्ट

साधयिषाविरहितीयपक्षणेऽस्मादनुमितिस्तत्र्लक्षणादिःसिद्ध्यभावेतरसकलकारणाधिकरणतत्तत्क्षणावच्छिन्नानांतत्तत्कालीन
तत्तन्मनोयोगादिव्यक्तीनामित्यर्थःसामानाधिकरण्यसंबंधेनसिसाधयिषाविरहावच्छिन्नायास्तत्तत्कालसिद्धिव्यक्तेःप्रति
बंधकत्वापेक्षयालाघवादितिभावःनियामकाभावात्नियामकाभावप्रसंगात्सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धित्वेनेति
पक्षणेऽनुमित्सासाध्यनिर्णयस्यापानिरुक्तसिद्धिसिसाधयिषाभावरूपपक्षतायानुमित्सासाध्यनिर्णयस्य्यासावस्यचान्योन्या
पत्तिस्याद्नुमित्सयासाध्यप्रयोजकत्वात्सर्वादितिभावःईदृशान्योन्याश्रयदोषत्वाविनिंप्रतिबंधाभिरस्यतिनवेसादिना
काले ३ एवंपक्षताकोटिस्तेःकारणतावच्छेदकावच्छिन्नसमवधानाधीनत्वकथनेनतस्याःकारणतावच्छेदककुक्षिनिवेशोऽन्योन्या अनु...
श्रयःसूचितःतथासतिपापक्षःकारणतावच्छेदकावच्छिन्नसमवधानस्यापिज्ञयेतनकार्यत्वेस्वस्वाधीनत्वरूपात्मनिविष्ट
तेनिविशमानमहत्वगावत्वअपवोक्तपक्षतायाःकार्यत्वसिद्धिनियामकत्वमेवतन्वेसादिनानिराकृतंकारणतावच्छेदककोटा (शिप...)
विशादःकार्यस्यतिनियामकतावच्छेदकमित्यर्थःअत्रान्योन्याश्रयदूषणप्रतिबंधाच्चकार्यतानिरूपासतीतिचर्चवित्स्वलक्षणा
प्रवृत्तितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वंस्वत्वघटितत्वेनतत्तद्व्यक्तिविश्रांतमितिसिद्ध्युत्पत्तियोगितावच्छेदकसत्ताभिव्योनर्थक्यात्तस्य
दिव्येयव्यक्तीनांतत्तद्व्यक्तित्वैवसेदाःसिद्धीनांवैजात्यस्यानकारणतावच्छेदकस्यनोस्तिनघटितत्वंतत्राप्यसिद्धरूपनि
वेशोविशेष्यविशेषणभावेविनिगमनाविरहेणकारणतानंतानुपपत्तिरितिमेवेतिभावःकार्योत्पादादिकोनिसादिपरेनईद्द
भागेरवसमयोतकसेदकूटस्यापिसंभवःतस्यकारणतावच्छेदकत्वेतत्तीयप्रतिबंधदेवैरवसगतेःअनुमित्यव्यवहितप्र
वीसिसाधयिषाप्रामर्शादितोऽनुमित्युत्तरमनुमितापत्तेर्वारणायवसतिकाकावच्छिन्नत्वविशिष्टेनेतिस्वाधिकरणसमयवृ ...

यवदन्यकालसंबंधघटितत्वेनेत्यर्थः तादृशध्वंसत्वं कालिकसंबंधेन तेनोत्पत्तिक्षणस्यापि प्रतियोगित्वादिसंबंधेन स्वाधिकरण
कालध्वंसानधिकरणत्वेपि न क्षतिः एवं च कालिकसंबंधेन तादृशध्वंसवदन्यत्वात्मसंबंधविशिष्टस्य ज्ञानात् द्वितीयक्षणोत्पत्ति
ज्ञानातिप्रसंगात् दृष्टस्य मतः कालपदं तादृशकालसंबंधस्य उपलक्षणं विधेयतावच्छेदककोटौ संबंधप्रवेशे दोषप्रयुक्तमोक्षे विशेषण
विशेषणताविशेषादेरनुपगमाच्चावच्छिन्नात्तस्य कर्मधारयमध्ये निवेशे पक्षस्यावच्छिन्नत्वविशेषितत्वेन तु
विशेषणत्वं चास्य सामानाधिकरण्यसंबंधेन बोध्यं धर्मिणोऽविशेष्यत्वात् कालान्तरीयानुमितिसमानाधिकरणत्व
द्वितीयादितानुमित्सापत्तिवारणाय स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पन्नानुमितिविशेषणं तत्र स्वत्वाधिकरण
कालध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणक्षेत्तिस्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणपः क्षणस्तत्स्वमत्वं स्वत्वं ति
प्रोक्षणात्तद्योत्तरतृतीयक्षणोत्पन्नानुमितिवृत्तित्वानादितः तद्वितीयक्षणानानुमितिप्रसंगः तादृशानुमितिकत्वकार
द्वितीयक्षणोत्पन्नानुमितिवारणाय स्वाधिकरणक्षेत्तस्येवेति तत्तद्वितीयादिक्षणस्य मानानधिकरणत्वेपि संस्कारादि
करणत्वात्ततः तादृशापेक्षाबुद्धिद्वितीयक्षणोत्पन्नानुमितिवारणाय तत्र पक्षावीजे तु स्वसमानाधिकरणत्वविशे
षणं तरस्याव्यवहितत्वस्य प्रयोजकाद्यानुमितसत्त्वोत्पन्नत्वेः अपेक्षाबुद्धिद्वितीयक्षणसमानाधिकरणत्वविशेष
गुणोत्सर्गोपगमेत्वपक्षाबुद्धितृतीयक्षणावस्थापितापदवानुपपत्तेः वस्तुतस्त्वपेक्षाबुद्धिद्वितीयक्षणावस्थापि
तामतएवेनत्रसंविदृयवदर्थानं तत्स्वयासिद्धादिद्वितीयक्षणस्थापेक्षाबुद्ध्यालकपरामर्शतृतीयक्षणानुमितस्वरूप
पन्नेस्तत्स्यतृतीयक्षणपर्यन्तावस्थायितामतोद्वितीयक्षणविशेषणानुमानसत्तात्मनीक्षणस्थितिकालावच्छिन्नसविष राम ३२

यकालस्यतु पदत्वादित्वपर्यंतमनुमितेः स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्तरोत्पन्नज्ञानांतराद्यनुमितिप्रसंगवारणाय विशे
षणांतेक्षणविशेषणं द्विकालादनुसन्धानुमितेरपि स्वाव्यवहितोत्तरत्वात् तस्य द्वितीयक्षणपर्यन्तावस्थायित्वकालो
त्वन्तत्वात्तदापत्तावस्वस्थमितिक्षणपदविनिवेशः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणत्वस्वसमानाधिकरणस्वोत्पत्तिकानुमि
तिकत्वात्तद्वारणायासत्ति निवेशः [illegible] त्वान्यतमनिवेशादपि द्वर
निनिवेशनप्रयोजनं निष्येयोबोध्यः जन्यासत्त्वपक्षाबुद्ध्यालकानुमितिसन्ततरोत्पन्नज्ञानानन्तरानुमित्सापत्तेः समानाधिकरणपुरुषा
न्तरीयानुमितिस्वाव्यवहितत्ववोत्पन्नज्ञानात्तद्युतः उत्पत्त्यनुमितेर्वारणाय स्वसमानाधिकरणमनुमितिविशेषणं एकपुरुषीया
नुमितिस्वाव्यवहितत्ववोत्पन्नद्वितीयादितत्कालपरामर्शात्तरस्य अनुमितेर्वारणाय सविषयकत्वनिवेशोऽनुमितिस्वाव्यवहितत्ववोत्प
त्त्यनुमितेः सत्त्वनिवेशनकांक्षामात्रानुस्वरूपविलंबनीयावस्थानिवेशपरित्यागवदर्थे अप्रतिपाद्यसंबंधात् स्वाधिकस्वा
नुमित्यादि धर्मपरिमितत्वस्वरूपान्तरमात्र स्वसमानाधिकरणानुमितिजन्यसत्तिकालावच्छिन्नत्वविशिष्टानुमितेः
नन्वसमानानुमितिस्वाव्यवहितत्ववोत्पन्नज्ञानादनुमितस्वसत्ताविनिर्मोपितत्वात्तदनन्तरमप्यनुमित्यन्तरापत्तेः नन्वनुमितिसम
वहितत्वर्थपरिच्छेदत्वविशेषणतयैवसामंजस्यात्सत्तिकालावच्छिन्नत्वस्य प्रत्यविशेषणतयानुमितिव्यावृत्ति
हितत्वविशेषणतामंतव्यो नैवानुत्पन्नत्वस्य नानाकल्पसंगापत्तिज्ञानविशेषणतयैवसामंजस्याल्लक्षणस्वाधिकरणकालध्वंसा
नधिकरणत्वरूपस्य स्वत्वदेकाव्यस्यवैयर्थ्यापत्तेः नव प्रसंगाताणांकिन्नाभिधानत्वं मगपरिकल्प्यस्वसमानाधिक
रणानुमितिस्वाव्यवहितत्ववोत्पन्नज्ञानोत्तरविषयत्वसाधारणतासमवायेनसंवेष्यत एवं अनुमितेःसामानाधिकर

तत्पक्षतासामान्यानुमितिकत्वादिनिषिद्धः अनुपेक्षाबुद्धिद्वितीयक्षणेविशेषगुणानन्तरानुत्पादः एतदपेक्षाबुद्धिद्वितीयक्षण
मात्रस्थापितमतएवोक्तमित्यादिस्मृतत्वात्

प्र॰ दि॰ अनु॰

मू

३८ व्यभिचेयवणायमोजनंदर्वयत्ककनुमितिस्यव्यवहितपूर्वत्वंप्रागभावसचेतप्रागभावाधिकरणकालआगमावानधिकरणत्वेस
तित्वागमभावधवंसकनुमितिपूर्वभिन्नस्यत्ववतरोस्तत्रस्यचघटज्ञानोत्तरंयावद्घटरूपंतावत्पूर्वहितोत्तरघटकालत्वं
स्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वस्यसंतत्वाद्दिदनादिप्रसंगस्तस्यचकुडुवात्स्यानकल्पेलाघवंधो
ध्वंसप्रागभावानंगीकारेव्यवहितत्वंप्रमाणाव्यवहितपूर्वत्वमेवनिवेश्यंअनुमितिसव्यवहितपूर्वत्वंसत्त्वनुमितजनकस्यापीत्यु
क्तकालेऽनुमितेस्तत्क्षणस्यघटादिज्ञानस्यवारणायस्वप्रयोजनिवेशोऽनुमितिप्रागभावविशिष्टेस्वानिकत्वविव
पूर्वं क्षितेस्वपरकालपरमनुमितिव्यवहितपूर्ववृत्तिपर्यन्तमधिनन्तरपूर्वज्ञानघटज्ञानादितोऽनुमितिपूर्वमनुमि
तिपरिणामपदस्येवविवक्षितपूर्वपदादिघटादिवारणायस्वविषयकत्वनिवेश्यनज्ञानतोपेक्षावीजमपिपूर्ववदर्थात्तु
ज्ञासयचस्वेतुघटितत्वेनलक्षणकिंचिद्व्याप्यानुगमात्प्रतियोगिनिस्वसमानसोऽव्यानुगतस्वेहेतुघटितत्वेनैवा-
कारणतासंभवतिस्वविषयकत्वलक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणावच्छिन्नकत्वसमानाधिकरणानुमितिकत्वंचअनुमिति
सामग्र्यसमवधानेक्षणोत्सर्गघटज्ञानादिकमेयतदूर्ध्वसविषयकानुमितिव्यवहितपूर्वत्वेसमानसमानाधिकरणप
रामर्शादितत्तत्तेनानुमितिपूपत्तितस्यात्मात्वपरामर्शादिद्वितनरमतनुमितिविरयाप्याप्यनुसर्गतिकालावच्छिन्नवि
शेषितेनतत्त्वपुरुषेनचयत्ववसतिक्षणावच्छिन्नतस्यानुपत्तिनिमयतेनानुगमस्यानुमानपूर्वकत्वघटमम्यासापमक
कत्वेतावत्तत्वस्तुनिवनतदधिकरणसमयध्वंसाधिकरणसंबंधत्वानसावघटविशिष्टज्ञानतस्यैवाव्यवहितिको
त्वावच्छिन्नार्थकत्वात्तात्पर्यस्यचानेकगतत्वात्तत्त्वसमानाधिकरणानुमितित्वावच्छिन्नस्वलक्षणाव्यवहितोत्तरहि राम ३८

रि

णाद्व्यक्तित्वविकल्पीयं अतोऽनुमितुसाधकपरामर्शाधिकरणलक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाद्व्यक्तिकत्वस्यतत्परामर्श
धिसमानाधिकरणकालान्तरीयानुमितेसत्वेपितदन्यसविकल्पकेटादासिद्धिः स्वलक्षणाव्यवहितोत्तरत्वंपूर्वनिकल्प
मासतद्रूपीयथाघटज्ञानानन्तरंतदीयानुमितावच्छिन्नाभावेतस्यतत्समानाधिकरणाभावेनघटज्ञानादिकंस्वाधि
करणसमयोत्तरक्षणावच्छिन्नकत्वसमानाधिकरणानुमितिसामान्यकेपरामर्शघटमदहितातदन्यघटज्ञानादितोऽ
नुमितिप्रतिपत्तिस्यस्वपदेनोपादानासंभवात् अतो व्यवधाननिवेशः निरुक्तव्यवधानस्यानुमितत्वसाधकघटज्ञाना
देःस्वीकारदिवसभावाद्अपिमनुमितेस्तस्याधिकरणक्षणेऽव्यवहितोत्तरतस्यतादृशानुमितेस्वस्तिमतितादृशघट
ज्ञानादिवतीयक्षणपर्यन्तस्थायित्वकालेसत्त्वात्तादृशसमर्थसिद्धमेवस्यात् अतउत्तरत्वक्षणत्वयोर्निवेशानंजनुमि
तेः स्वाव्यवहितोत्तरक्षणस्यात्मकानुमितिकत्वमात्स्वपदेनोपादानासंभवात्तेनोऽनुमितरापत्तिस्तत्वसतिनिवेशः वधि
करणानुमितिव्यवहितपूर्वोत्सर्गघटज्ञानादिवारणायसामानाधिकरण्यमनुमितिविशेषणंहितीयकल्पेऽनुमितव्यव
हितपूर्वसुयोगसतित्वपरत्वणीकृतत्वघटत्वसत्तिकालकस्यविशेषणतमानिवेशापेक्षयातादृशलक्षणोत्सत्तिघटकलाघवास
घटत्ति सस्यविशेषणतया निवेशनमेवोचितंतावतैवसिद्धिर्गसंगस्य संगादिवारणात्किंचेतिपरस्परायुक्तिः स्वरूपमेवमाह
परामर्शादितिवक्षणेकिमपिज्ञानंनोत्पन्नंतत्रपरंधनिधानमितिअपत्तेतत्रपरामर्शादिरूपस्यानस्यपरस्याव्यवहितपूर्वेऽसिपाह अनुमिति
तिस्यावीप्रितूरस्तानुमितिव्यवहितपाक्षणवातनञ्ज्ञानसहजेनप्रसविषयकत्वनिवेशात्मकल्पकनिसतज्ञानसमवायविनि
तेऽनाम्नोपतिनिमित्वसतांतसाधनानमतुगमनत्वनामांकनीयः पूर्वकल्पेरूपेपिलतस्तानगौरवस्यचाधिक्यात्अननुगमात्

गा॰ टी॰ स॰

३२ रिच्छन्नत्वांशे तत्तद्व्यक्तिनिष्ठत्वं तद्व्यक्तिसमानाधिकरणत्वं च निरुक्तव्यवहितत्वघटितं तत्तदधिकरणत्वलक्षणं बोध्यं नामसाध्यवत्त्वविशिष्टत्वं
नकारणत्वप्रसक्तेर्विधानं चोपदर्शितलक्षणरूपस्य पक्षतात्मकपरामर्शत्वस्य प्रत्यक्षवेलायां व्यवच्छेदपरामर्शे तु व्यवहितत्वमि
ति नवतिबन्धकताशङ्कितावाच्यं तद्रूपावच्छिन्नकारणतानिरूपकत्वमनुमितित्वरूपावच्छिन्नविरहेऽपि तत्त्वानुमितिकारणे संस
र्गतात्कारणत्वतदस्याकल्पनीयत्वालिङ्गपरामर्शस्य पक्षतारूपविरहे सत्यां चिकित्सितानुमित्यापत्त्यनुमानादि द्वितीय
क्षणे लिङ्गपरामर्शस्तदनन्तरमनुमितिरिति पराम्नात्मत्वविरहेऽपि तत्समये सिषाधयिषारूपा पक्षताऽपेक्षिता यस्य च द्वितीय
क्षणोत्पन्नपक्षतात्मकस्य विनाशस्य व्यवहितोत्तरत्वेन तत्क्षणोत्पन्नानुमितेः व्यवहितोत्तरत्वासम्भवात् अनुमितिकल्पा
सत्त्वात् व्यवहितोत्तरत्वेऽपि द्वितीयक्षणोत्पन्नविषयव्यवहितोत्तरत्वानभ्युपगमात्तत्कल्पनान्नानिर्वचनेनेष्टापत्तेः किं तु स्वा
धिकरणकालत्वेन तथा च स्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणकालध्वंसाधिकरणत्वसामान्याभावस्य वक्तव्यत्वात् नन्वेवं
सत्यन्तरस्याव्यवहितोत्तरत्वमिति भावः पर्वतस्य पक्षतानलङ्घ्यं च तत्साधकपक्षता नियमाभ्युपगमे कुत्रचित् तावता
यादृशस्थितिविशेषकल्पनेति नियमस्य तत्परामर्शजन्यानुमितिनिरूपणेऽपि व्यवहितत्वलक्षणघटितविशिष्टस्य परामर्शस्यैवा
नित्यव्यवहितपक्षतासत्त्वानुपपत्तिरित्यत आह निर्विकल्पकं सत्त्वानां तु द्वितीयक्षणे तत्त्वमितिसत्त्वाभावात्
रणतावच्छेदकानां तत्र तत्त्वसत्तिसम्भावितस्य तन्निष्ठव्यवहितसम्बन्धेऽसत्त्वानां संयोगे तन्नियमितत्वादेः
मितिरूपत्वेऽनुमितित्वेऽपि परामर्शे नियतिबन्धात्तव्यवसायादितोऽस्तु महतीतिनिरासानुमितिसामग्र्या
विरोधिन्यादिरूपत्वेन परामर्शात् नियतिबन्धकत्वमुक्तमिति सामग्र्येव तत्तदालम्बनीयस्यापि कार्यव्यवहितत्वा राम ३२

कार्यरूपव्यवहितत्वादितिविशेषणात् परामर्शादिति पक्षतेऽनुव्यवसायादेरित्यादिनासंनिकृष्टत्वं तत्रलिङ्गपरिग्रहः अनुव्यवसाय
नाशेऽपि तत्काले समानविषयलौकिकप्रत्यक्षादिसत्त्वस्य सिषाधयिषाविरहसहकृतस्य पक्षस्य सामर्थ्याभावादित्यत आह इति पक्षतो
विनिगमनाविरहात् किं न परामर्शजन्यतत्सकलज्ञानसामान्यं प्रतिबन्धकसमयघानस्तुल्यत्वादिस्तत्वमनुमितिर्यत्र
प्रत्यक्षादिसामग्र्याविरहेऽपि तत्परामर्शजन्यत्वमितिस्यात् कारणतावच्छेदकावान्तरानाधिकरणत्वादि अनुमित
नत्वसिकल्पितान्यरूपेणैवार्थः संस्कारादितित्वापि सविषयत्वपरिहारार्थं कारणतावच्छेदकावान्तरमितिभावः १ मे
नव्यपरामर्शादित्यत्रालौकिकत्वं प्रकारान्तरवृत्तिकार्यतावच्छेदकसंस्कारकल्पनाप्रामाण्ययुक्तत्वेनपराम
र्शादिरूपेसास्यवासिद्धः नन्वनुमितेः संस्कारजन्यत्वापत्तेरस्तु स्मृतिसामान्येः संस्काराजन्यत्वमनुमानत्वस्य सत्ता
तत्समयाज्जन्यत्वमित्यसंस्कारजन्यत्वेन निरासादिति संस्कार इत्यत्र संस्कारजन्यत्वस्य च स्मृतिसमयेऽनुभवत्वात्तज्जन्य
त्वाकाङ्क्षापाधिविषयतावान्तरविशेषमानलिङ्गकरणतायामतिसंस्कारलिङ्गकानुमितौ संस्कारस्य जनकत्वेनानियमसङ्ग
तिरिति भावः प्रकृतसाध्यव्यापकपर्याप्तसमनियतधर्मावच्छेदकरूपेण प्रतिबन्धकत्वेन च प्रसङ्गसमानाधिकरणेति
पदस्य वृत्तिसम्बन्धव्यवहितत्वविशिष्टमित्यर्थः सा च पक्षतावच्छेदकव्याप्तिविशिष्टपरामर्शानन्तरसिसाधयिषा
सतिकालेऽसत्त्वेतदा तत्समवेतधर्मनाशस्याभावात्तत्कालेऽनुमानत्वासम्भवे प्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छिन्नस्यास्ते
नातिप्रसङ्गः सम्बन्धादाकल्प्यान्तरमानस्वसमानाधिकरणत्वानुमितित्वेन परामर्शादेरनुमितिस्य व्यवहितत्वस्यापि नियतत्वे प्रथम ३
सादृश्यपक्षानुमितिअव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणत्वालक्षणविशिष्टत्वेन परामर्शादिरवप्रतिबन्धकतानानकल्पैव लाघवा

४०
त्वेनलिङ्गपरामर्शादेकालेऽनुमितिप्रसङ्ग इति वाच्यं अत्रानुमितेरव्यवहितपूर्ववर्तित्वं वर्त्तमानत्वात्तदुत्पत्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्र
तियोगित्वं तत्क्षणत्वावच्छिन्नानुमित्यधिकरणमहाकालोत्पत्तिकध्वंसमादाय प्रसिद्धमात्रस्यैवाव्यवहितपूर्वत्वं स्यादि
ति क्षणत्वनिवेशनमावश्यकं एवं च लक्षणस्याप्यनुमित्यनधिकरणसमयोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वं
विशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकत्वमेवोचितमनुमित्यनधिकरणक्षणकालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वस्यानुमित्यव्यवहितपू
र्वक्षणावृत्तित्वापत्तेः सत्तासत्वं चरमक्षणवृत्तित्वनिवेशनं वोभयत्रैवावश्यकं अनुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणोत्पत्तिकध्वंसविशिष्टो
त्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वानधिकरणमहाकालवृत्तित्वविशिष्टसत्वेनानुमित्यनधिकरणसमयोत्पत्तिकध्वंसप्र
तियोगित्वस्यैककालावच्छेदेन विशिष्टसत्वेन चानुमितिजनकत्वापत्तिरिति सामान्ये समानाधिकरणत्वं च दिव
पूर्वकल्पे क्षणपदनिवेशोऽनुमित्युपलक्षितकालोत्पत्तिकत्वनिवेशस्त्वन्यकालावच्छेदेनानुमित्यसमानाधिकरणमहा
कालोत्पत्तिकध्वंसमादायातिप्रसङ्गः न तु तदुत्पत्तिविशिष्टोत्पत्तिकत्वनिवेशस्तथा च क्षणत्वमनुमित्यधिकरणकालेऽनि
वेशेनैव चरितार्थत्वात् उपलक्षितोत्पत्तिकत्वापेक्षया सति विशिष्टोत्पत्तिकत्वस्य गुरुशरीरत्वेपि कल्पान्तरानुसरण
संगतिः न चैतत्कल्पेऽप्यनुमित्युत्पत्तिविशिष्टसमयोत्पत्तिकत्वेनैव ध्वंसे निवेश्यमनुमित्यधिकरणक्षणोत्पत्तिक
त्वनिवेशप्रयोजनाभावात् लिङ्गपरामर्शानन्तरं आलोकमिलनं ततः प्रत्यक्षं ततोऽनुमितिः तत्रानुमितेः प्राक्कालस्य तत्
त्वनिवेशेनानुमितित्वावच्छिन्नतयाऽनुमित्यधिकरणत्वनियमेन प्रयुक्तानुमित्युत्पत्तिक्षणस्यानुमित्यनधि
करणत्वस्थानावश्यकतयाऽनुमित्यधिकरणत्वनियमेन प्रमुमानुमित्युत्पत्तिक्षणस्यानुमित्यनधि
करणस्यैककालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगितापादकतयाऽनुमित्यादिकालेऽनुमित्यापत्तेः अनुमित्यसमा
४०

वोपलक्षितसमयोत्पत्तिकत्वनिवेशेऽनुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणस्यापि तदुत्पत्तिसमानाधिकरणत्वेककालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियो
गित्वात् तत्परामर्शादेरनुमितिविरोधितापत्तेः तथा च साम्यमिति वाच्यं सतिक्षणत्वस्योपगमेऽनुमित्यसमानाधिक
रणत्वोपलक्षितसमयोत्पत्तिकत्वनिवेशेऽपि द्वितीयक्षणेऽनुमित्युत्पत्तिक्षणस्यानुमित्यसमानाधिकरणतयोक्तदोषान
वकाशात् तत्कल्पे काचित्सम्भवात् अनुमित्यनधिकरणत्वस्य समयविशेषणत्वेऽनुमित्युत्पत्तिक्षणस्याप्यनुमित्य
धिकरणसमयविशेषत्वे वाच्यव्यवहितपूर्वत्वमालोकमेवान्त्ये अनुमित्यापत्तिरतस्तदुत्पत्तिरनधिकरणत्वपर्यन्तनिवेशः समया
व्यवहितपूर्वत्वं तत्क्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वमेव न तु वर्त्तमानत्वदुत्पत्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वं तदुत्पत्ति
क्षणानिवेशे प्रयोजनाभावात् प्रागसाधारणस्वपक्षे त्वनुत्पत्तिकालीनध्वंसप्रतियोगित्वं तत्पूर्वत्वेऽपि वा तदुत्पत्तिका
लीनध्वंसप्रतियोगिकात्मवृत्तिध्वंसाप्रतियोगित्वरूपाव्यवहितत्वस्य स्वातन्त्र्येणानिवेशनमपकर्त्तदुत्पत्तिकालीनत्वस्य
नेतदुत्पत्तिकालेऽसति कत्वनिवेशनं स्वाव्यवहितपूर्वकालवारणाय सर्वादिसाधारण्येनानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वमनुमित्युत्प
त्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वरूपमेव वाच्यमिति तदव्यवहितेति अनुमितिस्थितिक्षणोत्पन्नध्वंसप्रतियोगित्वमनु
मित्युत्पत्तिक्षणसाधारणमतस्तत्त्वानिवेशितस्य विरोधित्वोपपत्तये प्रथमोत्पत्तिनिवेशः उत्पत्तिविशिष्टोत्पत्तिकत्वनिवेशो
तत्पर्यायैवक्षणपदं द्वितीयकल्पानुसरणं वीजं तत्र स्वकल्पदोषं कथयति दर्शनानुपपत्तेर्निवेशितसिसाधयिषोत्पत्ति
कालकस्यचित्समयमनसि सिसाधयिषाविरहे सिद्धिसत्वेन सिद्धिविशिष्टसिसाधयिषाविरहप्रतिबन्धकत्वं त्वनुमि
तिसह्यविनाशस्य कालसत्त्वमनन्यदीयधर्मत्वेन ध्वंसप्रतियोगित्वमन्यदीयतयानुमितिप्रतिबन्धकत्वमेव स्यादतस्तदु

४१ हृदीयस्यैतत्कं यद्यपि परामर्शानंतरं सिसाधयिषोत्पादस्तत्क्षणे परामर्शाव्यवहितप्राक्क्षणोत्पत्तिकेच्छायामेवतत्त्वीका
नीतया तस्या एव सिसाधयिषोत्पत्तिकाले ध्वंसविनाशः तथाप्यपेक्षाबुद्ध्यात्मकफलेच्छानाशात् द्विपरामर्शोत्पत्तिका
लेफलेच्छात्वीकिमुततत्परामर्शोत्पत्तिं ... आत्मधर्मविनाशेन संभवतीत्यस्मिन्नपि येयं दृष्टानुमितौ तत्पूर्वक्षणस्थ [illegible]
यांफलांतरेच्छांतरयोर्वक्षस्थलप्रकारेणानुमितौ [illegible] संभवति सतिप्राप्यवा सिसाधयिषानंतरमनुमित्युत्पा ६४
द्पूर्वोत्पन्नपरामर्शादेरेवानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तित्वेन तत्राविरोधित्वेन नापत्तिः संभवति तु तो नंतरमनुमित्युत्पत्तिक्षणे
अनवरतेऽविच्छिन्नवरतपरिस्पंदमानानामपरिमितपवनादिपरमाणूनां चेतनेनात्मनाम् संयोगसंतानः संयोगधारात
दंतर्गतविद्युल्लीनां प्रतिक्षणमेवनाशादित्यर्थः अपरिमितानामपि यथोदीनानि यत्किरतेन [illegible] सावानामपि संयो एकधा
गादिरूपत्वेप्रतिक्षणं संयोगोत्पादविनाशसंभवदल्पपरिमितानं प्रतिक्षणमात्मसमवेतसंयोगादिनाशस्यसंभवेपि
नत्रामाणिकत्वेतायांक्याद्य [illegible] सादिति कल्पनासंभवादितिअनुमित्युत्पत्तेरुक्तकारणत्वे आवश्यकतयात दुत्प
दस्यतादृशसंयोगादिनाशानंतरेणानुपपद्यमानत्वादितिभावः नन्वनंतरमनुमित्युत्पादनिर्वाहाय सिद्ध्यभावादित्त्वका
रणांतरमेवकल्पनीयमित्याहिरेणापितत्वतदसत्त्वेरितत आह कारणांतरेणेतिनन्वनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिसिद्ध्यभावादि
श्राभावस्यकारणतासिद्धौउक्तस्थलेऽनुमित्युत्पादनिर्वाहोपपत्तेर्दृष्टकार्यानुमित्यापादकः संयोगादिनाशः कल्प
नीयः यथ्यमेवुताद्दृशकारणतायांरूपवनसंसवृतित्वत्स्थलेत्रसानीतादृशाभावत्वेनकारणत्वस्यसर्वत्रपत्ताज्ञानं शान
यथाभिचारसंदेहास्यितत्र आह तत्र चपव्यभिचारेतिअविरोधित्वादितिकार्यतापाः कार्यव्यापकतागर्भतादृशयासा ४१

प अनु॰ अनुपपन्न

सावादिस्तथाव्यतिरेकव्यभिचारग्रहस्यैवविरोधित्वात् सामग्रीनिष्ठकार्यव्याप्तेः कार्यकारणभावाघटकतयाताद्दृशव्या
प्तिविरोधव्यवव्यभिचारग्रहस्य कार्यकारणभावग्रहविरोधित्वमानाभावादितिभावः नन्वनिरूप्यमाणत्वे नसंयोगादि
विनाशेपियत्रदर्शितस्थलेसिद्धिरनुमितिरूपात्र द्वितीयक्षणे विनष्ट संयोगादेरनुमितिपूर्वमप्यसत्त्वेनाविरोधित्वा
त्कानवितत्तत्त्वस्यैवुसत आह उपादेयतामितिप्रतिबंधकताया इत्यर्थः तत्रायमभिप्रायः सम्यविरोधः प्रत्य
यत्रात्मनि अनुमितिनोत्पत्तिपूर्वक्षणाव्यवहितपूर्वक्षणरूपः तत्संबंधस्यानुमित्यव्यवहितपूर्वमभावात् एवं च सति प्र
म तिबंधकतात्वत्त्वप्रसंबंधेनेववाच्यासर्वक्षणाविच्छिन्नसंबंधस्यैव प्रतिबंधकतासत्त्वेनसिद्ध्यादिसाधारण्यासावे
पिनसूतिः क्षणसंबंधस्यैव तत्प्रातिरिक्तत्वमनुपपत्तेरनतिरिक्तसाध्यिसामृत्यानुगतेनसहकूटाघटितत्वं
तत्र्यातरेण्याकारणताप्रसज्यतिसत्त्वेदेतिरेकपुरुषीयानुमित्युत्पादप्राभावसत्त्वात्मन्यनुमित्यापत्तेर्वारणायतत्र
कपीयत्वनिवेशः सुपासकारणताचयत्ताद्दृशक्षणः तदुत्तरं कार्यमितिकालिक संबंधसत्याबाध्या परामर्श
कपीयत्वनिवेशः सुपासकारणताचयत्ताद्दृशक्षणः तदुत्तरं कार्यमितिकालिकसंबंधासत्याबाध्या परामर्श
कर्णीयत्वनिवेशः सम्भावनायामुत्पत्ति [illegible] प्रतियानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिसत्यः यद्यप्यसद्व्याप्तधर्मित्वसामानाधिकरण्य
साधारण्यद्दूरोधेनात्मत्वादि [illegible] प्रतियानुमित्यवाहितपूर्ववर्तित्वात् तथापि तत्तचरचतालतरोवेणानुगममात्रं क्वचित्तत्पुरुषीयत्वघ
स्यानुमितिविशेष्यतापाप्यतिप्रसंगाद्यवधारणात्तथापितत्तद्व्यक्तित्वेनानुगममात्रं व्यक्तेस्तुरूपीयत्वघ
टितेतकल्पानुसरणं बोध्यं नचैवंपुरुषभेदेनकारणतासदृशसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यालिंगपरामर्शव्य
सिद्धसावलानिकारणताकल्पनमेवोचितमितिवाच्यं लिंगपरामर्शादिरपिलिंगभेदेनकारणतासंभवात्

वत्सकत्वात्तद्रूपापेक्षया लिंगादिनानैव तद्रूपत्वात् उक्तरूपेण कारणतावच्छेदकत्वे निष्टं यदर्शयितिलयाचेति उपमा
नादेरिति लिंगाद्यपरिचय इत्यर्थः प्रमाणांतरत्वं अनुमानवादे उक्तं तत्प्रमाणत्वेन सर्वत्रैवेति उपमानादिस्थले लिंगपराम
र्शादिघटितानुमितिसामग्र्या नियमात् तत्र अनुमितिर्न तदनुपपत्तेः अतोपमानादेः प्रमाणान्तरता अनुमितिस्वरूपत्वेनमा
नविशेषस्याकारणस्यानुमितिसामग्र्या हेतुः तस्याः सर्वत्रैव सत्त्वेनोपमित्यादिरूपाविलक्षणानुमितिरेवा
प्रसिद्धापत्तेरिति भावः ननु सर्वत्रैकजातीयानुमितिसामग्र्याः सत्त्वेपि उपमितेर्नो मिश्रणो मिनानुमितेर्नो मितेस्तत्कस
वसाक्षिकं प्रमितेर्वैलक्षण्यं तद्रूपत्वमेवेति नोपमानादेः प्रमाणान्तरतासंगत्यतोऽन्यदपि निरूपमानादि विशेषयतीति
उक्तरूपेण परामर्शादेरपि कारणतात् परामर्शादिना लिङ्गानुमितिस्वव्यवहितत्वं वर्तित्विमिश्रणादिना बाधादे
रविशतिवंधकत्वात् बाधत्वादिनैव तत्कार्यतरूपत्वस्यादिकारणतासर्ववादिसिद्धकारणतावच्छेदकोऽपि प्रसं
निकर्षस्यापवच्छिन्नानां प्रतिबंधकानां सर्वसंमतप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वप्रविशेषस्यापवच्छिन्नानां अतस्तावं
अकारणत्वमप्रतिबंधकत्वं वा तस्य नात्मकारणत्वादिना सर्वानुमतानां कार्यव्यवहितत्वं वर्तित्विमिश्रानां उक्तस्तो
नवक्तनां तथात्वं कारणत्वादिकं प्रसज्येत तेषामप्युक्तकारणतावच्छेदकादिरूपाकांतत्वादिति भावः अन्तरेति
अनुमितित्वव्यवहितत्वं वर्तित्विसिद्धिमिश्रासिद्धीनां तस्या किंतु यावच्छिन्नासावस्तुतत्तत्वेन तत्कारणता प्रसंगकेता
दृशासिद्धिमिश्रासिद्धित्वावच्छिन्नाभाव एव हेतुत्वेतस्यानुमितिसत्त्वाधीनतयाऽन्योन्याश्रयात्तत्सिद्धिस्वरूपवारि

द्धितावच्छिन्नाभावे हेतुत्वे सेदानां विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहादेवेत्यर्थः एतन्मते अधिकदूषणमाह वैय
र्थ्येति अनुमितिव्यवहितत्वं वर्तित्विमिश्रतावच्छिन्नाभावस्येव कारणत्वस्य सत्त्वादितिवाधकत्वाभावे दसावस्य परामर्श
देः कारणतान्तरविलयप्रसंगस्य एतत्त्वादिति भावः एतन्मतेऽवधारितत्वात् तत्त्वलक्षणसाधारण्यव्यवहितोत्तरत्व घटितत्व
लक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिर्मिश्रसिद्ध्यभावरूपपक्षतापक्षेपि दर्शितो सिद्धिप्रदव्याप्तसंगतेरपेक्षि
त्वेति ध्यंनवत्नानेच्छयापि पक्षसिसाधयिषाकालीनसत्त्वाऽनुमितिस्वव्यवहितपरामर्शादेः सिसाधयिषाविरहविशि
ष्टसिद्धेर्वच्छेदकलक्षणोत्पत्त्यानुमितिविरोधितास्यादिति
क्षणव्यवहितोत्तरक्षणोत्पन्नानुमितिकल्पितत्वाच्च सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धेस्तथात्वात् अनुमितिविरोधितास्यादिति
तत्सायंकालेतिवाच्यं नानेच्छयापि पक्षसिसाधयिषाकालीनसत्त्वासिद्ध्युपादानेपि यत्र सर्वेऽसिद्धसिसाधयिषाकत्वं
प्रत्योसिद्ध्यनंतरं पुनः सिसाधयिषानुमितिस्तत्र युगपत्सत्त्वसिद्धेर्विरोधितापत्तेर्दुर्वारत्वात् न च तत्र सिद्ध्युपादानेपि
सिसाधयिषाविरहविशेषणस्यापि वैयर्थ्यमापतितं यत्र कालेयासिद्धिः सिसाधयिषाकाले नितपक्षत्वासिद्धेरनुमितिसवि
रोधित्वेपि सिसाधयिषासत्त्वे काले विनष्टफलेच्छादीनां विरोधित्वमेव सिसाधयिषासत्त्वेनानुमितिवारणासं
भवादितिवाच्यं सिद्धेरनुमितिस्वस्येच्छाकाले विनष्टस्य फलेच्छादेरनुमितिस्वव्यवहितत्वं वर्तित्वेनाविरोधित्वासंस
यादितिसमानविषयकप्रत्यक्षादिसामग्रीकाले पक्षताविरहेणानुमितिं वारयतोऽन्यस्य साधकमानप्रसिद्धि
साधकमानविरोधान्यतरपरतया वर्णयतउपाध्यायस्य मतमाह सिसाधयिषेति सिद्धाविव साधकमानेप्यनुमि

ग्रा० दी० का०
(illegible catalogue note)

गा०दी०टि०
४३

ताभावेनेवकत्वात्प्रत्येकं तद्व्यावृत्तिविशेषणत्वे गौरवमिति सत्प्रतिपक्षत्वाव्यवच्छिन्नेत्यकालादिशेषं तालासाध्यसमासकुपे ८८ गा
क्षितः अनुमितिविरोधि अनुमानरूपस्यैव साधकमानस्य नियमेन सत्त्वात्सिसाधयिषाविरहकालेप्यनुमितिर्न स्या
दित्यनुमानातिरिक्तत्वं साधकमानविशेषणं साधकपदार्थघटकसिद्धावनुमित्यन्यत्वविशेषणं पर्यवसि
तं इदं च तद्यथमाशंक्य ये निराकार्ये साधकमानपदस्यार्थं इति कथं चेत्यत आह साधकेत्यादि तेन उपहितस्य अन्यसिद्धि मा०
विशिष्टं तत्सामग्री सिद्धिकारणं सत्तु द्वयः अनुमित्सासत्त्वे तद्व्यावृत्तिविशिष्टसाधकमानासाधकस्य सत्त्वादिना
अनुमित्सामितिजनुमित्सावप्रसंगादिति कालिकप्रत्यासत्त्या प्रतिबंधकत्वाभिप्रायेण समवायेन प्रतिबंधकत्वे
आत्मनि सर्वदैव चक्षुरादिप्रमाणसत्त्वात् प्रसंगो बोध्यः पक्षतासामग्री सत्त्वे अनुमित्से पक्षस्य इतिशेषः ननु
तत्रानुमितिनिवारणाय अन्यदेव प्रतिबंधकत्वमास्थेयं सिद्धसाधपक्षतायामनेपित्सावश्यकत्वादित्यत आह अनुमाना
अ०मा० तिरिक्तेतितथासतिपक्षताघटकीभूत अनुमानातिरिक्तसाधकमानानां तस्यावश्यनिष्फलत्वादित्यर्थः सिद्ध्यसमवहि
तसामग्री स्वायाम् अनुमितिवारणस्यैव तत्फलकत्वात् साधकमानपदेन सिद्ध्युपहितस्य विवक्षणे चेत्यत्र निर्वाहादि आत्मादिवारण
तिसाध्यः केचित्तु यथाकुलत्कराधेनानुमानातिरिक्तेतिलक्षणं परमेव न वसामग्र्याः द्रव्यत्वप्रतिबंधकत्वे साध राम
कमानपदार्थस्य सिद्ध्युपहितस्यापि निवेशानमफलकत्वेपि तथा चयत्र विषये प्रत्यक्षानुपहितेस्मिनिकर्षादिघटितस ४३
त्प्रत्यादिसामग्री द्वयामेव परामर्शादिसमवधानं तत्रानुमितिवारणायतादृशसाधकमानस्यैव पक्षतायां निवेश

विरुद्धचेत्तत्वात्प्रत्यक्षापितिसिद्धिप्रतिबंधकत्वेप्यैवोपपत्तौ सिद्ध्युपहितनिवेशनमफलकमिति वाच्यं शाब्दसिद्धिकालेऽनु
शाब्दं ज्ञानं जायतामितीच्छाविरहकालेनुमित्युपपत्त्यर्थसिद्धेस्तादृशेच्छायाः प्रत्यक्षपक्षजनकत्वोपगमात्तथाविधेच्छाव
त्कुपदर्शितपक्षतासामग्र्यनंतरमनुमितिवारणाय साधकमानानां तत्सावसार्थक्याकनवसिद्ध्युपहितचक्षुःसंयो
गादिसत्त्वे आलोकसमवधानाघसत्त्वे तादृशेच्छावकाशानुमित्युत्पत्ताध्यकमानेपितादृशेच्छाप्रत्यक्षजनकतयाका
क्ष्यकत्वात्पक्षतायां तत्सावेयेपि तत्कापत्तिनिवारणस्य सवद्धितवाच्यं यत्र विषयविशेषे प्रत्यक्षोपहितचक्षुः संयो
गादिसत्त्वे तत्कारणसत्तु द्वयस्तत्रएवाम् प्रत्यक्षं जायतामितीच्छानतु अनुमानकारणसामग्रीविशिष्टतादृशचक्षुः
गादिसत्त्वेत्तरकारणसत्तु द्वयसत्त्वेपि प्रत्यक्षोपहितचक्षुः संयोगादिरूपसाधकमानविशेषणत्वानुपगमात्
संयोगादिसत्त्वेतत्र तादृशेच्छासाध्यपक्षतापहितचक्षुः संयोगादिरूपसाधकमानस्य सार्थक्यादित्याहुः अनुमितिसामग्र्यसाव
तादृशविषयविशेषीयपक्षतायामेवतथाविधसाधकमानानां सार्थक्यादित्याहुः अनुमितिसाम्यसावनेन पक्षतासामग्र्यसावत्वेन
धि तेन पक्षत्वकारणतावच्छेदकान्यथाऽनुमित्सानाक्तनिष्पत्ताद्यकाकेप्रसक्ताफलेरितिसावः अन्योन्याश्रयादिति अनुमितिसामग्र्यसावप्रसक्तकारणकलापांतर्गत
सिद्धिप्रसक्तसामग्र्यां तत्रासावत्वेन अन्योन्याश्रयादितिअनुमितिसामग्र्याः ज्ञानोत्पत्तिसाधनाभावादितिसावः ने
मह्यत्वात्पक्षतासामग्र्याः ज्ञानात् तज्ज्ञाने च तत्सावघटिताऽनुमितिसामग्र्याः ज्ञानेतदुसावघटितानाभावादितिसावः
अनुमिति| अन्यथाकारणसत्तु द्वयतेनसामग्र्यादिनिवेशोसत्तु द्वयपक्षेदृश्यपक्षेकसकलकारणेष्वेवसत्त्वाभासज्यहेतिधूलीव
छिन्नानुयोगितासासावाउपगमेसामग्र्यसामग्र्यौ भिन्नभिन्नेघटमिति कार्याव्यवहितप्रागक्षणावच्छिन्नतत्तेनेव कु

मनुमिति

६

पा॰ दी॰ टी॰

४४ सामग्रीनिवेशमात्रव्याप्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नभेदस्याव्याप्यवृत्तितामस्तुपेयत्वम्यत्राका...पवहित्तत्वाक्षणावच्छिन्नधी
भेदवत्त्वं कार्यविघटितत्वाप्रसंगे वक्ताव्यासेरवच्छिन्नभेदवत्त्वफलोपधायकस्योत्पादनीयत्वमत्याव्यपरामर्शादिसत्वेऽप्र
त्यक्षोत्पत्तिकालेनुमितसत्त्वं तदाप्रत्यक्षोत्पत्तिर्निर्वाह्यः उक्तानुमितिप्रतिबंधकत्वस्य प्रत्यक्षोत्पत्तिमन्तरेणानिर्धारात्
उ प्रत्यक्षोत्पत्तिरप्यनुमितिसाधनापेक्षतत्त्वात् अनुमितिसत्त्ववहितप्राक्क्षणावच्छिन्नस्य प्रत्यक्षस्य प्रतिबंधकस्याव्याप्य
सत्त्वादन्योन्याश्रय इति भावः अत्रैव कल्पनेयत्वाहृष्याप्यनुपपत्तिरत्र च तत्रावीति स्वोक्तदोषस्यावकाशमतस्तत
यावत्कारसंगतिः यत्र लिंगोपादानानन्तरमेव जातप्रतियोग्यारोपात्... बाधसावप्रत्यक्षं तत्रेत्यादिः तत्सावानु
मित्यापत्तेः तथा चानुमितिसामग्रीसिद्धिसामग्र्यभावस्य कार्यैकाक्षवृत्तितमोऽप्यनेककारणत्वमावश्यकमिति भावः प्रति
योग्यारोपकारणताया आवश्यकत्वात्तमोऽवैरीति तु पक्षताघटकसामग्रीनानुमितिसामग्र्यसाधारणकारण प्रत्यक्ष
सद्भावप्रत्यक्षाप्रतिकूलसत्तरिक्ताप्रत्यक्षासाधारणकारणविशेषावच्छिन्नाचानुमितिसामान्यविषयकानुमिति समुदा
सद्भावप्रत्यक्षानुपपत्तेः एवं प्रत्यक्षसंभवस्तनुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतायाम
सामग्रीद्वयासिद्धिसाध्यविषयस्योजकवशादेवानुमित्यनुपपत्तेः सामग्र्यनुमितिसामान्यविषये प्रत्यक्षोत्पत्तेरावश्यकत्वा
दिपक्षतानन्तरमपि तु कथादनुमितावेविशिष्टविधुप्रत्यक्षोत्पन्नमिस्य प्रत्यक्षे एवं सामग्र्याः कार्याव्यवहितप्रत्यक्षावच्छिन्न
दितम् तत्रैव पक्षताया आवश्यकत्वात्तथाचेन प्रथमोक्तान्योन्याश्रय एवं सामग्र्याः कार्यावच्छिन्नविशेषपरतत्त्वाचीकरणमेव प्रत्यक्षोत्पत्त
त्वेन प्रतिबंधकत्वेऽपि समानविषयकप्रत्यक्षस्य प्रतिबंधकतायामनुमित्सावैशिष्ट्यनिवेशपरतत्त्वावीकरणमत्प्रत्यक्षोत्पत्ति राम ४४
निरनुमित्सत्वात् उपजीव्यानुमित्सापि अनुमित्साविरहेण प्रत्यक्षप्रतिबंधकासत्त्वात् अपि तु अनुमितिहा

प्रकाश:

विरहेनैवेति नापरान्योन्याश्रयः अन्यथासामग्र्याः पक्षतामात्रनन्तर्भावेऽपि प्रत्यक्षप्रतिबंधकताया आवश्यकत्वेनानि
त्यारादित्यत्र वस्तुतस्त्विति वक्तव्यानुभवव्यतिरेकवात्किं तत्सिद्धिवाधिसकलप्रत्येकरूपेनैधर्म्यविच्छेदनकार्यानुत्पादप्रत्य
न्वयव्यतिरेकानुविधायित्वं तदन्यतरत्वेन प्रतिबंधकत्वेऽपि तु नियतसिद्धित्वावच्छिन्नस्य कार्यानुत्पादान्वयनियतत्वे
तदवच्छिन्नव्यतिरेकस्य च कारणं तत्र परामर्शादिसहितस्य कार्योत्पादनियतत्वं संभवतीति नितावताप्रसिद्धित्वादिना प्रति
मा बंधकसिद्धिरित्यलोहतत्तरमाह नियमेनेति पक्षमनुपस्थितत्वात् प्रत्यक्षरूपावच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नान्यतरत्वापेक्षया प्रत्यक्ष
नुपस्थितत्वात् उपस्थितिलाघवस्यानुसारिलाघवमाहुलाघवादित्यनन्तरूपद्वयमपेक्ष्य तदुपरि घटितसाधिकत्वे अन्यतर
त्वादिघटितत्वगुरुत्वादिति भावः प्रत्येकं सिद्धित्वादिनानुमानसंप्रति बंधकत्वं अन्यथा प्रतिबंधकत्वैक्याद्विरोधेन नाना
धर्मावच्छिन्नानां तदवच्छिन्नासिद्धिसिद्धत्वेन प्रतिबंधकत्वे बाधादेरित्यादिना सहितपक्षादिपरिग्रह अत्रैव पक्षताया
मेवान्तर्भावप्रसंगात्कघटकताप्रसंगात्सिद्धिबाधसामग्रीविशिष्टप्राप्यत्वमतावच्छिन्नासावस्य पक्षताबहिर्भावसंगादिति
भावः तात्पर्यः अन्यथा बाधकत्वप्रसावस्य कारणत्वान्तरकल्पना पक्षेरितिभावः नववह्न्यादिनिश्चयप्रातिबध्यान्यापि
व्याप्यवर्तत्वेऽपि प्रत्येकमितौ वह्न्यभावादिनिश्चयस्य प्रतिबंधकतया वह्न्यादिप्रकारतापादितत्त्वावच्छिन्नं प्रति
वह्न्यभावादिनिश्चयस्य एव प्रतिबंधकत्वान्तरमावश्यकमिति कथं साध्यतत्साध्यादिनिश्चयान्तानेकरूपप्राप्त
...प्रतिबंधकतासक्तिरितिवाच्यं वह्न्यादिप्रकारकानुमितौ वह्न्यभावादिनिश्चयस्य एव प्रतिबंधकत्वेऽपि वह्निमान्पर्व विरहे १

स्या.दी.सि.

५५

तोघटकाज्ञितापत्तेरिति तु प्रसक्तायामनर्थकमसिद्ध्यादिनिश्चयांतरसत्वेनैवतादृशनिश्चयस्याप्रामाण्यविघटनमि
तिवाच्यं संसर्गावच्छेदकगौरवस्य भवतो मते प्रयोजकीभूतत्वात् तत्पक्षेपि बाधकाले प्रसक्ताहार्यज्ञानसत्वावि
च्छिन्नसामान्यप्रतिबंधकत्वे प्रतिबंधकतांतरभावस्यकल्पनमितिपक्षतायामनंतस्योनिरर्थकप्रतियोग्यत्रापि
सिद्धिविषयकांशेपि सामग्र्यादीनामवच्छेदकत्वं प्रतिबंधकतायां प्रायः साधारण्यानुसरणादवच्छेदकतामेवो
गौ सिद्धिविषयकत्वमिति सामग्र्यादीनामवच्छेदकत्वप्रतिबंधकत्वेपि प्रसक्तस्थले ज्ञानानुत्तेजकतयापि लुप्तसिद्धेः किं तु तत्रैव दृष्टांत
पपत्तेः सामान्यप्रतिबंधकत्वासिद्धेः प्रसक्तावच्छिन्नप्रतिबंधकतायामेवोत्तेजकतावच्छेदकसंगतत्वात्प्र
तिबंधकतामात्रेणैव प्रतिबंधकतांतरसाधारण्यान्यतरत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतायामेवोत्तेजकत्वमसंगतात्प्र
तिबंधकतामात्रेणैव प्रतिबंधकतांतरसाधारण्यान्यतरत्वेनैव बाधादेः प्रतिबंधकताप्रसंगात् दुरवच्छे
दकघटकत्वप्रसंगात् सत्वाप्यत्वाज्ञानादिसाधारण्यान्यतरत्वेनैव बाधादेः प्रतिबंधकताप्रसंगात् केवलस्यावनिश्चयस्यायामित्याशंकार्य
तयाचप्रसक्तायां बाधात्मसीयपरत्वासावात्मनो तन्निमुसंगत्वत्वेति केवलस्यावनिश्चयस्यायामित्यादाकर
विशेषणमितावच्छेदकायत्तमिति: कारणांतरविरहात् एवमिममतो ज्ञायस्तत्प्रसाध्यकस्तत्कासिद्धायकोयं ग्रंथस्तला
विशेषणमितावच्छेदकघटितमिति तापल्लुतेजकत्वपातयोरनुगतरूपेण प्रतिबंधकत्वेतु मि
तु नतु सिद्धिसामग्रीविशेषयोरुभयोरेव तु मिति तापत्तु तेजकत्वपातयोरनुगतरूपेण प्रतिबंधकत्वेति मि
सामग्रीविरहस्यान्यतरत्वावच्छिन्नसूक्ष्मविशेष्यता तयालाघवं सुलभसिद्धिविरहविशिष्टसिद्धिसामग्र्यन्यतरसापे
ज्ञप्तौ सिद्धिविशेषसामग्र्यावृत्तियोरेकस्यापि विशेषणस्यासिद्ध्यानिबंधनानुगमत्वात् अन्यतरत्वघटकाविंकारा राम
ततीयविरद येस्यासिद्धाधिकाविरहस्यघटकत्वमसंकुटत्वात् ज्ञात एव बाधघटितसंघिप्रतिबंधकापिनावसरः बाधसिद्धिवादि ५५

इति [illegible]

शेषसामग्र्यन्यतमत्वेन प्रतिबंधकत्वेननुगतरूपावच्छिन्नांशे सिसाधयिषाविरहविशेषणतायां सिद्ध्यादिकाल
वबाधकालेपि सत्वान्मिसावकाशत्वमिति प्रापत्तेः सिद्धिसायवच्छिन्नेश्वरप्रयुक्ततनिवेशानन्तरोक्तलाघवानवका
शात् सिद्धिविरहविशिष्टसामान्ये बाधतत्साध्यव्याप्यवत्ताज्ञानादीनामेकत्वेन प्रतिबंधकत्वेनुकूलत्वात् लाघवा
संसर्गेनावच्छेदकगौरवस्यदुष्परिहरत्वात् एवमसत्स्थले बाधबुद्धौ तत्साध्यव्याप्यवत्ताबुद्धौ वा इच्छाया उत्ते
जकतयात्र अनुगतरूपेण तयोः प्रतिबंधकत्वे इच्छाविरहस्य सर्वत्रविशेषणतया लाघवमप्यस्तु क्रमेदेतिबाध
बाधादौ प्रसक्त इच्छाया उत्तेजकत्वेनाप्रतिबंधकताप्रसंगे तत्तन्नस्तु प्रसक्त उपगमात् अनाहार्यत्वस्य प्रतिबंधकतावच्छेद
कत्वमंगीकृत्यैव बाधादिसमये आहार्यप्रसक्तस्योपपादनीयत्वादित्याशंकानिरस्यति नत्वसादिना गौरवमित्यंत
माभ्यां काकासिद्धिरूपा साहिसामग्र्यस्तत्वेन मित्वसत्वेवता इच्छाविषयासिद्धेरितिसावः अत्रमिति
विषयकेच्छाविरहस्य अत्रमितित्वाय कारकताघटकेच्छासाधारण्यानुगतरूपावच्छिन्नविरहस्यतावत्त्वपक्षे तावच्छेदकांतर
रूपंयागे वौदृशिकं तुमित्वस्तामिति प्रसक्तो तत्सापिलाघवेच्छाविषयासिद्धेरितिसावः अत्रमितित्वादिप्रकारकेच्छा
विरहस्य अत्रमितित्वप्रसक्तान्यत्वा दिप्रकारकेच्छात्वावच्छिन्नाभावस्य प्रयोजकत्वाभावयोगं तिसिद्धिसापेक्ष सामग्रीसा
घवच्छिन्नपरत्व अनुमितित्वादिप्रकारकेच्छा तत्प्रकारकेच्छानामनुगतत्वावच्छिन्नसाधारण्यान्यतरत्वावच्छिन्नविशे
षणंवाच्यं प्रसक्तादिसामग्रीस्यायातुकेच्छावला इत्यनुमितित्वविषयाद्यनुमितिसिद्धौ लौकिक प्रत्यक्षसामान्यं ... इत्यंचे

त्यान्तरवा६

५८।

५६ विषयतावच्छेदकावच्छिन्नसामग्रीसमवहितान्यत्वेन तद्विशेषणीभूतानुमितिसामग्र्या उपनीतत्वात् सामग्र्या वस्तुतस्ता
याः स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नां तद्विशेषणत्वानुमितित्वादिप्रकारिकायाः प्रत्यक्षादिसामग्रीसमवहितेच्छायाः स्वरूपमव
च्छिन्नं तदेकं चोक्तरूपकमनुमानत्वे ... निवर्तकत्वे स्वनिवर्तकत्वविषयतया बोध्यजनीकर्णे ... निरूपितं
तच्छरीरतायां तद्विशेषणस्य व्यधिकरणस्य ... सांवत्सरे ... प्रतिबन्धकत्वनिवेशनलाघवादारभ्य प्रतिबन्ध
कतारकल्पने एकत्वावच्छेदकगौरवस्यापि ... अनेकत्र पक्षतात्त्वे तु एकैकविधवक्षमाणादिनिष्ठानाम्
तद्व्यक्तित्वं तत्कुले ... अवच्छेदकगौरवात् तत्वात् ... प्रतिबन्धकताकस्य तस्यैव विलक्षणबाधादेः पक्षतातत्वे प्रति
बन्धकत्वकारणात् ... यत्र तु तेन प्रतिबन्धकतामते पि विनिगमनाविरहेण प्रतिबन्धकताव
च्छेदकत्वस्य ... अन्योन्याभावः सिद्धिसत्त्वसामग्रीसिद्धयोः तथा च सिद्धिसिद्धविशिष्टसामग्रीसत्त्वावच्छि
न्नभेदः सामग्रीसिद्धविशिष्टसिद्धिसत्त्वावच्छिन्नभेदवत् विनिगमनाविरहात् प्रतिबन्धकतावच्छेदकं सत्त्वात् प्रतिबन्ध
कताप्रयोजकत्वापत्तेः ... सन्निपतत्वात् असत्त्वावच्छेदकसत्त्वमतिरिक्तं लाघवात् सत्त्वपि ...
सिद्धिसत्त्वविशिष्टसामग्रीसत्त्वावच्छिन्नसत्त्वपि सामग्रीसत्त्वविशिष्टसिद्धिसत्त्वावच्छिन्नसत्त्वे न च विनिगमनाविरहेण
वच्छेदकतापत्तिः स्वकरणीभूतया विशिष्टस्यावच्छेदकत्वस्य ... तत्स्वरूपत्वावच्छेदकत्वेऽपि स
स्वाश्रयविशेषणपुरस्कारेणावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहेऽति ... असावच्छेदकत्वेऽपि स्वरूपताज

राम ५६

वच्छेदकतायाः सिद्धान्तविरुद्धत्वात् यस्य स्वरूपतो भासमानत्वं तस्यैव तथावच्छेदकत्वं ... याः सिद्धान्तसिद्धत्वात् विशेषणपुरस्कारे
णावच्छिन्नत्वे अवच्छेदकत्वे यस्य विशेषणविशिष्टस्य अवच्छेदकतावगाहित्वनियमात् किंचिद्रूपत्वेन भासमानस्वरूपतोऽवच्छेदक
त्वस्य प्रमाणेनास्पर्शात् न च तत्तद्धर्मितत्वेनैव सिद्धस्यावच्छेदकत्वस्वीकरणीयं ततस्तद्रूपेण तथा नियमे विनिगमनावि
रहावकाशः ... निष्ठत्वधर्मितत्वस्य सिद्धस्वरूपात् सिद्धस्य दुर्वचत्वात् सत्त्वस्वरूपस्य चान्यस्वरूपतो विशेष
णता सम्भवात् एतेन स्वदिरूपत्वावच्छिन्नाभावस्य तद्धर्मितत्वेन वह्नित्वमित्यपि परास्तं ... सिद्धिसत्त्वसामग्रीसत्त्व
योः सामानाधिकरण्येन मिथो विशेष्यविशेषणभावापन्नयोर्भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे विनिगमनाविरहः स्या
त् अपि तु धर्मिविशेषणतापन्नयोरेव ... अवच्छेदकत्वं तथाविधयोः ... अवच्छेदकतापर्याप्तिर्महानसीयवह्नौ
सत्त्वमिति महानसीयवह्निमत्ताद्यवगाहिनाप्रत्यक्षेण महानसीयवह्नित्वस्य ... प्रतिबन्धकधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेवमहानसीय
त्वापरविशेषणतानियमस्य ... नैकधर्मावच्छेदकत्वेऽपि धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणतापन्नस्यैवावच्छेदकत्वस्य
तत्तद्धर्मितावच्छेदकतापन्नस्य नियमेन प्रकृते कस्य धर्मितावच्छेदकतापन्नस्य कस्य वा तद्वच्छिन्नविशेषणतापन्नस्या
वच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहेणावच्छेदकतायां ... वच्छेदकविजयतावेलक्षण्यस्यावच्छेदकतावैल
क्षण्यनियतत्वात् ... अन्यतरत्वेनोभयोः ... प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धानुगमाभावादिनाप्रत्यक्षका
रणाभासे सवह्नित्वात् ... समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य ... कारणतावच्छेदका
धारयोः चक्षुःसंयोगादिसत्त्वसामग्र्या ... संयुक्तमनः संयोगादिरूपपरम्परात्मकसम्बन्धावच्छिन्नाभावत्वात् प्रत्य

कारल

विषयसंबंध इत्यत्र योगादेः

राम

समवायेनासावस्य सर्वदैवासत्त्वेन तस्याप्रतिबंधकत्वापत्तिप्रसंगं केचिदाहुः तन्न नन्वेवं

४१
समवायकारणत्वावच्छेदकतया विषयचक्षुःसंयोगादेः प्रतिबंधकत्वं स्वीक्रियते येन संबंधानुगमः स्यात् किंतु चक्षुःसंयोगादि
विशिष्टस्य मनोयोगस्यैव समवायेन प्रतिबंधकत्वं वाच्यमित्यत आह मणीति चक्षुरिसंनिकर्षानंतरं त्वङ्मनोयोगादेरुत्पत्तिनंतरं प्र
कृतप्रतिबंधकत्वं मनोयोगस्य वाच्यमितिभावः कारणस्य प्रतिबंधकत्वायोगात् प्रतिबंधक
वः यद्यपि कारणस्यापि स्वांतरेण प्रतिबंधकत्वे प्रतिबंधकत्वविरहः प्रयोजनविरहादेवानिवेशः प्रकृते
बुसंबंधैक्यानुरोधादेव मनोयोगादेरनुप्रवेश इति किंचित्कारणेन तन्मनोयोगस्याधिकस्य निवेशनीयत्वाद्गौरवम्
ववाधकं बोध्यं न च सामग्र्याः स्वत्वं च प्रतिबंधकत्वाभ्यंतरे प्रत्यासत्तिनिष्ठतया संपूर्णचक्षुःसंयोगादेः संबंधतया मनोयो
गादिनिवेशस्यावश्यकत्वात् अधिकस्य तत्कालेपि कालिकनिष्ठतया सामान्यस्यावच्छेदकत्वे तत्पुरुषीयत्वनिवेशस्यावश्यकत्वात्
गौरवादितिवाच्यं तथापि मनोयोगादिसंबंधस्याधिकस्य निवेशनीयतया गौरवस्य दुर्वारत्वात् विषयसंबंधेन प्रतिबंधकता
संबंधविरहेण तद्विषयकत्वेन तथा चक्षुःसंयोगादेः प्रतिबंधकत्वापत्तेः स्ववृत्तित्वसामग्रीप्रतिबंधकतावादिभिरा
प्रपणीयत्वात् मनोयोगादेर्निवेशासावाच्यत्वात् एवं रीत्या प्रतिबंधकतावच्छेदकसंबंधस्यावश्यकत्वे वस
र्यः पूर्वं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन सिद्धिसामग्री विशेषणयोः सिसाधयिषाविरहपरामर्शयोः संदिग्धत्वनिवेशनपार्थक्यम्
वस्थापितं स्यात् संबंधभेदेन तद्विशेषणता संबंधव्युत्पत्तिरेककालीनैकक्षणावच्छिन्नकालसत्त्वेन तन्
सर्वः यद्यपि संबंधमध्ये एकक्षणावच्छिन्नत्वानंतर्भावेपि सिसाधयिषाकालीनविरहरूपविशेषणाभावानिवि राम ४१

सिसाधयि

शासावोपलक्षणं कालानंतर्भावेपि सिसाधयिषाकालेपि सिद्धौ कालान्तरावच्छिन्नविरहस्य सत्त्वात् निरुक्तविशिष्टाभावं
तनिरूप्यत्वनिर्णयादेवता तद्विशेषणं चेति विशिष्टसिद्धिसत्त्वमव्याहतमिति कथं विशिष्टाभावेन व्याप्तिव्यंकालीनसा
वेतात्म्यकालसावामलदर्शी तद्विति वैशिष्ट्यमिति विशिष्टाभावाद्विशिष्टाभावोपलक्षणहेतोः व्याप्तिसिसाधयिषाकालीन तद् स्व
धिकरणनिष्ठत्वस्यापि स्वाधिकरणत्वस्य स्वाधिकरणत्वानवच्छेदकत्वमात्राधिकरणताघटितसामानाधिकरण्यरूप
तद्विशिष्टसमानाधिकरणसिद्धिनिष्ठवैशिष्ट्यानवच्छेदकत्वात् कालावच्छेदेन सिद्धिमत्त्वापत्तिदिष्टाधिकरणोक्त
विरहविशिष्टसिद्धिसत्त्वानुपपत्तेः अन्यथा स्वाधिकरणकालावच्छिन्नत्वस्य स्वाधिकरणत्वविशेषणत्वेपि तत्कालस्या
प्यन्याधिकरणावच्छिन्नस्वाधिकरणानुयाकालविरहसत्त्वे वैशिष्ट्यविरहस्यानिर्वाहात् विशेष्यीभूततत्तत्सिद्ध्यधि
करणावच्छिन्नस्वाधिकरणकालत्वेन कालस्य संबंधघटकत्वे चानुगमादितित्याधिविशिष्टकालेविशेषणविशे
ष्ययोः सामानाधिकरण्यसत्त्वेपि एकक्षणावच्छेदेन सामानाधिकरण्यस्यैव विशिष्टसत्ताविवादिकत्वमित्येतत् तत्कृत्वापेक्ष
एककालावच्छिन्नत्वमकथनं कथं तु कालस्य विशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकसंघटकसंबंधघटकत्वेन तत्पल
क्षितासावात्तद्विशिष्टाभावैलक्षण्यानिर्वाहः प्रतियोगितावच्छेदकावैलक्षण्यात् सर्वदा स्वोदितपुरुषाधिकरणोद
४६ डीयत्वक्षितत्वपासाववृत्तेर्यस्य स्वेनोत्पत्ताविमाः स्वत्वसत्तिप्रतियोगितावच्छेदकत्वासंभवात् तद्घटकपुरुषांतरव्यावर्तका
नुगतधर्मांतरविरहेण स्वेवात्तप्रतियोगिकोपलक्षितस्य प्रतियोगितावच्छेदकतद्दर्शनसावासंसर्गादिसावास्तवे संज्ञ
च-संयोगे) व्याहतमितित्वाभ्युपेत्यप्रत्यासत्तिरूपपरंपरासंबंधेन संबद्धत्वमित्यर्थः नन्वयपक्षतावादीरीरप्रसंगादिसामग्र्यनंतर्भावेतर

१०

गा.टी.१री.

४८ दस्यानुमितौ सत्तं संदेहलाकल्पनमावश्यकं तथा च तस्यैव पक्षपदस्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वात्स्वीकृतत्वान्न तु सिद्ध्यसावस्यत्वा
च पक्षपदप्रवृत्तिनिमित्तविरुद्धमिति तस्य विरोधस्तत्राह सामर्थ्यादि तु तेपि हेतुमित्यसाधारणकारणत्वेपि तद्घया ति
न्नरूपगरीरत्वान्न तु लाघवस्य पक्षपदप्रवृत्तिनिमित्ततोपष्टंसकत्वं वाधासावस्यैव लघ्यात्तदुचितं तत्र सिसाध
२८९ यिषाविरहविशिष्टसिद्धिसाधनस्येव पक्षत्वव्यवहारो नास्ति ।। तिसिद्ध्यसावस्यलघ्यात्तमिलुच्यते तेदावाधस्या
पामध्येतद्विरहोलिविनिर्गमालाभिसत्यात्पक्षतानुपदिनेलिस्वा विषयतिकल्पपदिलिङ्गस्यार्थः एतज्ञानेगौरवस्त्व च
नायसिद्धसाधनस्यकेसाध्यनिश्चयदशायां पक्षत्वव्यवहारविरहेण पक्षत्वव्यवहारविरहस्य सर्ववादिसिद्धत्वेन गौरवा
दिनिवाधस्थकेष्व वहारस्यसविवादत्वात् गौरवसहिष्णुतया अन्याय्यत्वादिति भावः नन्वसमवायसंबंधावच्छिन्न
सिद्ध्यसावस्यजातत्वप्रलासमवेतत्वमिति हेतु तथा तस्य पक्षपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वे जालन्यैव पक्षव्यवहारप्रसंग
इत्सलघ्यात्तद्विशिष्टेति सिसाधयिषाविरहविशिष्टस्यार्थः एतत्सिधानं च सिद्धेः पक्षतानिष्ठायां तद्रूपतासंबंधेनानुमि
मिउ तिप्रतिबंधकत्वेत संभवप्रदर्शनाय पूर्वं तैलादिमन्तव्यमूलानन्ते वह्निमूलम्... अनुमित्यमिलाघाकारकाच्छमिसानामे
कनोतेजकत्वे अतिसंगेनस्वगेयोतेजकत्वापत्तसिद्धेनकारणतासित्स्याचरूपकल्पयाज्ञानानिष्ठप्रत्यासत्तेर्वा
वितत्वात्... पक्षविशेषाणामंतर्भाव... गौरवात् समानप्रकारिकायां समानविशेष्यकसिद्धत्वानि
लियतिबंधकतयापि पक्षनिष्ठप्रत्यासत्त्यसाधोबोध्यः परंपरासंबंधादिलिस्वमतियोगितावच्छेदककोटिप्रविष्टवि राम ४८

प्येतावच्छेदकवत्त्वरूपादित्यादिः न च सिद्धिकालेप्येतादृशसंबंधेन पक्षेसिद्ध्यसावोवर्ततिप्रसंगतादृशावस्यानित्यत्वादिय
तिप्रसंगः ... तादृशसंबंधेन तद्रूपप्रतिपक्षव्यवहारनियामकत्वात्
ननु विषयचक्षुःसंयोगादिरूपायास्तत्सामग्र्या आत्मनिष्ठप्रत्यासत्तेन प्रतिबंधकत्वसंभवः उक्तपरंपरयाप्रति
प्रसक्तत्वात् संबंधत्वेमानाभावाच्च तथा च प्रत्यक्षतादृशसामग्रीतत्तरक्षणे नानुमितिरिति कालिकप्रत्यासत्त्यैव प्रति
बंधकत्वं कल्पनीयं तथा च तद्रूपान्तरीयप्रत्यक्षसामग्र्या अपि तद्रूपान्तरीयानुमितिप्रतिबंधः स्यात् एवं च कालिकसं
बंधावच्छिन्नानुमित्साविरहस्यैव दैशिकसंबंधघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन सामग्रीविशेषणत्वं स्वीकार्यं तथा
च तद्रूपान्तरीयानुमित्साकालीनायाअपि तद्रूपान्तरीयप्रत्यक्षसामग्र्यास्तादृशानुमित्यप्रतिबंधकत्वापत्तिरिति प्रका
चक्षुःसंयोगादेस्तद्रूपीयप्रत्यक्षजनकत्वं करोतीत्येकस्मिन् ... तत्र पक्षलक्षणं जन्यस्य प्रत्यक्षसाम
ग्रीसत्त्वे अन्यस्य तादृशविरहस्यानुमित्सुतादृशो चेति स्पष्टं यं तद्रूपीयानुमित्सायाः कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता
ग्रीसत्त्वे अन्यस्य तादृशविरहस्य कालिकसंबंधेन वर्तमानत्वकालीनतार्थः सामग्रीविशेषणत्वंप्र
कासावस्यदैशिकसंबंधेनाधिकरणं यः स एव तत्र कालिकसंबंधेन वर्तमानत्वकालीनत्वार्थः सामग्रीविशेषणत्वमप्य
मिसा वासत्वमावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात्वृत्तित्वविशिष्टसावावच्छेदकलक्षणेकालिकसंबंधेन वृत्तित्वमेव तदर्थः तेन तद्रू रुआ
रूपीयानुमित्साप्रागभावस्यापि अन्यस्यावच्छेदेन दैशिकसंबंधेन कालिकसंबंधावच्छिन्नतद्वच्छिन्नासाव वर्तते एवेति
तद्रूपीयसिद्धिसामग्रीविशेषविरहकालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकपक्षनिष्ठतेहीड्यसन्निकर्षविशिष्टसा

ध्वनिष्ठेतद्धिद्रियादिसंनिकर्षादिविरहद्दूषणं: वैशिष्ट्यं एककालीनत्वमेव विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहाभा
नाकारणताकल्पनमगत्यान्दोषायपावधन्नरसाधारणकारणसमुदायस्य प्रतिबंधकत्वं तु उत्तरकपादेयमेवभावत्वस्या
निर्वचत्वात् पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितिसमानविषयक: वाद्युक्तादिसामग्र्या: प्रतिबंधकताया तत्सादिके नांतर्भावनीयत्व
त्सात्ध्यपक्षयोत्साहिम्नानियमनूलत्रिवेद्यमयोजनासावात् किंतु पर्वतो इत्यवानड्व्यवहिमत् इत्यं इत्यावताद्याघ
नुमितो वाच्यादौ द्विमसंनिकर्षत्यायित्राधिवोपपत्तमप्रमायोग साध्यपक्षतोत्पादिमत्वं निवेशनीयं अन्यथा प्रतिबंधकसा
नाना प्रमाण्य मग्रीसत्त्वपि काठेतत्स्वाधिकरणत्वावच्छेदेन तत्साभावस्य तत्सत्ताप्रत्यक्षमिलापत्ति: नच प्रतिबंधकसत्तामा: कार्यत्वसा
मग्रीसत्त्वपि काठेतत्स्वाधिकरणत्वावच्छेदेनलत्साभावस्यप्रत्यक्षसत्ताप्रसङ्गमिलापत्ति: नच प्रतिबंधकसत्तामा: कार्याद्रुसा
त्प्रयोजकत्वात्तत्सत्वे कथं कार्योत्पादिनतिवाच्यं सामग्र्या: कार्योत्पत्तिप्रयोजिकाया: प्रतिबंधकसत्वदितत्साभावसत्वस्यापि
तत्कार्ये सिद्धेवीर हातिति वेतन्नयाद्याकारणतापुटकनियमेदेशांतरावच्छेदेनकार्यसमानाधिकरणकारणाभावस्य
वा तर्ककेस्यावच्छेदनवच्छिन्न अन्यथाविशेषणमसावानिवेश्यमेपप्रासमवायादिसंबंधावच्छिन्नसंयोगत्वानादिनिष्ठका
रणताघटकनियमेतस्यकारणतावच्छेदकावच्छिन्नस्यस्वाससंदनवच्छिन्नत्वानिरवाधिकत्वोकार्ये सतिमयोजिकाउत्कृष्ट
तिबंधकत्वाभावस्य चकारणलानताद्यीकिं चित्रावच्छेदेनतत्प्रतिबंधकसत्वएवंकार्यत्वसत्ताताद्याप्रावः विशेष्य प्रत्य
प्रयोजनासावात्तस्यावच्छेदावच्छिन्नप्रतिबंधकाभावत्वादनुमित्यापत्ति: एतेनात्मनिष्ठशरीरविशेषावच्छेदेनसि
प्रयोजनासावात्तन्यास्यात्मदावच्छिन्नप्रतिबंधकासावत्वाद्नुमित्यापत्ति: एतेनात्मनिष्ठशरीरविशेषावच्छेदेनसि
घ्यादिरूपप्रतिबंधकत्वेघटाघवच्छिन्नतत्साभावत्वादनुमित्यापत्तिरपिनिरस्ता नवसिध्यभित्यात्मनित्तकालेवाघटाघ

अतिरिक्तमाशंकं औदेनेस्य मंत्रऔषधविशेषादे: प्रतिबंधकत्वमितिवेनकार्यामितिमयोदिस्याचिपउनेजकमंत्रऔषधविशेषादीनां इत्यर्थ:
अनुगमत्वादितिनाप्यानुगमकार्यं प्रति व्यभिचारेण कारणतासंभवादिति भाव:

पा वच्छिन्नतत्साभावस्य इतीतिरस्यदेशसेदानवच्छिन्नतत्कालेरप्रामाणिकत्वयासिद्धाघसत्वे पिअनुमित्याद्यनुपपत्तिरितिवाच्यं तत्
स्माद्धत्वनुपपत्तेमेसिद्धाघसत्वस्यायंतत्साभावस्यात्मनिदैशिकव्याप्यत्वमिलमासर्वानुसर्वसिद्ध्यायाद्यनुपपत्ते: यदिचेत्का
यव्यवहृत्स्कलेस्कचात्मनिष्ठशरीरांतरावच्छेदेनसिद्धसावापत्तावस्यसिद्धादे: सर्वपिअन्यशरीरावच्छेदेनानुमित्याद्युत्पत्ति:आ
मानिकीत्वत्सिद्धसावनिष्ठकारणताघटकनियमप्रारितुअसावाशेषुक्तविशेषणप्रवेशस्यावश्यकत्वात् घटाघव
वजा च्छिन्नसिद्धसाव सिद्ध्यादिस्मायांमष्ठ निविष्ठापत्ते विशेषणायतत्समेवात्तु सरयीयुमितिदिक् उक्तेनकालमिलसि
साधयिषाकारण्यात्वीकृत्सिद्धसावस्यकारणतामाक्षिपति अपेसादिनाचेदित्यंतेन एतावलेबविनासिसाधयि
षासिच्छन्नंनरमनुमितेर्वारिपसंसवादितिभाव: इत्यपिसिद्धस्तलेपिवमितिस्थितियत्स्याप्याद्धेच्छासत्वेइत्सादिनेत्या
या हे:सिसाधयिषाअउत्तेजकीभूतायाश्च्यादि: तथाचतुल्यवृत्तयाउत्तेजकासावकूटविशिष्टाया: सिद्धेरभावएवहारणेत्म
ज्याघ्रसावत्वेहेतुसीविष्यतीतिसाव: नतुलायत्साववकूट विशिष्टसाध्यनिश्चयोसावलपेक्ष्यालघीयसांनलत्तवन्या
व्यहेनैवउत्तमसंसय: सिसाधयिषाणमितितत्साद्यसिद्धतरानुमितितं चेतिप्रत्यक्षत्वस्यसिद्धिसमानकालीनप्रागसा
वप्रतियोगित्वस्यानतिप्रसक्तस्य वत्तवत्तसिद्धिनाशकालेप्रागसावप्रतियोगित्वसतितनसिद्धिसमानकालीन धर्म
प्रागसावप्रतियोगितात्कस्यैवसंसवात्तुगत्यानतिप्रसक्तेतत्सम्प्रत्तयाथावश्यमसत्यकार्यतावच्छेदकत्वेसिसा
धयिषानंतरचणसिद्धिनाशोत्तरकाले आयमानायमनुमितौ सिसाधयिषाया: व्यभिचार: उत्तरस्पलयात्तेचप्रतंका
यंकारणसावसंसंगातिसाव: सिद्धिरिच्छितिकालीनामितिस्वप्रकृतिप्रागसावप्रतियोगित्वस्वसन्मतेवोसयस

वंधेनसिध्यवछिन्नाभिसर्थः कायथामाह स्वेतरेतिस्वसिन्नसस्वरूपावृत्तित्वोभयसंवंधेनसिध्यवछिन्नाभिसर्थः पक्ष
द्वेयव्यावृत्तिः स्फुटैव संवंधविधयास्वरूपावृत्तित्वादीनांनिवेशात् नस्वसाननुगमनिवंधनोदोषः संवंधमध्ये
स्वपदार्थानिवेशेपिअन्याधिकरणावृत्तित्वादेरन्यसंवंधत्वाभावेना॰तिप्रसंगविरहात् नाशकालेनाशोत्पत्तिप्र
मेअनुमित्युत्पादादुर्वारमतिसिद्धिनाशसमयोत्पन्नानुमितेरुक्तसिसाधयिषाकार्यतावछेदकानाक्रांतत्वादिति
भावः नन्वस्वरूपावृत्तिभागसावप्रतियोगित्वस्यनाशस्वरूपावृत्तिभागसावप्रतियोगित्वोभयसंवंधेनसिध्यवछिन्ना
नुमितित्वमेवसिसाधयिषाजन्यतावछेदकं तथाचएतत्सिद्धिनाशकालोत्पन्नानुमितिसाधारणमेवेतिना
तिप्रसंगः नचसामान्यतोनाशस्वरूपावृत्तिभागसावप्रतियोगित्वं अन्यमात्रस्यैवनसंभवतीतियदधिकरणस्वरूपा
वृत्तिभागसावप्रतियोगित्वेनव्यक्तिनाशएवविशिष्यनिवेश्यस्तथाचाननुगमतादवस्थ्यमितिवाच्यंसंवंधानुगम
स्यादोषत्वात्कथंचिदनुगमस्यापिसंभवाच्चसतोदोषांतरमाह एकस्येतिसिद्धिसत्वमिति अव्यवहितपूर्वकाकर
उ साहित्यनुमित्युत्पादप्रसंगमतिरूपांतरीयसिध्यव्यवहितोत्तरोत्पन्नरूपांतरीयानुमितिरुक्तसिसाधयिषाज
न्यतावछेदकधर्माक्रांतत्वादितिभावः सामानाधिकरण्यस्याप्यधिकस्यदर्शितकार्यतावछेदकताघटकसंवंध
मध्येनिवेशेनरूपांतरीयसिध्यनंतरोत्पन्नानुमितौसिसाधयिषायाव्याप्तिवारवारणसंभवात्दोषांतरमाह अनुमि
तिसामान्यसामग्रीतः अनुमितिसामान्योत्पत्तेरेवप्रामाण्यादितिः नन्वविशेषसामग्रीसमवहिततायाएवसामान्यसा

राम
५०

मवेन्

मव्याःकार्यसिद्धकत्वान्नापत्तिसंभवइत्याशंकायामाह अन्यथेतिविशेषेतिसिसाधयिषाविरहरूपेत्यर्थः जनकत्वं उपधायकत्वेनास्ती
तिनतीत्यर्थः सिध्यसत्वेसिसाधयिषांविनापिपरामर्शादिनानुमित्युत्पादकत्वादितिभावः तथावलत्वेवसिद्धिसत्वेयाअपिपरा
८ मर्शादिसत्वेसिसाधयिषाविरहेनानुमित्युत्पादेनमयाअवेडनपर्यवसितंनन्वविशेषसामग्रीविरहकूटस्यैवसामान्यसामग्रीत्वा
यसामान्यकार्योत्पादप्रयोजकः सिध्यसत्वस्थलीयविशेषसामग्रीविरहघटितस्यकूटस्यचसिसाधयिषाविरहसत्क
स तासिद्धिस्थलएवसत्वंनहिसिद्धिमत्स्थलइतिनदोषइत्यतआह नचेति अन्यत्रापिसिध्यसत्वस्थलेपिविशेषसामग्र्यंतरमि
लितिध्वंसाकस्यैवनमतेप्रत्युतव्यादितिभावः तथाच तदनुमितिव्यक्तिसाधारणानां सामग्र्य
स्तीनांविशेषसामग्रीत्वेविशेषानुमित्युत्पत्तिकाकेपितदानीतत्सत्वेनतस्तदनंतरमनुमित्युत्पादप्रयोजकविरहः तत्तद्व्यक्तिविरह तु
णामनंतानांसामान्यकार्योत्पादप्रयोजकत्वेगौरवंचस्यायवानुक्तरसामान्यकारणतायाऽछेदप्रसंगश्चेत्याशयः अना
दुःसिद्धस्ततरनुमितौसिद्धिसावस्यहेतुत्वांतरकल्पनेचेदपिगौरवातिप्रसंगवारणंसंभवात् विशिष्टसिद्ध्यभावस्यैवहेतुत्वम स्य
युक्तं सिद्धिसिसाधयिषाविरहयोर्विशिष्यविरोधस्यसावेनिगमनाविरहेणप्रतिवंधकताद्वयस्यतत्र तेषांव्यापकतायां
प्रतिवंधकतावछेदकगौरवस्यापिकल्पनात्तच्चसिसाधयिषादशायांपक्षतापकार्यतावछेदककोटौअव्यवहितोत्तरत्वादिनि
वेशापिवेशनगौरवमितस्यायुक्ततद्विंगकेत्यादिविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्यैवपक्षतात्समर्थनात्तत्वनअन्यानुमितौव्यक्ति
वारवारणायाव्यवहितोत्तरत्वसंवंधेनतादृशसिध्यनवछिन्नानुमितिंप्रतिविशिष्टहेतुतायाःसंभवात्पिवाच्यत्वादितिसिद्धिस्थले
विनापिसिसाधयिषांसामान्यकार्योत्पत्तावपितादृशकार्यस्योक्तविशेषसामग्रीकार्यतावछेदकाक्रांततास्यात्तथाच ८५

५१ विशेषसामग्रीविरहात्तदुत्पत्तौ तत्सामग्र्यव्यभिचारात्कारणतयैव व्याप्त्यतद्वृत्तिनत्तत्तत्सत्वापत्तिरिति शंकते नेति कार्यो
त्पादप्रयोजकसामग्रीसत्वे प्रयोजनव्याप्तिः न कार्योत्पत्तिविरहादिति तथा च प्रकृते सिसाधयिषाघटितानां सामान्य
कार्यप्रयोजकसामग्र्याः सिद्धिकालेऽपि सत्वे विशेषसामग्रीविरहात्तत्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नापत्तसत्वेपि सामा
न्यधर्मावच्छिन्नापत्तिर्दुर्वारैवेत्याह सामान्येति सिसाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धिः कार्यानुत्पादस्थले सर्वविशिष्टाभावसाद्गुण्येन
नाकारणविरहस्तन्नावच्छिन्नोत्पादप्रयोजकसामग्रीविरहविना ऽनुमितिः सामान्यसामग्रीसत्वेपि परामर्शस्यैवेत्युक्त
तानुपपत्तापरामर्शोऽयोः स्यकारणताघटकयोरेवात्र विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहः परामर्शस्यानुमिति
हेतुत्वेन स्य व्याप्तिज्ञानस्य करणव्यापारत्वासंभवात्तद्व्यापारतायाः फलजनकतागर्भितत्वात्तत्स्यैव विनिगमकस्य
स्वस्य व्याप्तिकैषामिति लघूपस्थितिकत्वेनातिप्रसङ्गादिनापरामर्शस्येति तस्यैवेति तस्याः कारणतायामन्वयः निमित्तकारणता
स्वरूपाद्याः समवायिकारणेति कपालादिनिष्ठघटत्वावच्छिन्नकारणताद्वयं समवायनियमाप्ततत्कारणतायाः
आवश्यकत्वादिति सा च जन्यसत्वावच्छिन्ननिरूपितायां समवायिकारणतायां दण्डादेर्व्यभिचारेण संसर्गतास्वास मवेत्या
सविनिगमकंत्वं तत्तदवच्छेदकत्वयोरुभयोर्विनिगमकेन नियतत्वेपि सिसाधयिषावस्याहित्यपरामर्शत्वे तत्प्रयोजकविशिष्ट
स्यैव एकविशेष्यकतावच्छेदकलाघवेन स्यैवापरस्यावच्छेदकत्वे च विनिगमनाविरहो दुर्वार एवेति तत्त्वं सिसाधयिषा ननु
अनुमितिहेतुत्वेनानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्यनुमितिर्भासिनी सा च तन्मणिसमवधानोत्पत्तिकाले तत्रानुत्पत्तिप्रतिबन्धकाभावस्य रामः ५१
कार्यकालसत्तायाम्बाधकोयपिधानप्रयोजकत्वात्तदनुमितिकाले च सिद्धौ साध्यासत्वादिसंगत्यानत्यकारणतावच्छेदकत्व अनुमितित्वं सिद्धिकालत

मेवनतुकारणताम्मितियां क्तेऽथेतिसाधुश्चैत्तणावच्छेदेनापि कार्याधिकरणे नियतसत्वं यत्कारणतापूर्वकं तत्कारणताश्र
यस्यैवकार्येसिद्धिक्षणे सत्वं कार्येसिद्धिप्रयोजकं यथा मण्यभावादेः सिसाधयिषावस्था च प्रतिबन्धकाभावरूपत्वेपि नियतत्वात्
तुर्नेवकारणताघटकेनतत्कलप्रतिलम्भात्सत्वमात्रफलोत्पत्तौतं अनुमितिं अनुपपत्तिरिति समाधत्ते यस्येति अन्यथेति
स्यात्पदार्थमात्रेणैव प्रतिबन्धकताभावे कार्यसत्वसाधनेऽपि तत्सिद्धाविव्यर्थः प्रासाकरादितसत्वाव निरूपकस्यैव कारणा नियमः
तावादित्यादि पक्षानुमितौ पक्षसामग्र्याः प्रतिबन्धकतावरकत्वं नगेरेवात् तत्सामग्री स्याद्यानुमित्युत्पत्तिवारणा
यानुमित्यपेक्षसिसाधयिषाया स्यकार्यकालत्वे तिथ्यादिभूतमेवमुक्तं तदनुमितिसाध्यवस्कुच शङ्कसत्वमात्रेण हेतुत्वान्तरं कल्प्यतामि
तितत्सत्व सिसाधयिषानन्तरजाता सिद्धिद्वितीयक्षणोऽनुमितिरपि तदा समवधानात्कार्यकालेऽनुमितिसाधनाभावेन तत्साविशिष्टसि
ताद्दश द्धिसत्वात्प्रत्यक्षादिसिद्धिसत्वेऽपि सत्तावत्सामग्र्यावच्छिन्नानां तज्जायतामिति छायाप्रत्यक्षमनुमितिसेपक्षानुमितिसम्पत्तिशे
ताद्दशत्वाद्यजनकत्वात्तथोच्छायाव्याप्तपक्षप्रत्यक्षसामग्र्यनंतरमस्तु प्रत्यक्षसमयेऽनुमित्यापत्तेः सिद्धावगमायां
इत्येवमस्याप्युत्पादसमये प्रत्यक्षानुमित्यापत्तेरिति पक्षतायामनुमितिहेतुताम् न गीकुर्वतां त्वत्यमनामहेत्वाभासकारित्वि
त्यनुमित्यायोग्यतायाजनकत्वेऽपि साक्षितादिप्रकारकेच्छावत्त्वानुमितिर्हि द्वितीयक्षणोत्पन्नपरामर्शेति तृतीयक्ष
णेऽनुमितिसंतरोत्पत्तौ पक्षतादिनामनेऽप्युपपत्तेः विनानुमित्सामिति कश्चिदतिलविबन्धकांतरासत्वात्तथोपरात्मर्ता
निति सबात्स्यकमोस्त्यपरामर्शोऽनुमितिसम्बन्धस्यापत्त्यापनिवारणायसम्बन्धस्यानुसरणं एवं प्र ५८

दर्पं ५

उ-अनु-प्रकाश
स्मितं ५

गा-दी-प्र- तादृशानुमित्युत्पत्तावक्रमानुमितौ तादृशानुमितौ च्छाविरहविशिष्टप्रत्यक्षादिसामग्र्यभावस्य कारणताधिकया ५२
५२ नुमितिं च नाम्नो हि लीयादिपरामर्शात्त्वनुमितित्वं तरोस्तत्वौ बाधकाभावाद्युक्तं अधिरलं स्यादिति न तु तत्रागत्या
एकैकस्माद्विलंबनेन यानुमितिः सैवोकामेत्युक्तमारका कच्चुत्तीति मानाभावात् युक्तमेवाकारो
तर पक्षतादेर्हेतुस्यासिद्ध्यागत्यैवं इर दृष्टस्यासिद्धिरिति साध्यः नन्वेवं सिद्धसाध्यस्याप्यनुमितया परा
पृष्टस्ते तद्भावनानुपपत्तिरित्यत आह परामीतिज्ञाकाङ्क्षाविरहादिति साध्यः न च पक्षताया अनुमि अर्थात्तु रे ति-सिद्धि अर्थ
सत्यहेतुत्वे अनुमित्यनंतरं जातव्याप्तिरेव कथं न्यायचलत्तत्कारणायत्तत्त्वं चकोत्ततत्त्वागसाधवत्तनोवि
त्वेनानुमितिवाच्यं तत्तदनुमितिव्यक्तौ सर्वत्रैवास्त्विताकशक्तिसमान नौ
क्रियानां हेतुताकल्पनागौरवमितिवाच्यं तत्तदनुमित्यपत्तिवारणायत्तत्परामर्शव्यक्तौ नो विशिष्यहेतुताया
विषयकानुमित्यंतरोत्पत्तेरसम्भवात् तद्व्यक्तीनामप्युत्पत्तिवारणार्थं तत्र परामर्शानां तत्तद्व्यक्तिसेनत्तत्त्व न
आवश्यकत्वात् लत एव तद्व्यक्तीनां पक्षतात्वारणाय तस्वाततत्त्वपरामर्शानां तत्तदनुमित्यसंगत्वे
मितिव्यक्तिहेतुत्वेऽपि विनश्यदवस्थानानुमितौ व्ययहितत्वेऽपि परामर्शानुमित्य तदनुमितिप्रसंगात्ति दान ५२
वाच्यं एतन्मतेऽकार्यासरवालिनः फलजनकत्वात् अनुमितित्वान्वयिविशेषावहेतुतयापितादृशापत्तिवारण
संसवात्तद्धेतोरनेनलक्षणमलक्षणादिसाधारणानेनप्रत्युत्पन्नप्रतिबंधकताभाविह्निः अभिके विनापक्षतायामनुमित
सेतुत्वमते विनाविकल्पादि लिंगकवस्थावाचकमितीच्छांतरेव पक्षतात्वेनलामनेतादृशानुमितेरिच्छानियततत्वमाततेव
ज्ञापकत्वौ यस्याहेतुतयैवोपपत्तेः पक्षतापि तत्रेच्छैवेत्यतः इति पक्षताटिप्पणी

॥ पक्षतां निरूप्य विशिष्टपरामर्शस्यैवानुमितिहेतुतया तावद्द्वयकारणताया मीमांसकविप्रतिपत्तिं निरस्यमणिका
रेणाप्यवस्यापि तालक्ष्य संगतिं दर्शयति लक्षणापेक्षितत्वेनाति विशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्नकारणताघटितत्वादनुमिति
लक्षणोपपादकत्वसंगत्यर्थः विशिष्टज्ञानस्य विशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्नस्य कारणत्वस्य स्वरूपस्यानिश्चयेऽनुमितिका
रणत्वेन व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानस्य सिध्यत्वेऽनुमितिलक्षणघटककारणतानिश्चयविशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्न
हेतुसाधकतया लक्षणोपपादकत्वं बोध्यं तत्र विशिष्टपरामर्शत्वस्यानुमितिकारणतावच्छेदकत्वे मीमांस
तोऽ कविप्रतिपत्तेरेव रोगात्मकत्वात् तदुपपादकप्रमाणकथासंगतिरत्र तदुपपादकत्वस्य लक्षणा पक्षधर्मा
निरूपितसंगतित्वं स्वपक्षधर्मत्वे सिद्धे तदवच्छेदकसंबंधेन पक्षविशेषणतापक्षस्य सम्भवः व्याप्यविशेषो
व्यकपरामर्शस्य संभवात् तेन विशिष्य व्याप्तिविशिष्टपक्षज्ञानवत्त्वासाध्यविशिष्टज्ञानं व्याप्तिप्रकारकज्ञानं त
वय कार्यपक्षविशेषणतापन्नहेतुविशेष्यकत्वावच्छेदेन व्याप्तिप्रकारकत्वस्य ज्ञानत्वं तस्य पक्षतावच्छेदकत्वात्सः
उद्देश्यतावच्छेदकविधेयभावमनिच्छयाता हेतुविषयकत्वव्याप्तिप्रकारकत्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावलाभात्
पक्षतावच्छेदकतास्वरूपज्ञानसामान्यकारणत्वस्य रसः ध्ययस्य स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतासिद्धिरपि द्रष्टव्या व्याप्य
तावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानेन विशिष्टपरामर्शस्यापि चानुमितिहेतुतया मीमांसकसम्मतत्वेऽपि न सिद्ध
साधनावकाशः व्याप्तिस्मरणमित्यत्र स्मृतेस्तस्य हेतुतावच्छेदकत्वाभिमानं निराकरोति स्मरणात्त्वमितिभावि

शि.दी.ग.

५३

वच्छिन्नमितिचेत्तदवच्छेदकत्वेनेत्यादिः अविवक्षाबीजमाह व्यापकत्वादिति हेतुतावच्छेदकत्वादित्यर्थः व्याप्यत्वस्य
वस्यापि हेतुत्वादिति भावः अवच्छेदकलाघवस्य नैयायिकमते एव सत्वात् कल्पनालाघवस्याप्यग्रेव वक्ष्यमाणत्वात् ला
घवादिति ग्रंथस्य तत्र स्वारस्याभावात् अन्यथा व्याचष्टे लाघवादिति ग्रंथस्य उपस्थितेर्वर्तिज्ञानद्वयस्य विशिष्टपरामर्शा
पेक्षया उपस्थितत्वात् तत्वात् [illegible] ज्ञानद्वयस्यैव ज्ञानद्वयोपस्थितिरूपतया तस्य प्रथमोपस्थित
त्वमिति भावः नतु परामर्शहेतुतया ज्ञानद्वयस्यावश्यकत्वमुक्तमिति हेतुताकल्पने गुरुत्वकं [illegible] निरा[illegible]
कीर्त्तिराह कल्पनालाघवमिति परामर्शहेतुत्वेनावश्यकत्वाभावात्तिमिति परामर्शहेतुत्वेनैतदनंतरं तत्रापीति तद्गी
मित्स्यभावेनात्तदर्थमाह परामर्शहेतुत्वेनेति तादृशज्ञानद्वयस्य व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्यादिज्ञानद्वयमुक्तमिति
स्वरूपेणात्तदर्थमाह परामर्शस्यैवात्तदव्यापकत्वेन निरस्यः यद्यपि धूमवान्पर्वत इति ज्ञानं विनापि धूमो वह्निव्याप्य
अन्यथा कार्यविरहेण परामर्शस्यैव तदव्यापकत्वेन [illegible] वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधजननसंभवात्
इति ज्ञानेन पर्वततत्पक्षविशेषणज्ञानसहकृतेन वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधजननसंभवात्
परामर्शहेतुतया ज्ञानद्वयस्यावश्यकत्वाभावः पर्वतो धूमवानिति ज्ञानाकोटौ धूमो वह्निव्याप्य इति स्मर
णात्तत परामर्श इति क्रमस्यैवोत्सर्गिकतया न्यूनातिरिक्तत्वेनैव परामर्शोत्पत्तिः सर्वत्र तस्मिन्नेव ज्ञानद्वयस्य परामर्श
हेतुतया वश्यकत्वं तत्कल्पनासिद्धिः एतस्मिन्नेव वाक्यमिति पूर्वोक्तविशिष्टपरामर्शस्यासिद्धिः परामर्शार्थं ज्ञानद्वयोप
गमेन तुल्यमिति सामग्रीसत्त्वेन परामर्शोत्पत्तिसंभवादित्यभिधायाग्रे परामर्शहेतुतायामवच्छेदकलाघवमस्यैवाङ्गीकारि

राम

५३

प्यते ए[illegible]ता ह्यासिधानं चैनैयायिकमतमवलंब्याय वह्निव्याप्यधूमवान् इत्यादिनाग्रे येन निरुक्तत्वान्तुमिति पूर्वोक्तविशिष्ट
परामर्शासिद्धिरुपपादनीया तावता च परामर्शहेतुतया ज्ञानद्वयस्यावश्यकत्वनिराकरणे विवह्निव्याप्यधूमवान्पर्व
त इति परामर्शस्यैव व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिज्ञानत्वतत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वाभ्यां तद्रूपावच्छि
न्नस्य नियतपूर्ववर्त्तितया असिद्धत्वेन कल्पनालाघवमप्रस्तुतमेवेति अत एव तदुत्तरं व्याप्यतावच्छेदकान्तर्ग
तत्वादपरामर्शहेतुत्वमित्युपसंहारसिधानमेव दीधितिकृता लाघवात्कल्पनालाघवनिराकरणपरतया व्याख्या
स्यते परामर्शहेतुत्वमेतन्मतस्य परामर्शस्य हेतुमिति हेतुतया पि व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिज्ञानत्वाघ
वच्छिन्नस्य व्यापनत्वसिद्धनियतपूर्वसाधितत्वादित्यर्थः परामर्शनिस्तार्थव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्त्यादिविषयक
ज्ञानान्तरमपेक्ष्यतां मा वा परामर्शत्वलाघवाद् ज्ञानात्मकसत्तोपि परामर्शस्य नियतपूर्ववर्त्तित्वाद्विज्ञानमपि तत्तद्
पावच्छिन्नस्य नियतपूर्ववर्तित्वमनुमत्वमिति भावः तत्कारणताया स्वरूपसंबंधादित्वरूपत्वे कल्पनालाघ
वासत्वाद् अन्यथासिद्धनियतपूर्ववर्तित्वं कारणत्वमित्यभिप्रायकतया कल्पनालाघवमुपपादयितुं विशेषणमिति
तया च निरतिरिक्तधर्मिणः ज्ञानद्वयेनेतरत्र सप्रवाधसिद्धविशिष्टपरामर्शस्य कल्पनाभिसंनेनद्वयः तत्र वि
शिष्टपरामर्शतावच्छिन्नव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन सामान्यतो हेतुत्वे विशिष्टव्याप्यतावच्छेदकप्रकार
कव्याप्तिज्ञानपक्षधर्मताज्ञानाभ्याम् अनुमितिप्रसंग इत्याशंकातद्धेतोः तस्यान्येनैवेति तन्निराकरणपरतया ए

न्या-दी०टी.
५४

श्रीः

वह्निसाध्यकहेतुकानुमानमिति चिन्तामणिकृत् अनुमितिः स्यादिति तस्मिन्नपि तादृशघटितसामग्रीसत्त्वादिति भावः एवं चैव
निःसाध्ये हेतुस्य धूमत्वावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं च विशिष्टानुमितिं प्रति सामग्रीयोजकसामग्री
न वोक्तं ज्ञानद्वयं तत्पदार्थः सामान्यरूपेण हेतुत्वे विशेषरूपेण सामग्रीप्रवेशे न सम्भवतीति कारणतावच्छेदकाव
च्छिन्नस्तोमस्यैव सामग्रीत्वादित्यभिप्रायकविशेषरूपेणैव हेतुतामाह दीधितौ यद्रूपावच्छेदेनेति व्याप्तिज्ञानं यत्र
क्वानुमितौ हेतुः तत्रेति विधेयतानिरूपणीयं इयं तादृशसामानाधिकरण्येन वृत्त्याद्यैव्याप्तिज्ञानाद्यव्यवहितेन च
अनुमितिहेतुतादृशानां ... व्याप्त्यादिप्रकारकज्ञानमितिपक्षे वा अन्यपक्षे प्रकारेण हेतुपरस्य यद्रूपावच्छेदेनेत्य
स्मिन् एव चान्यथा व्याप्तिभङ्गं कुर्वतां इयत्ताया च यच्छेदेन व्याप्तिज्ञानाप्रसिद्ध्या उक्तापत्तिः संसर्गः दिशस्य
पक्षधर्मतावच्छेदकहेतुस्य विषयकैकज्ञानाद्धेत्वनुमितिनिर्वाहः सर्वत्र संसर्गसाधारणकारणस्य मिलन
मेव कार्यसंसर्गितप्रयोजकं न तु स्वरूपनियतं तदधिकमपि कृतिप्रयोजित्वस्य न याति संसर्गकिकं च सिसंधाय
ज्ञानद्वयमित्यत्र च द्वयपदं व्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानयोः संग्रहापेक्षामात्रसूचकतया व्याप्तिविशिष्टज्ञानद्वयादिनीति कल्प्य
नालाघवस्यावश्यकत्वादित्यनेन वाच्यत्वं प्रयोजनत्वं निराचिकीर्षुर्व्याचष्टे लाघवादिति अवच्छेदकलाघवादिति
व्यापकतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिज्ञानतत्पक्षव्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वरूपावच्छेदकस्य तत्त्वशरीरत्वादित्यर्थः व्या
प्तिज्ञानस्येति धर्मिपरामर्शकारणतावच्छेदकत्वं व्याप्तिज्ञानत्वस्य व्याप्तिज्ञानस्य कारणतावच्छेदकतायाः आव
रान
५४

पक्षकत्वादिति सपक्षसिद्धत्वादित्यर्थः तस्य तदन्तर्गतत्वादिति भावः व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिज्ञानत्वेऽपि तदिष्ट
कारकज्ञानानुपजीवकत्वात् कथं उपजीव्यत्वादिति पाठे असंगतिरिति उपजीव्यपदं विशिष्टसत्तानिर्वाहकपरं मित्या
शयेन विशिष्टनिर्वाहकत्वानुपपादयति उपजीव्यत्वेनेति असंसर्गवाले विशिष्टसत्तानुपपत्तौ विशिष्टसत्तायाः
सोपपादव्याप्तिज्ञानस्यानियतत्वादिति भावः एतावतापि कल्पनालाघवमित्युपधेयं नतु व्याप्तिप्रकारकत्वं तत्त्वे
न हेतुत्वे सिद्धे व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वरूपपरामर्शत्वस्य हेतुतावच्छेदकत्वासिद्ध्या नैयायिकानां ना
स्तिमतसिद्धिरिति तदाशयं स्पष्टयति इयं चेति व्याप्तिज्ञाने व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नेऽपि न संसर्गसंसर्गाय पक्षधर्मताधी
कल्पकाले तु मितिवारणाय पक्षप्रकारकतायामेव पक्षधर्मताविषयकत्वमवच्छेदकमन्यथानुपपत्तौ कल्पनात
पक्षप्यव्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नहेतुतायां पक्षधर्मताविषयकत्वस्यावच्छेदकतोपगमे परिष्कृतकल्पकावच्छेदकलाघवादि
नातव्याप्तिसत्त्वात् व्याप्तिज्ञानत्वस्य लाघवात्तथात्वमतावच्छेदकत्वसिद्धिरिति तरकाले अवच्छेदकासि
द्धिश्चानिष्प्रसक्तेति भावः ननु पक्षधर्मताधीत्वेन कारणताभेदेन तरकल्पनाप्रसंगसंगेनान्यथानुपपत्तावच्छे
दकासिद्धिकल्पनं कथमित्यत आह लाघवादिति कारणतान्तरकल्पनापेक्षया लाघवादित्यर्थः अन्तरसंगोप
पादकत्वाभ्युपगमे विशेषरूपेण कारणतासिद्धिरित्याह नतु इति व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नमनुमितेः पूर्वं तु सपक्षसिद्धमेवे
तिसाध्यमितिमसिद्धिरित्याशयं तस्य संगतिरिति तदाशयं व्याचष्टे सिद्धस्येति न पक्षधर्मताविषयकत्वमिति तस्य कारणत
[illegible]

गा॰ टी॰ गा॰ ५५

५५ तद्वैतुतामालंदरत्तिपक्षधर्मताविषयकत्वस्य नावच्छेदकत्वमत एव विकल्पयितुमाक्य मितिभावः आद्यपक्षद्वर
मितापि व्याप्यत्वज्ञानमित्यादिग्रन्थं व्याकरोति पद इति एतन्मते लिंगपरामर्शस्यावच्छेदकत्वापवादित्वार्थः एवं
तत्तेव्यभिचारनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वाभावात्तुतत्र मीमांसकैः प्रकारतावच्छेदके निवेशनीयतया तत्रैते
दवच्छेदकगौरवादितिभावः अवच्छेदकगौरवेपि मीमांसकमते … कल्पनालाघवमस्त्वित्यभिप्रायेणाह उपजीव्य
त्वादिति … विशिष्टज्ञानात्मकस्य … कल्पकत्वमाविशिष्टज्ञानस्य
जनितेः पूर्वमीमांसकसिद्धमिति … कल्पनागौरवमिति भावः ननु … विशिष्ट
ज्ञानासिद्धिः … लाघवम … संगच्छते विशिष्टपरामर्शोमितिकल्पकविरहेण …
नद्व्यस्याप्यसिद्धिप्रसंगात् … सिद्धमित्यर्थः तथाच …
कत्वावि विशिष्टपरामर्शस्य … मिति भावः ननु … विरोधः विशिष्ट
ज्ञानात्पूर्वमनुपस्थितस्य … आवश्यकत्वे … मिति
तथा … विरोध इति भावः … विशिष्टपरामर्शसाम
ग्रीमद्दर्शनस्य … मीमांसकोक्ता … विशिष्टपरामर्शस्यासिद्धिरित्यर्थः व्याप्या
पमितिस्मरणस्य विशिष्टपरामर्श … स्यार्थ्यावलम्बनः पक्षवृत्तितावगाहितास्य … राम ५५

या॰ सं॰ … सं॰ … नम्॰ १

प्र

यमितिस्मरणमिति … संस्कारसाधारणत्वेन सविषयकत्वेनोपनाय
कतामतेव्याप्तिमुपनयतस्मरणापर्यन्तस्यानपेक्षितत्वान्निविशिष्टपरामर्शश्च … सामग्रीनेपत्तसंस्कारस्यानुमि
तिहेतुत्वादितिज्ञानत्वेनोपनायकत्वाद्यमते … मितिसामग्रीतिरोधेन विशिष्टपरामर्शस्य सदनुरूपत्वसमर्थ्यति
स्मृतीतिस्मृतिहेतुतावादिनासंस्कारस्यानुपनायक … स्मृतिकत्वपक्षतायाम … पक्षधर्मतात्
अगोवोद्धा … व्याप्तिस्मरणोत्तरपक्षताय … विशिष्टपरामर्शेऽपर्यवसितत्वात् … धर्म
गायपक्षधर्मताविषयकपक्षी … व्याप्तिस्मृतिस्थलेऽपि विशिष्टपरामर्शस्य … इति
… प्रथमपक्षधर्मताज्ञाने … विशिष्टपरामर्शोत्पत्तौ … सामग्री संभवतीति
… स्मरणस्य पक्षीयत्वाविषयकत्वाविरोधाय तावच्छेदकावि
शिष्टविषयत्वाविशिष्ट … पक्षीयत्वावि
के … विशिष्टविषय
… विशिष्टधी … व्याप्तिवि
… सामान्यलक्षणा …
विशिष्टपरामर्शस्य व्याप्तिस्मरणपक्षधर्मता … मितिसामग्र्या … भावः ननु … कादि
इति विशिष्टज्ञान … सम्भवतः … स्यात् …

ग्रा॰ हि॰ १३१
५६

शिष्टपरामर्शासिद्धावपि विशिष्टपरामर्शत्वस्यावच्छेदकस्य लाघवेऽपि वृत्तेनालक्षण्येऽपुलभ्यते तत्रावच्छिन्नस्य नियम
कल्पना भावाधिकयोगौरवं व्यतिरेकेण तज्ज्ञान एव वेति तद्रूपधर्मावच्छेदेन व्याप्तियपि व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यनिश्च
व्या॰दी॰ यत्वापेक्षया अनन्तत्वावच्छेदकतावगाहितिनिश्चयस्य पक्षतावपि अनन्ततादिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वस्यात
भा॰२८५ श्यावात् धर्मद्वयघटितगौरवात् सिद्धानन्तसंगततथापि विशिष्टपक्षधर्मत्वस्य तद्रूपघटितधर्मद्वयसत्त्वे कल्पनात्तदोषः या
प्यसाधितन्यायमतेकल्पनं वस्य प्रकृतं परमते कल्पनाधर्मिणोऽहिलामिति कल्पनासामान्यविन्यायमतवच्छेदकता
धवादिति भावः परमते एकमेव ज्ञानं कारणतावच्छेदकमिति तन्मते धर्मद्वयावच्छेदेन कारणताकल्पनमित्यतो
कोनिरासकरोति विवाप्यवच्छेदकताकुलतत्वेन व्याप्यवच्छेदकत्वयत्तविषयत्वं पक्षधर्मताप्रकारक
शीसवदिति विद्यमानपक्षधर्मताप्रकारकज्ञानत्वं गौरवादिति तत्राकाविद्यमानत्वं नव्यानां कार्यकारण
तं लक्ष्मप्रकारकत्वावच्छेदगाहिति भावः नन्वकारणतावच्छेदकविशिष्टप्रकारकत्वस्य भावस्तथापि प्रकृते फलोपधा
नमयोजकतापरामर्शविद्यमानत्वानि वेशाविनाप्यतिप्रसंगः प्राक्प्रवारणः न चैवमपि सन्नानप्रकारकत्वपात्तरीपिव्या
प्तिज्ञानकालीनपक्षधर्मताज्ञानादिति अनुमित्यापत्तिवारणायुतन्नरूढवीप्याऽनुमितिजनकतामात्रमनुमितिसामर्थ्यमि
नमेवावच्छेदकं वाच्यमिति तद्रूपपक्षेन कारणतासत्त्वात् एवेति व्याप्यत्वसामानाधिकरण्यस्य विषयधर्मप्रका
रकत्वे समसंबन्धेन व्याप्यवच्छेदकतायां विशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने तेन सामानाधिकरण्यस्य प्रकारकं धर्मविषय ॥ राम ५६

जा॰ २११८

तोसयसंबंधेन पक्षधर्मताया एवविशिष्टव्याप्यवच्छेदकत्वस्य सेनवा तोपगमेऽप्यधिकरणज्ञानस्य माप्तज्ञानमिति विचार
णस्यानन्तरूपीयता निवेशमनन्तरणोक्तसंबद्धस्य विनिगमकाभावाद्विशिष्टप्रकारकत्वस्य तत्तावच्छेद
कसंबन्धादेः तथा चाविनिगमनादिरूपधर्मद्वयावच्छेदेनानन्यथासिद्धत्वकल्पनमावश्यकमेवेति भावः व्याप्यव्या
नयामितिज्ञानपरामर्शात्मकव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताया विरहेण परमते अनुमित्युत्पादात् तथानुमिति
त्वं विशिष्टपरामर्शत्वमेव वा इति सिद्धान्तलक्षणमिति व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकधर्मतायास्तस्या अनुमितिनियतत्त्वं
तिताया कश्चित्तोसयासिद्धतालंबनप्रश्नमनचरतया चेत्सामिन्नक संगमयति पिचेत्तितमांसकल्पके
तेन विनेति विशिष्टपरामर्शतायेन सर्वः विशिष्टपरामर्शत्वस्य कार्यकानुमितित्वता प्रतिविशिष्टपरामर्शत्वकाया
किंचिपयाधिकलाकाकार्यतावच्छेदकता अनुमितिसत्तानापत्ती चेत्तर्थः व्यभिचारादिति अनुमितित्वा
व्यवतिकथनादर्थतोऽनुमितित्वस्यालक्षणेन व्यतिरेकव्यभिचारलाभः अस्त्वमतसिद्धानुमितिसामग्रीसत्त्व
प्रतिपक्षज्ञानंसत्त्वान्भिज्ञतत्त्वाभ्युपगताः यत्र वादीभ्यादिहेतुकेषु जन्यज्ञानरूपघटितसामग्र्यापि नानुमितिर
नुमितिनिकिनाप्यनुमत्तमतिमीमांसकनतेन व्यभिचारावकाशः इति पंच ज्ञानवत्त्वानादिति अनुमितावकृष्ट
मर्शापिविशिष्टप्रसक्तसामग्रीविरहेणानुमानादेव परामर्शतिरस्यात्तदुपगंतव्यतादिति भावः पक्षत्वे हेतोरसन्निकर्ष
पित्तहेतिसमोवहिव्याप्यहृदितिव्याप्तिसाध्यकानुमित्यालकविशिष्टपरामर्शप्रसत्त्वात्मकपरामर्शाडपधानवत्त्वा

५७ गा॰टी॰दी॰

५७

परिहरशंकां निरस्यति दीधितौ नवेति विशेष्यसंनिकर्षविरहेण पक्षीय [illegible] पक्षविशेष्यकव्याप्यवत्तापराम
र्शस्य संवादत्वोपपत्तिविशेष्यकपरामर्श [illegible] संनिकर्षाधीनत्व [illegible] संनिकर्षेण तद्विशे
ष्यकोक्तपरामर्शस्यासंभवदशायामेव विशेष्यसंनिकर्षविरहे विशेष्यासंनिकर्षाद्विविशिष्टप्रत्यक्ष [illegible]
नद्ध्यान्तरसंनिकर्षस्थलेऽपि पर्वतीयधूम [illegible] रूपविशेष्यणसंनिकर्षविरहेण [illegible] तद्वत्ता [illegible] परा
मर्शासंभवमाशंक्यते ति यद्यपि विशेष्यसंनिकर्षस्य [illegible] पक्षीयस्तादिसंनिकर्षस्थलेऽपि साध्यास
निकर्षेऽनुमान [illegible] विना विशिष्टपरामर्शासंभवात्संनिकृष्ट [illegible] तथाप्यनुमफलं [illegible]
यत्तथापि मानसविशिष्टपरामर्शासंभव [illegible] पक्षतावच्छेदक [illegible] तस्य सान्नोपगमेन [illegible]
कारित्वघटितापादकत्वस्य [illegible] प्रमाणान्तरतापत्तेः प्रत्यक्षप्रमासामग्री [illegible] कालीन [illegible] आपादकक
[illegible] मोघव्यापकता [illegible] मानसोपनीतस्या [illegible] तथा
[illegible] तत्सवघटित [illegible] साधारण [illegible] मानसाव [illegible] चरप्रमाजनने [illegible] साधारणसंस्कार [illegible] लेन
वहिर्गोचरप्रमायामसाधारणकारणत्वमापादकमिति फलितं सुखादिगोचरप्रमाजनकेसुखादिनिष्ठमनःसं
निकर्षव्यभिचारवारणाय वहिर्गोचरेति [illegible] लौकिकमानसाविषय [illegible] जनकसंस्कारादौ व्यभिचारवा
रणायाज्ञसवार्थकप्रमापदप्रसाधारणप्रमाप्रयोजकमात्रदीधितौ प्रसाराणामिति [illegible] रादिसादिपदात्परीत्म

राम
५७

धा

मनोयोगादिपरिग्रहः शरीरादेर्वहिर्गोचरप्रमाजनकत्वेऽपि [illegible] मात्रप्रसवत्वे [illegible] भूमसा
धारणकारणाविरहात् [illegible] सावः [illegible] साधारणकारणत्वमुद्दिश्य [illegible] तादृशप्रमाहेतिकाप्यतानि
रूपकत्वे [illegible] स्मृतिजनकसंस्कारादिवारणाय प्रमानिष्ठ [illegible] विशिष्ट [illegible] वच्छिन्न [illegible]
शेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञाने [illegible] व्यभिचारस्य [illegible] अन्यसान [illegible] तादृशप्रमानुतिकार्यतानिरूप
गा॰धा॰धा॰ कत्वे [illegible] निरस्तं [illegible] सवत्वव्यापकजातिघटितधर्मावच्छिन्नकार्यतानिरूपकत्वस्यैतादृशप्रमाजनक
संतत [illegible] सवत्त्वस्य [illegible] सवत्वव्यापकजात्या [illegible] विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञाने व्यभिचार
वारणाय [illegible] जन्यसत्तावच्छिन्न [illegible] लैङ्गिकत्वे [illegible] आपादकासत्वे [illegible] सिद्धत्वात्संगतिः
सत्ता [illegible] व्याप्ति [illegible] विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि [illegible] सवत्वावच्छिन्नं
ज्ञानविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वरूपव्याप्तिस्मरणादेरनुमितायाः सुखमतिसिद्धत्वात्तत्रापादकासिद्धि हेतुत्वासिद्धि गा॰धा॰
तिविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्व [illegible] व्याप्तिस्मरणादेरनुमितायाः [illegible] तादृशप्रमानासे
[illegible] सवत्वव्याप्यजातिघटितधर्मावच्छिन्न [illegible] तादृशप्रमानुतिकार्यतानिरूपकत्वमेव [illegible] तादृशप्रमानासे
[illegible] कारणत्वं [illegible] सवत्वव्याप्य [illegible] सवत्तिसिद्ध [illegible] गिलावच्छेदकत्वं [illegible] रिवाज्ञसव
अनुमितित्वस्य तोदरविशिष्टतत्तोनविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञाने व्यभिचारः एवं तादृशधर्म [illegible] तथा
[illegible] संस्कारादौ व्यभिचारवारणाय प्रमात्वनिवेशस्याप्यावश्यकत्वाद्व्याप्तिस्मरणादेर्व्याप्तिवि
शिष्टवच्छिन्नतत्तुत्पत्तसंस्कारादौ

मा-दी-शि-
५८

शिरस्त्वे [illegible] स्पर्शवत्त्वावच्छिन्नजनकत्वेऽपि नैयायिकैः संनिकर्षविधयाप्यलौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रतिनिस्यका
रणः सांतरोपगमाभावात्साधकाभावात्कासिद्धिः संनिकृष्टविलायामलौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नकार्यतायावच्छेदकत्व
व्याप्यजातियटितधर्मावच्छिन्नं प्रत्यासामान्याधिपायेकसत्तायारतंत्रयपादनीयत्वात् अलौकिकप्रत्यक्षत्वस्यो
पाधित्वात्तदवच्छिन्नजन्यतायायामुनासंवृत्तिन्न संस्कारत्वादप्यादकासिद्धिः स्यादेतज्जातिघटितं तेषु प्रत्यक्षजा अलौकिकप्रत्यक्ष
तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणसंस्कारकृतेन वायघटितपदं तदुनिविशिष्टतावच्छेदकसंबंधेनालौकिकादेरप्यनुभव
स्मृत्याप्यनुभवाद्युपलादिजातिघटितधर्मावच्छिन्नजनकतापन्निर्वाच्यजन्यतातरत्वादुपाधिविरहेणापत्तिश्चार
इति तदावरणाभावपादकतेऽविशेषयांतरं दूरयातिआलोकादीनामादिनासन्निकर्षादिपरिग्रहः प्रमाणांत
रासहकारित्वानितिमनोऽसिन्नप्रमाणासहकारित्वमित्यर्थः तथासिन्नतज्जन्यजनकत्वं बलात्सहकारित्वपदार्थ
इतिचक्षुरादेः स्वात्मकप्रमाणजन्यजनकत्वस्य संनिकर्षत्वात्सिद्धिः नच चक्षुरादेः स्वासिन्नचक्षुरादित्वेन तत्पातर
जन्यतावच्छेदकवाद्युपलापयवच्छिन्नजनकत्वस्याऽवसिन्नत्वविशेषणाऽन्यावित्तत्वात्प्रसिद्धावसिद्धिः सिद्धमत
रूपप्रमाणाविशेषणपरिसज्यप्रमाणजन्यतायांत्वादिरूपविकल्पसिद्धेऽन्वातिमतयेन तदावानवकाशात्तदन्ना
पकत्वासंमतत्वाद्रूपप्रमाणसहकारितयापादकासिद्धिरसामनोऽसिद्धेर्निरोध्यसहकारित्वमवगतज्जन्यजनकत्वं
लवासतिचक्षुरादेरविशेषणाद्यन्यवस्तुरत्वादुत्पन्नसमवेतविहादिजनकतयादृष्टांतासिद्धिः नाविलजन्यज्ञानजन राम
५८

अलौकिकप्रत्यक्ष(५)
आलौकिकालोकस्यकप्रत्यक्षघटा

मनोऽपि

ज्ञानत्वे

कत्वं चक्षुरादेरपीन्द्रियत्वेन तद्गादिजन्यप्रत्यक्षत्वरूपयोग्यतया तद्दोषुताद्दशाद्यात् फलोपहितजनकतादिनांनि
वेशनेनैतद्दोषाद्दरिपरिहारादिविनिवृत्तप्रमाणांतरसहकारित्वस्यैनत्तदरकमत्वोन्नादाधारकपदवैयर्थ्य
अतत्तज्जन्यतावच्छेदकजातिघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपकत्वस्यैवतत्सहकारित्वंया अंततयावमनोऽसिन्नत्व
रूपप्रमाणविशेषणवैयर्थ्यं विशेषणाभावत्वमन्यतानिरूपजन्यतावच्छेदकमानसत्वघटितधर्मानवच्छिन्नत्वा
त्तेनोपाधिकेवीहिरिंद्रियजन्योपनीतभानसाधारणालौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रत्युपनायकत्वानसेनच्छे
तेनोपगमनादनभ्युपगमजातिरपिमनोजन्यतावच्छेदिकाप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रतिइंद्रियत्वेनसामान्यकारण
तासत्त्वात्तत्त्वाविषयतासामान्यकार्यकारणभावस्यप्रमाणाभावादेमनोसिन्नत्वविशेषणापादाने पितथा
विधचक्षुरादिप्रमाणाजन्यतावच्छेदकतत्वस्य तत्समना ह्यमतदोषत्तुसंगइतिचेन्न सहकारिताघटकजातीय
तत्तुनिष्ठप्रत्यक्षतयोगितावच्छेदकत्वविशेषणस्यावश्यकत्वमनोऽसिन्नत्वानिवेशोपिवृत्तदोषाभावात्तत्वत्व
त्वमप्यनोऽसिन्नत्वप्रमाणविशेषणाद्दीधितिस्थांतरपदस्य तत्सिन्नपरतयेव सार्थकत्वाद्दितिमनो
भिन्नत्वानुपादानेमनःसहकारित्वादिमनःसंनिकर्षस्यात्मत्वतरकनुकाद्यवहितपदयैव्याप्यापत्तिरितिमेवैप
गोपकज्ञानस्यजन्यतावच्छेदकमानसत्वमेवविशिष्टेन्द्रियजन्यज्ञानोपनीतस्य विशेषणत्वमातन्नविशेषणज्ञा
नविषयत्वापनायकज्ञानत्वेन तत्साधारणधर्मेस्यतज्जन्यतानवच्छेदकत्वेनिश्चतिविरहात्तन्मात्रनिरुक्त

गा. टी. शि.
५९

मनःसहकारित्वस्य नायकज्ञानस्यात्वतन्मनेवेतिमनोसिमहत्त्वप्रमाणविशेषगुणाभावमध्यकं अप्यवाग्मनोसि
भत्वेनप्रमाणविशेषणीयं अपिहीन्द्रियत्वावच्छिन्ननिरूपितत्वमन्यतामात्रायच्छेदकत्वेपस्वकारणत्वानिरुक्तमतिं
विशेषणपरिसङ्ख्यप्रमाणजन्यतापान्नेनिरूपितत्वनिवेशयंत्तावतेवकादिवस्तुसार्थक्यादितिआलोकादि
सहकारितमावच्छराद्यावसिद्धिरतःप्रमाणेतिप्रमाणत्वेनाक्षुसंबद्धवृत्तिजातिपर्याप्तफलायतावच्छेदकतानाकत्वंचाक्षु
रादिवच्छन्नादिसिद्धचाक्षुषत्वावच्छिन्नसेवसामान्यस्तुत्वात्तत्वात्मेवस्तमेवहिआलोकस्यसाचचाक्षु
षत्वदृष्यचाक्षुषत्वादिकिंवाजन्यतावच्छेदकंचक्षुःसंयोगादित्वहि यत्रे हि पसन्निकर्षस्यापिदृश्यचाक्षुषत्वादि
कमेवतयान्तरदृष्टचाक्षुषत्वादिकमितिन्नतत्सहकारितानाशयचक्षुरादावसिद्धिः नचैवमपिचक्षुर्मनोमात्रादि
अन्यतावच्छेदककोटौविषयादिनिवेशोपयोजनविरहेणचक्षुःचाक्षुषत्वादिकमेवतज्जन्यतावच्छेदकंउपयतेए
वंचतेषामपिनिरूपकप्रमाणत्वमात्रादिवेनतत्सहकारितामादायेन्द्रियसिद्धिरितिवाच्यसंयोगान्यत्वस्यापिप्रमाण
त्वशरीरतसाकीनीयत्वात्तत्वोक्तप्रमाणतासहकारित्वानिवेशोपिदृष्टत्वकत्वव्यभिचारस्तस्यन्नत्वेपसहत्वहि
भेदसेवजनकत्वमात्रचक्षुरादिजन्यतावच्छेदककायादिप्रजन्यतात्वकमतसहकारितासावादितिवाच्यमेनासौवी
सार्थ मस्यकत्वासस्तुकामेनमहत्त्वचाक्षुषत्वस्यवतज्जन्यतावच्छेदकत्वापगमेनतस्यचक्षुःसहकारितापञ्चत्वत्तदुत्ताएवंमन
त्वस्यापिदृश्यचाक्षुषत्वेनयजन्यतावच्छेदकत्वदृश्यमलक्षत्वमतानव्यभिचारःउद्भटस्याभिनिवेशोपपत्तेयदृश्यस्या राम ५९

इतिप्रतिवृत्तिमहत्त्वस्यकृतविजातीयमहत्त्वेनहेतुत्वांतरस्यावश्यकतया चाक्षुषत्वस्यमहत्त्वजन्यतावच्छेदकत्वेपि
नपरमाणुघटकस्यानापत्तिःविषयस्यहेतुत्वप्रामाणिकत्वेनतत्रव्यभिचारःअव्याप्तिस्मरणस्यापियो
ग्यताज्ञानविधयाशाब्दप्रमायांसहकारितयातत्रापादकासिद्धिरिति चेन्नसहकारितामरीरेचरमजन्यतायाःकथो
पथान्तरूपापादवविबस्यापीयतात्वात्कफलकपथामकव्याप्तिज्ञानसेवपरत्वेनापादकासिद्धनवकाशात्तदृ
त्वसंबंधेप्रनिककस्यप्रमाणांतरासहकारित्वसत्वात्येनापादककोटिनिवेशोगौरवात्अपितुसवत्वव्याप्य
जातिघटितधर्मावच्छिन्नप्रकारविशेषप्रमानिष्ठकार्यतानिरूपकताकत्वमासाधारणकारणतापटकमाता
वेवप्रमाणांतरजन्यतानवच्छेदकत्वनिवेशानीपवत्तद्वानिरूपितमनोनिरूपितावर्ग्यजन्यतावच्छेदकत्वप
स्रयमनपिकरणत्वपर्याप्तिनिवेशाच्चाक्षुषत्वोस्रालोकादिजन्यतावच्छेदकघटकत्वेपिनदृष्टान्तासिद्धिःमनोनि
रूपितत्वस्यमनस्त्वघटितधर्मावच्छिन्ननिरूपितत्वपर्यन्ततमानन्त्वघटितत्वचक्षुर्मनोयोगत्वावच्छिन्ननिरूपित
अन्यतामात्रमोकत्वेपस्यानवकाशःएवंचत्वानिरूपितमनस्त्वघटितधर्मावच्छिन्ननिरूपितावर्ग्यजन्यतात्वव्य
वच्छेदकत्वपर्याप्त्यनधिकरणत्वाक्षुसवनिष्ठत्वेप्रतियोगितावच्छेदकजातित्वरूपघटितधर्मावच्छिन्नापादकविशे
षकचक्षुःसवनिष्ठकार्यतासन्निरूपकप्रमापादकत्वसच्चक्षुरयोगःआपादितप्रमाणांतरत्वमोनेसांप्रत्यप्रमायांचक्षु
साधारणकारणत्वजसाधारणकारणतांवव्यापारवदसाधारणकोपहितकारणताव्यापारनिवेशात्प्रतीका इतरप्रमावति

तत्र कस्तुमनात्मकत्वेनाप्रामाण्यविरहनिश्चितिः असाधारण्यप्रवेशात् आपादकेऽशरीरादिवारकासाधारण्यानिवेशे च
यत्सार्थक्यं कश्चैपधर्मानि वेश्यापत्ति तत्नस्याद्यमित्यादिकप्रमात्वस्य प्रामाण्यताग्राह्यत्वेनापत्तिः उक्तमित्यन्तु
पंचमकस्यतस्यपक्ष [illegible] प्रमाण्यव्यवहारविषयत्वआपाद्यतीति तिहतोपि प्रतंजन्यत्वात् तेनोपि तु
कापायस [illegible] कादिवारण त्येतादिलक्ष्यासंगतेः प्रमाणव्यवहारविषयत्वावच्छेदकं तु प्रमान्यतरत्वं का
दिकासंआलोकादौव्यापारत्वमपि प्रमाणव्यवहारविरहात् अतो व्यवहारापादनपक्षे आलोकस्य वारणीयत्वा
सिद्धान्तसंगतिः वहिरिन्द्रियव्यवस्त्वात्स्वलक्षणादिविशिष्टपरामर्शात्मकवह्निविषयकप्रमायाः ज्ञानस्यकरणत्वेन तस्य
चममेव प्रमाणस्य [illegible] प्रमायासाक्षात्कारत्वाभावेन त्रसिद्धान्तकरणस्यप्रत्यक्षप्रमाणानन्तर्भावात् अत
स्तत्राप्यननुसंभवतीति तत्र चनायांतरपद [illegible] प्यापादकोटिप्रवेशे तत्र प्रमाणान्तरत्वं यदि किंतु प्रमाण
स्मिन्प्रमाण्यं तत्रापाद्यमिति यदि प्रत्यक्षप्रमाणभिन्नप्रमाणत्वं तदापि चक्षुरादेः इत्यात्मपि न्याय्यविरोधःस्य
दिव [illegible] ज्ञान सान्यप्रमाकरणत्वात्तदापि मानसान्यत्वेन चेदिति प्रमाणव्यवहारविषयत्वं वारिकिल्पात्मा
आपादनेवादिप्रसिद्धेः न च मानसप्रमाजनकप्रतायकज्ञानं मानसप्रमाकरणतत्करणव्यवहारश्चेत्कुलिंगस्य
यत्नियात्कर्मात्मस्तार्थक्यं करणत्वस्य व्यापारग्रस्तत्वप्रपत्तेरनवकाशात् अप्रत्यक्षप्रमायाः व्यापारोस्तत्वा
विस्तारतत्पत्र नन्वसांख्यमानसान्यप्रमासाधारणफलोपहितकारणत्वस्यापादनसंभवेन तस्य प्रमाणत्वाभिमतस्ति
विस्तारतत्पत्र ननु साध्यमानसान्यप्रमासाधारणफलोपहित [illegible]

तिवेनतथासतिसिद्धान्ते व्यापारसाधनकरणत्वासंभवासिद्धान्तस्य तत्कर्मोऽलग्नकापत्तेरिति निरस्तं आलो
कादौ व्यवहारनत्तुपगम्य प्रमाणान्तरासंकारित्वविशेषणमन्तरेणैव लब्धासिद्धिवारणात् कस्यचिन्मतमाह
दपीतिक्रमप्रमाणव्यवहारविषयस्यालोकादेः प्रसक्तानुमानेऽस्ति च परिगणनान्तर्विरोधस्तत्त्वात्
वैतिविसंगत आलोकादीनामपि विकलतान्तस्य तत्त्वा सिद्धान्तकस्य च विरोधः ऊर्ध्वे न्येऽपि बीजं आलोकस्य
सव्यापारस्य प्रमाकरणत्वोपगमसंभवेऽपि न अधिपारस्यत्तसंयोगस्त्वकगमासंभवेन तत्र विशेषणस्य च प्रयोजकाव
श्यकः अन्यथा शरीरादेरपि प्रमाणत्वोपगमसंभवेनासाधारण्यविशेषणस्यापि परित्यागापत्तेः तथाविधाप्रमा
जन्यव्यवहारविरहस्तस्य स्वरूपैवेति प्रमाणान्तरासंस्कारित्वविशेषणस्य व्यावृत्त्यावैनैव निवेशाय प्रकारान्तरेण व्याप्तिविचार
हेतोरितिपञ्जातीयेतिः अपाश्रयकेनेत्यर्थः तदिजातीयेतिः जातिमिदन्तं जातिमदित्यर्थः इदमव्याप्तिवारणाय तदुभि
साधकपद्यायकव्याप्तिस्थानीयमलस्वरूपतज्जातिमत्त्वसमाहेतुत्वनापादनीयं प्रमायामननोन्यकरणेन तत्र च दित
मधविषय प्रमाणसादफलस्तत्त्वेति जातिमत्त्वसमाहेतुरितिबोधकानसंप्रमायामनोन्यकरणास्तिरायसदनचास्तु
पादि प्रमायाए [illegible] पदनपानामनुसमवाहि [illegible] जातिमत्प्रमाहेतुत्वेनोपायानसप्रमायाख्यत्वद्धति जा
तिः [illegible] तत्त्वेऽप्यपत्तिरितिः पत्तत्त्वेन जातिरूपादानत्वसिद्धिमतस्तदनसम्बन्धज्ञानजातिमानापत्तिर्हि तज्जातिमत्प्रमाहे
तुतापादनसन्तापनवसरः प्रकृतेप्रमानिरूपजातिमा हेत्वेवाभावादानमिति तस्तज्जनप्रमायामितिजातिमत्प्रमा

गा॰ टी॰ शि॰

६१

द्विजातीयमनोयोगत्वमेवापाद्यं एकं च यज्जातीयमिलनेनस्मृतित्वानुपपत्तिनेतद्दूषणमापाद्यप्रसिद्ध्या सामान्यव्याप्तिसं
ग्रहस्तत्तः प्रमायामनुमितिकं चित्तप्रत्यक्षकरणमनः सुखकारणवदुपनयस्य प्रमोत्पादकत्वोपगमात् आपादकाभि
द्धिवारणाय मनोऽन्यत्वमिति मनोऽसिद्धप्रत्यक्षकारणमनोयोगादिसमवधानरूपावश्यकत्वादसिद्धिरितिकरणेति
तद्समवहितत्वं च प्रमोत्पादकत्वादन्यत्वमनोऽयोगेऽकं वह्निविषयकत्वनियमव्याप्तिः हृदैवहेतुमनोऽन्यकरणे
नासमवहितस्योपनयस्य मनःसहकारित्वाद्वह्निविषयकप्रत्यक्षजनकत्वबाधकाभावात् मनोयोजकत्वांका
स्यादित्याशंकायां कोऽत्यांतरमाह यज्जातीयेति ज्ञातीयसामान्यविरहजातीयोत्तरमसत्त्वप्रमापाद्यस्य प्रमा
मानाभाविकाज्ञातीयेवसाजन्यमितिभावेति नानोऽसमयोजकत्वांकान च न्यापत्तिकेत्यनीतिसानस्थलेऽपनय भार
ष्टितामः प्रत्यक्षत्वापादकस्मादापादकासिद्धिरितिवानुपपनीतविषयोपधानेन तासां तस्या प्रकृतत्व
चाक्षुषत्वादेरसाधनमेवव्याप्तिस्य तत्सामान्यलक्षणतोऽपि समयप्रग्रहविरहव्याप्यनयजन्यवत्प्रत्यक्षत्वे तासं
ष्टत्वेनापादकत्वमसाध्यतात् अनवबाधकत्वमतत्वंभिप्राये लौकिकसन्निकर्षघटितत्वापरागम्यस्साक्षात्व
स्योपनीतवृत्तिमापरागेऽन्य चतस्तत्तुत्वस्य प्रत्यक्षसाधनाविरुद्धतामतानिराएवत्त्वमत्यलतत्वजातिः स एव लौकि
कसन्निकर्षजन्यतावच्छेदकः एवं चोपनीतभानस्य प्रत्यक्षत्वेनाकिंचित्साधकं बाधकविरहोऽपि साधकाविरहेत न
सर्वोपनीतभाने प्रत्यक्षत्वजातिरितिनयंकत्वीयलौकिकान्यप्रत्यक्षत्वस्येवोपनायकत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षत्वजन्यतावच्छेदकत्व राम

भार

न्य

यात्वतसिद्धेः लौकिकान्यभानत्वस्य प्रत्यक्षावेक्षप्रसिद्धसाध्यकत्वानितौ स्मृतौ व्यभिचारसंग्रहात्तनयप्रत्यक्षत्ववि
शिष्टताभावे तेन वा प्रमावाप्तिरिति साक्षात्कारिकोपनीतभानासजातीय एतादृशजातिस्वीकारेतस्याः प्रत्यक्षत्वसा
मानाधिकरण्येन व्याप्यव्यापकभावस्यावश्यकत्वात् आंशिकोपनीतभाने यमानसत्वबाधत्वपत्तावित्याशंक्ययोन
साधकत्वादित्याशयेनैयायिकसिद्धान्तप्रकारान्तरेणाप्रकारयतिवस्तुतः कारणीभावः नन्वेवं उक्तव्याप्तिबलात्तज्ज्ञा
दीनामनुमानत्वाकारणमन्यत्वात् कुतोऽव्याप्तिस्मरणादेः प्रमाणान्तरत्वस्य तत्रायथैतत्वतत्तद्व्याप्त्युपरोधा
त्कल्पितसंयोगव्याप्यत्वेनावश्यकत्वात्तन्मन्यव्यापकतया कारणभावकत्वात्त्वाधकासाव्याप्तिस्यकारणत्वेस्मादेः
तत्तव्याप्तिस्मरणादेरेव मानसोऽन्यसमाकरणत्वेनैव सामान्येन व्याप्तिन्यायमत्वेनसंगततमारप्यत्वाधितवि
षयत्वमनात्वात् अनुमानसामर्थ्येऽपि भानासमवायितसमानस्यस्यचाकिंचित्करणत्वमतिनिष्पन्नतः स्त्रीक्रियतेयत्तिन्वे
चाक्षुषत्वादितिप्रत्यक्षाप्रमानाम्यतानन्यस्य प्रत्यक्षत्वप्रयोगादित्वनपक्षतानिर्वचनमतानार्थत्वानन्यप्रत्यक्षत्वनिवमावमम
कानितिनस्यसमर्थादेवरिभनेतमतान्यकस्याभावप्रत्यक्षत्वेऽतिवेत्यादिप्रत्यक्षत्वानुपपत्त्यापलासुहृतिनद्यस
योगादित्वरूपवस्तुसंसर्गविषयकदृष्टेकरूपत्वे तत्त्वाकिंचित्त्वनिश्चितसाकोऽसायायाद्रप्रतीतिस्त्रीलाकचित्तस्यापः
तदुक्तावादितादित्यादिवधावाधर्मादिहरः प्रमादितत्त्वविलव्याप्तिजसमवायादप्यवाधितविषयत्वमनोत्वस्यावहजनं
प्रत्यादितिसाध्यः तथाचनस्यप्रमाप्रत्यापत्तिद्वारिवनिर्भावः धर्मितानकोटिस्मरणादित्वघटितधर्मितिलौकिक

२५१

संनिकर्षादिसत्वे सत्त्वसंबन्धकेनान्यत्र चक्षुर्वेणरूपेणालं ज्ञानेन सहितं यन्मह ह्रदीता संसर्गकधर्मस्यप्रदर्शयतकत्ता मन्नानाप्न
चितत्ममरयात्कएकदा [illegible] सवालकं ज्ञानं तद्यावित्स्य धर्मि ज्ञाननिरूपत्वेन पदधर्मस्याप्तुपलक्षणंकस्य
देशीकेकत्र सासत्त्वसुहृत्केरिद्याद्वादिनात्तु [illegible] परिग्रहः संस्कारादिलिङ्गज्ञानोपनयोपयोगाः तिरोध: अ
सन्निकर्षध्वंसेध्वंसनेन तत्तु नाव्याप्ति [illegible] नास्त्वेनव्याप्तिव्याप्यत्वपक्षधर्मता ज्ञानं विना न संभवतीति ज्ञ
ज्ञानान्तरविशिष्टव्यवहारोपपादनेन [illegible] कालसत्ताहेतु [illegible] कत्वोपपादनस्त्वत्र संगत्यान्यथाव
ग्लानमन्यथोपपादनीति [illegible] संसर्गस्य दूरे वलेवकारणविशिष्टज्ञानमवच्छेदः यथाविलम्
वेविलिष्टज्ञानस्थले विज्ञसंसर्गस्य [illegible] विशिष्टव्यवहारहेतुः नतु विशिष्टज्ञानं तथा विशिष्टज्ञानस्यापि वि
शिष्टविषयकत्वमनुरक्तत्वं [illegible] विषयत्वेनासंसर्गाग्रहनिष्ठकारणतावच्छेदकता [illegible]
षयकानुमानस्य [illegible] प्रयोजकत्वेनेति संगतिः अतएव [illegible] व्याप्यतावच्छेदकधर्मतावच्छेदकगादि
मात्रादिपरामर्शकता [illegible] परामर्शकारीसवव्याप्यतावच्छेदकावच्छेदेन व्याप्य [illegible]
वतीतिप्रामाणिकत्वं [illegible] ज्ञानप्रतीत्यादिहेतुकत्वेनेति तेन संभवतीत्युक्तं संभवानुत्पत्तौ
ज्ञपरिशिष्टं [illegible] व्याप्यत्वप्रकारकज्ञानस्य व्याप्यत्वप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्य सर्वा
नुसर्वासिद्धत्वपक्षेन [illegible] बाधितत्वस्य व्यभिचारनिश्चयेन सादिः व्याप्यतावच्छेदकप्रकारक

राम
६२

ज्ञानस्य व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानत्वावच्छिन्नस्य तत्व्याप्यवच्छेदेन व्याप्तिप्रकारकं ज्ञानं
कल्पनाबीजमाह कारणविनेति [illegible] मित्युक्तासत्तस्य हेतुतेव किं तथा [illegible]
तितनया [illegible] व्याप्यत्वज्ञानस्य [illegible] वपकापकापो [illegible] पलापग्रतिकाकवि
लम्बेनापि तत्र विशिष्टपरामर्शा संभवादिति भावः [illegible] व्याप्यवच्छेदेन व्याप्तिज्ञानोत्पत्ताकवि
लम्बेना [illegible] भावः उपनीतज्ञानानङ्गीकर्तॄणां व्याप्यवच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तत्रानुमितिकरणमिति
रूपं [illegible] पक्षधर्मव्याप्तिसंशयस्य प्रतिबंधकत्वं [illegible] विशेषदर्शनेन
[illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] गम्यहेतुः ज्ञानदृष्टा
नेन तदंशसंशयासिद्धत्वस्य कार्ये नास्ति [illegible] प्रतिबंधकतायाननिर्भरः किंतु विशेषदर्शनात्
संशयमात्रस्य [illegible] तदंशे [illegible] सामान्यान्वयस्यैति सामा
न्यधर्म [illegible] विरोधि [illegible] द्रव्यत्वसामानाधिकरण्येन गंधादि [illegible]
गंधादिसंशयाभाव [illegible] पुरस्कारेण व्याप्यत्वसंशयः [illegible] कार्या
[illegible] अवच्छेदेन [illegible] संशयः विशेषानिश्चयमिवर्जनीयः धर्मवि
[illegible] व्याप्यत्वसंशयस्तु [illegible] नितिनिरासार्थं [illegible] व्याप्तिनिश्चयः प
[illegible] व्याप्यत्वसंशयस्य [illegible]

विशेषधर्मपुरस्कारेणाविरोधीनिश्चयमान [illegible] तीय

गा.दी.शि.

३६

वतीयधूमत्वपुरस्कारेण व्याप्तिनिश्चयो बोध्यः अनुमितिहेतुतया स्वीकार्यः यथा वह्निर्व्यधूमवत्त्वे न नित्यैक्याव
तकिधर्मदर्शनविधया संभवविरोधि तदुक्तं न तु व्याप्तिनिश्चयस्यानि धूमसामान्ये व्याप्तिनिश्चयात् तत्सामा
न्ये संभवमात्रस्य दोषगमनं विरोधप्रसंगस्याप्रयोजकत्वं न तु व्यतेतया विपर्यतबुद्धि तत्सामानाधिकरण्येन पक्षतद
र्शनान्तरं द्वेधेन व्याप्यतासाधुसंभावनिरूपणात् विपर्यतीपक्षधूमवत्वे न व्याप्यस्तत्वसमयोऽवरिः पर्व
तीयतावच्छेदेन पक्षतुल्यनिश्चयासंभवादितिभावः काया धूमस्य व्याप्तिविशेष पक्षे न देशे तादृशसिद्धान्तोपरि
तीयतावच्छेदेन पक्षतुल्यनिश्चयासंभवादितिभावः काया धूमत्वसामानाधिकरण्येन पक्षे तत्सामाधिकरण्यं
सत्वात् धूमत्वपुरस्कारेण व्याप्तिनिश्चयस्य पर्वतीयधूमत्वावच्छेदेन तत्सामयं व्याप्यनिवर्तकत्वमाधितमाय
पतत्सत्वविषयः तत्रैव प्रमाकायत्व पर्वतवृत्तितावच्छेदेन तत्संकेत धूमत्वावच्छेदेन व्याप्तिविरहाकानया
सिकमितानुमितिहेतुताकस्य व्याप्तिविशिष्टधूमपक्षधर्मताविशिष्टावगाहिनिश्चयस्याप्यनिवर्तकोऽस
मानधर्मिताव्च्छेदकतात्पक्षधर्मताविशिष्टव्याप्तिनिश्चयस्य तत्र कानिवर्तकोपि व्याप्तिनिर्हेतुः
कात्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावधस्यैवानुमितिहेतुतायावद्धूमप्रमाणत्वात् उभयविधपरामर्शस्य तथात्वे विधा
न्निविशिष्टवैशिष्ट्यबोधघटितानुमितिसामग्रीद्वयायोगात् द्वयोः कामारूढत्वेनकालचर्चेनाप्युक्तानुमिति
स्वीकारे मीमांसकानामपि व्यभिचारप्रसक्तेत्तदूकासत्वे यत्रानुमिताविशेषापत्तिसंस्कारणताद्यापत्तौ कोऽपि सम्पादानं
सरणवत्यतोऽस्तु व्याप्तिविशिष्टधूमपर्वतवृत्तित्वाकारमायामीमांसकमते अनुमित्यापत्तिपरतयाभ्युपगमाकाः

राम

३६

वर्णने नोक्तदृष्टपक्षविशिष्टपूर्वव्याप्तिनिश्चयो वाच्यः तस्यापि व्याप्तिविशिष्टेन पक्षधर्मतानिश्चयस्यानुमि
तिहेतुत्वस्वीकारपरतया वर्णनं तत्र तु मीमांसकमते धूमत्वावच्छेदेन पक्षधर्मत्वे सहेनान्यथा व्याप्तिस्वीकारे
प्रसंगसमत्वधूमसामानाधिकरण्येनैव पक्षधर्मत्वनिश्चयस्य हेतुतायावावयत्तया व्याप्तिविशिष्टधूमत्वावच्छेदेन
पक्षवृत्तिश्च कस्मात् धूमत्वसामानाधिकरण्येन पक्षधर्मतानिश्चयाधीनव्यतया मीमांसकानामनुमि
तिजनकपक्षधर्मतानिश्चयस्यैतादृशाकारावच्छेदकत्वाभिधानेन समाधानात् संगतेरिति चेत् पक्षवृत्तिधूम
त्वविशिष्टे व्याप्तिवैशिष्ट्यसत्त्वमात्रस्यानुमितिहेतुत्वे पिनैयायिकानां दृष्टपक्षविशिष्टादृष्टपगमेनैव ताद्यापत्तौ ले.उभया
मर्दायतिव्याप्ताः पक्षवृत्तितावच्छेदेनाव्याप्यत्वे कामाज्ञानस्य पक्षे संसर्गकासंगतेः वस्तुतस्तु पक्ष तं
वृत्तिवत्त्वावच्छेदेन व्याप्तिधूमत्वकामाव्याप्तिविशिष्टे पक्षधर्मतानिश्चयो विरोधीत्यज्ञानं पक्षसत्यसामाना
धिकरण्येन धर्मतत्स्यात् एकतरावच्छेदेन पूर्वपक्षावगाहिकानिवर्तकतायामस्तु सत्वासिद्धत्वात् पक्षधर्मे तत्त्व
स्य परामर्शधर्मितानवच्छेदकत्वेपि तद्वदवच्छेदेनाव्याप्यत्वकामायवृत्तिदर्शनव्याप्यत्वसामानाधिकरण्या
वगाहि कुत्रापि परामर्शस्तु तंकरव्यत्वसवादित्वसिद्धान्तकल्पनाया धूमत्वलक्षणस्य संगतिः सामान्यघटितवि वर्तमान
मोषधर्मपुरस्कारेण सत्वपि सामान्यधर्मसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिनिश्चयस्याविरोधित्वेऽसामान्यध स्य
र्मावच्छेदेन विरोधिनिश्चयस्याविरोधित्वमावश्यकं अवच्छेदकावच्छेदेन विपरीतज्ञानप्रतिबंध्यतावच्छेदक

आभ्यां...

गा॰ टी॰ शि॰

६४

कल्प

कोटौ तदवच्छिन्नावच्छेदकत्वोक्तलक्षणमितावच्छेदकतापर्याप्तिनिवेशादित्यभिप्रायेण समाधत्ते यद्वेति विशिष्टधर्मकं पूर्व
दर्शितं स्वरूपं [illegible] कार्यं [illegible] दर्शितं [illegible] यद्वत् [illegible] परन्तु तत्तत्सामान्यसं
योगाभाव [illegible] व्यावर्त्तक [illegible] पर्याप्ती [illegible] सामान्यधर्मविशिष्टत्वं तदवच्छेदकं नाव्याप्यत्वं संभावना
दि लक्ष्य: [illegible] समानविषयकत्वं [illegible] विरोधितामात्रं [illegible] सामान्यप्रकारकत्वमपि
सामान्येन [illegible] समानधर्मिक [illegible] सामान्यधर्म
विशिष्ट [illegible] विशेष्य [illegible] धर्म [illegible] पर्याप्ती [illegible] पर्याप्तीयत्वमाद्यं तत्
निष्ठ [illegible] पर्याप्तीय [illegible] कारणतासमवाय [illegible] भाव: [illegible] धर्मिक [illegible] व्याप्यत्वं
दक [illegible] धर्माव [illegible] विशेष्यता [illegible] निष्ठ
विषय [illegible] निवृत्ति: संसर्ग [illegible] पर्याप्ती [illegible] वच्छेदेनाव्याप्य [illegible] तथा
[illegible] पर्याप्ती [illegible] विशेष्यक संशयनिवृत्तिरुपपादिता समानविषयकत्वेन
विरोधिता [illegible] धर्मितावच्छेदकतावच्छेदक [illegible] धर्मिक [illegible] विरोधिता [illegible]
[illegible] सामान्य [illegible] पर्याप्तीय [illegible] विषयकतया
[illegible] पर्याप्तीय [illegible] धर्मिकसंशयविरोधित्वं किंवा राम
[illegible] व्याप्यत्व [illegible] ६४

[illegible]

[illegible]

[illegible] संभवतीति [illegible] विशेष
[illegible] धर्मितावच्छेदकता [illegible] व्याप्यं [illegible]
[illegible] धर्मितावच्छेदकी [illegible] व्याप्ति [illegible]
[illegible] तदभावेन तदभावव्याप्ति
[illegible] तदभाव [illegible]
[illegible] व्याप्तिनिश्चय [illegible]
[illegible] व्याप्तिनिश्चय [illegible] प्रतिबंधकता [illegible]
[illegible] वच्छेदेन तदभाव
[illegible] तदभाव [illegible]
[illegible] व्यापक [illegible] तदभावो व्याप्ति [illegible] तावर्तकप
[illegible] अभाव [illegible] व्याप्य: क
[illegible] विरोधितया [illegible]
[illegible] अवच्छेदेन [illegible] तदभावावच्छेदकत्वेनावगत [illegible] अवच्छेदक
[illegible]

ग०टी०प्रि०
६५

त्वं चानतिरिक्त वृत्तित्वेन तु स्वरूपसंबंधविशेषः पुरुषत्वादौ स्थाणुत्वाभावादेस्तादृशावच्छेदकता
या अप्रामाणिकत्वान्मीमांसकानामपि पुरुषत्वादौ व्याप्तानतिरिक्तवृत्तित्वज्ञानमेवानुमितिहेतुत्वेनो
गतमित्यपि प्राचीणमते संगमनीयं एवं चानतिरिक्तवृत्तित्वस्य व्याप्तिरूपतया व्याप्यतावच्छेदकतया गृहीतस्य ज्ञानस्यो
पयोगि इति भेदः पुरुषो न स्थाणुरित्याकारके पुरुषत्वावच्छेदेन स्थाणुत्वाभावग्रहे च पुरुषत्वांशे व्याप्तिः संसर्ग
तयैवाभासते न तु प्रकारतया तद्विशिष्टवाचकपदानुल्लेखात् संसर्गतया प्रकारकतया भानस्य
प्रप्रथक्त्वेन प्रतिबंधकताभेदसूचनाय तत्प्रकारकज्ञानस्य तदीयसंसर्गावगाहित्वेनैव प्रतिबंधकता
या अनतिप्रसंगाय कल्पनीयतया तत्संसर्गकज्ञानस्य तदीयसंसर्गानवगाहितयाऽनेनरूपेणासंग्रहा
दिति वाच्यं संसर्गता संसर्गविशेषावच्छिन्नप्रकारतयोः संसर्गविशेषानवच्छिन्नप्रकारतान्यविषयतात्वे
नानुगमेनातिप्रसंगविरहात् इति वेन अवच्छेदकावच्छेदेन स्थाणुत्वाभावादिज्ञानेव केवलांशे व्याप्तिः
संसर्गतयापि न भासते पुरुषो न स्थाणुरित्यादिज्ञाने पुरुषत्वाद्यंशे निष्प्रकारकतया अनु

रामः
६५

नवसिद्धत्वात् किंतु धर्मितावच्छेदकपुरुषत्वादिव्यापकताविशिष्टविशेषणतैव स्थाणुत्वाभावादेः पुरुषादौ संसर्ग
तया भासते एवं च व्यापकताविशिष्टविशेषणतासंसर्गेण तदभावो धर्मिण्यवगतः इत्यत्र पदित्यादेरर्थ इति न
यौ नरूपं यदि च विशेषणतात्वेन व्यापकतायाः संसर्गघटकत्वे प्रमेयत्वाद्यवच्छेदेन स्थाणुत्वाभावादिज्ञा
नमपि प्रमा स्यादिति स्थाणुत्वाद्यभावीयविशेषणतात्वेन व्यापकत्वमेव तथा वाच्यं तथा च स्थाणुत्वाद्यभा
पस्यापि संसर्गांतःपातित्वेन तदंशे व्यापकत्वं भानमुचितं तथा सति स्थाणुत्वाभावः पुरुषनिष्ठाभावप्रति
योगी अयं पुरुष इत्यादिज्ञानस्य स्थाणुत्वाद्यभावधर्मिकपुरुषत्वादिव्याप
कताग्रहसहितपुरुषत्वादिप्रकारकनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकतायाः अयं स्थाणुर्न वेति संशयं प्रति तुल्यत्वात्
पुरुषो न स्थाणुः पुरुषः पुरुषइत्यादिज्ञानस्यापि तदुपाक्रांततया न पृथक् प्रतिबंधकत्वं उक्तज्ञाने प्रतिबं
धकतायां व्यापकत्वीयसंसर्गविशेषावगाहित्वनिवेशेपि न क्षतिः व्यापकता विशिष्टघटितसंसर्गज्ञाने
पि विशिष्टघटकवैशिष्ट्यावश्यंभानादिति मन्यते तदा मदित्यादेरपि व्यापकतया तदभावोवगतः इत्येवार्थः
नेन व्याप्तिघटकसामानाधिकरण्यांशभानस्याप्रयोजकतया यावित्यादिरप्युक्तरूपार्थप्रतिपादन

९२

गा-दी-शि
६६

मखे... घटादि)

...लिङ्गवृत्तिनिष्ठि[illegible]व्याप्यतापदेनतदन्यावृत्तित्वस्यैवाभिहितत्वात् व्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानस्य यद
वच्छेदेनतत्तादृशवृत्तिविरहस्यालक्षणापादकताविरोधेनव्यापकतायाः संसर्गघटकविशेषण
विधयासाध्यतावच्छेदकविरोधिताज्ञानप्रयोजकत्वसम्भवात् [illegible]साध्यतावच्छेदकानेकत्वादिव्यापकताघटि
तविशेषणाभावानवच्छिन्नतादृशसंसर्गतयासाध्यतावच्छेदकज्ञानसहितस्यकार्यस्यानयोग्यत्वादिना
नस्यात्वसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नसंसर्गतया[illegible]साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवत्त्वमेव
तदवच्छिन्नव्यापकतायास्तत्सम्बन्धिनिरूपिताव्याप्यत्वस्य...व्यापकतायाकास्य
...विशिष्टव्याप्यतासाध्यता...तद्वृत्ततावच्छेदकविशिष्टव्यापकताविरो
धितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नधर्मनिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकतासम्भवः नचव्याप्यतासाध्यतावच्छे
दकव्यापकतावच्छेदकस्यैवसंसर्गघटकतयाविषयतया...विशिष्टव्याप्यतासाध्यतावच्छेदकव्या
पकताप्रकारकस्यैवसंसर्गघटकविशेषणविषयतायाः प्रकारतावच्छेदकत्वासम्भवात् पक्षतायाः
विशिष्टस्यैवसंसर्गघटकविशेषण...साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यवत्ता[illegible]व्याप
कसाध्यतावच्छेदकविशिष्टरूपस्यतादृशप्रतियोगिनः...साध्यतावच्छेदकविशिष्टरूपाद्यनुमा
नस्यतादृशवृत्तितया...प्रकारकज्ञानस्यसमानधर्मितावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकविशिष्टज्ञाना
नन्तरमनुमितिजनकत्वसम्भवात् [illegible]सम्बन्धावच्छिन्नव्यापकताविरोधितावच्छेदकविशिष्टरूप
विशिष्टविषयकानुमितेः पातानुपपत्तेः सम्भवात् [illegible]...विशिष्टज्ञानसत्त्वात् पुरुष १

प्रकारस्त्वावाप्ति)
[illegible] [illegible]
संशय)
६६

विषयितासाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यव्यापकताविरोधितायाः प्रयोजकत्वेन साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन व्यापकत्वस्य घटादिक
पदार्थनिष्ठविषयतासमानाधिकरणतयाऽन्यतमसाध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्येन साध्यतावच्छेदकविशिष्टस्य पु
रुषत्वावच्छेदेनाविपरीतनिश्चयस्य विरोधितायाः साध्यतावच्छेदकविशिष्टव्यापकतावगाहित्वमेव बीज
नवच्छिन्नताविशिष्टसाध्यावगाहित्वमपि तत्र तन्नवगाहित्वे नो विशिष्टसाध्यव्यापकत्वं पक्ष
वव्यापकसाध्यतावच्छेदकतासाध्यतादिव्यापकताप्रकारकज्ञानस्य रूप साध्यतावच्छेदकविशिष्टविरोधितानाम
प्यवच्छिन्नव्यापकताप्रकारकज्ञानस्य लाघवात् व्यापकतादिविषयकत्वेनैव प्रतिबन्धकतासम्भवात् अवच्छे
दकावच्छेदेन बाधस्य च प्रतिबन्धकतानामनासाधारणत्वात् ...न एवं च ति
तावच्छेदकसामानाधिकरण्यसाध्यविशिष्टबुद्धेः प्रतिबन्धकता... व्यभिचारधीस्तत्र पाठ
दकावच्छेदेन सतिपक्षविशिष्टसाध्यानुमितेः... अवच्छेदकव्यापकतावगाहित्वमेव बीजं त
त्र व्यापकताप्रकारकज्ञानसाधारण्यात् ...प्रतिबन्धकताकल्पने सम्भवात् अव
च्छेदकावच्छेदेन ... अवच्छेदकसामानाधिकरण्यावगाहि बाधबुद्धेरपि प्रतिबन्धकत्वे नाना
साध्य व्यभिचारज्ञानस्य व्यापकताज्ञानविरोधित्वमे[illegible]नास्तीति चेन्न लाघवेन व्यापकताविरोधिता

व्याप्यत्वं पुरुषत्वतद्वच्छेदेन पुरुष... ७
व्यापकतात्वमानम... ४

गा॰टी॰श्री॰

६७

स्वीकारेऽपि तस्य प्राचीनसिद्धान्तसिद्धत्वेनेति परास्तं संसर्गविधया व्यापकतानात्वे वगाहित्वस्य विरोधिताश्री
अवच्छेदकावच्छेदेनाभाववगाहिनः पुरुषः स्थाणुर्न वेत्यादिसंशयस्य पुरुषः स्थाणुर्न वेत्यादिज्ञानाविरो
धितापत्तिर्वीजतामात्रत्वेन व्यापकतावगाहित्वस्य व्यापकतानिरूपकधर्मावच्छिन्नस्याभावस्या
वगाहित्वसहितस्य विरोधितावीजतया करादिव्यापकताविशिष्टस्थाणुत्वाभावसंसर्गकतया ग्रह
ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वेन स्थाणुत्वादिज्ञानस्य करादिमान् स्थाणुरित्यादिज्ञानप्रतिबन्धकत्वनिर्वाहसम्भवात्
प्रतिबध्यकत्वासाभाववगाहित्वेन वाच्यत्वे व्यासाभावव्यापकताप्रकारकत्वेऽपि व्याप्यत्वस्य निताव
च्छेदकप्रतीतेः व्यापकताप्रकारकत्वस्य प्रतिबन्धकतायाः आवश्यकत्वात् व्यक्तिस्वाराधिया व्यापकता
यत्र विरोधित्ववादिनां यथान्तं गम्यस्थापितविरोधितायामव्यवहिततया संसर्गविधया व्यापकतावगाहित्वस्य
तत्प्रतिबन्धकतावीजत्वेऽपि पुरुषः स्थाणुर्न वेत्यादिसंशयावच्छेदकावच्छेदेन स्थाणुत्वाभावावगाहितायाः एवानुपप
त्तेश्चेति यदि चावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेण तदवच्छेदेनाभाववगाहिज्ञानाविरोधित्वं तत्स्यापि
तच्चेति पुरुषत्वादिधर्मितावच्छेदकावच्छेदेन व्यापकतायाः संसर्गघटकतया पुरुषत्वादिधर्मितावच्छेदकत्व
धर्मितावच्छेदकावच्छेदेन व्यापकतायाः संसर्गघटकतया ज्ञानस्य प्रामाणिकत्वात् पुरुषत्वादिधर्मिताकरादि शान
करादिव्यापकतायाः संसर्गघटकतया ज्ञानस्य प्रामाणिकत्वात् पुरुषः स्थाणुरित्यादिज्ञानस्य करादि ६७
नज्ञानस्य स्थाणुत्वाभावविषयकधीविरोधितासम्भवेन तद्गतरूपेणैव व्यासाभावाव्यापकताप्रकारक

प्रकारक ४

ज्ञानस्य तदवच्छेदेन यावत्स्वाभाववत्तानुरूपव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकतामनिवेश्य पुरुषः स्थाणुर्न वेत्यादि
संशयकालीनपुरुषत्वादिधर्मस्य चाविरोधितोपपत्तेः व्यापकताज्ञाने पुरुषत्वावच्छिन्नविशेष्यकस्य
पुरुषत्वादिसामानाधिकरण्येन निवेशनीयः स्थाणुत्वाभावव्यापकताप्रकारकनिश्चयस्य तादृशस्थाणुत्वादि
संशयरूपत्वात्स्यवत्तानिश्चयस्य एकाकीपिताद्यसंशयविरोधित्वात् अतोऽन संशयरूपव्यापक
ताप्रकारकनिश्चयस्य तादृशनतादृशसंशयस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वासम्भवस्याबकाशः एवंविधसंशय
निवेशपक्षे रूपत्वावच्छेदेन स्थाणुत्वाभावनिश्चयसाधारणेन रूपेण स्थाणुत्वाभावः पुरुषत्वव्यापकत्वे
ऽपि पुरुषः स्थाणुरित्यादिधीप्रतिबन्धकता संसर्गतेऽपि व्यापिज्ञानजनकस्य प्रसङ्गात् प्रतिरोधितमिति
निर्णयासम्भवे संस्कारोपाधिविरोधित्वे व्यवहितपक्षाज्ञानसम्पत्तिरित्यादिर्वेतिरिक्तसाम
एतत्सिद्धिनिष्ठसंस्कारसत्त्वेऽपि सम्भवाद्वासायतघासिधानमिति प्रत्युक्तसंस्कार
सोऽन्यापत्तेश्चेतिसंसर्गस्य प्रतिबन्धकतामात्रं यतया गतत्वात् स्मरणस्याप्रामाण्यकतया तेन केवलका
कर्तित्वसंशयप्रतिबन्धकतासंसर्गतया व्यवच्छेदेन व्यावर्तकस्य नीलत्वमेवविशिष्टेन समायुक्तावाद् धर्म
विशेष्यधर्मपतित्तिस्थाणुत्वाभावपुरुषत्वावच्छेदेन पुरुषः स्थाणुर्न वेति संशयस्यासंकोऽन्वयः ए
वं स्थाणुत्वाभावस्य पुरुषत्वावच्छेदेन पुरुषत्वस्य तावच्छेदेन स्थाणुर्न वेति संशयस्य पर: वे

गा॰ हे॰ श्रि॰

६४

रमव्यस्फुटरवतद्व्यो न्यासावादिरिलस्य व्यावर्तकतयावीं व्यर्थः अग्रिमेणाद्युक्त्ययुत्तेनेन संबंधः सर्वत्रादि
नातद्वच्छेदकत्वघाप्ययोः परिग्रहः तत्सत्सर्वत्र अप्रमपरसत्यापत्तस्य व्यावर्तकं दर्शनमतिव्याप्तावच्छेदकत्वघ
मंनिराकरोति एवमित्तिनतद्रूपापत्तिव्यावर्तकधूमकधानस्याधामिस्याद्यदि तथा वसमापनिश्चयसनुधारणया
नत्वमेवतत्सात्विद्व्यतावच्छेदकमितिभावः विरोधस्थानस्यैवा घूतकद्धूमनस्यादिपरीतज्ञानमभावेतिवक्तानं नद
साधामान्यलयर्थः अयंदेमतद्धूरत्कारोपाद्यादौ धमे धमितस्य समानलिंगपद्धतरूपविशेष्यपदस्यापत्तिस्तम नधुरअ
तिस्वत्वस्यतजो सावरधोनिकत्वेतद्वच्छिन्नसावत्वसत्त्वाघायागात्तद्धियोतिनीलेवेनेतिमन्त्र्ये अनुमानमनु
मितिः तत्सयत्वापाद्वयोः समे नितिज्ञानस्यावधारणा वल्लासात्ताध्याङ्गानस्यानुमितिहेतुतावच्छेदकत्वस्यते
मितिः तत्सयव्यापीद्रमेयमितिज्ञानस्यावधारणा वल्लासात्ता ध्याङ्गानस्यानुमितिहेतुतावच्छेदकत्वस्यते मीमांसक
तथाचेद्भावोऽनुसावोर्यतिसंश्रयत्वे ऽन्यायमानमिदद्रुमपृथगपिपवमितिसनुमितितत्वमलनस्यादित्यर्थः
अनुमित्सनुसतोऽहेतुरयतादेसंतस्यराहित्यस्यपक्षधर्मिताविशेषप्रकारतयाभादिः अयंताहस्यसवं
येनान्यतरवतोलिंगसनुपक्षमन्यतरस्य धर्मस्यलिंगतापाः सिद्धान्तविप्रमाणेनप्रत्यापित्तवत्वादित्वे
धर्मस्यलिंगताव च्छेदकस्यानुमन्तव्यतात्पर्येणगम्यतेऽत्यसिसे वायुसावत्वादिपक्षसावसत्वादिपरत्वा
यावच्छेदिधितोसावत्वासावत्वमितिसिद्धसनुपगम्यसिद्धे रसावस्यनुनिरूपतमानलिंगताताविसस्य
यपक्षतयाहेतुदृष्टपक्षस्याचेष्टप्रसिद्धसेनेतिसावसद्वैशिष्ट्यस्यापत्तावसेराहत्तितयाताद्धिरोधयत्तयारि

राम

६८

गतावच्छेदकत्वासंसवासितिपर्यवसितोऽर्थः नन्वपरे केवलान्वय्यनुमानानंगीकारात् सावसिन्नपदार्थ
नंगीकाराच्च सावसिन्नत्वरूपासावत्वघटितान्यतरत्वावच्छिन्नलिंगेन पक्षे महानुमानोपपादनं किंदृमि
सतआह तावत्वाभाववृत्तिकानिति अतिरिक्त केवलपदप्रसाधस्याधिकरणत्वरूपतत्वेपित्वरूपमेवघटितत्व
पासावत्वघटितान्यतरत्वस्यत्तुतासंसवस्तथापिदर्शितसमायतावच्छेदकस्यकोटिमयातघटितान्यतर
स्वस्तुत्वेनअनिश्चितमितिमायेनदर्शनाथ्यस्यकेवलान्वयित्वज्ञानकाले यतेविरूपाद्यच्छिन्नस्यैवानुमितता
लिंगतासंसवतीतिमन्त्रेतदृकावचनात् ... समायाद्केवलान्वयित्वविशेषयत्नालोको धूमावत्तिसंदृत
दर्शायास्ता लोकान्यतरत्वस्यानुमापकत्वरूपलिंगत्वस्य गृहीतसाध्यव्यधिकरणतया नसंसवतीतिसा
लिंगतादर्शनाद्यायाद्व्याप्तिसाध्यस्यार्थः लिंगपदस्यापाद्यलिंगताच्छेदकस्यैववाप्यारि पार
ध्यातरस्यतिव्याप्यवह्निसिद्धाद्व्याप्तसाध्यत्वस्यार्थः लिंगपदस्य व्यतिरेकज्ञानमिति वह्न्यंतरक्षेमि
साध्यपक्षतयारक संगतिर्विशेषलिंगतावच्छेदकज्ञानन्वयमिकपघतिरेकज्ञानमिति वह्न्यंतरहेतुसा
कत्वनिश्चयपूर्वावधिज्ञानंशिवलाहृभ्यापद्मी पक्षधर्मिकसाध्यव्याप्तिनिश्चयसेनानुमितिहेतुसा
धिकायान्दलोकव्याप्तोवाप्यव्यतिरेकानिमन्यपतितद्धोपरज्ञानादेव्यभिचारज्ञानसामान्यप्रतिबंधे
व्यभिचारज्ञानमेवव्यभिचारत्वावाद्य दवसंशायतिवारव्यातत्वमितितत्त्वतत्वसंसयसाधारणव्य
तिरेकज्ञानत्वेनप्रतिबंधकत्वव्याप्तिघटकत्वाससंशयस्यसवत्रैवाप्रतिबंधकत्वोपगमात् अव्यभिचारग्रहेपिव्यभिचा

गा॰ टी॰ गदा॰

६१

रनिश्चयत्वेनैव प्रतिबंधकत्वमिति भ्रमेत्यादिशंकायाः व्याप्तिपरत्वे स्वयमनुपपत्तेर्वक्ष्यमाणतया फलतस्त
त्तिनिश्चयत्वरूपप्रतिबंधकत्वनिर्वाहाय केवलव्यतिरेकरूपासिद्धेः परिहारसंभवेन समाधानासंगतेः लाघवे
न विशिष्टपरामर्शकारणताया वक्ष्यमाणतया व्याप्यत्वरूपत्वव्यतिरेकसंशयकार्यत्वस्य तदुपाधेन
निश्चयत्वेन हेतुतायाः एवमाशंकितत्वयापि निरुक्तशंकायाः परिहाराय सत्कस्य व्याप्यत्वेन ज्ञानमित्यत्र
ज्ञानपदस्य निश्चयपरतास्फुटयितुं व्यतिरेकज्ञानसामान्यस्य पक्षे व्यतिरेकनिश्चयकथनकार्यत्वे सतो कार्यो
त्पत्तिनियमेन स्वतंत्रकेवलसत्त्वप्रतिबंधकमित्यत्र प्रतिबंधकत्वं कार्योत्पत्तिनियतत्वरूपमेवेति बोध्यं
लाघवात् अवच्छेदकलाघवात् संशयसाधारणज्ञानत्वावच्छिन्नाभावस्य तत्रैव प्रामाण्यनिश्चयत्वावच्छि
न्नाभावस्य विशेषणत्वाश्रयत्वं एवमुक्तप्रायस्य लाघवप्रदर्शनपरत्वात् वा तुल्यमिति भावः कल्पनाला
घवादिति भावः वक्ष्यतीति उक्तत्रयस्य व्याप्तिपरत्वे सिद्धायत्नत्वपि व्याप्तिविरहादिभेदपरामर्शस्य कारणा
तासिद्धेः वक्ष्यकत्वात् नामनिराकरणसंशयस्य कारणतोपगमस्यासंगतत्वापत्तेरिति भावः एवं च समाधानेन
मितिप्रतिबंधकमित्यस्य कार्याप्रति तासां प्रतियोगी सर्वैः फलतस्त्वसिनियतत्वनिर्वाहार्थमिपोपेतेः इति
घः येनमदपेक्षया लाघवेन सर्वैः विशेषदर्शनानुमोत्पत्यभावस्य प्रयोजकत्वात् न चेत्यादिशंकायाः स्तत्त्व
हाशयप्रकाशयति सामान्यत इति स्तत्त्वस्य विशेषदर्शनेनेति मूलस्य न मेयासाधाव कत्वमेतस्य राम

उक्तभेदे भा ६१

ध्मततस्य धर्मितावच्छेदकतया स्फुरणेन संयोगादिविषयानुसारेण बोध्यः ननु व्याप्यपक्षधर्मयोर्वैशिष्ट्यस्यानुमिति
हेतुत्वे तेषां कारणबाधेनानुमित्यात्मकान्यथाख्यातिनिराकरणं विरुध्यते हृदस्तितबाध्यावद्व्याप्यधूमादि
सेतायेकेण हृदे तोयवत्तानुमितेर्दुर्वारत्वात् नच फलानिश्चयाद्यप्रसिद्धिरुवह्न्यादिरूपसाध्यं च वहसीव्यकारणत्वा
कल्पनान्नानुपपत्तिरिति वाच्यं पक्षविशेष्यकमनंतसाध्यपक्षनिष्ठप्रकारतास्यकारणत्वकल्पनेनापत्तिसंभवादि
कल्पनान्नानुपपत्ति निरस्तमालाप्रतिवेति हृज्जरसकलकारणसत्त्वेपु सत्कार्यानुत्साद्यस्य वह
त्वसिसंधायानुक्त्वेत्यादिकाल्पः ननु जनकज्ञानत्वादिरूपकशंकायासिद्ध्यग्रे नैयायिकानामनुमितिप्रति
तिबंधकतया आवश्यकत्वादिति भावः ननु जनकज्ञानानां प्रतिबंधकत्वस्यैव स्तुतायाः स्वीकरणीयत्वात् तस्य वक्तव्यमतेः प्रति
बंधकत्वसाधनपरत्वे संगतिः जनकज्ञानानां प्रतिबंधकत्वस्यैव स्तुतायाः स्वीकरणी यत्वात् जनसीद्र्यादिहेतु
हेतुत्वात् इत्यतस्तत्र व्याप्तिपरत्वं स्फुटीकरोति जनकज्ञानसामान्येन जनकज्ञानस्य जनकत्वाज्जसीद्र्यादिहेतु
कानुमितौ जनकमेयजनकत्वासंभवात् तथा बाधिपर्यवसानुमानबाधकत्वे सावः ननु एवमप्युक्तव्याप्तिविरोधात्
रत्पुरस्य प्रतिबंधकत्वानुपपत्तिर्दुर्वारत्वात् लडाल्लधियोत्तथास्तिजनयासत्तस्यजनकज्ञानाविरोधिविषयस्य
ज्ञानासंभवकत्वमिति अन्यथासिद्धस्य स्वायामनुमितापत्तेरिति भावः तथा वतासाध्याप्तिरिपूवा
हस्वेतिभावः अनाप्तसाधकत्वमिति अन्यथासिद्धस्य स्वायामनुमितापत्तेरितिभावः तथा चत्रानोपगमन व्यभिचारनिर्णया
धितेति भावः संदिग्धसद्धेतिनैयायिकरतीद्रियादिरित्युक्तलिंगानुमानसाधिनिर्धारितज्ञानोपगमन व्यभिचारः गाह्यसाधनव
दिति भावः ननु लिंगपरामर्शसिद्ध्यग्रस्यजनकज्ञानाविरोधिनः प्रतिबंधकत्वेपि न व्यभिचारः

गा॰ दि॰ मा॰ टी॰

१०

स्या

गादिनेवासनवच्छिन्नजनकज्ञानाविरोधित्वस्य पक्षत्वे पक्षत्वव्याप्यत्वोपगमात् इत्यत आह विशेषणांशे इत्यनेनैव
तिन्तु गोपदस्यान्यत्र साध्यत्वोपपादकावच्छेदकत्वस्यापि तावच्छेदकत्वसंसर्गेपि सास्नादिसाध्यकत्वेनतया
त्वसंसर्गः गोपदस्यैकानाध्येकतयान्य आपितद्व्यक्तितावच्छेदकत्वसत्वादित्यत आह विशेष्येति पक्षतावच्छिन्ना
दिविशेष्यितं च तत्सवाकाराद्यवच्छिन्नतथैकम्माप्यकः न तु गगनत्वजातिमद्गोत्वं मधुरत्वव्याप्यरसगत
जातेरसावातत्वात्तु अनुपपत्तिरित्यत आह मधुरत्वेति कजनकताभितादृश्यधर्मस्यैवेत्यापत्तेरुपकतायाः सर्व
संमतत्वादित्यभावः गोत्वप्रकारकत्वविशेष्यमितिविशेषितानेन तत्साध्यादित्यभावः न च अन्यत्वे लिंगत्वमि
तिज्ञानेप्यत्र प्रकार वत्तु पक्षो गाढपमेगानुपपत्तेः अवच्छेदक प्रकारकज्ञानविषयत्वतस्यावच्छेदकत्वानि
गृहसंबंधितावच्छेदककारकज्ञानविषयत्वाभिस्मारकत्वेनवत्तु तस्यपरामर्शीपयोगादित्यभावः लिंगतावच्छे
दकतासंसर्गादित्यस्य गोपदस्य हेतितिन्नित्वादिसाध्यकतादात्म्येनगोत्वादिहेतावित्यादिः आधेयतयागोविशि
ष्टस्य सत्वात्यत्तद्विशिष्टस्य च इत्यत्वात् ...मत्वीतत्वात्या सास्नादिसाध्यकत्वस्य समवायेन हेतौ व्यक्ते लिंगता
वच्छेदकत्वसंसर्गस्य त्वगतव्यवहारनत्वत्वारोपसंबंधत्वविशेषिताव च्छेदकतया गोत्वस्यानतिप्रसक्तत्वगोत्व
त्वेनैव निवेशनीयत्वात्वास्य व्यत्सन्त आह नन्वस्यैवाभयव्यापित्तिस्वरूपत एव तत्संबंधेसंसर्गादित्यभावः
नत्वेनचैवमितित्वतोव्यावृत्तेगोत्वादावपिधर्मान्तरत्वीकारेऽनवस्थाप्रसक्तोधर्मधारावसंगः प्रामाणिकत्वा

राम

१०

वपिसत्ता॥४

इनवत्त्वानरोधास्येतिसमाधेयेतदितरेतितात्वादे... येगोत्वसघटकसकच्छगोसमवेतत्वांशस्य वैयर्थ्यात्तु यतंपरि
सजतिदिधिशावच्छेतिप्रवरएतच्छेदकस्यसाध्य... सास्नादिसाध्यगवेतरासमवेतत्वांशोपर्यायीहंतुगोसम
वेतत्वंवासास्नाव्यापकत्वे जातित्वादेर्वासाध्यतादात्म्येनहेतुतायाः सकृत्वगोसमवेतत्वस्य वक्तव्याप्यतावच्छेदकवा
च्यनत्व विशिष्टलिंगत्रिज्ञानाचत्यसत्वानिमित्तत्वादिसाध्यकतादात्म्येनगोत्वहेतावित्यर्थः न तु गवेतरासमवेत

स्या त्वावच्छिन्नसाधनमस्त्वाशंकायाहेत्वंशेव्यभिचारितयासास्नादिसाध्यकेरवकाव्यतद्व्याप्यतावच्छेदकत्वगत्वादाका
दाकितिसंबंधसामान्येनतत्त्वसकच्छगोसमवेतत्वस्यानिवेशापितगत्ववतिसास्नादिमत्वमन्यकाकारव्यभिचार
स्यावश्यसकत्यासमवायेनहेतुत्वस्य च व्यपदेशीकरणीयतयागवेतरासमवेतत्वस्याभावादिसाधारणस्यापि
समवायेनव्यभिचारितायामनवच्छेदकत्वादित्यर्थः एतच्च साध्यासावत्वसत्वेतिहेत्व्यासितित्यसिमापग्णमिहेत्वे मे

गानं कूलावच्छेदकत्वंमेनाकृतिव्यापत्वेनसंबंधेनरूपिमत्त्वमपिलचनिवेशपतेलशावच्छेदकस्यानतिप्रसक्तत्वेनिमत्तेन
कवतरासमवेतत्वेपूर्तिसमवेतत्वमवसास्नादिव्याप्यतावच्छेदकंगोत्वात्वावेनसास्नासावादिसाधनेपिश्रुतियो
तिविशिष्यत्वानगोगवेतरासमवेतस्यस्यैवनिवेशेनतत्सकच्छगोसमवेतत्वांशस्यापिवैयर्थ्यात्तन्वपूर्ववत्तरा
समवेतत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमानिवेश्यतेहेतुघटकीदिप्रतियोगित्वसमानाधिकरणतया निवेशोनत
थात्वंगवेतरासमवेततत्रूपाघसावस्यगोसाधारण्यात्वेनव्यभिचारादित्याशंक्यसकच्छगोसमवेतगोत्वस्या

निविशिष्टनिरासा[illegible]सा[illegible]रणत्वमासक[illegible]मोरः[illegible]नैवे[illegible]पिताघ[illegible]रूपावच्छिन्नासावस्येकत्वतायावा
[illegible]तत्व[illegible]निष्ठत्वगोरवभासकप्रतियोगितायामप्यनव[illegible]कत्वयात्तद्वलिन्ना
[illegible]तत्वगोत्वासा[illegible]स्यव[illegible]सिवारितमासमवायेनेति[illegible]स्तानवच्छि
कमनुगवत्तासमवेतस्यम[illegible]क[illegible]न्वयितया संबंधसामान्येनतत्वावच्छिन्नासावप्रसिद्धिरतः सम
वेतत्वनिवेशमप्[illegible]कानिव[illegible]तिनवच्छि संबंधसामान्येनगवेतरासमवेतस्यासावोपसिद्धा[illegible]
सिद्धारित्वात्तत्सवाद्धग्रंथस्य[illegible]वावच्छिन्नासावच्छेदकताया[illegible]व्यभिचारप्रसंगेनप्रलयात्तद
[illegible]नासिद्धिविरह[illegible]सामानाधिकरण्यतत्र व्यभिचारदर्शनस्यानोचि
[illegible]नासंगतेः संबंधावच्छिन्नासं[illegible]भासावस्यव्यभिचारित्याकांक्षाः पक्षत्वस्वरूपातिद्ध्यति
[illegible]व्याप्त[illegible]सिद्धिमूलमयं आलोकोधूमोवेतिअत्रस्वरूपतएवधूमत्वादेः को
[illegible]वेताद्यसंशयस्यस्वरूपतोधूमत्वादिप्रकारकपक्षधर्म
[illegible]कोटिकत्वनियमे[illegible]सावस्यमानावच्छेदकत्वात्तत्स
[illegible]नावच्छि[illegible]कल्पिता व्यवत्यासतिसेदप्रतियोगितावच्छेदकतयास्वरूपतो
[illegible]सर्वांशस्येवात्रविवक्षितत्वात्तत्संतासाच[illegible]
[illegible]विषयकस्य[illegible]

तथासति धूमवदालोकत्वं

धूमत्वआलोकत्वयोः कोटितानतु धूमत्वालोकत्वावच्छिन्नयोः तथासतिधूमवानालोकस्य स्वरूपतो धूमत्वा
प्रकारकपक्षधर्मतानिश्चयाविरोधित्वादसंगतेः नचसंशयस्यभावद्वयमात्रकोटिकत्वानुरोधेन धूमत्वा
लोकत्वाभावयोः कोटितायाः स्वीकरणीयत्वात्तत्प्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वत्वादेरपिभानमावश्यकमिति
नवा धूमत्वाद्यभावस्येव धूमादिभेदस्यापिकोटितयाधूमत्वादिसंशयनिर्वाहः धूमादिभेदत्वेनैवधूमत्वत्वादिभानमा
वश्यकत्वात् नचधूमत्वासे धूमादिभेदविरोधमानेनैवप्रतिवध्यतावच्छेदकतया धूमत्वादिभानमावश्यकमिति
मादिभेदकोटिकसंशयेपि[illegible]धूमत्वादिनेव धूमत्वादेः कोटित्वमावश्यकं संशयेकोटिविषयतायाः विरो
धप्रकारावच्छिन्नत्वनियमादितिवाच्यं संशयस्यद्वेकोट्योः परस्परविरोधभाननियमात् धूमभेदाद्यभावे
त्वरूपधूमत्वादिविरोधभानेन स्वरूपतोधूमत्वादिकोटिकसंशयनिर्वाहात् स्वरूपतोभासमानधूमत्वावच्छेदेनधू
मभेदाभावज्ञानस्यापिधूमत्वादौधूमादिभेदविरोधज्ञानेनयादृशविरोधभानेपि धूमत्वादिभानानियम
साध्यभावेनमापिपर्वतत्वत्वावच्छिन्नविशिष्टधूमत्वादिनिश्चयस्येवविरोधीसंशयः ननुअनुमितिजनकमयानिस्मधूमत्वादि
विशिष्टपर्वतत्वनिश्चयस्यअसमानधर्मितावच्छेदककत्वात् ग्राह्याभावानवगाहित्वेनतादृशसंशयदशायामिनु
मितिनुपपत्तिः एवंन्यायमतसिद्धपरामर्शनिर्वाहायउभयथापिव्याप्यइतिइदंपदार्थेव्याप्तिनिश्चयाभ
धानमसंगतंपक्षतानिरूपिताविशिष्टव्याप्तिनिश्चयस्यानुमितिहेतुत्वेव्याप्तिविशिष्टपक्षवैशिष्ट्यज्ञानस्यव्याप्ति
प्रकारकज्ञानरूपत्वात्तद्व्यापारस्योपसंहारग्रन्थेऽनुमितिहेतुत्वाभिधानविरोधादितिचेन्न पक्षधर्मतावच्छिन्न
धूमत्वादिरूपविशेषणसंहते पक्षधूमत्वादिविशिष्टकोटिकसंशयस्यानुचित्वावर्जितया पक्षव्याप्यतावच्छेदकावि
शिष्टप्रकारकनिश्चयेनसंभवेतिपक्षतानिरोधकनिश्चयएव पक्षेविशेष्यकामनुमितौहेतुरित्याशयेन धूम

धूमत्वादिसंशयाभिधानपक्षत्वमित्यावच्छिन्नव्याप्यत्वाभावावगाहिविशेषणसंदेहे च पक्षे व्याप्तिविशिष्टकोटिक
12 संशयस्योपस्थितावर्जितयापक्षविशेष्यकव्याप्तिविशिष्टप्रकारकानुमितिहेतुनिश्चयासंभवेन नादर्शाविन
रोधप्रसंगदृढविरोधीपक्षत्वमितिविशिष्टविशेष्यकव्याप्तिनिश्चयाभिधानस्य च संगमनेः वक्ष्यमाणपक्षत्वनि[illegible]
निर्धूमोन्नयनेन संशयस्य पक्षत्वमिति धूमप्रतिभिश्चयपदवधूमत्वाविशिष्टधर्मिकपक्षत्वमितनामिचूयेपविरो
धित्वं दुरपह्नवधूमत्वावच्छेदेनपक्षत्वादिनित्वस्य पक्षत्वमित्यावच्छेदेनधूमभेदानिश्चितयानदवच्छेदेनधूम
भेदसंशयाद्धूमत्वावच्छेदेनपक्षत्वमितित्वस्योपस्थित्यावर्जितत्वात् एवं पक्षत्वमितित्वावच्छेदेन भेदनिर्बाधितयानद धूम
वच्छेदेनधूमभेदसंशयाद्धूमत्वावच्छेदेनापक्षत्वमितित्व संशयस्योपस्थापावर्जितत्वात् एवं पक्षत्वमितित्वविशिष्ट
व्याप्यत्वनिश्चयो व्याप्तिविशिष्टपक्षत्वमितिसंशायकपक्षत्वमित्यावच्छिन्नधर्मिकव्याप्याभावसंशयविरो
धयोपपत्तमेवेति पक्षत्वमितिधर्मिकधूमत्वादिसंशयस्य व्याप्तिनिश्चयाभिधानयोः संगतिः केचित्तु व्याप्ति
संबंधेन वह्निसाध्यकप्रत्यक्षतिधूमादिपक्षकस्थले तादात्म्यसंबंधेन धूमादेर्हेतुत्वेन तादात्म्यसंबंधेन
धूमादिरूपव्याप्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्य यत्र पक्षे संशयस्तत्र व्याप्यत्वेन धूमादेः पक्षे तादात्म्यसंबंधेन निश्चया
दनुमितिर्व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मतानिश्चयाव्यभिचारप्रदर्शनेपरमपाके [illegible]
[illegible] संशयस्य [illegible] व्याप्तिविशिष्टवतानि
श्चयजन्यानुमितौ व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मतानि[illegible] व्यभिचारो पक्षधीजसन्यकगपश्यत

कथनमित्यनिभानोनवतामिचेननीचे अपशोप [illegible]

[illegible]

कारितयातद्धेतुतासाध्यापितसंशयानिर्वाहात्तस्य व्याप्तिवह्निव्याप्यवह्निर्निर्विशेषकथनं स्वमते हेतु रूपाय
च्छेदः साध्यस्योपादानात् लोकान्यतरत्वलिंगमितिस्य प्रयासमतार्थकत्वानुपपत्तेस्तत्त्वाच्छेदत्वमिति
व्यभिचारवारणस्य कर्तितेन तथेत्वं तथा पक्षस्य वक्ष्यमाणत्वार्थकत्वानुपपत्तेः ह्रदपतितत्वाचनव्य
भिचार इति तथात्वस्य न लिंगतावच्छेदकभिन्नयोन्यत्वं [illegible] आलोकत्वावच्छेदेन [illegible] मिताव
च्छिन्नस्य [illegible] तावच्छेदकत्वमित्युक्तसंगतं तथा चेत्तेन लिंगेन तस्य लिंगतावच्छेदकत्वेन प्रकृते धूमत्वस्य वह्नि
व्याप्यत्वस्य [illegible] तस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वखंडनमयुक्तमित्यत आह धूमान्यत्वमिति एकध
र्मान्यतरत्वस्य [illegible] धूमस्य धूमत्वालोकत्वसिद्धस्य न तद्व्याप्यतावच्छेदकत्वं तथा च गौरवस्य व्याप्यता
वच्छेदकताबाधकत्वे परीक्षणेवसात् इति भावः एकस्यापि [illegible] शरीरत्वेन [illegible] शरीरावच्छेदकत्वेऽपि गुरुभवाध
कत्वादित्याहुः [illegible] धर्मस्य [illegible] शरीरलाघवमुक्त्वा उपस्थितिलाघवमाह
धूमत्वादितानत्यत्तम [illegible] वह्निधूमालोकान्यतमत्वस्यावच्छेदकत्वे स्यात् ननु धूमालोकान्यतरत्वस्य तथात्वे
कुतो वैपरीत्यमपास्तमितिभावः अन्यतरत्वस्य [illegible] व्यापिकत्वात् [illegible] रूपेण हेतुप्रयोगव्याप्ति
[illegible] निग्रहः इत्यकान्यतरत्वस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वेऽपि तत्त्वाच्छेदकताया
[illegible] इत्यतिरिक्तमायान्यतरत्वस्य व्याप्यतावच्छेदकतानिराकृतमितिप्रागेताकेनेदं केन चेति भावं

नैयायिक

निराकरोति तद्व्याप्यत्वादिति न च तद्व्याप्यत्वं वृत्ति व्याप्यतावच्छेदकमित्युक्तमिति अन्यतरनिष्ठयोर्विशेषव्याप्यो
धूमालोकतादात्म्यावच्छेदात् प्रत्येकानवच्छेदापत्त्या धारणव्याप्त्यानभ्युपगमादिति भावः यथा वि
शेषणघटितधर्मस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वे धूमालोकान्यतरत्वेन विद्व्याप्यतावच्छेदकतया व्या
प्तिबुद्धिः अतिप्रसङ्गात् धूमसत्त्वे वह्निव्याप्तिनिरूपिताव्याप्तिरेवं न संभवतीति तेन वह्निव्याप्यत्वमपि न तुल्यता
धूमालोकान्यतरव्याप्यत्वेन पक्षधर्मताविशिष्टपरामर्शाभावादिति सन्ततत्वेन वह्निव्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मतानि
श्चयेऽपि तज्जन्यवह्निद्धूमालोकत्वेन नैवमिति तन्न विशेषदर्शनसहकृतं प्रत्यक्षं तच व्याप्तिनिश्चायकमित्युक्तं
तस्यान्यतरस्यापि व्याप्यतया तज्जन्यता तस्य विशेषदर्शनात् संशयवारणमिति पुनः शंकते नन्वेवमिति विशेषदर्श
नस्येव प्रत्यक्षसहकारित्वादिति समाधौ विशेषदर्शनत्वेन तस्य व्याप्यदर्शनत्वेन तस्य एकतात्पर्यकत्वेन मानसं
भवतीति व्याप्यदर्शनसाधारण्यादिपरीतज्ञानविरोधित्वेन तथैकतां तस्यादरोधितो विशेषदर्शनमिति व्या
वर्तकधर्मदर्शनत्वेनैव तिरोधायकविरोधिधर्मदर्शनत्वेन तथा स्वसमानाधिकरणव्याप्यतावच्छेदकोत्तरघटित पृ॰ ५
मेव न व्याप्यतावच्छेदकमिति साध्यं नान्यतरत्वस्य व्याप्तिव्याप्यतावच्छेदकत्वे च यत्र व्यवस्थापयति तत्र वेति
अन्यतरत्वस्य सत्तादितुल्यत्वेन तस्यानवच्छेदकत्वे यदि सत्त्वात्तन्निष्ठाव्याप्यतया व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताधीर्हि
तुल्यवाहिनी व्याप्यमानं निराबाधमित्यपि बोध्यं अन्यतरत्वस्य व्याप्यतानवच्छेदकत्वे पितृत्ववच्छेदेन तज्ज्ञानात्

स्पष्ट
७२
अमला

श्री

मितिर्स्यद्विष्यतीति शंकां निराकुरुते एवं चेति न तु गौरवमात्रेण व्याप्यतावच्छेदकत्वबाधकं तथा सति सत्त्वादिनाग
वार्णत्वादिरूप प्रसंगात् किं तु यथोक्तविशेषणघटितत्वमेव दूषकमिति स्पष्टमन्यत् एतच्च संशयस्थले
प्रयोजकधर्मस्य यावद्व्याप्यवृत्तित्वं तद्व्यतिरिक्तवृत्तितत्वावच्छेदकता यत्राज्ञानमेकाकारेणैतदेवाह
तिजनकतया तत्तत्सिद्ध्यानन्वयकोटिस्पर्शिनस्यावच्छेदकत्वेन तथापि द्वेष्यं व्याप्यानवेतिमांकावि
रोधित्वमप्युपपद्यते प्रतिबन्धकत्वावच्छेदकतया तमेव संशयमालोकोद्देश्य इत्यादि संशयस्य उपनीतं
उपपत्तिरित्याशंकायां प्रकृते अस्तु सादृश्ये विशेषदर्शनान्तरं तुल्यधीजन्यमिति न तु व्यप्तिमनु
व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानेन तत्तदात्मकमुपगमयत्
पासावास्तु पगमप्रकाशमन्यत्र किं वेत्याद्व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतासंभवपरत्वं तु स्फुटमिति
सादिना एवं च तद्व्याप्यत्वेन तस्माद्धारणं परतया व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानमित्यर्थः कारणप
क्षपद्धतिकत्व व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वावच्छेदकतया तामाप्यस्येवार्थप्रतिलम्भस्य तत्त्वाच्छेद्यं
पताकावच्छेदकत्वेन नैव एतद्धापस्यापि समाहितत्वात् प्रत्यक्षमात्रनिराकरणे यत्र तद्रूपमत्र
तुल्यविषयमेव प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्विशेषणाद्विशेषं तत्सिद्धान्तप्रत्यक्षे तत्समानाधिकरणमिति
वीजसामान्यविशेषव्याप्त्यसिद्धौ प्रवृत्तव्याप्यतादि एवं तत्पावच्छेदकसाधनीकामसमानकलं तथा
ह्निव्याप्यतायास्तावत्ताति विशेषव्याप्तीनां तद्व्यापकवह्निसमानाधिकरणवृत्तित्वसत्त्वादीनां अनुगमकत्वेन

गा॰ दी॰ शि॰

७३ सिद्धस्य दुर्निर्वचनत्वमतस्तां व्याप्यतावच्छेदकतासंसर्ग इत्याशयः नन्वव्यभिचारधीविरोधित्वेनैव सकल
क्लृप्ते व्याप्तीनामननुगमकं व्याप्तित्वं वह्निव्याप्यवानयमित्यादिज्ञानेऽपि तादृशव्याप्तित्वेनैव व्याप्यः पक्षधर्म
तोपकारतया अव्याप्यत्व एव साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टव्यापकताघटितव्याप्तिरवच्छेदकमिति तत्
न तेनापि अनुगमकत्वाभावात् तत्राप्यनुमितित्वस्य घटत्वं न तदुपाधित्वेन रूपावच्छेदकत्वस्य सा
धारणत्वात् तत्स्मरणे [illegible] व्याप्तिव्याप्यतावच्छेदकत्वमस्तु पक्षस्यापि
[illegible] परामर्शजानुमितेः [illegible] अनुपपत्तिः [illegible] साधारणमन्तरे
[illegible] अतिप्रसंगात् [illegible] व्याप्तिज्ञानरहितस्यापि
[illegible] इत्यादिज्ञानात् [illegible] तत्कालीनपक्षधर्मः न च तद्रूपमिति यदा वह्निव्याप्य
[illegible] पक्षधर्मतायाः [illegible] व्याप्यतावच्छेदक [illegible]
[illegible] कल्पनीयः [illegible] मानाभावात् तत्कल्पकाभावात्
[illegible] व्याप्तिज्ञानसत्त्वे
[illegible] पक्षधर्मताज्ञानस्य [illegible]
[illegible] एतेन कारणीभूतसकलपक्षधर्मताज्ञानस्य [illegible] राम ७३

ॐ

[illegible] व्याप्यतावच्छेदक धूमत्वादिरिव व्याप्तिरपि [illegible] परामर्शात्
[illegible] वह्निव्याप्य [illegible] वानयमित्यादिज्ञानादनुमितिकारणाय [illegible]
[illegible] व्यापकता [illegible]
[illegible] व्याप्तिविषयता [illegible]
[illegible] प्रकारता [illegible] वह्निव्याप्य [illegible] ज्ञान [illegible]
[illegible] प्रकारक [illegible] अतिप्रसंगः [illegible] प्रकारकज्ञानस्य [illegible]
[illegible] सामान्यप्रत्यासत्ति [illegible]
[illegible] व्याप्तेरपि परिग्रहः एतावता
[illegible] अतिप्रसंग [illegible]
[illegible] प्रकारकस्य [illegible] पक्षधर्मताज्ञानस्य [illegible] वह्निव्याप्यविषयकत्वस्य
[illegible] वह्निव्याप्य
[illegible]
[illegible] व्याप्तिविषयतावच्छेदक [illegible]
[illegible] वह्निव्याप्य [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

७४

तिविधेयकत्वाकपदार्थनिर्देशः धूमवान्वह्निव्याप्तिज्ञानस्थायत्वकज्ञानादनुमितेरिष्टत्वात् अतएव व्याप्ति
सामानाधिकरण्यमात्रावगाहित्वात् ... धूमव्यक्तिरिति ... नासंग्रहः वह्निव्याप्यवानयमिति ... व्याप्ता
व्याप्यवत्त्वप्रकारतायाः स्वसामानाधिकरण्यस्यापि बोधकत्वादिति भावः अतस्त्वातिप्रसंगस्य वारणाय व्याप्ति
नोपेक्ष्यत्वात् व्याप्तिप्रकारतानिर्गतप्रकारताश्रयो व्याप्तिप्रकारविषयतानियतो धर्मः ... वह्निव्याप्यसर्वेषु
वान्पर्वतस्थले ... तानवारणाय निरुक्तप्रकारताश्रयत्वधर्मविशिष्टः ... वह्निव्याप्यालोकसाधवानयमित्या
दिज्ञानवारणाय व्याप्तिप्रकारविषयतानियत ... साधर्म्यानिर्गत ... साधारण्यादि
तिसावः धूमत्वादिकं तत्र ... धूमसमानाधिकरणस्यादिति साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्ति
तिसावः ... वह्निव्याप्यसर्वमित्यत्र ... साध्यवदवृत्तित्वरूपव्या
प्तस्थले ... व्यापकवह्निसमानाधिकरणधूमत्वादिरूपव्याप्तिसाध्यधूमत्वादिप्रकारकप
क्षज्ञानमेव ... व्यापकवह्नि ... साध्यतावच्छेदकत्वे ... व्याप्तिप्रकारतातः
स्वधर्मतात्ज्ञानादनुमितेरिष्टत्वात् ... समानाधिकरणवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकानुधावनसाध्यतावच्छेदकप्रकार
तातिप्रकारताश्रयत्वं ... समानाधिकरणवह्नित्वावच्छिन्नसाध्य ... प्रमेयत्वव्याप्यमितिज्ञ
तानंतः ... व्याप्तिप्रकारतातः ... प्रकारताविशेष ... व्याप्तिविशिष्टतानन्तसाध्याभावव
वासिधेयत्वाय ... व्यापकमेयत्वसमानाधिकरण ... मीमांसकैरन्यथाख्यातेरनभ्युपगमात् ...
इति ... साध्यसामानाधिकरण्यरूपा साध्याभावस्याप्रसिद्धेः

कतादृशव्याप्तिज्ञानमादायतत्रेतेति प्रसंगात् ... तत्रवासमानाधिकरणतावच्छिन्नव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्य
रूपा ... व्यापकता ... समानाधिकरणप्रकारकज्ञानादनुमितेरिष्टत्वात् ... तत्र
क्षिप्तस्य ... अनुमिता ... वह्निव्याप्यसर्वप्रमेयंधूमवान्पर्वतइत्यादिज्ञानादित्यादिः एकविधेयाक्ये
वेति व्याप्तिग्रहविषयधर्मिवृत्तिधर्मो विषयकपक्षधर्मताज्ञानस्तेनवानुमितिरित्युतावह्निव्याप्यो धूमोऽयं यथा
पर्वतइत्यादौ ... एवप्रतिबंधकस्तत्र ... अनुमिताविशेषापत्तिरिति तस्यापि ...
... व्याप्तिप्रकारविषयधर्मिमात्रवृत्तिधर्मप्रकारक ... पर्यायात् ... अतएव ... प्रतिबंधं
तरमात् ... एवकारेण व्याप्तिज्ञानहेतुतावच्छेदः व्याप्तिज्ञानजन्यता ... व्यभिचाराग्र
हेतुविषयानुमिताविष्टापत्तिः ... व्यभिचारा ... एवयथावयवः तत्रानुमितेरनुस
... अनुमितेरनुसर्वविरुद्ध
वधित ... इष्टापत्तिः संसवतीति ... व्याप्यसर्वमित्यादिज्ञानादनुमितेरनुसर्वविरुद्ध
... इष्टापत्तिः संसवतीति भावः नतु व्याप्तिप्रकारतानिरूपिता ... संसर्गतानिरूपिता ... विशेष्य
ताकस्थलेऽपीष्टापत्तिः संसवतीति भावः ... व्याप्तिविषयमात्रवृत्तिधर्मः तत्प्रकारकपक्ष
विषयितानिरूपितायाविषयतानिरूपकी ... व्यापकवह्निसमानाधिकरणधूमत्वादिरूपव्याप्ति
धर्मताज्ञानत्वेन हेतुतावाच्यातास्वधर्मस्यव्याप्तिः ... साध्यसामानाधिकरण्यादिकं साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्या
प्तौ हेतुतावच्छेदकी ... स्वसामानाधिकरण्यादिकं ...

ष्टिघटकासावमादायातिप्रसंगसंगायव्याप्तिग्रहविषयस्य चरलिङ्गोपादानमितिनोक्तापत्तीनामवकाशः॥
स्ततादृशज्ञानं तस्मात् किं वेतिका आनुमितिकारणतावच्छेदककोटिप्रविष्टमिमाहिनामती तदाद्यायान
पक्षानुमितेरुत्पत्त्यादौ तेकारणतावच्छेदकविशिष्टपरामर्शस्तायाः कार्यजननेनियामकत्वासंभवात् अय
मतिप्रसंगेबोध्यः स्वसमानकालीनेतिचरणवृत्तीत्यर्थः स्वपदं फलोपधायकेनात्मिनसततस्य पक्षधर्म
ताज्ञानव्यक्तिपरं वा क्रमिति हेतुत्वमस्यैवकार्यमित्यर्थः तादृशपक्षधर्मताज्ञाने हेत्वादि व्याप्तिज्ञाना
त्पत्तिरितीयपक्षत्रयोरस्य पक्षधर्मताज्ञानात् व्याप्तिज्ञाननाशेपि पक्षानुमितेरतन्मतस्वीक्रियत इतिवा
ध्यतन्मतसत्त्वधर्मताज्ञानत्वेन हेतुत्वसंसत्वमतिफलोपधायकीभूतपक्षधर्मताज्ञाननिष्ठानां तत्तद्व्यक्तित्वा
नां किं विशेषोधितानामियहेतुतावच्छेदकत्वं संसत्वमित्यर्थः यथा तत्तद्व्यक्तित्वानां निवेशस्यावश्य ८
कत्वे पक्षधर्मताज्ञानत्वं निवेशोपयोगजनविरहात् सगतेरधिकवैयर्थ्यापत्तिता आद्यधर्मप्रकारकत्वादिविशेष
णवैयर्थ्यापत्तिरित्यर्थः तत्तद्व्यक्तित्वानां हेतुत्वे अनंतकार्यकारणभावप्रसंगेन महागौरवमितिवा
ध्यं एतेनाकरीत्या कारणतावच्छेदकस्य तद्व्यक्तिमात्रपर्यवसायित्वापातेन पक्षानुमितित्वसमानकालीनत्वस्य ९
समानाधिकरणत्वयोरन्यतरप्रकारस्यावश्यकत्वया ननुगमेनेत्यर्थः पक्षधर्मावच्छेदेनेति पक्षधर्मावच्छिन्नव्याप्तिज्ञा
नसहितत्वं पक्षधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वावच्छिन्नमित्यर्थः परास्तमिति साहित्यस्य स्वसमानकालीनत्वसंबंधे राम

स्वसमानाधिकरणत्वस्य सामानाधिकरण्यस्वरूपत्वे स्वसमानकालीनत्वस्य व्याप्तिज्ञाने कथं निवेशनीयत्वादि
त्यभावः एकस्यानवच्छिन्नेकालमरति तत्संबंधेनतद्वयस्तित्वादित्वं तत्तदेतादृशानुगमत्वमतः प्रकारांतरेणा
ननुगममाह तत्तद्ध्यतिविशिष्टयतत्त्वं पक्षितत्वमित्यर्थः अननुगतत्वादितित्याच पक्षधर्मताप्रकारकपक्षध
र्मताज्ञानस्यालौकिकसाधकत्वे तल्लिंगकानुमितौ व्यभिचारः तत्तद्भावच्छिन्नलिंगकानुमितित्वस्य कार्यता
वच्छेदकत्वोपगमेपि हेतुतावच्छेदकसंबंधेन कारणतावाहुल्यमितिसावः यद्यपि हेतुतावच्छेदकघटितव्याप
कसामानाधिकरण्यस्य व्याप्तिज्ञानस्य हेतुतायाः केवलान्वयिसाध्यकव्याप्तिधीनकत्वात्यातस्य वेद्य
तावच्छेदकमनंतरकार्यकारणतायामुपक्रमस्य तथापि व्यापकतावच्छेदकसंबंधेनपरामर्शकारणतासि
द्ध्यकः व्याप्यतावच्छेदकानवच्छिन्नपरामर्शादनुमितेरुत्पादः समानः तथापि निरुक्तधर्मोपस्थापकव्याप्ति
प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वस्य हेतुतयातेन रूपेण कारणताकल्पनमेवोचितमित्यत्र तात्पर्यं ननु यत्तत्सा
मत्ताक्षत्वेन साध्यत्वेन च साधनताज्ञानस्योपायत्वात्पक्षेतु तथा यत्तु व्यात्माधनताज्ञानं हेतुरितिसाधन
ताज्ञानत्वमात्रिको तन्निष्क्रमातिसाधनताज्ञानत्वेन तावच्छेदकत्वे तत्तद्व्यक्तिविरहेण लाघवात्तासा ५॰॰४ नवि॰दा॰
वहेतुप्रकारकपक्षधर्मत्वमात्रस्य शक्तिमत्साधनताज्ञानस्य चानुगतेनापि तादृशज्ञानताज्ञानस्य हेतुतावी
त्यर्थः कार्यतावच्छेदककोटिप्रवेशे ज्ञानत्वसंबंधेनतत्कारणतावच्छेदकावच्छिन्नेवेशस्य निवेशस्य
यत्कार्यतावच्छेदककोटिप्रवेशादितिज्ञानत्वसंबंधेनतत्कारणतावच्छेदकावच्छिन्ने

ला. टि. व्या.

७६

शेषारयीयः धूमगतजातिविशेषाख्यवत्तत्कच्छेदादिजन्यतावच्छेदकतया स्वीक्रियते तेन नाप्रकगोचरे
छाकछलनानैवच्छाव्यकत्वमस्त्वीक्रियते ममकत्वयोरपचवद्दिकुयोगपद्यस्वीकारेपि न्हतिविरुद्धास्तिसावः ननु
पर्वतहत्तिकत्वत्ववह्निव्याप्यधूमवानयमिति पक्षधर्मतास्तिसमं वविशिष्टपरामर्शे वह्नित्वस्य वव्या
प्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वावच्छिन्नस्यानुपस्थितिरतितथा वतेन रूपेणैवाकिं नहेतुत्वमुपेय
मेरतन्मते वक्षेस्कधूमवत्तत्वेनापिनियमेनाकल्पनेनलाघवसत्वादिसाक्षात्कापुरिजनीकुरपिचेसादिमू
लासिप्रायस्य तत्वादिति निगमरोरिसहिनाअनन्यथासिद्धत्वपूर्वियः एकतरत्वपरित्तरूपरामर्शस्य
त्वेपदर्ना वच्छेदे नव्याप्तिज्ञानतद्धर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्यत्वेनापिकन्नताप्तिद्धतादितिसावः हेतुताव
च्छेदकसंबंधेन कारणतासंबंधेनैवापि कतत्वाप्राभाकरमीमांसकमतेलाघवमाभाकतेनान्यथाहिनावच्छेयत्व
मतादिना ननु धूमादिविशिष्टयव्याप्तिप्रकत्वापि किं चिद्धर्मावच्छिन्नविषयतात्वे नैकसामान्यतस्तद्विषयताका
रणतावच्छेदककोटौ निवेश्यत्वेन तु कारणतावच्छेदकानुगमइत्यत आह तत्रत्यवृत्तिश्रूमादिविषयतानावच्छि
न्नकारणतावच्छेदकेनियुमोक्तनिवेशो वतिरेकः धूमादिविषयतानां विशिष्येवनिवेशोप्यविशिष्टपरामर्शसामानाधि
करण्यस्यानुमितितावच्छेदकत्वादुत्पत्वात्सीनानाश्रयोपदुक्तरान्नादनुमितिप्रसंगादुर्वारएवेतित्वधूमतादिकं
तथाविशेष्यविशिष्यतत्प्रकारकज्ञानहेतुतानंगीकृत्येतितात्पर्यमिति तत्कर्मविशिष्टेलिंगतद्धर्मविशिष्टलिंगकानुमितौ व

राम

७६

तद्धर्मविशिष्टव्यापकतावच्छेदकताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकविषयताशालिप्रसिद्धिमूलतद्धर्मप्रकारकपक्षधर्म
ताज्ञानहेतुर्नैवेत्यर्थः तत्कृत्यविशिष्टव्यापकत्वादिनितद्यावत्तद्धर्मावच्छिन्ननियतपूर्ववर्तित्वमुत्पत्तमतसिद्धमेवे
त्यनन्यमतेकल्पनालाघवमनुगमेवव्याप्यतावच्छेदकानवक्लृप्तिप्रावक्तानात्मानिविशिष्टनैयायिकानामप्य
सिद्धेवानुमितिप्रयोजिकायाः कल्प्यतेव्याप्यतावच्छेदकघटितत्वादित्यभिप्रायः अन्यत्रकारणतावच्छेदकाव
च्छिन्नाव्यवहितोत्तरत्वघटितधर्मेरूपलजन्यतावच्छेदकत्वोपगमात्तदवच्छिन्ननियतपूर्ववर्तित्वादिविशिष्टपरा
मर्शतावच्छेदेनविहस्य समवायादिसिद्धेर्ज्ञानस्यपरत्वेतिरिक्तप्रत्यक्षविशिष्टपरामर्शकल्पनगौरवस्य फल
मुखत्वेनादोषत्वंतत्कल्पनेवावाप्यप्राभाकरमीमांसकमतेकारणतावच्छेदकलाघवप्रणालीमात्रकं चेति
अवच्छेद्यासेतिनिरुक्तविशिष्टपरार्थरूपाव्याप्तावेत्यर्थः प्रकारतासंसर्गायादितिव्याप्तिविशिष्टव्याप्तिप्रकार
कत्वेनकारणतापिनसंसर्गलीतिसावः साध्यसाध्यतावच्छेदकेव्यापकत्वयोरेकव्यापकतावच्छेदकता
वगाहितादृशव्यापकत्वपक्षधर्मतावगाहित्वयोर्निवेशितेनसमानाधिकरणासाधप्रतियोगित्वानवच्छेदकत्व
विशिष्टसाध्यतावच्छेदकरूपव्यापकतावगाहित्वहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वविशिष्टपक्षावगाहित्वस्या
रेवेत्यर्थः एवकारणाधिकरणासाध्यव्यापकत्वावगाहित्वावच्छेदः कारणतावच्छेदकसमुक्तिमितिशेषः म
यपिप्रत्यादिसाधकधूमादिहेतुकल्पकत्वमरवच्छावीयः असिद्धाव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्ताज्ञानत्वेनकारण

गा॰ टी॰ शि॰

७३ संसृष्टत्वमेव साध्यसाधनयोरेतेन कारणतावच्छेदकत्वस्य व्यापकत्वान्नैवमपि साध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्यस्य व्या
पकस्य कारणतावच्छेदकत्वे [illegible] कत्वगौरवं व्याप्तिरूपमेवेति वा [illegible] पक्षलक्षणा
[illegible] सामानाधिकरण्यस्य [illegible] विशिष्टव्यापकज्ञाने नियमनीमतयाधिकत्वात् अन्यथा
[illegible] प्रकारकत्वेन हेतु [illegible] व्याप्तिवादिनो [illegible]
कस्य [illegible] दिनात्तदनधिकरणादिमात्रविषयकज्ञानादपि [illegible] व्याप्तिविषयकत्वेन व
[illegible] साध्यकत्व [illegible] सामानाधिकरण्यस्य [illegible] व्यापकत्वावच्छेदकत्वस्या
[illegible] अधिकरणा [illegible] साधनीयत्वमादि आधेयत्वं [illegible] अधिकरणतावा
[illegible] कारणतावच्छेदकत्वमिति [illegible] व्यापकताज्ञान [illegible]
[illegible] स्य [illegible] व्याप्तिवादिनो [illegible] यिकनाम्नैवेत्य
[illegible] मीमांसकानां तत्र व्यापकताज्ञानासत्त्वेनानुमितेरसिद्धेरिति भावः नवीनमते तु [illegible] दिना
धनसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिज्ञानादनुमितिर्वारणायाधिकरणत्वादिधर्मादि
प्रकारकाधेयत्वाद्यधिकरणप्रकारकमित्यादिकं तेन व्यापकताज्ञाननिवेशो मीमांसकानां राम
व्यापकमितिवाच्यं हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकत्वादि [illegible] ७३

[illegible] पदार्थस्य विषयितासंबंधेन कारणतावच्छेदकत्वोपगमात् विशेषणविशेष्यभावापन्नतावत्पदार्थनिवगाहि
शाने विशिष्टनिरूपितविषयितावरेदणविषयितासंबंधेन तादृशविशिष्टधर्मवत्त्वं [illegible] प्रसंगात् गतेः
[illegible] विशिष्टपदार्थस्य कारणतावच्छेदकत्वात् दृशविशिष्टाधिकरणस्यैव कार्यतावच्छेदकत्वात् [illegible]
ध्यसामानाधिकरण्यज्ञानस्यानुमितिहेतुतया विरोधस्फुरत्वात् असतानुपपत्तिः अनुमितिजनकज्ञानाविरो
[illegible] तज्ञाने [illegible] व्यापकतापरामर्शविचारे तिभावः [illegible] व्यापकताज्ञानवि
शिष्टपक्षधर्मताज्ञानत्वेन पक्षधर्मताज्ञानविशिष्टव्यापकताज्ञानत्वेन वा हेतुत्वमिति [illegible] विनिगमनाविरहेणपक
[illegible] विरहेण [illegible] अनुमितिं प्रति [illegible] व्यापकताज्ञानत्वेन तद्धर्माद्विशिष्टस्य हेतुमत्पक्ष
[illegible] ज्ञानत्वेन च कारणतास्वीकृतितदुपकारित्वं परस्परसहकारिणः फलजननमिति प्रसंगः व्याप्तिविशिष्टप
रामर्शत्वेन कारणत्वकल्पनापेक्षया कारणताद्वयकल्पने गौरवमिति वा व्याप्तिविशिष्टपरामर्शत्वेन हेतुतामत
कारणतावच्छेदकत्वे [illegible] विशिष्टस्याधिकरणत्वाद्यघटितसाध्यावगाहित्वं [illegible] ज्ञानविशेषानुत्कर्षादि
[illegible] विशेष [illegible] विशेषणत्वेन [illegible] विनिगमनाविरहेण
कारणता [illegible] सत्तामावगाहित्वनियमानुमितित्वादि [illegible]
[illegible] तस्मा [illegible] हेतुतासंस्थात्वेति भावः नन्वात्मदृष्टानां आयतरप्यानुमितिनैयायिकमतेपि केव

॰ [illegible]

सा॰ दी॰ प्र॰
१८

प

ज्ञानवपि साधारण्यानुरोधेन व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिज्ञानस्यैव हेतुतायां वक्तव्यत्वात् तत्र वा तु
निरुक्तसाध्य[illegible]दि[illegible]व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदक
त्वेन नानाविधव्याप्तिप्रकारताकज्ञानस्य तासां कारणतावच्छेदकत्वे मानाभावात् [illegible] तथा व्याप्ति
केवला[illegible]विशेष्यकव्यभिचारज्ञानप्रतिबंधक
[illegible]साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानस्य [illegible]
त्वेन व्यापकताज्ञानस्य हेतुतायां [illegible] व्याप्तिप्रकारताया
[illegible]तावच्छेदक[illegible]प्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारितानिरूपकधर्म
व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदक[illegible]व्याप्तिप्रकारकज्ञानात्[illegible]मितिप्राप्तेः
प्रकारिताकेन व्याप्तिप्रकारितायाः [illegible]व्यभिचारस्य[illegible]साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्य वसाधना
एवं व्यापकता[illegible]ज्ञानस्य साध्याभाववद्[illegible]साध्यसामानाधिकरण्यविषयतायां व्यापकताया
व्यापकताप्रकार[illegible]व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिप्रकारकतायां व्यभिचारज्ञा
न[illegible]प्रतिबंधकतावच्छेदक[illegible]व्यापकसमानाधिक
प्रतिबंधकतावच्छेदक[illegible]व्यापकत्वज्ञानं व्यापकत्वनिरूपकतावच्छेदकध
रत्वेन[illegible]ज्ञानात्[illegible]मितिप्राप्तेः [illegible]

राम
१८

न विशिष्टाभावविशेष्यकव्यभिचारज्ञानं प्रत्येव प्रतिबंधकत्वं तथा च धूमादिव्यापकसाध्यसमानाधिकरणधूमत्वादि
रूपव्याप्तिज्ञानधर्मितावच्छेदकधर्मान्तरावच्छिन्नविशेष्यताकव्यभिचारज्ञानस्य[illegible]व्याप्तिज्ञानस्याया
[illegible]धर्मितावच्छेदकस्य[illegible]व्यभिचार[illegible]व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वेन[illegible]
प्रतिबंधकत्वं[illegible]व्याप्तिप्रकारतायां साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिप्रकारतायाश्च[illegible]
[illegible]प्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारता[illegible]मितिकारणतावच्छेदकत्वं संभवति एवं[illegible]
[illegible]तावच्छेदक[illegible]व्याप्तिप्रकारतायाः[illegible]धर्मितावच्छेदकतायाः[illegible]
धर्मितावच्छेदकनिरूपक[illegible]धूमादिव्यापकसाध्यस
मानाधिकरण[illegible]साध्याभाववद्वृत्ति[illegible]ज्ञानोपगमे[illegible] लघु
[illegible]व्यापकत्व[illegible]व्यापकत्वमपेक्ष्यापि[illegible]
[illegible]तत्प्रकारकपक्षधर्म
[illegible]साध्याभाववद्वृत्तित्व[illegible]तावच्छेदकस[illegible]कारणतास
[illegible]तावच्छेदक[illegible]साध्यव्याप्य[illegible]
[illegible]कारणतावाद्युत्य
[illegible]मितिप्रसङ्गवारणाय हेतुतावच्छेदक[illegible]

मितिविशिष्टपरामर्शत्वेनैव हेतुत्वमेवसम्यक् यदि चकेवलान्वय्यनुमानं नैयायिकानामनुपेक्षणीयमिति व्यापकसा
मानाधिकरण्यवत्त्वे तत्त्वलिंगकारणं वाच्यं तु व्यतिरेककेवलान्वय्यनुमानसमर्पणस्थलीकृतमिश्रमांसकेः क
यंतादृशव्याप्तिरूपेण व्यापकतायाः लाघवेन तज्ज्ञानस्य धर्मिताज्ञानयोः पृथक्कारणत्वव्यवस्थापयिष्यते
त्वाद्दृश्यापरमलं निराकार्यमधिकमन्यत्राद्यसंबंधं विशिष्टपरामर्शरूपधर्मिणः सप्रमाणकत्वात्तत्कल्पने
गौरवायेतिपृक्तं सप्रमाणत्वादिति किं केवलाभ्यकं कुमुत्पत्तरमवतार्यमितिनिश्चितत्वकार्यस्य सप्रमाणत्वं चकार्य
कारणभावग्रहे सतीति अन्यथा तत्कल्पकमवतारणा व्यभिचारशंकया सहस्रशो विशिष्टपरामर्शं विनाऽन्वय
तितत्सर्ववर्तित्वसंबंधेनानुमितिमत्त्वोपलंभात् [illegible] विशिष्टपरामर्शानुमानासंभवादिति भावः तत्फलस्य कार
लघटितेति धर्म्यंतरघटितेत्यर्थः विशिष्टपरामर्शत्वावच्छेदेन कारणतायां त्वविशिष्टपरामर्शत्वे धर्मिकं गौरवज्ञा
नंविरोधितत्त्वं गौरवं प्रमाणं तदसिद्धत्वं [illegible] कालीनत्वाव्यापकत्वात् अन्यात् उक्तं च समवेत गौर
वस्य तादृशधर्मघटितत्वमित्यस्य सिद्धायः गौरवनिर्णयासंभवेपि गौरवसंदेहे न प्रतिबंधात्मकारणतायाः संभव
तीत्याशंकते संसाध्यते इति संदिग्धत्वं दर्शयः इत्यगौरवं संभाव्यप्रयोजकत्वात् धर्म्यंतर इति अमुक्तानेय सिद्धादिति
वाचकारणतासंख्याया लघुपादकधर्मिणोपि संख्यायोगाविच्छिन्न संख्यायामितिगौरवसंख्याया प्रतिबंधात्मकार
णतानिर्णयः संभवतीति भावः तत्संपादनं सामान्यतो दण्डत्व घटत्वादिरूपसामान्यरूपेण कार्यकारणभा

तत्फलस्य कार णा नानि लपा घनत्व

राम ७९

वस्येति तन्निर्णयस्येत्यर्थः आपद्यते विलक्षणप्रसंगादिति यत्र दण्डादिरूपकारणं कार्यैकोत्पन्नं तत्स्थली प्रथमिदिति णो
रवसंशयेन प्रतिबंधादिति भावः यत्र कार्याव्यवहितपूर्वकाले कारणतावच्छेदकावच्छिन्नसत्त्वं प्रमाणांतरसिद्ध
न तत्रतादृशगौरवासंभवात् आपद्यते इत्युक्तं तत्र नील घटत्वादिना कार्यकारणभावस्थले इत्यर्थः गौरवमप्या
पत्तौ गौरवसंदेहे विरोधितत्वात्तथा किं मते विशिष्टपरामर्शहेतुत्वानंगत्वसंनिकृष्टत्वादौ विशिष्टपराम
शांसावच्छिन्नकार्यत्वं किंचित्कालपर्यन्तं दुरापास्तत्वात् व्यभिचारं निरणयति मतिसलिलादौ व्यभिचारसंशयस्या
किंचित्करत्वाप्रतिबंधापादनं नैर व्यवस्थितस्य परिमाणाद्यभावे एकतरदृष्टांतप्रसाध्यतावच्छिन्नं परामर्शविशिष्टपरात्व
निसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहित्वेन घटमवानुमितिः पक्षतावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहि
त्वनियमात् इत्यनुमानप्रसिद्धा संगतिरत आह अनुमितेः किं तु पक्षमपि तन्नेनु व्याप्तिप्रकारकधियानुमि
तित्वं तथा संसर्गेणैव स्यात्तादृशसामानाधिकरण्यग्रहस्य तु पक्षमितिसंबंधेन एव पक्षतावच्छेदकसाध्यया
रवच्छेदकसाध्यस्य संसर्गतयानुमितौ भानोपगमेपि न निर्वाहः विमतव्यापारासाध्यादित्वं च मसंगतं निय
तव्यापारपर्यंतस्य करणत्वे एको अप्रवेशादेतो व्यापारासाधुत्वा चाविवक्षितः व्यापकत्वं तु न पक्षलीनत्वापादकं नर
लिंगस्य तु चित्तसंबंधिकस्यापनीतप्रमाता वच्छिन्ने पक्षे न अनुमितिव्यापारत्वे तत्र रूपचित्वं स्थानिमत्वमिति ८६
तत्संबंधितं व्यापक एकसंबंधीति हस्ता दिनानात्तज्जन्यहस्तिपकादिस्मरणद्वाराहस्तिपकादिविषयकत्वादि
तत्त्वचिंतं व्यापक एकसंबंधीति हस्तादिनानात्तज्जन्य

पक्षव्यापकत्व व्याप्तिबोधे

न्या॰ टी॰ रघौ

८०

विषयकोपनीतस्यानजनकत्वेऽपीत्यर्थः तस्य मध्वर्तिनः स्मरणस्यानियतत्वेऽपि कुत्रचिद् व्यापारत्वेन सत्त्वात् आत्मनि
लिखितमवच्छिन्नं यस्य पूर्वमवच्छिन्नं अन्यथा [illegible] अवच्छिन्नजनकत्वं तस्य तत्त्वेन व्यापारत्वात् [illegible]
स्वात्मतेन रूपावच्छिन्नं जनकत्वेन तद्रूपावच्छिन्न [illegible] व्यापारत्वात् एतावता पि तत्तद्रूपनयस्य तत्तद्रूपनीतस्यान्यथासिद्धा
वच्छिन्नजनकत्वं प्रतिपत्तव्यं [illegible] व्यापारकत्वं वीरमत्वे वासौ [illegible] प्रमाकरणत्वमस्त्विति
प्रमाणान्तरत्वं निराकरोति [illegible] प्रत्यक्षप्रमाण एवान्तर्भावेन प्रमाणचतुर्विध्या
व्याघातादिति भावः [illegible] प्रमाणान्तरत्वं तस्य वीरमेवेसत्त्वाद
भावेजालस्येवेति [illegible] प्रमाणान्तरत्वानिर्मितत्वात् विशिष्टप्रमाणा
न्तरप्रयोजकत्वात् [illegible] अन्यथासिद्धि [illegible] धर्मस्वीकारे आवश्यकः
सन्निकर्षजातित्वरूप [illegible] तत्प्रमाणं निरुपनीतस्यान्यथासिद्धत्वा
ज्ञानजात्यादिरित्यर्थः संसर्गतीति [illegible] अवच्छेदकत्वं [illegible] उपपत्तान्नो [illegible]
रोधेजातिबाधकः अन्यथा [illegible] अवच्छेदकजाति [illegible] उपनयस्य ज्ञा
नान्तराव्यवस्थापक [illegible] बाधकं [illegible] ज्ञानत्वे
नेतिरूपेणैतत्स्यान्वयः [illegible] ज्ञानत्वम [illegible] अन्यथावच्छेदके ननु जातेत्तरमिति सो

हान

८०

प्रत्य
ज्ञानत्वा

१४ वद्रूपनिरूपितविशेष्यकमानसादुरेधेनकत्वस्य [illegible] निरूपिताकार्यतावच्छेदकतया जात्यन्तरसिद्धेः अवश्यकत्वे
ज्ञानत्वाद्यसंनिकर्षविषयेति [illegible] अन्यतावच्छेदकत्वमिति भावः ननु संयोगत्वादिना साधारणसंनि
कर्षत्वस्य [illegible] अन्यतावच्छेदकत्वं [illegible] सत्त्वमात्र
[illegible] कस्यचित् प्रत्यक्षस्य [illegible] अन्यत्वाति
[illegible] उपनयस्य जातिविशेषावच्छिन्नं जनकत्वे
[illegible] ज्ञानादि
त्यर्थः [illegible] उपनयस्य जातिविशेषावच्छिन्नं जनकत्वे [illegible] किंचिद् — प्रत्यक्षत्वं
विषयादि [illegible] उपनयजन्यतावच्छेदकजातेर्व्याप्य
[illegible] संयोगादिजन्यतावच्छेदक [illegible] विषयकज्ञानस्य प्रत्यक्षसिद्धा [illegible]
[illegible] आलोकसंयोगादि [illegible] व्यवहार
[illegible] तस्य [illegible]
[illegible] उपनयजन्यतावच्छेदकं [illegible] — ज्ञानत्व
[illegible] अन्यतावच्छेदकं [illegible] इतिभावः
भिन्नत्वात्

ज्ञानत्वा अन्यथात्वाधितिभावः प्रत्यक्षसामान्यसमवहित [illegible]

८४

परमाणौ संहतमात्रं

मा॰ टी॰ टि॰

७९ करस्तु आशंकते नन्वेवं सति जनकतावच्छेदकत्वं प्रत्यक्षज्ञानोपनीतादिसाधारणं संयोगादिघटितं प्रत्यक्षे ज्ञानस्य स्वतंत्र
हेतुतायाः आवश्यकत्वात् तत एव सर्वत्रोपनीतभानस्योपपत्तौ किं तद्रूपेण हेतुत्वेन ज्ञानलक्षणायाः [illegible]
यः न तु सर्वत्र इन्द्रियसंयोगादि घटित [illegible] सामग्र्याः प्रत्यक्षत्वात् सर्वत्रोपनीतभानप्रत्यक्षत्वेन तत्तद्व्यक्ती
तिय [illegible] सामग्र्या विरहात् [illegible] भावे ज्ञानलक्षणा [illegible] वन चतादृशमात्र [illegible]
वः तादृशोपनीतभाने प्रत्यक्षत्वात् सर्वत्रोपनायक ज्ञानस्य स्वतंत्र हेतुतायाः आवश्यकत्वात् जन्यता
वच्छेदक धर्म विना तद्रूपेण प्रत्यासत्तेः ज्ञानस्य जनकतामात्र [illegible] सामग्र्य समवधानमप्य
छेदकं सर्वत्र [illegible] कारणं [illegible] उपनीतभानस्य [illegible] सामग्र्य
सावच्छेदकत्वात् हि प्रसिद्धमेव विशेषणं तु उपनीतमलौकिकसन्निकर्षस्य विषयता विशेषावच्छिन्न
वजनकतया उपनीतभानतादृशविषयतायाः उपगमात् तत्र [illegible] इत्याह तर्हि लौकिकोपनीतभाने
उपनीतस्य प्रकारतया वस्तानोपगमात् विशेषणतानियमे च तत्त्वोपनयहेतुत्वेऽपि सर्वत्रोपनीतभाने
जातिविशेषस्य एव जन्यतावच्छेदकतया कल्पनादुच्चित अलौकिकप्रत्यक्षत्वस्य गुरुत्वात् तथा च सत्
सत्वं तत्र निर्विकल्पकमिति वाच्यं तत्र तु सविकल्पत्वस्य सामान्यसत्वापनीतभाने विशिष्टस्य स्वर्णादेस्ता
दात्म्यसंबंधेन स्वांशे प्रकारतापत्त्युपगमेनाविशिष्टबुद्धौ विशेषणज्ञानहेतुतयैवान्यथासिद्ध उपनीते

विशेषा

केवल [illegible]

राम

७९

मंगलं

होवर्द्ध

ज्ञाने उपनायक ज्ञानस्य स्वतंत्रहेतुतायाः कल्पनावश्यकत्वात् सर्वत्रोपनीतभाने उपनयजन्यतावच्छेदकतया
जातिविशेषः सोऽपि प्रत्यक्षत्वव्याप्य एव न तु लौकिकत्वं इति नोपनयस्य प्रत्यासत्तित्वेन तत्र चतादृशज्ञानमेव प्रत्यक्षत्वमप्य
लौकिकप्रत्यक्षत्वादन्यस्य जातुत्वे तद्व्याप्यजातेः प्रामाणिकतया तत्प्रकारकज्ञानस्य स्वत एव साधारण्येऽपि नव्या इति वा
रात प्रत्यक्षत्वस्यैव विशिष्टज्ञानादिजन्यतावच्छेदकतया तत्र तत्सदृशत्वाद् उपगमे तस्य विशेषणज्ञानजन्यता
उपपत्तेः न चोपनयविधयेव तत्र विशिष्ट ज्ञानस्यापेक्षणीयत्वं विशिष्टप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति विशेषणधी
जन्यतायाः तत्र चासत्वेऽपि न क्षतिरिति वाच्यं स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकोपनीतभाने घटत्वादि विषयक ज्ञानस्योप ८५
नायकविधया उपेक्षणीयत्वे स्वरूपतः ज्ञानपर्यन्तोपनीतभाने जातिस्वादिना ज्ञानात् उपनयत्वेन तादृशोपनीतभानो
पत्तेः स्वरूपतस्तद्विषयक ज्ञानजन्यतावच्छेदकस्य स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारक प्रत्यक्षत्वस्य स्वरूपतो घटत्वा
दिप्रकारकोपनीतभानसाधारण्यात् [illegible] स्वरूपतो घटत्वादिविषयकस्य निर्विकल्पकस्य
विलक्षणोपनयस्य सिद्धान्ते तत्र स्वरूपतो घटत्वादि प्रकारकोपनीतभाने साधारण्यायत्तादृशोपनीतभाने स्वरूपत
त्प्रकारकज्ञानहेतुताव्यापकं तथा च तत्प्रत्यक्षसाधारण्य विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकतानाक्रान्त
विशेषणत्वं न तादृशत्वे तथा विधोपनीतभाने निष्टत्रैविध्येन तत्र स्वरूपतस्य ज्ञानतत्तत्त्वप्रकारकोपनयः
त्रिपमादिहिति तद्वत्तद्विशेषितस्यापि वैशिष्ट्यस्वरूपतस्तत्प्रकारकोपनयस्याभिस्वरूपतस्तत्प्रकारकालौकिक प्रत्यक्षत्वमेव

जन्यतावच्छेदकं वा यं तत्तु सर्वं विशेषणी तं वृत्ति वैजात्यं तथा सत्युक्तस्थले घटत्वप्रकारकचाक्षुषत्वमुपनीतसानापत्ते
स्तथा च स्वविशेषोपनीतसानत्वेनालौकिकविषयतया जन्यतावच्छेदकाक्रांततानिर्विकल्पकेवलत्वप्रसंगः तस्य स्वीकारआय
श्यकः वस्तुतो येन रूपेण लौकिकनिर्विकल्पकस्याप्युपनायकत्वेन निर्विकल्पकस्यानिर्विकल्पस्योपनायक
तानंगीकुर्वतां च न तादृशो नियमः दुष्टकरणं फलं च वैशिष्ट्योपनीतसानमिष्टमेवेति कृतं पल्लवितेन किंचिदंशेन स्वका
रकं विशेषणज्ञानमेव वस्तुमविशेष्यज्ञानमित्याशयेनैवमुक्तं तेन चैवमिति धारावाहिकोच्छेदप्रसंगो विशिष्टबुद्धि
धारातः पातित्वमीमांसादिविशिष्टबुद्धयुत्पत्तिरित्यर्थः तत्सर्वं निर्विकल्पकस्य विशेषणज्ञानस्य विनाशात् विशि
ष्टबुद्धिरूपस्य तस्य विशेषणज्ञानस्य तृतीयक्षणवर्त्तित्वाभावादिति भावः समाधत्ते उत्तरमात्रेणेति तदितरोऽसर्वांशेन तत्प्रका
रकज्ञानात् तद्धर्मविशिष्टज्ञानोत्पत्तेरनावश्यकत्वेन तन्मते निर्विकल्पकस्य फलं तत्स्यात् तत्प्रकारकं च तत्प्रका
रकं तत्स्य तद्विषयकत्वापत्तिरेवेत्यर्थः तदितरविशेष्यतानिरूपितप्रकारतान्यतद्विषयकताकोपस्थितेर्विशि
ष्टविशेष्यसेदेन प्रकारतासेदात् तत्र च विशिष्टबुद्धिसंभवात् मैवं मात्रपदस्य विशेष्यसेदेन प्रकारतासेदा
देकस्य विशेष्यकज्ञानसंग्रहात् तुल्यत्वात् घटोपटो घटपटौ इति ज्ञानयोर्विलक्षणत्वमेव तापन्नरमस्त्वेकत्वस
र्वविशेष्यतानिरूपितैकप्रकारतावगाहित्वावश्यकत्वात् तदाद्यज्ञानोत्तरमेव विशिष्टबुद्धिनिर्वाहाय
तदावश्यकत्वात् उच्यते तत्र विशेषणज्ञानस्य विशिष्टधीहेतुत्वं सत्त्वेऽपि सामग्र्यार्थत्वात् कार्यत्वात् तत्र बहुत्वमरणे

पं. विशेष्यक

नयत्वपरामर्शानंतरं पक्षेऽतद्वनीतसाननिर्वाहे अपरितोषबीजं दर्शयन् विशेषणज्ञानहेतुतायाः स्वातंत्र्ये
प्रयोजकं युक्तिविरहस्तत्र्यकं न चैत्यादिस्मरणानंतरं घटितकोटितिसंशयेन नाशादि दूषयन्निश्चयानंतरः स्मरणानाशे
पि संशयात्मकविशेषणज्ञानादेव निश्चयस्य संविध्यतीयाशंक्याह तस्य चेति व्याप्तिस्मरणादिनेत्यस्य परामर्श
र्शाद्युपगंतव्यमित्यादिः व्याप्तिस्मरणानंतरं पक्षधर्मताज्ञानकाले विशिष्टज्ञानकाले वा पुनः संशयोत्प
त्तिसंभवात् निश्चयस्वभावं करोति विशेषणज्ञानमिति विशेषणवत्त्वं निर्व्याप्यत्वमात्रगतित्स्यपक्षेनिश्चयः संशया
योगादितितत्त्वावस्यकार्यसहत्वावेनसंशयेतुत्वादितिभावः यदपि परामर्शानंतरं वह्निविशेषाकारकं ज्ञानं
कल्पयितोऽनुपनीतपक्षे वह्निनिश्चयः प्रत्यक्षोपपादनः तथापितादृशप्रकारमपतात्मा प्रामाणिकत्वं वलकल्प
नमुचितं तद्धनेनेति वस्तुगतिकस्तु संघात्ताविशेषकारणात्वंसकृत्ता निराकृतमितिभावः तदुक्तेन चेति वस्तुर्थः
अलौकिकज्ञानकारणतावच्छेदकावच्छिन्नस्याधिकस्यावच्छेदकत्वेऽगौरवेण तद्रूपवारणमितियुक्तिरिक्तकल्पितो
न वैवमिति एवं विशेषणज्ञानहेतुतायास्त्वात्वंन्निवेशोऽस्यावश्यकत्वादेः अपत्तिः स्त्वतत्कं घटत्वासावविधिसादि
निश्चयकालेऽसत्कोटेरप्रसंगापत्तिः परिहृतमित्याह एवमिति कल्पितिसतु संदेहसामग्री प्रत्यक्षासंशयोत्पत्ते
दादृशापत्तिरेवेति भावः न च तादृश संशयार्थं प्रतिबंधकत्वप्रामाणिकत्वमिति वाच्यत्वात्तत्र विशेषणज्ञानसत्त्वे
विकल्पितमितिविधिनिश्चयं यत्नपत्तेः कल्पितत्वसमाधानमुपन्यस्यति तत्सत्वादिना तत्केने चेदोषपतौ ज्ञानसा

कालेपयानिमहा

ग.दी.श.

८२ वाविशेषणत्वोपगमे च गौरवमन्याय्यं तथा सति च प्रमाभावदवृत्तित्वरूपव्याप्तिघटकतया वह्निविषयकज्ञाना
त्(?) धूमे वह्निव्याप्यत्वानवधारणात् सर्वांशविशिष्टबुद्धिसामान्ये तु [illegible] व्याप्यत्वानवधारणात् [illegible] विशेष्यताज्ञा
नं विनानुमितिप्रसङ्गो दुर्वारः [illegible] प्रत्यक्षत्वावच्छेदकानिवेशप्रकारताभ्युपगमे [illegible] अनुमि. तेभ्र. यो. भा.
मित्यादिवस्तुतस्तु [illegible] ज्ञानत्वस्य स्मरणेतरज्ञानवृत्तित्वमजन्यतावच्छेदकत्वासम्भवा
त् [illegible] विषयकविजातीयप्रत्यक्षं प्रति [illegible] जन्यतावच्छेदकं वाच्यमिति लिङ्गपरामर्शा
दिति [illegible] अनुमवत्वजातेरीश्वरज्ञानवृत्तित्वेनानाभासत्वात् अनुमितिसाधारण्याविशिष्टानुभवत्वेनैव
विशेषणधीजन्यत्वोपगमात् अनुमितौ कारणान्तरकल्पनापत्तेः प्रत्यक्षत्वस्यापीश्वरज्ञानवृत्तित्वे
प मानाभावात् [illegible] संकरप्रसङ्गः [illegible] ज्ञाने प्रत्यक्षत्वानङ्गीकारे तस्य जन्यत्वानभ्युपगमे वा लौकिक
सामावि प्रत्यक्षेण [illegible] अनुपपत्तिरिति [illegible] लौकिकविषयताया प्रसक्तेः [illegible]
ज्ञानत्वस्यावच्छेदकत्वसंभवात् [illegible] ज्ञाने लौकिकप्रत्यक्षत्वानङ्गीकारेऽपि तेन लौकिकविषयतया:
प्रत्यक्षत्व [illegible] ईश्वरज्ञाने प्रत्यक्षत्वस्य लौकिकविषयतावत्त्वनिरूपण
[illegible] अनुमितेः [illegible] एवंरीत्या [illegible] प्रत्यक्षत्व [illegible] राम
[illegible] धर्मिता [illegible] प्रकारतैव एवं च पर्वतीयवत् [illegible] ८२
[illegible] धर्मप्रकारेत्यर्थः किंतु [illegible] धर्मितावच्छेदकप्रकारतैव एवं च पर्वतीयवत् [illegible]

९९

[illegible] पर्वतीयवह्नेरपि सामान्यलक्षणया [illegible] इति परामर्शोऽनुपपन्नः
[illegible] बाधकान्तरमाह [illegible] धर्मितावच्छेदकधर्मिता [illegible] [illegible]
दिनानिश्चयपरिग्रहः ननु [illegible] धर्मिणि संशय एव स्वीक्रियते न तु [illegible] धर्मनिश्चयः [illegible]
प व्याप्ति [illegible] निश्चये [illegible] सद्धेतुमानिक एव व्याप्यदर्शनस्यास्मात् [illegible] हेतुत्वादिति निश्चयत्वको [illegible]
धि [illegible] नियमो निरावाध एव [illegible] सामग्र्या [illegible] सामग्री [illegible]
[illegible] कोटिविशिष्टधीजन्यते तादृशसामग्री [illegible] विपरीतकोटिसामग्र्यां तत्कोटिनिश्च
ये [illegible] विपरीतकोटिसाम्यसामग्रीविरहस्य [illegible] स्मरण [illegible]
कोटिमात्रस्मरणे व्याप्य [illegible] कोटिनिश्चयमा [illegible] नियमो [illegible]
र [illegible] अवधार्यते [illegible] निश्चयेन [illegible] विशेष्य [illegible] य
[illegible] व्याप्तिमनुमायेति [illegible] व्याप्ते [illegible] त विशिष्य
[illegible] नियमो दुर्वार इति भावः सर्वत्र व्याप्यनुमितिः [illegible] दूषणं [illegible]
[illegible] व्याप्तिव्याप्यतायां [illegible] निश्चय [illegible] इत्यर्थः व्याप्यतावच्छेदका [illegible]
[illegible] इति भावः [illegible] अनुमितित्वव्याप्यजाति [illegible] इति भावः एतेन [illegible] अनुपपत्तौ [illegible]

न ना

गा॰ दी॰ शि॰ यमसेमवत्तासमवायीत्यस्य नियमांतरस्यापि ज्ञानस्युपगमेन यद्धर्मावच्छेदेनेति यद्वर्तीयधूमे विशिष्य व्याप्यत्वेपि
८४ धूमत्वावच्छेदेन व्याप्यत्वाज्ञानात् न विशिष्टपरामर्शानुपपत्तिः अवच्छेदकधर्मनिरूपणाधीनोपनीतत्वान्नमान्यायेन
मेमाप्रमाण [illegible] समवायादिव्यभिचारोपि [illegible] यितुं इत्यभिप्रायः [illegible] कतामप्याह मानासाधादिति
अवच्छेदकधर्मतन्निरूपणाधीनेः पूर्वपर्याप्तावच्छेदकविशिष्टविषयकानिश्चयमेवव्यभिचाररूपं बाधकमप्याह
चंदनत्वेनेति सौरभसारः [illegible] व्याप्तिप्रकारेण चंदनत्वादेरप्यस्ति [illegible] सौरभसाध्यमिति
संसर्ग इति भावः ननु तद्धर्मविशिष्टएव तद्भासत इत्यस्य तद्धर्मविशिष्टेन भासत इत्यर्थः किंतु तद्धर्म
विशिष्टे भासत इत्येव एवं चोक्तच्छलेन इदं सुरभीति चेदुपनीतस्यानुपेयत्वेदृश्यतेन व्यभिचारइत्यत आह चंदन
इति वेति इत्येव धीरस्ति तिद्धपनीतस्य सुरभीत्यनु [illegible] धीरतु मितिकार्यकारयीसवतीत्यर्थः ननु किं
न गोपधानमतेबाधकयासात्कत्वात् उपनीतस्यानखीकारसंसर्गइत्यत आह न नीतिसाधकबिशद्धिति
पनीतस्यानोपगतत्वादूर्ध्वमितिनियमपरबाधकइतिभावः व्यभिचारात्तानसहकृतसव्यभिचारस्मानरूपव्या
प्तिग्राहकसंसर्गज्ञानसीयधूमत्वपक्षीयधूमेपिसंनिकर्षोपात्तेलौकिकप्रत्यक्षमेवस्त्री किंमतेन
तूपनीतस्यानमितिकार्यतायामेत्वाद्विनियमेनविशिष्टपरामर्शानुपपत्तिरित्याशंकांनिरस्यति त्वेनवेत्या राम
हिनारेतुसाध्यौ [illegible] साक्षात्कारस्यव्याप्तिप्रकाशरूपपतान्ददोषत्वादनुपपत्त्यपतिदिधितौ संबंधीति ८४

लिंगोपधाने

पक्षसंबंधि

मीमांसकमतेसंबंधिकवस्तुव्यक्तास्वस्वसंबंधिप्रत्यक्षहेतुतानतुसंबंधसंलेतस्तस्यैवानेनापिकैनैवेत्यर्थः कृत
वादित्यस्यपर्किचिदेकसंबंधियत्नुविरोधीश्चिमासंनिकर्षादोषसमवधानदृशामांप्रत्यक्षवारणायेत्यादिः न
स नुसंबंधिद्वयस्यसंदेहत्वेपिप्रत्यक्षोत्पत्तेस्तत्सामग्री विगमस्तत्रलिङ्गीमत्वतीप्रत्यक्षणाः संयोगादिव्य
यत्तापत्तिः संबंधश्च अलौकिकानासकस्य संयोगादिलौकिकप्रत्यक्षत्वानुसंबंधविकसयणाप्रत्येयोगादितिसं
बंधिग्राहकसामग्री हेतुतामावश्यकत्वसंबंधिसाक्षात्कारहेतुतामानासावइत्यपरितोषात्संबंधिप्रत्यक्ष
सामग्रस्तावस्यैवप्रकृतेव्याप्तिप्रत्यक्षविरोधितामाह तदादेरपीतिसाध्यघटितस्तस्येतिकेत्यनेनव्याप्तिप्रत्यक्षसा
ध्यसानानुरोधेनापिसाध्यसंनिकर्षापेक्षेतत्तत्रस्वित्वतत्रानात्मकविशिष्टत्वानेविशेष्यविशेषणसंबंधस्यानपे
क्षणात् तस्मात्लोपयोगित्यात्सचिरगतानंतगम्यतिविशेषणतत्तत्त्वज्ञाविशेष्यविशेष्यसंबंधयोऽन्नेदानी विशेषणविशेषणेत्यर्थः
नविद्यमानत्वेपिदृष्टमासीदितिप्रत्यासत्तेरलौकमात्वेषदाकदाचित्संबंधस्यापयोगितापरमिदंविद्यमानसंबंध
स्योपयोगितापरत्वासिद्धावच्छापरितोषात्कल्पांतरमाह लौकिकत्वेपीति उपयुज्यतेइत्यत्रापिमेयान्वयः लौकि
कसन्निपिसंबंधाश्रेषाधिविशेष्याविशेषणसंबंधस्यसंबंधविशेष्यघटितलौकिकसंनिकर्षसंपादकतयातथा
लौकिकेप्रयोगितास्य वात्संभाव्यस्याविशेषणाश्रद्धेरथीःविशेष्यविशेषणसंबंधस्य विशेषणाश्रलौकि
कत्वोपयोगिताकस्यनंसमवायेनगुणादिविशिष्टधर्मप्रत्यक्षस्थितीयकल्पेजतोऽनुरूपतानारोपस्यलौकि

मा·दी·टी·
८५

विशेषणसंबंधासत्त्वेपि लौकिकत्वासंगतिः विशेष्यपदं चसंनिकृष्टधर्मिमात्रपरं विशेषणविशेष्यसंबंधस्य लौ
किकप्रत्यक्षत्वघटकलौकिकविषयतासंपादनायाशुतत्त्वसामर्थ्यात्नीयविशेषणत्वस्यत्वमतेनिरस्य
विशेषणत्वतयोपयोगित्वात् प्रकारमात्रविशेष्यत्वेन [illegible] विपरीतकोटिभासकत्वपरिच्छेदादिकार्य
निर्वाहकत्वमर्थः अत्राप्युपपद्यत इति संबंध्यते कचिदितिप्रकारांतरेणयत्र न विशेषणज्ञानं तत्र सविशेष
णज्ञानत्वमर्थः स्मृतेर्हेतुत्वात्तत्संस्कारकत्वमित्येतु स्मारकत्वमापद्यत इति संबंधः एवं च विशिष्टप्रत्यासत्तिनिवारकानां
मेवकीर्तनेन तत्कारणमात्रस्यैव तत्संभवः विशेष्यज्ञानस्यैव विशेष्यतासाधकसन्निकर्षत्वेतत्सन्निकर्षांतरक । ५१
ल्पनं किमर्थमित्यतआह विशेषणस्येति [illegible] विशेष्यतां लौकिकतामितिइ संचक्षुः संनिकर्षपदस्य लौ
किकसंनिकर्षपरं बोध्यं व्याप्तिग्रहस्य चरमोपायव्याप्तिकम्मतेप्युक्तत्वरूपस्य लौकिकसंनिकर्षादेव सामान्य
प्रत्यासत्त्या व्याप्तिविशिष्टप्रत्यक्षसामग्रीघटकत्वमपि विशेषणलौकिकसंनिकर्षस्याविरोधः एकैव हीत्यादिना
केपरमतेनसिद्धसामान्यप्रत्यासत्तिभावमस्तुप्रेक्षसामान्यलक्षणाप्रत्यासत्तेर्व्याप्तिकस्यानुपयोगित्वसिद्धिनिरूपण
मनसिकृत्यतदितिपरमार्थतइत्यर्थः एतेन यदि सामान्यप्रत्यासत्त्या वोपपद्यते तदा तदितिवेति सिद्धं चैतं न बोध
त्वं तदितिपरमार्थत इत्यर्थः [illegible] व्याप्तिविशिष्टप्रत्यक्षसामग्रीसंभवतिनुपपत्तेर्विशिष्टप्रत्यासत्ता
त्र्यादिनियमापगमे नैव पर्यवसितं [illegible] कल्पनेपपद्यतेनियमानस्युपगमेज्ञानसंनिकर्षघटितसामग्र्या उपपत्तेः वि राम
मर्शीतिविशेषणत्वादिनं [illegible] ८५

श्रीयेणविशेषेणकेवलंतासंसर्गात्तथाव्याप्तिर्धूमत्वादिप्रकारपक्षीयधूमेतदंशस्य लौकिकसंनिकर्षादेव
सामानाधिकरण्यविशिष्टसामानाधिकरण्यधूमत्वे तत्संबंधज्ञानसन्निकर्षग्राह्यतयातत्र वृत्तेयाविधज्ञानसीयव
नहित्वतत्स्यलतमात्रतत्र धूमत्वेनप्रकारेणैकहेतौ तदुक्तनियमानिर्देहितिनुव्याप्तेः सामानाधिकरण्य
रूपत्वेतथाव्यतिरेकेणतद्धूमेनिर्वाहे एवेति दीधितिकृतां व्याप्तिसंदेहस्य सामान्यप्रत्यासत्त्यानविरोधः
तिवाच्यम् कृतां स्वलव्याप्तेः पक्षधर्मधूमस्य हेतु तथा व्याप्तिरेवस्तिधानानि सूतिरिति दीधितिर्येषु
लिपरत्वपक्षीयधूमेसत्त्वव्याप्यसत्त्वनिश्चयेपरतया व्याप्तिज्ञानानां हेतुत्वनियमसंग्रहस्यापीति सर्वेपि सद्रूपा
विरोधात् [illegible] व्याप्तिसिद्धेपि सामान्यप्रत्यासत्त्यासकलव्याप्त्यनुसंधानस्यलव्याप्तेः पक्षधर्मतेति
सत्त्वमुपपद्यत इति किमर्थमेकेवरीत्युक्तं तत्प्रायस्य स्वधर्मेव [illegible] माणाविहितवत्त्वनियतत्वमस्ते ८८
त्वर्थः सेत्यादिना अयमर्थः सामान्यतः सामान्यप्रत्यासत्तिं विनापि तथैव व्याप्तिग्रहे तेनैवलयानवस्थाप्रसङ्ग
व्यापकवह्निसामानाधिकरण्यस्यैव व्याप्तिरिति सिद्धप्रतियोगितावच्छेदकादि [illegible] उपचारादेक
पक्षयोगाद्व्याप्तिग्रहेत्वमेवानुसरणीयं न तु प्रतियोगितावच्छेदकादिभानं किमस्याकिंचित्करतयास्य
तिपादनमात्रफलकस्यापचारस्यैवमर्थनिमित्तत्वात् संसर्गतेपरंपरासंबंधावच्छिन्नस्यैव प्रत्यासत्तितयातादृशाव
गौ. टी. व्या. सिद्धसामान्यप्रत्यासत्तिं विनाविकल्पबहुत्वात् इति सा जैनव्याप्ति तेन व्याप्तिप्रत्यक्षस्य सकलव्याप्ति

श्री

गा॰ टी॰ शि॰
८६

नविषयकस्यैव तदनुपपत्तेः

व्यक्त्यंशे तस्यासार्वत्रिकत्वप्रचारानुसरणात् अन्यथा जातिलिंगकस्थले वह्न्यादिमतीतोक्तसामान्यलक्षणानुपयोगप्रसंगात्
वस्य स्वमतेपि सुरभ्यादिसंगत्यापत्तेः एवं च सिद्धान्ते तत्स्थले एतत्स्वरूपप्रसंगतादर्थ्यतया वस्तुतस्तत्स्थलादिषु कार्य
नं स्वमतं स्तितमेवेत्याहुः उक्तनियमस्य तत्पक्षेपीति न्यायेन [illegible] स्वरूपव्यापारपिताञोपनयेनैक्य
स्फुरणे करणेन मतमपि [illegible] मनसः सन्निकृष्टपरामर्शादिनाप्यनुमानप्रामाण्यवादिनापिनत्वी
कार्यं स्वेनागमेन सामान्यप्रत्यासत्तिप्रसमाश्रयपक्षेपि [illegible] पर्वतो वह्निमानि
ति वाचुषसामान्यरूपवह्निवृत्तेः संयोगादेस्तथा [illegible] संनिकर्षादिति [illegible] स्वरूपविशेषस्य
तं निराकरोति न तीतिवहिरिन्द्रियेणाद्यस्याधेयत्वमात्रस्य आधेयत्वविषयितावच्छिन्नस्य विषयताप्रत्ययत्व
हिरिन्द्रियजन्यज्ञानसामान्यप्रत्यासत्तिमोगिलघापनीतघटादिरूपं घटो नास्तीति वाचुषस्य व्याप्तिवारणाय
हिरिन्द्रियजन्यज्ञानसेवाहारस्य [illegible] व्यापकस्य ज्ञानव्याप्तिवारणाय वहिरिन्द्रियेणेतिसुखादिग्रो
यापले पतितमानसेवाहारस्य [illegible] व्यापकस्य [illegible] पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञानस
चक्षुर्व्यापारात् कारणाय इत्यस्य आधारत्वमेतस्य स्तूपमितिवेधाः सार्वपर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञानस्य
वरचाक्षुपादेत कारणाय [illegible] आधारत्वमेतस्य [illegible] एतन्मते आधारत्वविष
गृहामत [illegible] विशेष्याधारत्वस्य सर्वः अत्रापि वहिरिन्द्रियजन्यस्तु प्रत्यक्षतया च एतन्मते आधारत्वविष
यितानिरूपितइव्यविषयताशालिवहिरिन्द्रियजन्यज्ञानत्वं कार्यतावच्छेदकं वस्तुतस्तु वहिरिन्द्रियादिसंयोग राम
तवाचुषप्रत्यासत्तिसम्बन्धः संयोगादिनैव तत्सम्बन्धात्तयाच वाचुषत्वादिकमेव कार्यतावच्छेदकं नैवेत्यादी ८६

वेनतु वहिरिन्द्रियजन्यज्ञानस्यापि निवेशोध्यं हस्तादिवितिच्छलानुपनीतं संनिमित्तावगाहितत्वादिनियत विशेषणकासा
व वाचुषादौ विलक्षणः फलाफलापत्तिमपि निराकरोति कथमिति संयोगाश्रयसंनिकृष्ट इव्यत्वस्य विशेषणत्वेप्य
मानेसुरभ्यादिविशेष्यवृत्तिनियामकसंबंधेन साक्षाद्व्यप्रकारक इत्यादिकार्यतावच्छेदकं जन्यज्ञानविशेषणत्वमेव व्याव
तावगाहित्वेनसुतरां चक्षुःसंयोगेन व्याप्तिवारणाय सामान्यमिति निराकरोति न वेति पक्षधर्मव्याप्तिप्रकारत्वे परपरयाव्यासिद्धकतया
वह्निस्थिप्रकारतात्कलजव्याप्तिवारणाय साक्षादिति आधेयत्वस्य [illegible] आहतिमादृश्ये सति रोपहृतिरूपेणाव्य
एतत्स्याप्तिसहायकत्वं यः आधेयतया रतिनियामकसंबन्धेन स्वत्वकेघटासावहृत्तापसावचाक्षुषे पितायत्तिर्वो [illegible]
ध्यानवेलापि इन्द्रियविशेष्यत्वसंयोग्यादिघटादिकतन्नामप्रकारकप्रत्यक्षस्य व्याप्तिवारणाय सत आहृ इति)
[illegible] सैदोषासतेपि तत्तदादिसंसर्गेविरोधः तावता पिशाप्रसिद्धाकारकत्वानिर्वाहादितिसाधः आनास
[illegible] वहिरिन्द्रियाकारणतासाक्षिप्ताधिकः सामान्यलक्षणासत्तिजन्यजन्यस्य कार्यतावच्छेदकविशेषसामान्यजन्यस्य
संनिकृष्टेनव्याप्तिवारणायैतदाहृ तावतिसाक्षात् संसर्गाश्रयसानेषु तत्संसर्गात् तत्संसर्गापत्तेमेतत्संसर्गसावसंयोगयनि
तत्सुपपत्तेरितिसावः यदितत्सावशेषस्य रूपाविलासस्य संख्यादिविरोधस्तु पेयतेनत्प्रकारकत्वे पीतिजनुमितिस्थ
लेपीसर्वः अत्रेदं स्थलान्तरे सदोपनीतसम्बन्धे [illegible] स्वसंख्यनिष्ठत्वानुपपत्तेः प्रकारान्तरेण
प्रत्यक्षत्वसामान्यव्याप्तिवारणाय हारणमिरस्यतिते तेनेति रतेनव्याप्तिवारस्य वीरसेनतन्नाकारानुपनीत तत्तत्तासेना

गा॰ दी॰ टि॰

८७

मासमानत्वं तदवच्छेदेनाव्यवहितमनायासेन तदवच्छेदकतानवच्छिन्नहनिनिमामकत्वं चावच्छिन्नप्रत्यक्षविषयताभि
प्रेत्य वायुप्रत्यक्षं किं कार्यतावच्छेदकं किं हि ॥ यत्तच्छब्दसमवायसन्त्वसहितत्वादसमवायिवच्छिन्नप्रत्यक्षवि क
यत्वविशिष्टमिति बोध्यं अवयवस्य वायुसन्निकृष्टस्यापि उपनीतस्य वायुत्वादेर्मानमविशेषेणहरूपस्पर्शवि
शिष्टत्वयोग्यतेचे वपदस्फोटिदृष्टान्तासिद्धान्तस्य प्रत्यासीतिज्ञाने व्यभिचारस्यातीनत्वान्न कणादिसवि
शेषयोन्मुत्राकुचारणात्तथात्वस्य बगुणादिनिवसन्ततोतीनस्पृष्टिज्ञाने व्यभिचारमात्र उपदर्शितानिरुक्तका
र्यतावच्छेदकमोरात्यं हृत्यतिन्नतात्स्वेष्टितिज्ञातिस्फिलौकिकविषयत्वानिस्फेस्वस्थर्थः तथा च तस्त्व
च्छिन्नप्रत्यक्षप्रकारत्वेवाप्रसिद्धेरितिभावः न च तस्य प्रत्यक्षतावच्छेदकसंबन्धकाकिंचिद्दिद्धं बहिर्ग्राहिनि
ष्ठत तास्ते ननु बहिरिन्द्रियादिकमिति वाच्यं तस्य प्रत्यक्षविषयत्वादिनावच्छादिमत्वयसोममितिव्यवहारलक्षिती
प्रकृतजनकत्वं फलस्तुपधायकत्वं स्वरूपयोग्यत्वं वा लग्राघंत्यपतितव्यक्तिति निमित्तान्तरविरहेतद्व्या
मेनाहिविरहस्यार्थः तथा च तादृशधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वेपि ज्ञाने पि प्रसक्तिज्ञाने निमित्तान्तरविरहान्नत राम
दुपप्रयोगात् व्यभिचार इति भावः हितीयं दूषयति तन्नेति प्रकृते पि वहिर्ज्ञानेऽस्तादिज्ञानेपि हत्वादि
तितच्छेदकस्य वहिर्दृतावच्छिन्नवरुद्धकतया वर्त्तमानविषयत्वं ज्ञानविषयत्वं ज्ञानविधवालसंयोगवहिर्ताहिवि ८७

तिकप्रकारकज्ञानमात्रस्य वस्तुतः प्रयोग्यत्वादितिभावः तथा च तद्योग्यवृत्तप्रकारके कज्ञानमेवाप्रसिद्धमितिभावः अत
एवविषयत्वं अवयवावच्छिन्नताद्यमादिप्रसक्तिज्ञामंव्यभिचारोद्धत्व चक्षुरादुपनीतप्रमादिगोचरस्यार्थज्ञानस्य मानसादेवा
ह्यविषयकस्य ज्ञानस्य तु सर्वत्र व्यभिचारवारणाय तत्तदिन्द्रियग्राह्येतितदिन्द्रियासाधारण्यकारणलौकिकप्रत्यक्षयोग्या
र्थकंघटस्यादर्शनादौ चक्षुरादिसंयोगस्य व्यभिचारवारणाय तेनेति त्वगादिसंयोगात घटादिस्पार्शनवाहिवारणाय तत्त
योगेलिङ्गत्वमतज्जायेयत्वमेतिकार्यदिप्रसन्नेयहादन्यत्रापि व्यभिचारदर्शयति नन्वनादिनेति उक्तकार्यकारणभावान
भ्युपगमे निष्प्रमाणकत्वे आपतितमानसनिश्चयस्य प्रत्यक्षत्वादन्यथा लौकिककार्यकारणभावोपपत्तिधारणासंभवात्तन्नेति संश
यस्य तु तत्र प्रसिद्धत्वमानिश्चयदर्शनिश्चयमात्रसंनिप्रयोजकाभिधाननेन्तरयतिकिंचिद्व्याप्तिस्तत्र चरितेति इदसत
चरितेत्यर्थः अदर्शनादित्वं तत्र स्मरणहेतुः तत्स्मरणादितितथा च विशेषज्ञानासाधारणकारकनिश्चयमात्रो
बाद्यस्यार्थः साधारणधर्मदर्शनादिनाकोटिद्वयस्य चरितत्वधर्मदर्शनादिनाकोटिद्वयस्मरणादिति बोधः संशयस्येव जन्मना
दितिलयाचनिश्चयत्वप्रयोजकाविपरीतकोटिस्मरणसामग्रीविरहस्यासत्ताभिनिश्चयत्वापत्तिरितिभावः ननु कोटिद्व
मापकिञ्चावपियविशेषदर्शनवन्नातविपरीतकोटिज्ञानसामग्रीविरहः यत्रवाततकोटिमात्रसत्त्वविलक्षणधर्मस्मृ
नात्कतकोटरवोपस्थितिस्तत्रनिश्चयोदुर्वारइत्यतआह तत्र सति च विशेषदर्शनाद्वादितिजातिस्तोकोद्यतरोपस्थि
लक्षणावस्थविकल्पेन परिग्रहः संशयानिश्चयसाधारण्याद्व्यावृत्तिविशेषणविशेषहद्दियसंयोगस्तु तथा संशया
तुसत्ताकृतिसंस्वोपितत्वात्सूक्तवेलाहेतएलक्षणवहितस्यापिस्तादेः सतिविशेषदर्शनादौ उपनीतितया निश्च

गो॰ भे॰ ६७॥
(?)

यज्जनकत्वं च समन्वयेऽपि नंतरं विशेषदर्शनाद्विरुद्धीयं जसौ संशयः न दिशिष्टबुद्धिः न विशिष्टजन्यइत्यविशिष्ट
बुद्धिः निश्चयत्वेऽजन्यतावच्छेदकस्वप्रतियोगियेनाकं तेन तथ्यनिश्चयइति निश्चयत्वस्यापि समनियतत्वा
नजन्यतावच्छेदकस्य बोधासंभवादित्यपि यन्निश्चयत्वासावस्य व्यभिचारे किंचित्करत्वमाह किं तेनेति नु
व्यभिचारान्यथानुपपत्त्या आर्थसमाजग्रस्तस्यापि कार्यतावच्छेदकत्वमुपलब्धमित्यतआह अस्तु वेति निश्चयानि
श्चयत्वस्यापि जन्यतावच्छेदकत्वस्वीकारः दर्शनादिरूपत्वासम्भूततया विशेषस्यैवानुपपन्नत्वे संस्वादुस्तेरू कर्कार्य
कारणभावस्य निर्युक्तिकत्वादिति विशेषः यद्यपि प्रत्यक्षनिश्चयस्यैव तत्कृते तथापि तत्प्रयुक्तयं न सिद्धान्तादनुस
वककरणे तेषेदानीं सामग्रीत्वविशेषदर्शनस्वरूपसामग्रीतत्वविशेषदर्शनकाले निश्चयत्व
रूपस्य सिद्धे नियमत्वेन व्याप्त्यमेवसन्निदर्शने केन तात्पर्यपेक्षा ततेनि तमानसेत्याद्यनियमस्य वृत्ति
हीद्विमसंयोगापेक्षानियमस्य ज्ञानविशेषः विजातीयज्ञानतयाच तत्कल्पनात् यो ज्ञानान्तरप्रमाणात्तेति स भावः न
चव्याप्यदर्शनानंतरजातालौकिकप्रत्यक्षसंतानानुव्यवसायविषयइति वा यत्साध्यनिश्चयानुरकाले न
ताद्रशप्रत्यक्षानंतरमनुव्यवसायानुदयात्तत्साध्यनिश्चयघटितत्वमपि निवेशनीयमिति वाच्यं तद
नुपपत्तितावपि तथाविधानुव्यवसायोदयात् अत्यन्तानुव्यवसायवत्वात् अनुमितित्वं जातिः सा प्रत्यक्षत्वव्याप्यैव
तिलत्कारणस्य समानकालं तरतेति शंकते नानुमेति नानुमितौ प्रत्यक्षत्वस्य प्रामाणिकत्वयानुमितिः प्रत्यक्षविजाती

येवेति तत्कारणं मानान्तरमेवेति समाधिस्तु प्रत्यक्षत्वेनानंतरकृतिकुलज्ञातिर्व्यपदेशाद्वायमिसायकपिप्रत्यक्षत्व
संकीर्णवीयानुमत्वमेव प्रत्यक्षसाधकमित्युत्तरयति अनुमत्वादिति अनुमत्वप्रत्यक्षत्वयोः समनियतत्वेऽस
मनियतजातिधमानंगीकारेणानुमत्वस्य जातित्वं प्रत्यक्षत्वमेवेति साध्याविशेषइतिदूषयति किमेव
मितिस्मरणान्यज्ञानत्वरूपोपाधिरेवानुमत्वं प्रत्यक्षत्वसाधकमतो न साध्याविशेषइत्याशंकते तस्येति अनुवि
शेषप्रज्ञानादिजन्यतावच्छेदिकानुमत्व चाक्षुषसाधारणी जातिरेव साक्षात्कारोऽपीत्यनुव्यवसायसाक्षिक
प्रत्यक्षत्वं नत्वनुमित्यादिजन्यव्यावृत्तानुव्यापिजातिः प्रामाणिकी तथा च प्रत्यक्षानुमानयोर्द्वैधप्रमाणता नच
विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकजातित्वनुमित्यादिसाधारण्यप्रमाणाभावः विशेषणज्ञानासत्वे परामर्शादिविरहेऽपिवा
अनुमित्याद्यापत्तेर्मोगादिति वा यदि प्रत्यक्षमितरसहकारकाप्रसिद्धसाध्यविशेषकत्वमनुमितिसहकारकात्वे साध्य
विशेषप्रकानुमितिवार्यविशेषणपाधीजन्यतावच्छेदकस्यानुमितिसाधारण्यतायाजावद्यकत्वात् यदि
चयदितरविशेषेणानुमितिविशेषत्वेविशेषविषयिताविशेषव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकधीविरहात्तस्याः
साध्यविशेषप्रकानुमितित्वजायांआपत्तिरित्युच्यते तत्राप्यनुमितिविशेषव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकधीजन्यतावच्छे
दकाकालेनैव प्रत्यक्षानुमितेः स्मृतिव्यावृत्तजातिकजातिः प्रत्यक्षत्वव्याप्यत्वं तिष्यात्तु जातिरेव तज्जन्यता
मानव्यवच्छेदकत्वात् यदि चानुमितिपरामर्शयोःकारणविरहादेकानामसिद्धसाध्यकस्थले साध्यतावच्छेदकवि

गा॰ टी॰ शि॰

८१ शिष्टवैशिष्ट्यानुमितिः स्वतंत्रसाध्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानद्वयमप्यप्रसिद्धसाध्यकव्यतिरेकपरामर्शा
दसाध्यविशेष्यकेवानुमितिरूपेयुक्तसाध्यप्रसिद्धस्तत्र प्रतिबंधकत्वानुपगमात् अप्रसिद्धसाध्यकस्थलेपि
साध्यविशेष्यकानुमितिरस्तु पगमेनातिरिक्तताद्दशव्यतिरेकिपरामर्शात् सर्वत्र विशेष्यविशेषणानि
हारि सत्साध्यविशेषणकेवानुमितिरूपेयतेइत्थं चैतत्तदपि समानविषयकप्रत्यक्षे च बाधबुद्ध्यादिसामग्री
कालेनुमितिवारणाय अनुमितित्वावच्छिन्नं प्रतिताद्दशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं सिद्धं तेनाबाध्यअनुमितेः प्र
त्यक्षविशेष समानसत्त्वावच्छिन्नं प्रतिताद्दशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वमेवोपपन्नो न तत्कल्पनमिति
लाघवात् अनुमितेः प्रत्यक्षत्वसिद्धिर्निष्प्रत्यूहैव न च कथितवाध्यादिसामग्रीकाले सिध्यविषयकानुमित्युत्पत्त्या
अनुमितेः मानसत्वे समानविषयकमानसत्वमेव ताद्दशसामग्रीप्रतिबध्यतावच्छेदकं वाच्यं तथा च सिद्धिवि
षयकानुमित्यन्यमानसासंग्रह इति वाच्यं सिध्यविषयकमानसेच्छानुत्तेजकीभूतसिध्यविषयकमानसे
च्छलेप्यक्लृप्तप्रतिबंधकतायाः [illegible] समानविषयकमानससाधारणप्रतिबंधकतयात्तत्संग्रहे
[illegible] वानुमित्यन्यमान [illegible] प्रतिबंधकतायाअनुमितित्वप्रकारकेच्छायाअसंसर्गरूपेणानुत्तेज
कत्वानुमितित्वप्रकारकेच्छानुत्तेजकीभूतानुमितित्वरूपप्रतिबंधकत्वस्य [illegible] लाघवा
वकाशाभावात् बाध्यमहिषयकवाध्यादिसामग्रीकालेनुमितित्वप्रकारकेच्छासत्वेप्यनुमितिजीतालबैवदर्शितलाघ ८२

वत्वसंभवात् [illegible] तच लाघवेपि यन्नानुमितित्वप्रकारकेच्छारव्यादनुमितिर्भीतात्तत्र अनुमित्यन्यमानसनिष्ठ
प्रतिबध्यतायामनुमित्यन्यमानसत्वस्यैवावच्छेदकता च अन्यथा [illegible] मानसत्वप्रकारकेच्छायाः सत्त्वे
[illegible] सामग्र्यामनुमितित्वप्रकारकेच्छायां सत्यपि अनुमितेरनुपपत्तेरिति गौरवमिति वा [illegible] अनुमित्य
न्यमानसे सर्वत्र लौकिकसन्निकर्षस्य [illegible] तत्संयोगोपगमेन लौकिकविषयिताप्रतिबंधेनात्मत्वस्यैवानुमि
तिसिद्धमानसत्वे [illegible] प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वोपगमेनानुमितेरुपपत्त्यादिति नोक्ताव्यंजकत्वं
कल्पतेनुमितौ [illegible] भाधकमानसानुमितेरिति साक्षात्कारित्वप्रसंगवारणाय मकारनिष्ठकते
[illegible] इत्यादिवाधवाद साक्षात्कारित्वेनानुव्यवसायवारणाय विषयतास
बंधेन लौकिकविषयितावच्छेदकताप्रसाक्षात्कारत्वप्रकारकप्रत्यक्ष [illegible] स्वरूपसंबंधेन तत्तद्विषयनि
ष्ठलौकिकसन्निकर्षस्य [illegible] नित्यानंतरं च [illegible] साक्षात्कारो मीयापत्तुव्यवसायाप
त्तिरित्यर्थः लौकिकसन्निकर्षादीत्यादिना [illegible] अलौकिकानुमितावतिव्याप्तिनिरासः तथा
च स्वलौकिकसन्निकर्ष [illegible] प्रतिबंधेनात्मनिष्ठानुमितौ [illegible] अनुमिता
विकृतस्य [illegible] समवायिकारणतावारिति [illegible] मानसत्वावच्छिन्नं प्रत्यन्वयागनत्यताथास्तत्र
[illegible] लौकिकसन्निकर्षस्य [illegible] अनुमितेर्मानसत्वे

ग्रा॰ दी॰ शि॰

९०

वच्छिन्नान्यतया असाधारणानुमितौ तन्मते वादिनो वा तत्रानुमितौ ता [illegible] अपि चिन्न्यतया प्रत्यक्षादि
तिसावः ननु तत्कालावच्छेदेनानुमितेर्मानसत्वे सिद्धे कालिकसंबन्धेन साक्षात्कारोऽपि [illegible] प्रत्यक्षमनुमितिसिद्ध
स्यकारणत्वमेव कल्पनीयमिति ततः प्रत्यक्षप्रमाणेनानुमितौ प्रत्यक्षत्वासावच्छेदकत्वापत्तिरिति चेन्न
वह्निं न साक्षात्करोमीति प्रतीतेस्तत्काले तादृशवर्त्तमानकालावच्छेदेन वह्निसाक्षात्काराभावस्यैव विषयः ननु जातु
निवह्निमान्न वह्निज्ञानं साक्षात्कारोऽसावः स्वरूपतो वह्निमान्न साक्षात्करोमीति प्रतीतेः पर्वते तावच्छेदकतया असावच्छेदे स्प
तस्य लाघवादेवानुपपत्तिर्नास्ति तथाप्येकविशेषणविशिष्टाधिकरणे विशेषणद्वयाविशिष्टप्रकारतासावच्छेदकत्वमिति तत् नियरूपधर्म
विशेषणा [illegible] वतितद्विशेषणासावच्छेदकपर्यवसन्नत्वमिति वह्निविषयकत्वज्ञानसाक्षात्कारत्वं पर्वतविशेषणासावः
प्रकृते पर्यवस्यतीति लाघवेनोक्तसाक्षात्काराभावेऽपि ननु सुरभिचन्दनमिति चाक्षुषप्रत्यक्षं जातस्य सौरभं न प
श्यामीति प्रत्ययस्य बोधकप्रत्ययस्यापि विषयत्वं तस्मात् सिद्धं तत्र चाक्षुषत्वमिति चन्दनं पश्यामीत्यादि प्रत्यक्षे चाक्षुषाभिन्नत्व
ननिरादित्वानुचाक्षुषतादृशविषयकतया गौरवमिति च सौरभं न पश्यामीत्यादौ चाक्षुषाविषयत्वाबोधकस्य मत ता
कल्पनमित्यर्थः अनुमितौ च साक्षात्कारानुभवमिति साक्षात्करोमीति प्रतीतेः प्रमात्वस्य सत्वात् न तत्परित्यागः धूमा
प्रमात्वस्यैव संगतिकत्वादिति भावः अत एव सौरभं न पश्यामीति साक्षात्करोमीत्यादि प्रतीतेः प्रमात्वानुरोधेन
लौकिकत्वाख्यो विषयितावशेषः कल्प्यते तद्विशिष्टचाक्षुषत्वं पश्यामीत्यस्य तद्विशिष्टसाक्षात्कारत्वं साक्षात्त्वं राम ९०

लौकत्वं

[illegible] नाभावो [illegible] भी मम
प्रत्यक्षे साक्षात्करोमीत्यस्य [illegible]

लेपप्रभाभि नसाक्षात्करोमीत्यस्य विषयः नन्वेवमपि सौरभसन्निकृष्टत्वात् घ्राणविषयिताविशिष्टचाक्षुषप्रसिद्ध्या सौरभं न पश्या
मीत्यत्रापि तैर्वेतिवा यं चाक्षुषनिष्ठताद्यविषयिता मासौ सौरभसन्निकृष्टत्वात् सा वस्येव तत्ताद्यप्रसक्तविषयतापग
मात् प्रत्यक्षाकाशं न पश्यतीत्यादौ संकलप्रचितम् अतः कल्पपादनीयं न चातिरिक्तविषयतापासिद्धौ तन्मानसी
करणविषयितिवा यं प्रतीत्यनुरोधेन तत्कल्पने कपासिद्धान्तस्य तस्याविरोधित्वात् अत एवासावत्व प्रतियोगिसिद्धेन्ना
मतिरिक्तपदार्थत्वमयमकल्पनं अनुमानेन च चमत्कारत्वजातिरेवाप्रामाणिकी एवं साक्षात्कारत्वमपि लौकिकत्वेनैवो
पपादनसंभवादितिवा यं विशेषणज्ञानादिजन्यतावच्छेदकतमेवलसिद्धविषयिताविशेषापेक्षयाजातित्वस्या
वेलाघवात् सर्वत्रापि नीलसामान्यप्रामाणिकत्वेन तत्संयुक्तकतयापि लौकिकत्वस्यावेशेषयतावच्छेदकप्रका
रकत्वानादिजन्यतावच्छेदकताससराजुरवचानुमितेः प्रत्यक्षत्वमपि न तत्र साक्षात्त्वासावयतानुपपत्तिरि
तिस्याः प्रत्यक्षत्वासावच्छेदके नैवानुभवेन सन्निकर्षविरहादिसिद्ध्यनुमानप्रामाण्यस्यैवव्यापिकाल्पकत्व
साधात्म्यर्सेति किं सामान्यलक्षणानुपगमपक्षे सामान्यतः प्रसिद्धवह्न्यादितिहेतोर्वाऽऽतपर्वतीयवह्न्यादित्यर्थः आरव्यात प्र
ति सद्विजातीयत्वयावत्त्वादिरूपान्यथानुपपत्तिरूपप्रत्यक्षसाक्षात्कारो पर्यवसानतिके चिदित्वरसोऽद्भावनत दा॥
विजातीयत्वसाध्यसाध्यत्वमनुमितेः सानेपितस्याः प्रत्यक्षत्वनियोधायमेवयत्किंचिद्वयसंनिक
र्षजन्यत्वमेव प्रत्यक्षत्वनिर्वाहकसाध्यापदप्रकारतया तत्सामानस्यासावताद्सामान्यस्यापि सन्निकर्षमाजा

तत्समात्रेयापि विशुसंनिकर्षेनिर्वाहित्वं न वा जालस्य साध्यस्यानुमितौ भानेन ताद्दृशव्याप्तावविषयकोपनयस्य तत्त्व
व्यभिचारसत्त्वान्निरवलम्बाः प्रसहत्वेबाधिकेति विशेषप्रकारतापार्श्वोपनामक ज्ञानजन्यतावच्छेदककोटीप्रवेशे
न व्यभिचारानवकाशात्तत्र हेतुरव्याप्तिविशेषमात्रेतोपनीतज्ञानेपितस्य दोषोऽसंदसंबंधेनप्रकारतोपगमे
न तत्संभवात् अन्यथा सामान्यलक्षणासंनिकर्षज्ञानविशेष्यकबोधे व्यभिचारस्फुटीभावात् वस्तुतः साध्यता
वच्छेदकप्रकारेणाज्ञानेपि तत्समाव्याप्तिना साध्यस्य सामान्यलक्षणासंनिकर्षज्ञानप्राक्तत्त्वस्य वलीति नोपनयस्य
व्यभिचारसत्त्वाद् व्याप्त्यनुसरणीयं अप्रसिद्धसाध्यकानुमितिमनस्युपगम्य रताद्दृशयुक्तिरूपमतोऽपरे
प्रामाण्यतानात् लक्ष्यतिहेरत्वादिनापृथिवीनिष्ठसद्धेत्वादिना अप्रसिद्धरूपसामान्यतासावइलाघवं तु मितिस्वकारस्था
अभावसंपरिग्रहः अत्यन्तादिप्रतियोगिकत्वेन तदत्यन्तादिप्रतियोगिकत्वानुमितिः अत्यन्तादिप्रतियोगिकत्वं
साध्यत्वमानुमितिविषयः तुल्यानियामकस्य संसर्गस्य व्यापकताघटकत्वेन तु अत्यन्तादिरूपसाध्यस्य संसर्गतयापि
तत्प्रतियोगिकत्वं विषयः स एव तीति रूपव्याप्त्येतावतैवात्यन्तादिरूपताद्व्याप्यज्ञानरूपाप्रामाण्यपृथिव्यादि
निष्ठत्यन्तादिसिद्धिरित्याकलनमप्रसिद्धसाध्यकानुमितिस्वीकारेणेतिसावः अत्यन्तादिप्रतियोगिकतानुमापकः
त्वविनोऽनुपस्थितिदशायामपि द्वितीयेन केवलान्वयिभिः सामानाधिकरण्यानुमानं संभवतीति बोध्यः अपरे इत्तत्त्वस
तत्त्वानावत्त्वं तु पृथिवीनिष्ठसद्धेत्वादिना संदमानानुपस्थितावपि तत्त्वादिव्यापक पृथिवी ताभावाभावेन राम ७१

श्री

पृथिवीत्वेन तत्सिद्धेः अप्रसिद्धसाध्यकानुमितिमनस्युपगम्यरूपपादनात तद्रूपलक्षोपेपसौकर्य [illegible] कादि
सेदस्य प्रसिद्धेव कल्पितत्वात् साध्यकानुमितेरूपपादनसंभवात् साध्यानुमित्यैव प्रसिद्धसाध्यकानुमानत्वे
ऽनौचित्यात् इत्यादि अनुमितिप्रकारमतिविशेषपर्यालोचनया उपपत्तिरूपं पूर्वपक्षमध्ये कथितबाधकमुद्धरन्ति यो
यत्र हेतुर्वह्निमित्यादिनियमस्थापयितव्ये नित्यत्वरूपसाध्यापनीतसामान्यसामान्यस्य पक्षासत्त्वमित्यपि नित्य
कुर्वाणस्य कस्यचिन्मतं निरस्यन्नपि तु एतन्मूलस्यापि तन्मतं केचित् अति परम्परासंबंधेन व्याप्यत्वं परम्परासंबंध
टितं व्यापकत्वं सामान्यमूलासखण्डोपाधिना सामान्यलक्षणासत्त्वस्वीकारः जातिमात्रस्य लिङ्गत्वोपगमेऽनुभव
विरोधमित्याह यस्य तेनेवेति तद्वृत्तिधर्मेण व्याप्तियत् व्याप्यवृत्तिताप्रविष्टेतरावच्छेदकत्वव्याप्तत्वापि परम्प
रासंबंधघटितत्वाद्व्याप्तिः प्रकृते साध्यतावच्छेदक [illegible] घटितत्व [illegible] व्यापकत्वात् एव घटितपर्व त
परासंबंधेन धर्मतत्त्वाधिकरणीभूतसामानाधिकरण्येन धर्मत्वावच्छिन्नव्यापकतामात्र अपि हेतुत्वानुसंभवात् इत्तत्त्ववति
संयोगेनवह्निमत्त्वं तत्सामानाधिकरण्यवत्त्वापि व्याप्तिमत्त्वः स्वसमवायिसमवायरूपपरम्परासंबंधसामानाधिकरण्यात्तत्समवाय
निर्व्याप्तिज्ञानस्याप्रामाण्यापत्तिः [illegible] इत्यादि [illegible] तिधर्मिणः साक्षात्संबंधस्ता
नेधर्मस्य परम्परासंबंधसाहचर्यनियमासिद्धेरितिसावः अनुमितेरन्यथानुपपत्तेर्मिनस्तत्त्वेनात्रापिरितोपात्तता
इत्यानियमबाधकं दूरयति [illegible] अवच्छेदकं [illegible]

गा॰टी॰ग॰
९२

संसर्गाद्यवच्छेदकेधूमत्वादावनुमितिप्रयोजकव्याप्तिग्रहासंभवात् असाधारणहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुसामाना
धिकरण्यस्यव्यापकताघटकत्वाद्धेतुतावच्छेदकस्यापितथात्वात् प्रकृतेविशेषणवत्त्वादिविशेषणविशिष्टाधि
करणस्यव्यापकताघटकत्वोपगमेपिधूमत्वादिप्रकारेणव्यापकसामानाधिकरण्यप्रकारकज्ञानमे
वानुमितिहेतुर्वाच्यंसामानाधिकरण्यंचनिरूपितावच्छेदककज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वात् व्याप्तिपरम
रासंबंधेनधूमत्वावच्छिन्नस्यतथानिश्चयात् यत्रानिरूढत्वबोधितप्राप्ततुमानापत्तेः वह्निसमानाधिकरण्यसामान्य
साधनस्यतत्रापरदेशोक्तेवच्छेदेनवह्निसमानाधिकरण्यावेनधूमत्वादेस्तत्रतत्रसंसर्गत्वात् धूमत्वबाधबहिर्भूते
सामानाधिकरण्यग्रहरूपकपक्षधूमत्वात्तदुपस्थितिविना साध्यसाधनवत्त्वस्तित्वात् एवव्याप्तिरविपक्षव्यतो
व्याप्यतावच्छेदकानिश्चयस्थितिनात्रायमनुमितिप्रयोजनीयविपरीतकोटरूपिज्ञानसंसर्गेनसंशयसंसर्गात् निर्मि
तावच्छेदकसंशयात्रस्तुपगमेनसाध्याभाववद्वृत्तिमात्रमितिनिश्चयपक्षेविपक्षव्यतिरेकावच्छेदनव्यभिचार
संशयेचपक्षःसाध्याभाववद्वृत्तित्वानुमितिनिश्चयोपिपक्षेतिसाधःमानाभावादित्यसमानस्यावच्छेदकत्वा
संशयेचपक्षःसाध्याभाववद्वृत्तित्वानन्तरंग्रहस्याभावात् नियमेनासत्त्वात्सिद्धसंसर्गेनदूरणविनाविनिर्गमइति
लिंगनिलिनकस्ततविशावच्छेदकान्तरग्रहस्याभावात् नियमेनासत्त्वादित्यर्थसंसर्गेनदूरणविनाविनिर्गमइति
इष्टव्यंतस्मादित्यादिरव्यवधानव्यवस्थापितानुमानप्रामाण्यापत्त्यपत्त्यापत्तिरित्युपाहृपसंहारवासंसर्गात्
व्यवस्थापितविशिष्टपरामर्शहेतुत्वोपसंहारत्वमावितकर्तुमारब्धसंहतीतिमूलेपक्षधर्मव्याप्तिविशिष्टज्ञानमि
नञ्
विचार
राम
९२

लिंगविशेष्यतायांविशेषणतासंबंधावच्छिन्नव्याप्त्याप्रकारेणविशेष्यत्वाविशेषणत्वस्यवापक्षीयेतेनोक्तनिश्चय
मतइत्यर्थःएतद्व्यक्तानंसामान्यलक्षणाप्रत्यासत्तिमतेस्मरणमेवान्यमतनमतेनमतेप्रथमादिविशेष्यकव्याप्ति
स्मरणाधीनंधूमत्वतव्याप्तिपक्षधर्मतयोरेकत्रकृष्णमिलितादिरीत्यासानुपिनस्यव्याप्तिविशिष्टलक्षणपक्ष
धर्मतायाःपक्षेवालाघवात्तत्वस्यवैशिष्ट्यावगाहितासंपत्तिनिताघवतुकेव्याप्तिविशिष्टतत्त्वनत्वलक्षकिरो
धत्वावच्छेदकविशिष्टविशेष्यत्वानिज्ञानविधयाहेतुत्वात् एवनस्यानुमितिहेतुताप्रतिधारणनेकत्व
व्याप्तिपक्षधर्मतायुग्मावगाहिज्ञानत्वेनानुमितिहेतुत्वव्याप्त्यैवसंग्रहादनुमितिविचारणायतस्यवस्याधिकस्या
नुमितिजनकतावच्छेदकेविशेषणानापातादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वेनेवानुमितिजनकत्वोपगमादित्यनुआहदृ
नंतरमितितिदनंतरजातमित्यर्थःविशिष्टज्ञानंव्याप्तिविशिष्टपक्षवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वावच्छिन्नपक्षेवात्दती
यलिंगपरामर्शःपक्षेव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वावच्छिन्नेनानुमितिहेतुरितिभावःउभयोः
पक्षयोस्तुल्यतमाहुर्वचापरितोषात्साकारमेकत्रानिर्मरिस्यचकतमाव्यस्यपक्षधीधितौवतिनन्वकमेक
विधस्येवपरामर्शत्वानुमितिहेतुत्वयामानिर्णानहाद्वादिकल्पनासममविधस्यहेतुतापसंहारविरोधइत्यत
आहतुतथापक्षविप्रतिपासस्येतिअनुमितिकृतफलानिवाहादित्यर्थःप्राधान्यस्यहेतुतातादृशपरामर्शजन्य
तयापवानुमितिलक्षणानिवेशप्रयोजकत्वादितिभावःएवंचपक्षधर्मस्यव्याप्तिविशिष्टज्ञानजन्यानुमितिहेतुरित्यस्यापिपक्ष
नि
दी॰टी॰

का॰दी॰टि॰

९३

लावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकं व्याप्तिप्रकारकं व्याप्यवृत्तिभिन्नविशेष्यकं पक्षप्रकारकं वा ज्ञानमनुमितिहेतुरि
त्येवार्थकृत्लिनोपक्रमविरोधइत्याशयः उक्तपरामर्शयोरेकस्मादनुमितिर्नान्यस्मादित्यत्रयुक्तिविरहप्रसंगे
रूपावच्छिन्नस्य जनकत्वं तस्य तत्संग्राहकत्वादित्यत्र [illegible] उपरि [illegible] उभयानुगमककारण
तावच्छेदकमाहवस्तुतस्त्विति [illegible] व्याकारः समवायेनेत्यादि [illegible] रूपेण [illegible] अपि तत्स ५
यानुगमकरूपेणैव [illegible] विनिगमनाविरहेण विनिगमनासंभवात् [illegible] तयोरुभयोरसंग्राहक
त्वेनानंतर्भावात् [illegible] जनकतावच्छेदकत्वात् [illegible] व्याप्यपक्षयोर्वैशिष्ट्यावगाहित्वेन शक्तत्वं
पक्षानुयोगिकं व्याप्यप्रतियोगिकं [illegible] हेतुतावच्छेदकसंबंधः [illegible]
व्याप्यवगाहिज्ञानसाधारण्यात् नापि व्याप्यप्रतियोगिकत्व [illegible] परामर्शेणालाह [illegible]
अवगाहित्वे संबंधसंसर्गकज्ञानासंग्रहात् [illegible] विशिष्टबुद्धिविषयत्वात् सम
[illegible] नापि व्याप्यपक्षोभयपरामर्शे हेतुतावच्छेदकसंबं
धावगाहित्वं [illegible] हेतुतावच्छेदकसंबंधाप्रसंगेन [illegible] संसर्गप्रसिद्धाव
विसंसर्गतामाविशेष्यविशेषण [illegible] व्याप्याद्यादिज्ञानाद
पिजनुमित्यापत्तेः [illegible] हेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधारत्वसंबंधः नतु संयोगस्तस्यासंय बृहि राम

९३

निष्ठतया [illegible] संयोगो व्याप्यताघटकसंबंधस्तत्र पक्षे संयोगावच्छिन्नाधारतया
व्याप्यप्रकारकालव्याप्यत्वसंयोगावच्छिन्ना [illegible] पक्षप्रकारकज्ञानादेवानुमितिरितिविलुसंयोग
मात्रेण [illegible] प्रकारकज्ञानादेवेतिवाच्यं [illegible] आधारत्वादेरेव व्याप्यताघटकसंबं
धत्वे [illegible] ज्ञानादनुमित्यापत्तेर्वारस्यात् [illegible] संयोगस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वे व्याप्यपक्षवैशि
ष्ट्यावगाहित्वेन हेतुतासंभवात् [illegible] संयोगावच्छिन्नाधारतादि [struck through] हेतुतावच्छेदकसंबंध
[illegible] हेतुप्रकारस्य पक्षविशेष्यकपरामर्शस्यानुमितिहेतुत्वे [illegible] परामर्शत्वस्य
[illegible] संयोगावच्छिन्नाधेयत्वसंबंधेन व्याप्याभावपक्षप्रकारकमपि
जनकतावच्छेदक [illegible] संबंधानवगाहित्वात् [illegible] संयोग
हेतुः [illegible] हेतुतावच्छेदकसंबंधानवगाहि [illegible] तेनसंबंधेनपक्षप्रकारको
यत्रहेतुतावच्छेदकसंबंधत्वम् [illegible] हेतुप्रकारक [illegible] प्रकारकयथार्थपरामर्शात्साध्या
[illegible] संयोगेन हेतुनिष्ठ [illegible] हेतुविशेष्यकात् [illegible] प्रकारक [illegible]
[illegible]
[illegible] पक्षतावच्छेदक [illegible]
[illegible] संयोगसंबंधेन व्याप्तिरवबोधितेति [illegible]

नितिजनकतात्कस्यमरामर्शस्यपर्याप्तेति वाच्यं हेतुसंयोगिन्यपि हेतुरसिद्ध्येहेतुसंयोगानुयोगित्वविरहेणास
मसाध्यसाध्यसावस्यव्याप्यविषयकत्वात्अन्यथासंयोगेनतद्धादेस्तद्धान्यत्वाघटव्याप्यत्वप्रसंगात्साध्याभा
ववत्तितद्घटादेरपिपूर्वादिसंयोगसत्त्वात् अत्र वह्निरितिधूमवान्पर्वतः पर्वतेधूमः इत्यस्यत्रैवसंयोगः संबं
धस्यासाम्यत्वेनतत्संयोगावच्छिन्नाधारत्वाधेयत्वतयासतिसंयोगस्यसंबंधतावित्वेषप्रसंगात् एवंचतादृ
शज्ञानयोर्विषयतावैलक्षण्येननियोवैलक्षण्ये पिधूमवान्पर्वतः धूमेपर्वतइत्यनयोः पर्वतोवान्धूमः पर्व
तेधूमइत्यनयोश्चाविशेषप्रसंगात्धूमवान्पर्वतइत्यत्रैवपर्वतेधूमइत्यत्रापिसंबंधस्यसंबंधिविशेषधूम
प्रतियोगित्वंपर्वतत्वानुयोगित्वम्प्रत्ययत्वयंधूमेपर्वतः पर्वतेधूमइत्यनयोस्त्वधूमेऽनुयोगित्वंपर्वत
प्रतियोगित्वमितिविशेषः नचविशेषणस्यानुयोगित्वानविशेष्यस्यप्रतियोगित्वसनेविशेष्यविशे
ष्यत्वावच्छेदेपरीत्यप्रसंगः यतोविशेषणत्वविशेष्यत्वेनत्वावच्छेदेविशेष्यप्रतियोगित्वानुयोगित्वप्रतिवि
षयताविशेषावत्त्वाशयेनग्रंथकृतोक्तानुगमकत्वस्यकार्यतावच्छेदकत्वमंगीकृतंतत्रचाच्यांपंक्ते
संबंधस्यप्रतियोगित्वप्रयोगेन्दुयोगित्वमवगाहमानत्वेवव्याप्यत्वविशेषापवगाहित्वेनकथितात्मप्रसं
गः इत्युक्तलक्षणानुपपत्तित्रविशेष्यविशेषणस्यसंयोगएवसंबंधः तत्रविशेष्यतत्रचसंयोगावच्छिन्नाधेयत्व
मितिविशेषः प्रथमेसंयोगावच्छिन्नाधारत्वंपरत्रसंयोगमात्रंसंबंधइतिवैपरीत्यस्यनचसत्त्वेः विशेष्यसं

बंधानुयोगितायाः प्रमात्वनियामकत्वयाध्यसेपर्वतइत्यादिबुद्धेः प्रमात्वापातात् एवंचसंबंधविधयासमानसंयो
गादेः प्रतियोगित्वानुयोगित्वसमानमरामर्शे पंक एवंचपक्षविशेष्यकपरामर्शे एवानुमितिहेतुर्नापरइत्यत्रविनिग
मकमपितुक्तसंव्याप्यविशेष्यकपरामर्शस्यसंयोगावच्छिन्नाधेयतासंसर्गकत्वेनैवहेतुतायांवाच्यत्वात्पक्षया
पक्षविशेष्यकधियः संयोगसंसर्गकत्वेनहेतुत्वेलाघवादिति हेतुसाध्यसामानाधिकरण्याघटितत्वेनसूक्ष्मव्या
प्यपक्षयाव्यापकत्वस्यलाघवंनिराकर्तुंव्यापकत्वेपितन्निविशेष्यविशुद्धांकतेऽप्यतिप्रसंगात्प्रतियोग्यनधिकरण
वृत्तित्वमितिस्वंवृत्तित्वंतावेशेष्यत्वमात्रस्यव्यतिरेकाः स्वप्रतियोग्यधिकरणवृत्तिमात्रवृत्तिवैशिष्ट्यसंयोगीसत्ता
दिव्याप्यवतिव्याप्तिरितिसावः धर्ममात्रव्यापकत्वेयेनयेनसंबंधेनयद्यतत्कचिदपिसंबद्धंतेनतेनसंबंधेनतत्तस्मिन्
येनयेनसंबंधेनस्वमवृत्तितेनसंबंधेनतव्यापकत्वंतात्पर्यमितिप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वस्य गगनादेर्हेतुमात्रे
॥ छत्वासावप्रतियोगित्वमाकिंचित्करमित्यतस्तदधिकरणेतितदधिकरणेगगनाद्यधिकरणेतद्साध्यस्यागग
नाघसाद्यस्यतव्याप्तौप्युक्तापत्तिवारणायहेतुसामानाधिकरण्यंव्यापकताघटकंयायनवेवएवंचनासमा
धसावस्यत्वव्याप्त्याप्युक्तापत्तिवारणायहेतुसामानाधिकरण्यस्यविशेषणेनव्याप्तिः वस्तुगत्यासाध्याभा
धनेऽप्रतीत्वाविहितिएवंगगनाघसावस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यविशेषणेनव्याप्तिः वस्तुगत्यासाध्यसा
वघटितस्यप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्यगगनाघसावसाधारण्याव्याप्तिवारणार्थमितितद्व्याप्ति
रित्यतउक्तमापातत इतितेनतंव्यापकताघटकसंबंधेनसंबंधत्वंनतुतेनसंबंधेनहेतुसामानाधिकरण्यप

तद्विषयक... तिस्य... हेत्वनुमितिविरोधित्वम् एवेति

८९

र्थकमितिशेषः । केचित्तु अनुमितित्वसमानाधिकरणेत्येव पाठः हेतुसाध्ययोरसामानाधिकरण्यज्ञानं जनकज्ञानविघटकतयैवा
नुमितिविरोधितत्फलं देवोपपद्यते अत इति । सामानाधिकरण्यज्ञानमनुमितिजनकं संभवतीति तदंशे तेन वै
साध्य यर्थ्यमिति चेन्न हेतुसामानाधिकरण्यज्ञानस्य हेतुत्वे पक्षधर्मतायां हेतुप्रत्यक्षस्यापि परामर्शघटकतया पक्षध
र्मतयाहेतुव्यापकताज्ञानस्यानुमितिकारणस्य विरहात् पक्षीयोगात् तस्मात् तद्रूपेण साध्यां
साध्यासमानाधिकरण्यधर्मान्तरस्य साध्येन साध्यासमानाधिकरण्यतयाऽनिश्चितजनकतादोपपक्षधर्मताय
हस्येवतस्यापि जनकतदोपपक्षधर्मिकस्यापि तद्धेतुभिन्नस्य तदभावव्याप्तिपर्यवसितत्वमासाद्यादनु
मितिविरोधित्वात् साध्यवत्त्वरूपपक्षधर्मान्तरस्य तत्साध्यासाव्याप्तिमत्त्वत्वव्याप्तिविषयकत्वात् यदि तु
तत्रकोपि तुल्यमित्याह अन्यथेति एवं च तद्विरोधः साध्याभावव्याप्यत्वे असाधारण्यं चावृत्तिं च गगनादौ
व्यञ्जकतर्कविरहेण साधारण्यपक्षे साध्यमावत्त्वादिकं ज्ञानेन निश्चितोपसाध्यकमित्यवधेयं अस्तु तेनैतो
साध्यवत्त्वं त्वद्रूपसहितः पक्षधर्मतायास्वविरोधित्वं तत्ताज्ञानविधया साक्षाद्धेतुमितिविरोधी तथा विसा
ध्यहेतुसामानाधिकरण्यग्रहकाले ऽनुमित्यापत्तेश्च तथा साध्यहेतुसामानाधिकरण्यधीरनुमितिहेतुत्व
ग्रहणं वा न तत्र अन्यथेतिशेषानन्तरं व्यापकत्वमिति ज्ञाननिश्चयमनुद्दनकाले ऽनुमितिमनुत्पादशा
व्यविरोधित्वमात्सामान्याधर्मतत्रस्यवशास्यविरोधित्वं तदेव तत्र नयस्य तदनुमितौ साक्षाद्विरोधित्वमाहुर्अत्र
व्यव

पापाणमयायद्विवाह: पाषाणमयः... मापित्वात्

८९

गमनाद्यौ आदि

वत्वात्त्वं तदनुमितिनुपगमे च पक्षतेष्यनुमितिविघ्नत एवेत्यर्थः साध्यहेत्वोरसामानाधिकरण्यग्रहात्मकत्वा
दनुमित्यनुत्पादनं तु स्वस्वाभावासामानाधिकरण्यस्याव्यापकत्वे व्याप्यतयाऽनुरहस्यायामसामानाधिकरण्यग्रह
स्यव्यापकताधीविरोधित्वादिति साध्यव्याप्यव्यापकतयोः साम्यात्मकव्याप्तिविरहेण साध्यहेतुसामानाधिकरण्या
तत्सविषयकतेन वक्तव्यं तादृशसाध्यताया साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वावच्छिन्नसमानाधिकरण
साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभावधर्मवत्त्वमित्यर्थः साध्यतावच्छेदकानवच्छिन्न ५
त्वावच्छिन्नसमानाधिकरण्यासावीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नयावत्प्रतियोगिताकधर्मवत्त्वमिति तु
परमार्थः अतो वह्निमान् धूमादित्यादौ हेतुमत्त्वविशिष्टस्य संयोगेन धूमाद्यभावस्य स्वरूपसंबंधावच्छिन्नवह्न्याद्य
वच्छिन्नाभावसमनियततया तदभावाभिन्नत्वेपि न क्षतिः अभावेऽपि प्रतियोगितासिद्धत्वाभावत्वस्य लक्ष्यत्वे
वह्न्यभावत्वावच्छिन्नसाध्यप्रतियोगितात्वप्रकारापि साध्यतावच्छेदकानवच्छिन्नतावच्छेदकत्वविशिष्टसमानाधि ८
करण्याभावीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नयत्प्रतियोगितात्वकत्वमितिपर्यवसितार्थः अवच्छेदकसंबंधेन स्वरू
पसंबंधत्वकमन्ततः प्रसक्तानियतमित्यभिमानः वह्न्यभावार्थः संबंधश्च समवायः कथं च न संबंधत्वेन संबंधवि
धयाप्रविष्टः अन्यथा सामान्यसाध्यकस्थले ऽन्योन्याभावेपि न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वासि
द्धिरतः संबंधपदे व्याप्यावच्छिन्नत्वं तत्साध्यवेत्ति ऽकसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नाभावस्यार्थः प्रथमं गौरवं प्रकाशयति
तत्राभावे तत्प्रतियोगितादिविशिष्टवमनन्तत्वमत्र धर्मस्य स्वरूपसंबंधात्मकावच्छेदकावच्छेदकसाध्यस्या

व्यापकत्वानंदर भावेनेतीनदतोपर भावाभावप्रक:
द्विविधो गौरवं प्रकाशयति

गा॰ दी॰ सि॰

९६

५६

तुसत्त्विकल्पादितिभावः अनतिरिक्तवृत्तित्वपर्यवसायित्वात् अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वात् ननु व्यापकताया
मपिच्च समानाधिकरणाभावीयप्रतियोगितायाः किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रसंगवारणाय यावत्तत्साधक
टं निवेशनीयमिति यावत् निवेशस्तु न्याय्य इत्यत आह व्यापकत्वेति प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिना निरुक्तलक्षणघटक
तद्घटकेरकसपरियदः सामान्यतो वस्य ताहशप्रतियोगितावच्छिन्नाभाववस्य इदं चावच्छिन्नत्वं प्रतियो
गितात्वमत्र वस्वरूपसंबंधेन तु व्यापकत्वमन्यथा शिलव्याप्तिलक्षणं ज्ञविहसाध्यप्रतियोगित्वसा
मान्याभावस्यापि व्यापकत्वं तत्परिघटितलक्षणमत्र यापत्तेरित्यत आह संबंधेत्यादि नन्वित्यादि पदं संबंधांतराव
च्छिन्नाभावपरिग्रहार्थं संबंधप्रतियोगितासामान्याभावप्रतियोगितया विकल्पयेपि अतिप्रसंगस्य तु वारितत्वात् व्यापक
त्वस्य तानात्वाभाववस्य च समानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदककतावच्छिन्नेपि
ताद्धसाध्यतावच्छेदकीयसंबंधस्याधिकस्यैतेन धर्मविषयतायाः कारणतावच्छेदके निवेशनीयमत
या व्याप्यत्वतापरात्मनः हेतुतानतोपि व्याप्तेरेव तत्साध्यव्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिधी
हेतुतानतोपि व्यापकतायाः कारणप्रयोगसंगतेरत्र वस्तुप्रसंगतिरत आह साध्यनेति ननु
वीप्सा यथा दृश्यधर्मेषु तादृशविधेयत्वमिदं न्यायतत्त्वविवरणे यत्नेन तु विधेयगतत्वदृश्यधर्मेव्यापकत्व
निरूपणेन साध्यवदन्यावृत्तित्वज्ञानहेतुतानतोपि कारणासंगतिरित्यत आह ... तस्य समसि

राम ९६

५६

यथा शब्दीक्षितपदसमभिव्याहारः उद्देश्यधर्म उद्देश्यगतधर्मः स च शब्दीक्षितमस्तदेतरोद्देश्यवाचकपद
दितत्वा उद्देश्यानेत्यनेनास्मन्मते ... सदेवेत्यप्युद्देश्यतावच्छेदकधर्म एव प्रसूतशब्दीक्षा
स्य ... विधेयसमभिव्याहृतोद्देश्यादिः तस्यापि स्वरूपत्वात् तत्र उद्देश्यधर्मि
संबंधित्वमित्युक्तेः तात्पर्यान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतया ... अन्योन्याभावस्य चरमत्वमुपादाने
प्रतियोगितावच्छेदकं प्रतियोगितानवच्छेदक ... विधेयकोटिनिविष्टधर्मे संबंधमेवात्रासे
शनारम ... उद्देश्यवाचकपदसमभिव्याहृतपदोपस्था
प्याविधेयता ... इत्यादि विधेयमात्रसमनियतः स्वाश्रयो यो धर्मस्तवान् सर्वोपि मान् ...
रहस्यादौ ... तत्तत्पदघटितवाक्योत्तरस्थो बहुव्रीहिरूपविधेयताव
च्छेदकोद्देश्यतादिरूप ... विधेयधर्मेण ... अन्योन्याभावप्रतियोगितास्याथसंस्यमन्व
य उद्देश्यधर्मे विधेयधर्मो ... व्यापकतावच्छेदकविधेयाविषयव्याख्याने योधो
नयात्र ... विधेयताद्वयोर्वहुव्रीहिरूपतावच्छे
दक ... लस्य दृष्टान्त ... दिमान् इति नयोर्वोद्धव्यविधेयसावेनान्वय
तिमत्त्वं ... सजानातीत्यादेः स्यात् तस्यापि सति विरोधेन धर्मानुपस्थित्यावोद्देश्यतावच्छे

गा॰ धी॰ शि॰

विधेयेति

८१ १७

८१

दकतासंसर्गवात् मानसत्वस्यां विशेषणरूपेणोपस्थितत्वारोपितत्वेन परामर्शादिविरहकाले विना विरोधाच्च
एतेन पूर्ववाक्यमेव निरर्थकं अरवाक्यस्थलस्य दृष्टान्ताधर्वाच्छ्र परमिथ्याविनिर्गतं प्रकालस्थतत्पदेनप
रामर्शामिगाम्य विधेयधर्मतद्धेतोरसत्ता न्योन्याभावस्य व्याप्तासंबन्धत्वयः तद्धर्मवत्त्वित्तिनिष्ठसा...तदुत्प
न्नान्वयः धूमवत्त्वविह्निमदन्यत्वानधिकरण्यत्वसामान्याभिन्नवह्निमदन्याधिकरण्यकत्वसावरूपव्याप्तिला
सः संसवतीतिन परामर्शमितमितिसिषाधकाअतएववह्निमान्वधूमवानित्यादिप्रकरण्यापिसंगतिः वह्नि
दन्यतास्यव्यवच्छेदकत्वेनधूमवत्त्वलक्षणतावाक्यात्प्रतीतिः असंसवत्वनिविधेयधर्मासावाधप्रासङ्गि
८५ त्यर्थः इत्यन्यत्रावयमेयान्योन्यारमणीयतत्वादायामेव्यापकताविशिष्टसदृशस्य रमणीयादिसंबन्धतो
पगमात् व्यापकत्वबोधनिर्वाहः व्यापकत्वस्यापदार्थत्वेन प्रकारत्वायोगात् तत्र हि तत्पदार्थव्यापकत्वा ८५
र्थकंतस्यवासेदेन विधेयान्वयः भक्तियादिकन्तु हि रत्नाधारासनमेधोलिकायांतत्प्रासङ्गुत्वमलयाद्यानादीना
मन्वयानुपपत्तेः स्वातंत्र्येणानुपस्थितत्वात् नैयायिकपदस्य वाचकमपरं योक्तार्थकमितिवाच्यं एकप
दस्थानेऽनुसयात्मकसंकेतयादेशात् परस्वयस्यवासावाक्यस्थलीयाद्यर्थकमत्वादिप्रकृत्यर्थस्याधेयत्वमेवाच्च
परस्यवस्तुतत्वायात्यायामेद्दातीलादेर्वाक्यपदस्यव्यापकार्थकत्वेनव्यापकादिकनेकसंनादेः प्रसयाप्तेः राम
श्चान्यादेःस्यविधेयसावच्छेदकीसंज्ञाभिनाप्युद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेन विधेयसामानाधिकरण्यव्यापकताबोधार्थं हि १७

८५

हृदयेणेवार्थएव यदिव्यापकतायानस्कारतेतिवाच्यं उद्देश्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणापि किंचि
द्विधेयबोधात् व्यापकत्वपरतासुकीकरणायाहिकृत्यादरात् उत्तकारमणीयादिपदस्यैवव्यापकवृत्ति ८
णीयत्वादिनानिरूढलक्षणयालक्षणयाहि कोऽहं व्यापकपदसमभिव्याहारनियतत्वात् नहि वनवेच
र्योद्यानग्रामेन्द्रालीआदेकर्मतादिरूपविधेयवाचकादि सत्वेऽनुत्तलक्षणयानसंसवत्वितुप्रविष्टत्ति ता
तत्र व्यापकत्वसंबन्धरवदानकर्मतावाचिना कर्मत्वादेरुपस्थितावपि तद्रूपावच्छिन्नव्यापकत्वं कर्मत्वादेर्या
मादेः संवेधोमत्तुल्कर्मतासामावच्छिन्नमतिसंगात्सावौ धृतवानियादेस्तु बलादिपदस्य धनव्यापकवादि व्यापकमिति
काद्विनानिरूढलक्षणाच्छेदकतावच्छेदकव्यापकताधारवाधिधेयसंसर्गघटकत्वमासान्यस्यप्रामाणिकत्वात्
वेति तुल्यावत्तव्यानाडि उद्देश्यतावच्छेदकताविरहेणातद्व्यापकतामात्रसंसर्गघटकत्वासंसवात् द्विरूपस
दस्यव्यापकत्वनर्थः तत्र नलिंगारिनेनश्च उपस्थानुयोगिनेन वक्तुरपहृतिमल्पितमपि तु तेनामाधेयासि
देनान्वयाभावात्कथ सदर्थादिघटकपदसामानाधिकरण्यप्रासावेनसामान्यतयानपुंसकतापत्तेः पञ्चम
इत्यादिरिशाधारत्वं सार्थान्वयेनसमम्पन्नत्वेश्चादिपदस्य धनव्यापकवादिसाहिनानिरूढलक्षणेवो
देश्यतावच्छेदकव्यापकतायावविधेयसंसर्गघटकत्वमासान्यस्यप्रामाणिकत्वाद्वेतितुल्यवत्तत्वन्ना
देःउद्देश्यतावच्छेदकतायाविरहेणातद्व्यापकतायाःसंसर्गघटकत्वासंसवात् प्रविवस्तुतः प्रास्ततेव्यापकता

मानत्वादधीः किं तु हि तत्कथमादिपदात् मानत्वादि नोपात्तं तेषु सकल्पामादिषु हि तत्र स तद्व्यवमता
नत्वमानत्वन्साध्य यदि नोपात्तं तेषु सत्त्वेनैव तेन तत्पेक्षया मानं हेतुसकलमानादिष्वन्तु विषयसंबंधः
साध्यत्वमती यत्तेतावता च कञ्चित् द्विव्याप्यमधिकरणे व्यापकोसावप्यकायाञ्च संसत्वात् व्यभिचार ज्ञाना
भावसत्वात् तत्संचार दृष्टेर्निसत्वात् तत्र कार्येमानसत्वव्यापकतावोधः सत्कुर्यात् इत्यादिनियमस्य प्रा
माणिकत्वं कत्वानस्य तर्को वः अयतात्पर्य नियमास त्वे हि तत् किं वै पर्यवसिते नसकलव्यक्ति परत्वयात्
कतयात् प्रमेयत्वाव्यवहलस्य पदत्वयत्वे त्वमेयमानत्वेन चके रोहित पर्धनिष्ठमनाच परत्वमनसंभवा
देहलिकुदृस्वाद्यभावातिरिक्तत्वं केन सत्वेपि वीयात्वपत्वेसकलत्वेनापि धर्मिविषयपरामर्शासंभवात् अ
भावपरत्वेन तदन्तरवैपर्यं मिलितानि सनेनेत्वात्यन्त निरस्तिसंभवात् एकस्याव्यक्तिके प्रत्यायने
तद्वृत्तीभावः प्रकार्यः पुनरपरामिल्लावीत्यत्व पिशुकेविवरयात्ननु व्यापकत्वप्रत्यानेत्वानुपपत्ति प
स्यवैपर्थ्यापत्तेः योयोधूमवानित्यादौ परत्वदार्थव्यापकताबोधात्यस्य हि वचनानुपपत्ते अनुः अ
व्यापकतायाः शब्दसाधानुपगमे मानसत्वादिनामसकलव्यक्ति अवगाहिना बोधे पि धूमादिमन्ते
नैव वह्न्याद्यभावांकास सत्वात् नमनसा व्यापकता निष्प्रपः स[...]तीत्यनुपपत्तिः समानविषयकत्व
मात्रेणाविरोधिताव्यवस्थापनं न तरेणत्व परिलिखितं साध्याप्यव्यवच्छेदेन व्यापकतालाभार्थमिति ९६

योगइति असत्ववृत्तियोगित्वं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वं विरोधप्रयर्थकन्नत्व सदधिकरणयोगविरोधिनोयो
गपदार्थत्वमिति विशिष्यः साध्यस्याभावान्वेमतन्निष्ठ व्यापकत्वाकाशात् अवच्छेदान्वयितयाप्यावृष्टतथावेति
च्छेदत्वमिति व्यापकता च वीजव्याप्येयः तत्तीयार्थः स्वरूपतासंयोगसाध्यवदन्यावृत्तित्वधी हेतुतामते केवलान्व
यत्वमाक्षाद्युपपत्तिदोषमपि दर्शयति हेतौ हेतु साध्ययोर्गिकासाद्यसामानाधिकरण्यपक्षव्यभिचार
धियः साध्यहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिताविषयकत्वस्यासमानविषयकत्वेन विरोधितामते व्यापकताधीवि
रोधि अभाववत्त्वकमिति हेतुः साध्यव्यभिचारी तत्कलावन्मानपितुकत्वादौ दोषापीत्यादिना असंगतिरत आह
तथैवेति विरोधाय अव्यापकताधिया व्यापकताधीप्रतिबंधके तस्य प्रतिसृष्टत्वं सर्वथादिसिद्धत्वमनिसंधा
यनन्तुहेतुधर्मिकव्यभिचारधियो विरोधि तत्र हेतुमात्साध्याभावत्वमुपसमानप्रकारकधियएवधि
रोधित्वोपगमात् कवर्तस्यीत्वं किं च अनुमेयमिति तत्सवृत्ते वास्तवपक्षीयसाध्यसामानाधिकरणस्य नियमिति माने
नत्वसाध्यव्याप्तिः पक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यसंबंधमयहीतेव धर्मः वगम्यते पक्षतावच्छेदकान्यवच्छिन्नोपिप
क्षे संबंधः पयरात् अनुमानेवफलं वैपरीत्यमेवेत्यादयन्तु तासिति निन्तु धूमसामानाधिकरण्यमिति व्यक्तपर्वतीय
धूमसामानाधिकरण्यस्य च प्रत्यासनतायाः धूमाधिकरणपक्षसंबंधस्य च सामानाधिकमिति वोक्तेपि
दोषः मानसत्वस्यापि परामर्शादिति भोजनासर्वहेतुरिति भावः अत्र सर्वपदस्यानुमितिसामान्यार्थकत्वं संगतिः

गा॰ दी॰ टी॰ ९१

साध्यविशेष्यकस्यापि मतो स्वरूपस्य कस्यापि विशेषानुव्याप्तिरूपस्य परामर्शस्यानुमितिजनकत्वसंभवात् तत्राप्यहि
ष्टिनो प्राथमिकत्वानियमे [illegible] इत्यसाध्यरूपस्य साध्यकप्रकारकपरामर्शजन्यानुमितिसामान्ये [illegible]
र्थः साध्ये इयत्तु निकर्षे [illegible] साध्यसिद्धेः कथमपि [illegible] नानुमितिजननी [illegible] नुपपाद
कं हेतुमात्र [illegible] तिजनकज्ञानस्य [illegible] विशेष्यता [illegible] चारो [illegible] नात्मकत्वेन तु सपक्षेतिपक्ष [illegible]
यन्निरूपितत्वे [illegible] विशेष्यता [illegible] जनकतान्वयज्ञाने [illegible] कं तरोपसर्जनत्वमासालस्य तदन्यत
रस्यं न [illegible] न्वयेन तत्त्वविषयत्वे [illegible] पिताधर्मरूपे [illegible] ज्ञाननिष्ठजनकतापा [illegible]
[illegible] विशेष्यता [illegible] विशेष्यताविषयत्वे [illegible] उपसर्ज
नत्वमासात्तस्या [illegible] ज्ञाने प्राधान्येन भानेऽपि [illegible] चैत्रानुयोगि
कदण्डविशिष्टज्ञाने [illegible] विशिष्टचैत्रानुयोगिक [illegible] विशिष्टज्ञानजनके [illegible] ज्ञाने
कुण्डलांशे उपसर्जनत्वमासात्तस्य [illegible] ज्ञाने प्राधान्येन भानात्तयोरेकतरानुयोगि
कत्वतन्निष्ठविशिष्टज्ञाने [illegible] जनके [illegible] ज्ञाने दण्डोपस
र्जनत्वमासात्तस्य [illegible] ज्ञाने प्राधान्येन भानात् [illegible] अन्यतरस्यापि [illegible] साध्यविशेष्य
कपरामर्श [illegible] साध्यकानुमिते तु सत्वाद्यभिचारः यदि [illegible] नत्तेत्र

राम ९१

विशेष्यतोपद [illegible] ५

साध्यविशेष्यकानुमितिर्वस्तीकरोति [illegible] उपसर्जनत्वयजनकज्ञाने भासात्तस्य साध्यस्यानुमितेप्रा
धान्येन भानाद्व्यभिचारो [illegible] स्यानुमितेः पक्षविशेष्यकत्वनियमस्तु [illegible] नियमस्य [illegible]
[illegible] विशेष्यकपरामर्शस्यानुमितिहेतुत्वे [illegible] पक्षस्ये [illegible] पक्षांशे उपसर्जनत्वमा
सात्तस्य [illegible] पक्षस्यानुमितौ प्राधान्येन भानाद्व्यभिचारः असावादिपक्षकानुमितौ प्राधान्येन भासात्तस्या
[illegible] उपसर्जनत्वभासना [illegible] व्यभिचारः एवं दण्डी चैत्र दण्ड इति ज्ञाने
दण्डांशे प्रकार [illegible] तस्य चैत्रस्य [illegible] ज्ञाने प्राधान्येन भानाद्व्यभिचार इति चेत् [illegible]
उपसर्जन [illegible] उपसर्जनत्वमासात्तस्य [illegible] विशेष्यतया भासात्तस्येत्य
र्थः विशेष्यत्वे [illegible] साधारण्या [illegible] पक्षकानुमितिजनकपरामर्शे [illegible] पक्षस्य
[illegible] विशेष्य [illegible] विशेष्यतया भासात्तस्य रूपहेतुसत्त्वमिति न व्य
भिचारः [illegible] विशेष्यत्वे [illegible] उपसर्जने [illegible] भानात्तद्व्यभिचारस्य दुर्वा
रत्वे जनकज्ञानसामान्ये [illegible] विशेष्यत्वनिवेशो च व्यापकतापरामर्श [illegible] साकल्येन [illegible]
[illegible] विशेष्यत्वपातन्न हेतुसत्त्वं [illegible] मितिव्याप्यत्वोपधायकज्ञानसामान्ये [illegible] जनकपक्षे [illegible]
[illegible] विशेष्य [illegible] विशेष्यकपरामर्शानुमितौ हेतुत्वे [illegible] पक्षस्य व्याप

रक्तदंडवान् पुरुष इत्यत्र रक्तत्वस्य प्रकार

कतामरानशेषेत्वलावच्छेदकीभूतविशेष्यत्वेपियदुक्तमेतेनेनुपपत्तिस्तसम्भवप्रदायत्वेकतराविशेष्यत्वयालस्य
हेतुमत्तंनुक्तंन्चैवमपिरक्तोदंडइतिज्ञानेविशेषणतयैकसत्तस्यरक्तत्वस्यतज्जन्यरक्तदंडवान्पुरुषःरक्त
संप्रमेयमित्यादिज्ञानेप्राधान्येनसानाधिव्यभिचारइतिवाच्यंनप्राधान्येनसानमित्यस्यनतत्तज्ज्ञानीयप्रकार
तानवच्छिन्नत्वत्तत्तितविषयत्वानिरूपकत्वात्तनुक्तस्यवैशिष्ट्यतिधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानि
रूपितप्रकारतात्वेनयज्जनकतायामवच्छेदिकायास्वीनिरूपितविशेष्यताव्यधिकरणप्रकारताश्रयत्तज्ज
नकताप्रतियोगिकजन्यतावच्छेदकीभूततथाविशेष्यतात्वदनाश्रयइत्यर्थः सात्त्वासावव्याप्यगोत्वासावगोत्वा
भावःसात्त्वासाववानितिज्ञानेविशेष्यतयासासमानोपि गोत्वासावत्वेनासावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितप्र
कारतात्वेनजनकतावच्छेदिकायाप्रकारतातदाश्रयेव्यभिचारवारणायस्वनिरूपितविशेष्यताव्यधि
करणत्वेहेतुघटकप्रकारतायांनिवेशितंवह्निव्याप्यःपर्वतइतिज्ञानजन्यानुमितिविशेष्यपक्षव्याप्यत्वा
वच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयतात्वेनजनकतावच्छेदिकायाप्रकारतातदाश्रयेव्यभिचारवारणाय
प्रकारतात्वेनजनकतावच्छेदकत्वविवक्षणं व्याप्यपक्षविशेष्यकपरामर्शीयतनुगमरक्षायैनुक्तपरामर्शी
यपक्षविषयतायाःप्रकारतात्वेनजनकतावच्छेदकत्वानुपगमात् तथाविवक्षणेनातिप्रसंगव्यभिचारानवका
शात् गोत्वाभाववैव्य [illegible] विशिष्टसामानाधिकरण्यांतर्गताधिकरणांशेप्रकारतायाः स्वाधिकरण राम १००

१ गोत्वाभावव्याप्यसास्नाभाववान् गोत्वाभाववान् इति पक्षे विशेष्यकत्ता ज्ञानजन्यानुमितिविशेष्य

विषयतानिरूपितप्रकारतात्वेनजनकतावच्छेदिकायास्तदाश्रयेव्यभिचारवारणायधर्मितावच्छेदकावच्छिन्न
विषयतानिरूपितत्वेनावच्छेदकत्वविवक्षितव्याप्तिघटकाधिकरणांशेनिर्धर्मितावच्छेदकसाध्यसामान्याः
व्यनुमितिप्रयोजितयाधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाधिकरणविषयतायाजन्यानुमितिजनकतानवच्छेदक
त्वान्नतत्रव्यभिचारः साध्यज्ञानस्यानुमितिविशेष्यतानिरूपकजन्यतावच्छेदकीभूतविशेष्यतानिवेशात् दं
डीपुरुषइतिज्ञानप्रकारतान्प्रयेदंडीपुरुषइतिज्ञानजन्यज्ञानीयविशेष्यताश्रयेदंडेनव्यभिचारः तादृश
विशेष्यतायादंडीपुरुषइतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वासंभवादितिवदंति
पर्वतविशेष्यकपरामर्शजन्यस्यापि व्याप्तिमत्वेनपर्वतपक्षकानुमितिविशेष्यपर्वतेचानिरू
पितविशेष्यताव्यधिकरणविशेष्यतावच्छिन्नविषयतानिरूपितप्रकारताश्रये
व्यभिचारादिति अनवच्छेदकतापरोपरामर्शस्यानुमितिहेतुत्वेपक्षधर्मतापक्षधर्मसामानाधिकरण्यासा
वप्रतियोगित्वावच्छिन्नासावस्यज्ञानेपक्षधर्मतासमानाधिकरण्यासावप्रतियोगित्वलिंगत्वादिप्र
नानात्वकंप्रसंसक्तीत्यर्थः तथा च तस्यानुमितिहेतुत्वे तस्याः नानुमितिः स्यादितिसावः साध्यप्रतियोगित्व
प्रतियोगिकत्वेनपक्षादिसमानाधिकरण्यासावप्रतियोगित्वावच्छिन्नासावज्ञानस्यहेतुतायामुक्तदोषासावात्
नदोषोत्तरमारेतत्रावच्छेदकज्ञानादित्यत्रज्ञानानिरूपकजन्यतानवच्छेदकमितिव्यभिचरितत्वसाधारणान्तर्भावः

गा॰ दी॰ शि॰

१०१

पक्षधर्मध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वतावच्छिन्नप्रतियोगित्वतावच्छि[illegible]गाहकाभावज्ञानेहेतुत्वात्
प्रतियोगिधर्मितावच्छिन्नाभावगाहित्वेनव्यापकत्वादधूमत्वादिरूपेणलावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकता
ज्ञानासंभवात्केवलपक्षधर्मध्वंसतावच्छिन्नव्यापकतात्मकादृशाभावाग्रहात्तावच्छिन्ननिरूपितव्यापकतात्मक
स्यसामान्याभावस्यान्यत्वादिति भावः नचैतादृशज्ञानासंग्रहेणदोषासर्वत्रपक्षीयध्वंसादिसमानाधि
करणाभावप्रतियोगित्वतावच्छिन्नाभावज्ञानदेवानुमितिरूपगौरवेतिवाच्यंतादृशव्यापकताग्रहस्य
सर्ववर्तीयध्वंसत्वावच्छिन्नतादिसदृशरूपस्यापिसत्त्वादिसदृशज्ञानेनापत्यागृहीतत्वे
नपक्षीयध्वंसदर्शनेत्यागाप्रयोजनत्वात्सत्वात्कथंचित्तदुपनयसंभवेपिदुर्ग्रहीतव्यापकतायाअनुप
योगितापत्त्यातज्ज्ञानाद्नुमितिस्वीकारेतुसर्वविरोधात्नचपक्षीयध्वंसत्वावच्छिन्नव्यापकताज्ञानाग्र
वतामपिकिंचिद्नुमितुसत्त्वात्हेतुत्वेकथमनुपसर्वविरोधइतिवाच्यंपक्षीयध्वंसत्वेनपक्षधर्मतावगाहि
त्वात्तादृशव्यापकताघटितव्याप्तिविषयकपरामर्शस्याप्यनुमितिहेतुत्वोपगमात्तेनरूपेणपक्षधर्म
ताज्ञानंविनातादृशव्यापकताज्ञानादनुमितेस्तुसर्वविरुद्धत्वात्तत्तद्ध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
त्वतावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनपक्षधर्मध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वहेतुनतादृशाभावप्र
तियोगित्वप्रकारकंज्ञानमनुमितिहेतुरितिलक्षणं ताद्दशधर्मप्रकारेणप्रतियोगिनःसाध्यप्रकार

राम

१०१

पक्षीय ध्वंस समाना [illegible]

ताताद्दशस्यैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वसाधनंन्यूनत्वेअधिकेचेत्तत्तुसत्वेनपक्षीयत्वघटितधर्मप्रकारेणप्रतियोगि
नित्वासमानेपक्षीयत्वाघटितस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वज्ञानस्यापिहेतुत्वात्तदिनीलोघटोनास्तीत्याधा
कारिकाकरणेचेत्यादिसामान्याभावबुद्धिःभावात्ताद्दशप्रतियोगितावच्छेदकत्वज्ञानमनुपसर्वविरोधीत
यानुक्तज्ञानस्यताद्दशज्ञानत्वरूपेणानुमितिहेतुत्वेध्वंससमानाधिकरणाभावाधंध्वंसस्यसंबंधविषयविषय
यतायाःप्रकारतेनाविषयतायाअवच्छेदकतमानुपसर्वशरीरव्याप्यत्वाधीहेतुतामतेचप्रतियोगितासंबं
धेनध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वतावच्छिन्नप्रकारकत्वस्यैवलघोरवच्छेदकत्वात्तत्त्वसंभवात्तु
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधविषयध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वस्यप्रतियोगित्वप्र
कारत्वावगाहमानानुबुद्धिवारणायव्याप्यपरामर्शहेतुतावादिनापिध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्व
तावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गकत्वपर्यन्तनिवेशमिति लाघवमितिवाच्यंप्रतियोगिप्रकारतावच्छेदकध
र्मावच्छिन्नत्वापरत्वेप्रतियोगितायाःसंसर्गतोपगमेनतत्कज्ञानस्यैवासिद्धेःअव्यापकताधीहेतुताम
तेपिप्रतियोगितासंसर्गकत्वमात्रंनिवेश्यमनुरुध्यप्रतियोगित्वतावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गकज्ञानाद्नु
मितिरिष्यतएवतुल्यत्वलाघवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनपक्षीयध्वंससमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
त्वतावच्छिन्नप्रकारकंज्ञानंतेनापिनिवेश्यतेप्रतियोगिनिप्रकारीभूततादृशधर्मत्वावच्छिन्नत्वतद्धटकधर्म

प्रतियोगितं

वच्छिन्नत्वेऽन्यतररूपेणैव प्रतियोगितायाः संसर्गतोपगमात् इति चेत्सा स्यादेवं गौरवं तथापि किं चिदंशपरित्यागेन
प्रतियोगिप्रकारीभूतधर्मप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्त्यवगाहनोपगमे बाधाविरहात् प्रतिबंधकतामागौरवं
ज्ञातस्य हेतुलव्याप्तकपरामर्शदितः तात्संसर्गतया हि घटत्वाघवच्छिन्नं तु बुद्धिं प्रति घटादिसामान्याभावज्ञानस्य ता विशिष्ट
दृशज्ञानत्वेन न प्रतिबंधकता घटादिसामान्याभावत्वेनाभावांतरावगाहित्वमात्रस्य ग्रहात् नापि प्रतियोगितासं
बंधेनाभावांशे शुद्धघटत्वाघवच्छिन्नप्रकारकज्ञानत्वेन शुद्धघटत्वाघवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गकनील
घटत्वाघवच्छिन्नप्रकारकस्य कर्मत्वसिद्धज्ञानासंग्रहात् तत्रापि शुद्धघटत्वाघवच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गाप्र
तियोगिप्रकारकाभावज्ञानत्वेन शुद्धघटत्वाघवच्छिन्नत्वमात्रत्वनावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वावगाहित्वमात्रासंग्रहात्
किंतु संसर्गघटकतया घटत्वाघवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्त्यवगाहिज्ञानत्वेनैव असंभवेन प्रतियोगि
तासंसर्गकघटत्वादिपर्याप्तप्रकारतावच्छेदकताकज्ञानत्वेन स्वरूपसंसर्गे प्रतिबंध्यापेक्षया पर्याप्त्यवगाहित्वादिलो
निवेशात् नैकविषयतानियमाधिक्यात् गौरवमिति सर्वत्र पक्षीयत्वविशिष्टत्वहेतुनिरूपितव्यापकता
परामर्शादितानुमितिः तादृशव्यापकतायाः प्रागभावपि तच्छूटकप्रसेकपदार्थज्ञानादि विशिष्टविषयकोपनीत
परामर्शविधानुमितिः तादृशव्यापकतायाः भागप्रदेपि तच्छूटकप्रसेकपदार्थज्ञानादि विशिष्टविषयकोपनीत
ज्ञानात्मकतद्विषयकपरामर्शः स घटः धूमादिसामान्यव्यापकताग्रहः पक्षीयधूमत्वाघवच्छिन्नव्यापकत्वं कांचिरा
सहाराद्युपरामर्शविषयकज्वलदिति तु समीचीनतया प्रतिसातिनि रूपव्यापकताज्ञानवत्स्वर्गकामो यजेतेत्या

२२ तु अर्थ

द्विविधवाक्यजन्यत्वर्गजनकतापटकव्यापकतावोधोपि वितर्कप्रत्यक्षतिसवतामपि तत्प्रकारगतित्वपार्यपिस्वर्गा
पादि व्यापकत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छिन्नाभावः तदंशागत्वावच्छिन्नत्वहाधोगंगत्वानादिज
न्यत्वगस्यागव्यभिचारित्वात् नापि स्वर्गसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिव्यप्रतियोगिकोऽभावः अतिप्रस
क्तस्य हि तावच्छिन्नतदभावस्यापि तथात्वात् नापि विजातीयस्वर्गसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छि
न्नाभावः कार्यकारणभावेन शीलरवतस्यायानुपपत्तेः कार्यतावच्छेदकजातिकल्पनात् प्रथमं तमनाभावेन
तादृशजातस्वरूपच्छित्याद् दृतितद्रूपावच्छिन्नाभावस्यापि विधिनाबोधयितुमशक्यत्वादिति तदभावः स्वर्गेतिभावः
स्वर्गी स्वावच्छेदकसत्ताव्यवहितोत्तरतदूपावच्छिन्नत्वस्वानुयोग्यनुयोगिकत्वोभयसंबंधेन तद्रूपावच्छिन्नाभावावधि
करणतावशिष्टाघत्वगावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकतद्रूपावच्छिन्नत्वनिष्ठान्यथासिद्धिनिरूप
कतानवच्छेदकधर्मवत्त्वमेव तद्रूपावच्छिन्नत्वं जनकत्वं इदमं यागत्वाघवच्छिन्नं स्वर्गादिजनकत्वं जन्य
तावच्छेदकजातिविशिष्टापरिचयेपि तु यत्र केवलान्वयिनी श्वरज्ञानादिकेनाद्या कारणतासंसर्गेपि न क्षतिः
प्रत्यक्षप्रयोगिकारणतायाः कनिरूपकत्वात् अथवा स्वरूपसंबंधविशेष एव कारणत्वं न तु अन्यथासिद्धिनि
रूपकत्वर्गितं अन्यथासिद्धसाव कृत्स्नसुत्रेपि तात् एवं च समानाधिकरणजातिविशेषस्य यागादिनिष्ठजनक
तावच्छेदकत्वोपगमो विशिष्टजनकतावच्छेदकघटितस्य निरूपकरूपस्य दुर्ग्रहत्वेपि न क्षतिरिति दिक्॥

गा॰ टी॰ शि॰ १०३

+ःपरिच्छायकत्वं निराकरणपरत्वमा
वश्यकमेवं च तत्तन्मान निराकरणायो
गानस्यो ४

उपलक्षणस्यैव परिच्छायकत्वेन प्रसिद्धत्वात् परिच्छायकत्वाप्रतिक्षेपे [illegible] किमेव विशेषणमिति विशेष्यत्वोपगमो हेतोः
संगतः न च परिच्छायकत्वप्रतिक्षेपक एवायं ग्रन्थः अग्रिमस्यैव हि प्रयोगपरिच्छायकत्वाभिधानस्यासंगतेः अत
एवोपलक्षणविशेषणसाधारणपरिच्छायकत्वपरतां प्रकृते दर्शयितुं परिच्छायकत्वमिति परिच्छायकत्वमन्य
थासिद्धिप्रयोजकत्वेनासिद्धमिति तन्निराकरणमाकाङ्क्षितमतः परिच्छेद्यत्वादेः उपलक्षणतयापरिच्छायक
त्वनिराकरणपरत्वमात्रत्वेति विशेषणतया परिच्छायकत्वेनान्यथासिद्धमेव साध्यं कामाकाङ्क्षमन्यथासिद्धिप्रयो
जकं उपलक्षणतया परिच्छायकत्वमेवेति तावत्स्फुटीकर्तुं तथा चेति क्रमवत्तारमतिविशेषणतयेति तत्परि
च्छायकत्वे अवच्छेदकतया अन्यथासिद्धिरूपकलक्षणतयैव विशेष्यतया परिच्छायकस्यापि विशिष्टत्वाभा
कायामन्वयस्यापि प्रतियोगित्वादिमत्त्वात्तारमतिरवच्छेदकतेति मात्रपदादेव विशेषणत्वस्याप्रयोजकत्वं [illegible]
मानलिंगजन्यत्वसाध्यकानुमाने विशेषणजन्यत्वेन सामान्यतः साध्यत्वे पक्षतावच्छेदकादिजन्यत्वमाद्यं [illegible]
अनुमितौ च व्यभिचारवारकायां हेतुविशेषणतानां [illegible] अनुमितौ किंचिद्विशेषणजन्यत्वेन सा
ध्वंसत्वात् ध्वंसजन्यत्वत्वेन [illegible] दृष्टान्तासिद्धिनिवारकविरोधत्वतः सामान्यव्याप्त्याय पक्षधर्मताबलात् ध्वंसजन्य
त्वसिद्धिरिति [illegible] पदप्रयोजनोपादानं [illegible] ज्ञानकालीनत्वेति विषयितारूपवैशिष्ट्यं तो यावत्त
त्सिद्धिरिति [illegible] पक्षधर्मतासपक्षध्वंसजन्यत्वसिद्धोपयिकविशेषणीसत्त्वध्वंसकाली
स्य चक्रवात्रन्वयः तादृशी प्रमा [illegible] पक्षधर्मतासपक्षध्वंसजन्यत्वसिद्धोपयिकविशेषणीसत्त्व [illegible]

राम
१०३

साध्यघ॰

[illegible] तद्विशिष्टजन्यत्वासिद्धावस्य जनकतासिद्धेरन्यथा । अत्र भावे वा तादृशसाध्यविशिष्टानुमितेः [illegible] यथापे
पादिधौ वत्तार्थं च मात्रस्य प्रायः हेतुविशेषणत्वे पक्षतावच्छेदकादौ विशिष्टादेश्यकानुमितेः

नन्वाकाशादित्वपटितहेतोः पक्षवृत्ति तत्कालसाध्यानुमितौ ध्वंसस्याविशेषणत्वेन तत्कालीनतामावश्यकाहवसानेवत
त्रताहशहेतुसत्त्वानिर्वाहादितिसाव ध्वंसविशेषणिके [illegible] आहितदुधूमसमानकालवहिविषयत्वस्यप
रिग्रहः एवं च पक्षस्य विशेषणिकेतिभ्र [illegible] हेतुव्याख्यानं विशेष्यधूमविशेषणिके सर्वके तस्य वसुपत्ता
दृश्यस्यत्वया व्याख्येयध्वंसविशेषणकत्वाक तस्यानुसारिकत्वप्रदर्शनायेति अन्यथा तत्र प्रत्यनाधारानुयोगानिह
नोरितिसाव अन्यधूमिते शीलितत्त्ववान्कोहमाहसाकोरकेत्तानमिलयः ननु साध्ये विशेषणयाम्य [illegible]
मानत्वस्यकथनं तत्तद्रूपेणाजनकतासिद्धमपुसद्भाविशिष्टवैशिष्ट्यं च वैशिष्ट्यतावच्छेदकस्य विध
यविधयेवहेतुतत्त्वस्य सर्वमतसिद्धत्वप्रयत्नमानत्वेन हेतुलाभा असिद्धा दृष्टान्तविरोधेन तद्रूपावच्छिन्नजन्य
त्वस्य साध्यत्वात् सत्त्वाहितिलिङ्गध्वंस मितत्त्वमार [illegible] मानतिलज्ञानस्य लिंगज्ञानस्य जनकत्वकालसापज
नकत्वेरलहेतुमतत्वकालसाध्यानुत हिविशिष्टविषयकानुमितेः पक्षतावच्छेदकाद्यजन्यत्वव्याप्तिव्यभिचारः प्रस
ज्येतेत्यासु हेतुपक्षतावच्छेदकाविशिष्टवहिर्विशेषके हेतुकोन तथा व्यभिचारहेतिसाध्यमात्रोपादानं [illegible]
ध्वंसस्यातीतत्वयानुमितेज नकत्वं सत्त्वधितुं ध्वंसध्वंसस्य हेतुतावुत्तरत्र विशेष्य विषयकत्वस्य हेतुविशेष
धास्वेविदितिव्यभिचारस्य तु च यिसया विशेष्य विषय माहिषिष्यते समानकालत्वेति याजनामाहस्य [illegible]
चकाविशेष्यहेतुसमविशेष्यतानिरूपितविशेष्यतया बाधितमाया विशेष्यान्तरोधेषासमानसमानकाली

यद्भावविरोधे

पक्षे तेसं[illegible]
धूमविशेषणीभूत
साध्यघटक

ति

धे

१०४

नत्वविषयतानिरूपितायद्यपिविशेषणतात्वप्रतियोगी सर्व्वः धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितौ धूमध्वंसासमा
नसमानकालीनत्वप्रतियोगित्वविशिष्टसामानाधिकरण्यं धर्मिपारतंत्र्येणैव नतु स्वातंत्र्येणेत्यत्र समानकालीनवह्नि
मानित्याकारकतापत्तेः तथा च तत्र स्वातंत्र्येण विशेष्यतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकविशेष्यत्वमिति
लाघवात् ... धर्मिपारतंत्र्येणान्यो विशेष्यत्वनिरूपि
तविशेष्यता ... तथाऽन्यथा सति
तुल्यवृत्त्या विशिष्टप्रतियोगिकवैशिष्ट्यबुद्धावपि विशेष्यतापारतंत्र्येण विशेष्यांशे परंपरासंबंधेन विशेष्य
तावच्छेदकस्य विशेष्यनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकविशेष्यनिरूपितविशेष्यत्वात्मकतया पर्व
तावच्छेदकस्य ... यत्र धूमजन्यानुमितेः पर्वतनिरूपितप्रकारत्वात्मस
तो धूमकालीनवह्निमान् ... प्रकारताश्रयत्वेन व्यभिचारस्फुटत्वापत्तेः असमानकाल
मानकालीनत्वविषयतानिरूपितध्वंसनिष्ठप्रकारतासाविशेष्यता ... वेपरीत्यमितिव्यक्तिचा
... विशेष्यांशे ... नानाधिकरण्यत्वेनस्फुटत्ववच्छिन्नत्वानवस्थानस्यकृत्य
... विशेष्यांशे विशेष्यतात्वमानाधिकरण्य ... विशेष्यतामाविधे ... ध्वंसत्वानित्व
विशेष्यतानिवेशानवस्था प्रयोजनमात्रता ... मित्यन्वये ध्वंसस्यानुमितिसमये विघमा
नत्वविशेषणं वर्त्तमानवैशिष्ट्यमनुपायमणीचे ... राम
१०४

नथाचानुव्याविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितकालिकत्वानिरूपविषयताशालित्वेरूपहेतुत्वमेवेति भाव

नतात्पर्यसंसर्गात्मसंसर्गजनकत्वमपि संसर्ग्येवेतितदुक्तिः विशेष्यतावह्निविषयतानिरूपितसमानकालीनत्व
संसर्गावच्छिन्नाधेयताविशेष्यताविशेष्यताकतत्ताकानिरूपितविशेष्यताकत्वेन नतु तत्तद्व्यविशेष्यतानिरूपि
तविशेष्यतावच्छेदकत्वं ... विशेष्यतापरिवतिपरंपरासंबंधेनतद्विशेष्यांशे विशेष्यता
... समानकालीनत्वसंबंधेन विधेयांशो विलक्षणप्रकारत्वमेवासिद्ध
... एकत्र हृद्धमितितीलादण्डकुंडलवैशिष्ट्याकगादित्या
मिलिकधर्मस्य ... विशेष्यतावच्छेदकधर्माधिकरणतावच्छिन्नतदवच्छेदककालाव
नाविलक्षणेत्यर्थः ... परवैशिष्ट्यज्ञाने विशेष्यतावच्छेदकसमानकालीनयोरेकविशिष्टे परवैशिष्ट्यज्ञानस्य ... निरू
ढिताधिकरणताकत्वविधेयतासत्त्वे ... समानकालीनयोरेकवैशिष्ट्यसमानकालेवर्त्तमानत्वादिप्रसक्तत्वलाघवा
... समानकालीनत्व ... धर्मे ... समानकालेवर्त्तमान ... प्रसक्तत्वलाघवा
... समानकालीनत्वसमानापगमेवलरूपविशिष्टविधेयवैशिष्ट्यमस्य
... निरूपित समानकालीनत्वसमानापगमे ... समानकालीनत्वस्यानिमित्तोपपत्तिरितिविवेक
धर्म्येतरएवसंबंधात्मधर्मिकज्ञानस्यतत्त्वगाहित्वेनरूपमत्वोपपत्तेः ... एवं यद्दण्डी कुंडली यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्थले
संसर्गतयैवसानुपपन्नत्वापत्तिलक्ष्यविशेषणतात्वमेवगम्यएव ... लाघवात् विशिष्टवैशिष्ट्यबोधेवि
दकालीनकुंडलीत्याकारकतावारणायप्रकारताथैलक्षण्यमावश्यकं ... तत्तदनुसारेणान्यत्रेवेदत्तु
विशेष्यतावच्छेदकाधिकरणकालावच्छिन्नाधिकरणतैवविधेयस्यसंबंध ...

दण्डकुंडलीदण्डकुंडलिनमुपादाय)

निर्वाच्य इति पक्षतावच्छेदकसाध्ययोः सामानाधिकरण्यमत्र मन्तव्यमिति विषयः नन्वेकाधिकरण्ये परावैशिष्ट्यमिति
तिमात्रीनमतानुसारेण पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वेन वा विशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यस्य साम्येतन्निरुक्ति
रूपमिलस्थिमाम्येदमनुमानेनातः पक्षतावच्छेदकमात्राम्यकापि व्यभिचारः इत्यपेक्षणी स्यविष्यति विशेष्य
विधेयरूपस्य व्याप्यासमस्य समानः प्रकारान्तरेण हेतुव्याख्यानानुपपत्तिं विशेषणानि तेषु धर्मितावच्छेदकावि
धर्मितावच्छेदके विधेयविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यविषयकत्वेति सम्भवात् व्यावृत्तिरपि तात्पर्यकतया
विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नस्य धर्मितावच्छेदक पक्षसमानकालीनत्वावगाहित्वेन बुद्धिरिति दोषो लक्ष्यते तत्रवध्न
कालीनवह्निमान् पर्वतो वह्निमान् ध्वंसादिसमावेशाव्यभिचारः वारणाय उपात्तं स्वधर्मितावच्छेदकत्वं तथा च विशेषण
मत्त्वा वर्त्तके धूमादिर्भागतः एवं तस्य वह्नित्वावच्छिन्न धर्मितावच्छेदकत्वे तत्स्वनिरूपितत्वज्ञानी यद्धर्मितावच्छेदक
मानिवेशापि तत्त्वेव धूमस्याधिकस्य पक्षतावच्छेदकप्रकृतानव्यभिचारो [illegible] विषय इति स्वसमानकालीनतया वि
धेयतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणाधर्मितावच्छेदक [illegible] नविशिष्टपक्षे धर्मितावच्छेदकीभूत
तत्समानकालीन तन्नविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नमवगाहते विधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणरूपतत्समानकाली
नत्वधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणवह्निमान् [illegible] विधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणे समानकाली
नत्वधर्मितावच्छेदकतापर्याप्तिनिवेशस्य आनन्तर्यं [illegible] कालीनेति तत्वधर्मितावच्छेदकीकृतसाध्यतावच्छेदकध्वंसकाली

[illegible] धर्म [illegible]

नत्वेनाविधेयमवगाहमानायामपि ध्वंसवान् यं ध्वंसकालीनवह्निमानित्यनुमितिकाले अनुमितौ विधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिक
रण्यध्वंसकालीनत्वस्य वह्नित्वेन ध्वंसकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतमासासते अपि तु [illegible] वह्नित्वेन [illegible] तत्र व्यभिचार
इत्यर्थः यद्यपि धूमवह्निमानित्यनुमितिसत्त्वस्य सम्भवात् केवलरूपध्वंसविशिष्टपक्षकधूमवह्नित्वावच्छिन्नध्वंसकाली
नवह्नित्वावच्छिन्नविषयसाध्यकप्रकृतानुमितिसम्बन्धविधेयतावच्छेदकतपर्याप्त्यधिकरणसत्त्वेति व्यभिचार इत्युक्तौ
रः आवश्यककालीनत्वधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्या विधेयतावच्छेदकतानिवेशात्तत्रापि व्यभिचार [illegible] इत्युक्तव
नानुमितौ ध्वंसकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतापर्याप्ताविधेयतावच्छेदकतया [illegible] वह्नित्वस्य सामानैव ध्वंसकालीनत्वधर्मि
तावच्छेदकतानापत्तिस्वविधेयतावच्छेदकतानिति चेत् एवं सति पक्षे [illegible] वैशिष्ट्यस्य [illegible] प्रमाणध्वंसका
लीनत्वावच्छिन्नपक्षकानुमितौ [illegible] पक्षतावच्छेदकतया ध्वंसकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतया [illegible] अनुमानात् [illegible] विधेय
तावच्छेदकतयान्वितत्वासमानेन तद्वह्नित्वे समानकालीनत्वात् सेनेनाविधेयतावच्छेदकतावाच्याविषयत्वस्यतद्ध
र्मितावच्छेदकतानवच्छिन्नत्वव्यापकत्वव्याप्त्या व्यभिचारप्रसक्तेः [illegible] विधेयत्व तत्समानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकताप
र्यात्तद्वच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वे [illegible] विषयतानिरूपितत्वानिवेशात्तत्समवायेनानुमितौ व्यभिचारः तत्र सु
ध्वंसवह्नित्वावच्छिन्नविधेयत्वध्वंससमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकताप [illegible] वह्नित्वावच्छिन्नविधेयविषयत्वनिरूपक
धर्मिविधेयतयोः परस्परपरिहारेण प्रत्येकसाध्यकानुमितिसंबंधयोरेतादृशतद्रूपेन साध्य ध्वंसवान् ध्वंसकाली

गा-टी०॥ग्रि.

१०६

कुवह्निमत्पर्वतोयमित्याकारकाः

नवह्निमत्पर्वतोयमितिनिरुक्तिवदसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतापन्नवह्नित्वावच्छिन्नवि
धेयतानिरूपकत्वञ्च पर्वतत्वावच्छिन्नधर्मितानिरूपितविधेयतायाः धूमवद्विशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नाया विधेयतानिरू
पकधर्मिविशेष्यतासारेदंत्वमद्विशिष्टस्य वैयर्थ्यापत्तिरिति तत्सत्त्वापि तत्वान्निरूपकज्ञाने निरूपितविधेयता
वच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वमुक्तसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतापन्नतदवच्छिन्नविधेयतानिर्वचनालोक्ता
व्यभिचारोनमन्मद्विशिष्टस्य सन्दर्भतां वनत्वोक्ताकुत्वमितो समानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकतापन्न
धूमवद्विधेयतायां अवच्छेदकतात्वावियप्यत्वनिरूपकत्वञ्च वह्नित्वावच्छिन्नात्रसाध्यकानुमितिनिरूपि
तविधेयतायाः एवावच्छेदकत्वपर्याप्तिस्तत्रनतुस्वनिरूपकज्ञानमात्रीयविधेयतायाइतिनिरुक्तेरेतत्सत्वात्
समानकालीनवह्निधर्मितावच्छेदकतापन्नपर्वतत्वावृत्तिभपक्षकञ्च वह्नित्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितौ वस्तुतः
वह्नित्वावच्छिन्नविधेयतायाः स्वनिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकतारूपधूमकालीनत्वावच्छिन्नवह्निविधेयतानिरूपक
मात्रनिरूपितत्वेन हेतुसंसर्गात् मद्विशिष्टस्य सम्भवात् धूमव्यानयमितित्रव एतत्धूमकालीनवह्नेः पर
स्परविशेष्यविशेष्यतावच्छेदकसाधनान्नयोर्विधेयधर्मितावच्छेदकत्वमितित्वविलम्बुधर्मितानिरूप्यत्वा
वकपक्षनिर्देशः विशिष्टपक्षतावच्छेदकत्वमितितत्समधर्मितावच्छेदकतापन्नपर्वतत्वावच्छिन्नमत्पर्यः वह्निमत्त्वनि
तिसामन्तःस्वपर्यन्तएकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतापन्नयोर्विधेयधर्मितावच्छेदकमारवेतयात्वनतुकापिवेरा

पर्वतत्वे) भूरि भूम) अविशेषेणासमत्ता नयो ह्व

विशेषणाविशेष्यतानवच्छेदकभावापत्तये राजितेयम्:)

अन्यस्मेहविशिष्टद्रव्यत्वविशिष्टगंधाभावगंधविशिष्टभिन्नेस्नेहाभाव इत्याकारिकाः सिद्धिर्याप्यधीः

पक्षविशेष्यतावच्छेदकसाध्यपक्षयोरितिहृदयं एतेनमत्रपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतापन्नधूमधूमकालीनवह्न्योर्वि
शेषविशेष्यताविशेष्यतावच्छेदकसाधनापन्नयोः पक्षतावच्छेदकघटकतत्वोत्करीत्याप्यसिद्धिवारणेपि तत्र धू
मकालीनवह्निधर्मितावच्छेदकतापन्नधूमस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतापक्षतावच्छेदकघटकत्वेन तत्र पक्षसि
द्धेर्वारणीयतानिरसनाय स्नेहगन्धविशिष्टस्य द्रव्यत्वस्य पक्षतावच्छेदकतातत्त्रानुमानसिद्धेर्वारणाशक्तत्वेनान्यतरविशिष्टद्रव्यस्यान्यतरधर्मितावच्छेदकत्वमावश्यकं अन्यथाऽनुपद्रव्यत्वावच्छेदेनान्यतरसाध्यस्याप्रसिद्ध्या
तत्सामानाधिकरण्येनान्यतरसाध्यस्याविरोधित्वमात्र सम्भवदुक्तेः स्यादित्तिरकधर्मावच्छिन्नविशेष्यता
पन्नस्यविधेयधर्मितावच्छेदकत्वस्य विशेष्यधर्मितावच्छेदकत्वाविशिष्टनियमासंगतमितिचेन्नतादृशनियमान्या
वेवितादृशधर्मद्वयधर्मितावच्छेदकविशेष्यतायाः स्वाव्यनियमात् पुत्रात्मपात्रतयोरेवगंधस्नेहयोरद्रव्यत्वावच्छिन्न
विशेष्यतापक्षतावच्छेदकप्रवेशात्तत्रासिद्धिपदेनपाठे कृत्स्नानुरोधात् सपक्षत्वप्रकारकमनुमितिपक्षस्य धर्मिता
वच्छेदकीभूतैकत्र हि पक्षितासाध्ये गंधरूपस्नेहप्रकारकज्ञानप्रतिसमहसारप्रकारकज्ञानस्याविरोधित्वकान्यद
पक्षावच्छेदेनतु सपक्षसत्वस्यैव तत्र हेतुत्वपक्ष धर्मितानियमोपितात्तस्मात्कुतो वेवमपि यत्र पर्वतत्व
स्यैव धूमस्यैव धूमसमानकालवह्निधर्मितावच्छेदकतापन्नसमुच्चवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकान्यतिङ्गकानुमितौ
पक्षतावच्छेदकताव्याघातान्यापत्तेर्यत्र निरुक्तेहेतोव्यभिचारोद्धरिकेति किंचमत्प्रविशिष्टत्वस्याकिञ्चिन्मावच्छि

प्रमेयत्वेसाध्यत्वे वाच्यत्वे हेतौ

तदंशे

उभयत्वेनहेतौ धूमवत्त्वे हेतौ स्नेह धांग्लं नान्

गा-टी०शि-

१०७

पक्षविशेष्यतापन्नवह्निविशिष्टत्वर्थकतोपगमात् विशेष्यतासमानकालकत्वात् विशेष्यविषयकत्वं समानकाली
नत्वसंबंधेन यद्विशेष्यताविशिष्टविषयकत्वं पर्वतेऽस्ति तद्धूमकालीनवह्नित्वावच्छिन्नस्य यत्र साध्यतापन्नता
वच्छेदकतावत्तत्समानकालीनत्वप्रकारो न तु संसर्गः अगत्या तल्लिङ्गकानुमितिरेव तत्समानकालीनत्वस्य साध्यां
शे संसर्गतोपगमात् अन्यथा तत्संसर्गताया अप्रामाणिकत्वादिति केचिदाहुः तन्न तद्धूमस्य तत्संसर्गतोऽन्य
त्समानकालीनत्वस्य न संसर्गता तथा विवादास्पदत्वस्य [illegible] पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतापन्नधूमस्य
तत्समानकालीनत्वविधेयधर्मितावच्छेदकतापन्नस्य मुख्यपदत्वावच्छेदकघटकत्वात् तथा सति वारे तु वरिः सुतरां नील
पर्वतो वह्निमानित्यादौ नीलादेः सोद्देश्यविधेयधर्मितावच्छेदकतायाः सविकल्पेनो कनियमासिद्धेः सत्त्वतया
धर्मिधर्मावच्छेदकतायां विशेष्यविशेष्यतावच्छेदकतावगाहनापन्नस्यैव पर्वतत्वाद्यवगाहे प्रकारतात्वाद
भावविधर्मावच्छेदकत्वं नयपक्षधर्मस्य नीलपदार्थविशिष्टपर्वतादेरुद्देश्यपदार्थस्य कर्मधारयान्तर
भावावच्छेद्यस्य व्यवच्छेदकत्वस्य विधेयधर्मितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यानि
कस्य नीलादेः उद्देश्यपदार्थधर्मितावच्छेदकतापन्नस्यैव विधेयधर्मितावच्छेदकतया सामानाधिकरण्यानि
यमः नवानुमितौ विशेष्यविशेषणयोः उद्देश्यतापन्नत्वे उद्देश्यतावच्छेदकस्यापरोद्देश्यतावच्छेदकधर्मितान
वच्छेदकत्वनियमस्य अव्याप्यवृत्तिपरामर्शादिस्थले धर्मितावच्छेदकतापन्नतावच्छेदकस्य सामान्यानुमितौ
विधेयस्य वृत्तिमत्त्वस्य विशेष्यतावच्छेदकतया तत्र परामर्शे तत्कालीनत्वविशिष्टधर्मि
त्वविशिष्टस्य साध्यधर्मितावच्छेदकतया तादृशसामानाधिकरण्यस्य रूपस्य तत्र परामर्शे तत्कालीनत्वविशिष्टधर्मि राम १०७

नच उक्तनियमाभावेऽपि न व्यभिचारः इतरधर्मितावच्छेदकतापन्नधर्मधर्मितावच्छेदकत्वस्य कस्य विवक्षणीयत्वा
त्

तावच्छेदकतापन्नधूमस्य पर्वतत्वविशिष्टविशेष्यतापन्नस्यात्कोकादिरूपेऽस्तु धर्मितावच्छेदकतात्वानुमितावपि
धूमस्यैव उद्देश्यस्यैव साध्यधर्मितावच्छेदकतापन्नत्वं नीमत्वात् धूमकालीनवह्निधर्मितावच्छेदकतापन्नधूमा
वच्छिन्नपक्षस्थले विधेयधर्मितावच्छेदकतापन्नधूमस्य धूमकालीनत्वेन सामान्यवह्निधर्मितावच्छेदकत्वेऽपि
व्याप्यपक्षहेतोः तु न साध्यादित्वात् एवं सति धूमस्य धूमकालीनवह्निमान् आलोकादिस्थले प्रसक्तावच्छेदकधूमस्य
हेतुधर्मितावच्छेदकतापन्नस्यैव साध्यधर्मितावच्छेदकतया व्यभिचारः साध्येऽनुविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवे
शस्य कथितत्वात् तत्र संगतेः [illegible] धूमकालीनवह्निधर्मितावच्छेदकतापन्नधूमस्य तथात्वादिति
वह्निमान् धूमादेर्न साध्यताता [illegible] तु मितौ इतरधर्मितावच्छेदकत्वेन धूमसामानाधिकरण्यस्य व्यभिचारवारणाय विधेयता
वच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशस्यावश्यकत्वमिति तत्र व्याप्यत्वसमानकालीनत्वसंबंधेन धूमस्य इतरत्वात् धूमपक्षतापन्न
वच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशस्यावश्यकत्वमिति [illegible] धूमवान् आलोकादिस्थले कानुमितौ धूमस्य हेतुधर्मितावच्छेदकताऽसं
भावच्छेदकावच्छिन्नविधेयतावच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वाभावात् [illegible] तद्व्यापकत्वेऽपि व्यभिचारवारणाय विशिष्टस्यानुबंध
स्य न व्यभिचारः न वा [illegible] कारणे [illegible] तद्व्यापकत्वमिति व्यपदेशः तद्वह्नित्वसमानाधिकरणत्वानिः संसर्ग
समकालीनवह्निस्वावच्छिन्नसाध्यकानुमितिरपि कालविशेषस्य तद्व्यापकत्वेऽपि तत्समानकालीनत्वेतिविशेष
णीतिसमानकालीनत्वस्य अन्यानुमितिव्यावर्तकधर्मविशेषरूपत्वात् [illegible] तत्समानकालीनत्वेतिविशेष
समानकालीनत्वस्य तादृशत्वाभिमतः विशेष्यताविशेष्यत्वस्य [illegible] विशेष्यतावच्छेदकधर्मितोपदर्शकेद

पक्षस्यैव विधेयधर्मितावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकघटकधर्मस्य धर्मितानवच्छेदकत्वेऽपि तस्य विधेयतावच्छे
दकावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकत्वात्

गा॰ दी॰ धि॰
१०८

नूधर्मान्

तिविशिष्टपक्षधर्मघटकधर्मोक्तदूमसि बोध्यकेऽदस्यर्थः समुदितार्थमाह तथा चेति एकस्मिन्धर्मिणि निषेधे धर्मे दूमसना
नकालीनत्वग्रहजन्यत्वाभावादित्यर्थः तत्समानकालीनत्वबुद्धिरित्यर्थः आलोककालीनवह्निमान्धूमात् ध्वंसका
लीनालोकवान्वह्निमान्धूमादित्यादेः सत्यसाध्यसमानकालीनत्वग्रहयोग्यधर्मवैशिष्ट्यपादानरूपात्वेन
ध्वंसत्वप्रयोज्यसमानकालीनत्वनिरूपकतापर्याप्ततावच्छेदककर्मधारयः ध्वंसत्वावच्छिन्नलिङ्गकवह्नित्वावच्छिन्नसाध्य
कतावच्छेदकमिति संग्रहाय यद्धर्मावच्छिन्नेयकर्मावच्छिन्नसमानकालीनत्वाग्रहजन्यत्वादिविवक्षणीयं एवं वायं धू
मकालीनवह्निमान्धूमादित्यादेरपि संग्रहः ध्वंसकालीनवह्नित्वावच्छिन्ने ध्वंसकालीनत्वावगाहित्वात्तादृशानुमिते
नकालीनवह्निमान्धूमादित्यादेरपि संग्रहः ध्वंसकालीनवह्निमान्नयं पर्वतो वह्निमान्धूमादित्याद्यनुमितिस्तत्त्व
त्वाद्यवह्नित्वावच्छिन्ने ध्वंसकालीनत्वग्रहाजन्यत्वात् ध्वंसकालीनवह्निमान्नयं पर्वतो वह्निमान्धूमादित्याद्यनुमिति
गतायाकालीनत्वविषयतासमानकालीनत्वविषयताप्रयोज्यसमानकालीनत्वविषयतानिरूपकतावच्छेदकमिति
संग्रहे एकस्मिन्निति साध्ये पिव्यौक्तसमानकालीनत्वविषयताप्रयोज्यत्वं न समानकालीनत्वविषयक
सम्बन्धेन लिङ्गकस्थले ध्वंसकालीनवह्निमान्धूमादित्यादौ ध्वंसकालीनवह्नित्वावच्छिन्ने ध्वंसकालीनत्वविषय
तानजन्यतानवच्छेदकत्वं ध्वंसकालीनवह्निमान्धूमादित्यादौ ध्वंसकालीनत्वसंग्रहापत्तेः नापि समानकालीनत्वविषय
तापत्तिः ध्वंसकालीनत्वविषयकपरामर्शजन्यतावच्छेदकत्वं नास्ति तत्र तत्कार्यतानवच्छेदकत्वं कालीनत्वसंबन्धेन ध्वंस
तापादितधर्मावच्छिन्नकारणतानिरूपितविशिष्टसमवतावच्छिन्नकार्यतानवच्छेदकत्वं कालीनत्वविषयताप्रयोजकज्ञानजन्यतानव
च्छेदकत्वम् इति साध्यकान्यलिङ्गकानुमितौ संसर्गविधया समानकालीनत्वविषयताप्रयोजकज्ञानजन्यतानव

राम
१०८

समानकालीनत्वविषयतायाः स्वरूपसंबन्धविशेषरूपप्रयोजकत्वं परामर्शविषयतापर्याप्ततावच्छेदक
तथा धूम

च्छेदिकायास्तादृशत्वात्तत्र व्यभिचारापत्तेः न चताद्रूप्यविषयतायामविशिष्टविशेष्यकसमानकालीनत्वसंसर्गक
ध्वंसरूपविधेयतावच्छेदकप्रकारकज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वाभावाद्यनुमितौ व्यभिचार इति वाच्यं विशेष्यविशे
षणभावविरहितस्थलसाधारण्येन तादृशविधेयतावच्छेदकप्रकारकविधेयत्वसाध्यव्यभिचारस्य दुर्वारत्वात् न
च स्वप्रयोज्यत्वस्वरूपसंबन्धेन ध्वंसकालीनवह्नित्वावच्छिन्नेऽनुमितौ ध्वंसकालीनत्वविषयतायास्तद्विषय
कपरामर्शजन्यतावच्छेदकत्वं न परामर्शप्रयोज्यसमानकालीनत्वविषयकत्वेऽपि लिङ्गत्वाद्यवगाहनेन साध्यता
वच्छेदकावच्छिन्ने ध्वंसकालीनत्वसामान्यलिङ्गत्वाद्यवविषयतायाः एतादृशज्ञानप्रयोजकत्वादिति वाच्यं साध्य
ध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितव्याप्त्यादिमत्पक्षलिङ्गत्वाद्यवच्छिन्नविषयतायाः प्रयोजकत्वे तत्तत्कालीनसाध्य
तावच्छेदकघटकसमानकालीनत्वविषयताया अपि प्रयोजकताया दुर्वारत्वात् न च घटादिपक्षकधूमादिका
लीनसाध्यकान्यलिङ्गकानुमितेर्विधेयधर्मेऽध्वंसादिसमानकालीनत्वाग्रहजन्यत्वादिध्वंससमानकालीनत्वाव
गाहित्वाविशेषेण साम्यस्योक्त
गाहित्वो व्यभिचार इति वा यंत्तरविशेषणतापन्नधर्मविशिष्टसमानकालीनत्वावगाहित्वाविशेषेण कथं तत्सिद्धिरित्यनुयोगिक
धर्मानुयोगिप्रमाणसाधारणैकाधिकरण्यावच्छेदकतापर्याप्तेति चेत् न कारणाद्यनुमितिः कथं किंतु हेतुसिद्धिरित्यनुयोगिक
साध्यवैशिष्ट्यावगाहिनीकथंचित्पक्षसिद्धेरेवाधिकसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिनी आयतते बलवत्त्वाप्यापत्या
विधेयपक्षतावच्छेदकसमानकालीनत्वानुपगमाश्रयकः तथा च साध्यतायोपक्षतावच्छेदककालीनताव

वगाहित्वानात् अन्यथांतद्वेतत्कालीनत्वावगाहित्वांशे अन्यत्रासत्त्वेन व्यभिचारः अथ पक्षतावच्छेदकविशिष्टानु
योगिकवैशिष्ट्यावगाहित्वानुमितौ विशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यं साध्यस्य संबंधतया सा सतत्तद्विशिष्टानुयो
गिकसंबंधत्वव्यक्तित्वानुयोगितावच्छेदकस्यावच्छेदेन कदृशानिकयोरेव परस्परावच्छिन्नाधिकरणताके
त्वमिति गंधप्रागभावादेर्गंधाद्यधिकरणतावच्छेदककालमात्रादिसंबंधानुयोगितायां गंधप्रागभावस्यापव
च्छिन्नत्वे बाधेन तत्तदवगाहिन्याः सद्धिषणाया अप्यनुमितेस्तत्र व्यभिचारः तथा च तस्याः साध्यांशे तत्संबंधांशो
यापक्षतावच्छेदकसमानकालीनत्वावगाहित्वससत्त्वं व्यभिचारः यदि चैकधर्मस्य तदधिकरणत्वस्य
वाः परधर्मीनिरूपिताधिकरणत्वे स्वरूपसंबंधत्वावच्छेदकत्वं कुत्रापि अपरत्वे तदधिकरणत्वस्य साध्य
धिकरणतावच्छेदकतापरतया साध्यसंबंधितावच्छेदककृतपक्षतया प्राप्तिरिति व्याप्तिलक्षणं व्याकुर्वतां मते व
नाधिकरणत्वसिधर्मद्वयाधिकरणत्वयोः अनधिकवृत्तित्वेन तुल्यत्वात् धर्मद्वयाधिकरणत्वयोर्भावावच्छेदाव
छेदकसावच्छिन्नत्वे स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकसाधारणसंबंधेनाधिकरणत्वेऽपि तन्मते तदा पक्ष
तावच्छेदकविशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यविषयकानुमितौ समानानुयोगिकपक्षतावच्छेदकथनाधिकरणत्व
वच्छेदकस्यावच्छिन्नाधिकरणत्वसाध्यसंबंधत्वसमवायसत्त्वनुपगतकालाद्याधिकरणत्वे विशिष्टानुयोगिक
वैशिष्ट्यमिति वदंसतितिंगापधामसत्तेपि धर्मापवच्छिन्नत्वसमानाधिकरणधर्मापधिकरणतावच्छेदकत्व

१ताकसंबंधपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणताकत्वं वा साध्यवत्त्वं धारेयो वा

[illegible] अवच्छेदक

राम
१०९

णावच्छिन्नं वा अधिकरणत्वं वा तदेः संबंधः संबंधी चेत् योगच्छतीति मतस्ते विनाद्यप्रसंगादि विशिष्टानुयोगिकं वै
शिष्ट्यं विधेयसंबंधस्तस्याकालस्तु सारेणानुगतहेतुर्धीत्वेऽयः कुत एतत् विधेयसंबंधानुयोगितावच्छेदकस
मानकालीनत्वमात्रावगाहनानुमितिरीत्या यो धर्माविशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यबोधेव लक्षण्यनिवेशेऽपि तथा
यत्किंचिदव्यक्तित्वाविशेषकत्वावच्छेदेन वसत्त्वं अन्यधर्मावच्छेदेन सत्त्वेऽपि तदन्यधर्मत्वेनेति ततस्
क्वापरवैशिष्ट्यबोधस्य तथा वापत्तेः तदीयवदृढकुंड तदीयरककालीनतायाः एकावच्छेदेनकस्यापि लाभात्
वाधितत्वात् तथा च तद्धर्मावच्छिन्नपक्षकानुमितौ नकृष्टपाटते तत्कालीनव्यभिचारादुपपत्तितत्वं प्रसंगधर्मपाटसा
वाद्विशिष्टवढ्यादिसाध्यकानुमितौ पक्षतावच्छेदकसमानकालीनत्वसाध्यस्यापक्षतावच्छेदकाधिकरण
तावच्छेदककालावच्छिन्नत्वे वा साध्यसंबंधाभोकत्वासिद्धिभिन्नत्वासत्वेऽतोनानुमितौ पक्षतावच्छेदकमुपादेयं तत्सत्तन
यानुमितौ साध्यपक्षतावच्छेदकयोरेकत्वकालिकसिद्धे वसानेनाद्यप्रानुमिते पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यासा
वसान्यां मतिव [illegible] ध्वंसयोगंधप्रागभावादिविशिष्टघटादिसाधनेऽपि सिद्धिप्रतिबंधकस्याभावस्यासंबंधनत्व
तत्र [illegible] संगंधप्रागभावकालकपक्षतावच्छेदकविशिष्टघटादिसाधनतायां एककालावच्छिन्ने
तुरिति तद्विरुद्धतया [illegible] त्वनसाध्याभावस्य विरोधितया तत्र बाधासंभवात् न प्रसक्तः
त्यस्वसंबंधपक्षतानोपगमेन तत्तद्व्यवच्छेदेन साध्याभावस्य विरोधितया एकधर्मस्य तदधिकरणताया अपरधर्माधिकरणतावच्छेदक [illegible]
तिकृतात्वगंधप्रागभावादिपक्षतावच्छेदकस्तन्नैकधर्मस्य तदधिकरणताया अपरधर्माधिकरणतावच्छेदक

वृि

गा॰दी॰शि॰
११०

तेनैकवादेनैकधर्मविशिष्टेऽपरसाधनेसद्धर्मस्य तदधिकरणतायाश्चावच्छेदकत्वसामानाधिकरण्यमाकलय्यका
यावच्छिन्नपक्षकस्थले एवबाधासंकरोनिर्धारः कृतः तथा च नव्यभिचारप्रसक्तिरित्याशयेनसत्त्वनाधनेसाध्य
स्यैतिनन्वेवनिवेशनकाव्यावच्छिन्नपर्वतपक्षकान्यलिंगकानुमितौधूमकाव्यावच्छिन्नत्वस्यैनव्यभिचा
रोद्धारएवेत्यत्राह नवीननयइतिधूमदेतदितिहेतुसमानकालवृत्तित्वस्यानुमित्यनवगाहनेनैतद्वगाहित्व
घटितहेतोर्नतत्काव्यावच्छिन्नत्वावगाहित्वमनुमितौव्यभिचारः आधेयत्वापक्षच्छेदयोराधारत्वावच्छेदक
त्वकहेतावपदिविशिष्टानुमोलिकवैशिष्ट्यबोधनात्एवकाव्यावच्छिन्नत्वप्रसत्तेलहेतलिंगकानुमितौतलिं
गकाव्यावच्छिन्नत्वसानेऽवच्छिन्नत्वामोतद्विशेषणकालकस्यसंबंधांतरत्वासतधूमादिकालस्यपक्षतावच्छेदक
हेत्ववच्छिन्नत्वस्यकालसंबंधनयासानात्तत्रकालसंबंधासत्त्वेनवैलक्षण्यात्व्यभिचारः यदि वक्ष्यमाणरीतिं
गकानुमितौधूमाधिकरणतावच्छेदककाव्यावच्छिन्नाधिकरणताविधेयस्यसंबंधस्तत्रापि तत्रोत्तराधिकर
णकानुमितौधूमाधिकरणतावच्छेदककाव्यावच्छिन्नपक्षक
कालीयांशध्यमाधिकरणतासमानदेशस्याप्यधिकस्यसानाद्ध्रुमाधिकरणतावच्छेदककाव्यावच्छिन्नपक्षक
स्थलेतादृशकाव्यावच्छिन्नाधिकरणतांशसाध्यसंबंधत्वस्यतद्वैयधिकरणतायांसमानदेशतासानेनवैलक्षण्य
व्यातत्वानस्यानित्यत्वात्तत्त्वनूनरूपपक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वमन्यलिंगकानुमितौ
व्यभिचारः पक्षतावच्छेदकोपलक्षितेसाध्यवैशिष्ट्यावगाह्यनुमितौवैलक्षण्यापत्तस्याः साध्याभावपक्षतावच्छेदक राम
११०

समानकालीनत्वस्यासत्याव्याप्तेपेक्षत्वात् ...नकालेनेचतत्स्थानादित्सत्त्वआहसाध्यस्यैतिमानासावगाहितिपक्ष
तावच्छेदकसाध्ययोरेकत्वमितिरीत्यैवसानंनतुकापिविशिष्टवैशिष्ट्यमितिरीत्यातथापरानेविपक्षतावच्छेद
कावच्छिन्नत्वलक्षणसास्तेनत्ततत्समानकालीनत्वं अवच्छिन्नंतुसमानकालीनत्वादन्यादितियतः स्वरूपसंबंधवि
भावः अतोविशिष्टकालीनपक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यानुमितेनप्रमात्वप्रसंगेनुसत्ववत्वेनचानुमितेः
साध्यांशेलिंगसमानकालीनत्वावगाहित्वासिद्धिरितिभावः नतुधूमकालस्यपक्षपक्षतावच्छेदकतात्पर्यायाम
वच्छेदकावच्छेदनसाध्यस्यत्वावगाहित्वमन्यलिंगकानुमितौव्यभिचारः साध्यांशेधूमकालावच्छिन्नत्वालवैनका
लीनत्वावगाहित्वात्तदनुमितेस्तदंशेतद्वाजन्यत्वादित्सत्वआह नवीननयइतिअन्यदेतदितिएककालाव
च्छिन्नत्वस्यसेहातितिभावः प्राच्
छिन्नत्वसानेतत्कालीनत्वसानादन्यादितियथैः तत्कालीनत्वघटकाधेयतातोवच्छिन्नत्वस्यजन्यतयाव्यभिचाराप्रतेः
धीवारणायेतिअन्ययादृशादिसमानकालीनत्वावगाहित्यामधिताघटकाभावबुद्धेस्तत्त्वजन्यत्वावगाहिसंसर्ग
रितिभावः यथाविपक्षतावच्छेदकविशिष्टेसाध्यवैशिष्ट्यविषयकानुमितावित्यथावत्सुख्याभावबुद्धावधिसंसर्ग
व्याप्तिविशिष्ट्यतावच्छेदकसमानकालीनत्वसमानेमानाभावः मतुपनान्नादिरूपविधेयसमानकालीनत्वस्य
दृशादिकोधनेमिलादाद्युदृस्तदेवसमानकालीनत्वावगाहित्वोग्यताप्रानतव्यतया निरुक्तहेतुसत्वेतयाप्य ५५५
कपदार्थैःपरपदार्थवदेवनयोग्यताकिंतुवैशिष्ट्याविशेष्यनिश्चासावग्नतियोगित्वमितिनतल्लजन्यसमानका

५१

गा॰ टी॰ शि॰
१११
५८

ीनत्वबुद्धेर्विशेष्यतावच्छेदकत्वे उभयोरपि समानकालीनत्वस्य तु ग्रहान्यथासिद्धत्वकारणत्वकल्पनात् तन्निवेशनमावश्यकं तुल्य प॰ टि
न्यायतया तथा च धूमविशेष्यकोपनीतसमानस्यापि विषयतयान्यथासिद्धत्वादुपनीतसमानकारणवद्धर्मे तत्र गृहीतसमानका
लीनत्वस्याप्यवच्छेदकत्वप्रसक्तिरन्यथा [illegible] परमार्थतः समानकालीनत्वस्य स्वसमानधर्मिकत
त्वमुक्त्वा धीनतया तत्र व्याप्तिचारप्रतिबन्धेऽनन्तु अतीतादिलिङ्गज्ञानजन्यानुमितौ लिङ्गस्याव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तित्वा
विरहेण अन्वयव्यतिरेकव्यभिचारस्तु [illegible] समानकालीनत्वविरोधि [illegible] सतो पि तस्य [illegible] आह एत
न्नवेदितानुमितौ तत्र विधेयसाध्यहेतोः समानकालीनत्वस्याप्यपेक्षा अपि नाशतीतलाघवे प्रतिबन्धकत्वाय
त्वादिलिङ्गानुमितिरिति चेत्र तदेतानुमितिरिति लिङ्गरूपकारणविरहात् समानकालीनत्वेनाकाङ्क्षादि न तु
नानुमितिरित्याशयः सर्वे च नानुमितिस्तत्र वामावोऽसम्बन्धापि तत्तदुत्तरत्वे व्याप्तिविषये
तानिरिति तत्र समानकालीनत्वज्ञानवतोऽपि पुनरनुमितिरिति [illegible] तत्र व्यभिचारवारणायेति समानकालीनत्वाज्ज्ञानकालीन
तस्यानुमितिरिति केवलहेतोर्विशेष्यतायां तत्र [illegible] व्यभिचारवारणाय तत्र [illegible] कालीनत्वविवक्षाप्रकार
विशेष्यतया तत्र लिङ्गज्ञानाव्यवहितपूर्वत्वं नन्वेवमपि अतीतादिलिङ्गाधिकरणत्वेन स्वाव्यवहितप्राक्काल
त्वमादिरेव स्वर्लिङ्गः तत्र [illegible] अव्यवहितपूर्वः नन्वेवमपि अतीतादिलिङ्गाधिकरणकालीनत्वधर्मविशेष्यताव्यवच्छेदः प्रमातृप
विषयविषयानुमितौ व्यभिचारो दुर्वार एव तस्मात् तेष्वपि [illegible] एकत्वधर्मविशिष्टावच्छेदः समानतत्त्वेति
एकस्य धर्मता एव कालकृत्तित्वं वास्तवं [illegible] नानिसाधनेनादेव समानत्वेऽपि
अव्यवहितप्राक्काल वृत्तित्वं चेत्यर्थः धर्मविशेष्यतां घटादौ विशेष्यतायां कालीनत्वप्रकारत्वाव्यवहितप्राक्का

धर्मे
प्रमा(५)

प॰ टि
[illegible]
१११

के वास्तवताद्यधर्मेण विशेष्यतानिमित्तं तु परमार्थतः ज्ञायमानलिङ्गकारणतामते कारणविरहेणानुमित्यसंभ
वात् तद्वारकविशेष्यतावच्छेदकत्वस्य तत्र सः स्वाव्यवहितपूर्वक्षणे विद्यमानधर्मावच्छिन्नविशेष्यकानुमि
तित्वे नये सम्मतिज्ञान्यतावच्छेदकमिति तद्वत्तिविशेष्यकालकालीनत्वावच्छिन्नसाध्यकान्यलिङ्गकानुमितौ व
चित्तज्ञान्यत्वस्याव्याप्तत्वस्याव्यभिचारवारणाय विशेष्यतान्तरप्रवेशोऽपि प्रयोजनवत्तामिच्छन्ति समाह
केचित्तिति विशेष्यतावच्छेदकत्वमनुपपन्नमिति अविशेष्यकान्यलिङ्गकधूमकालीनवह्न्यनुमितिनिर्वहणज
न्यतावच्छेदकोऽनुपमाकालत्वाव्यभिचारवारणाय अतीतादिधूमवत्तिविशेष्यक
तत्कालीनतावत्तिभसाध्यकानुमितौ व्यभिचारवारणाय विशेष्यतावच्छेदकत्वाव्यवहितप्राक्क्षणसंबन्धि
दं प्रवेश्यं तु दिशा धर्मिताव्याप्तेर्निरासः स्वाव्यवहितप्राक्काले सतः नन्वेवं वर्तमानतादिविशेष्यतावच्छेदका प॰ टि
तनादिहेतुरस्तु तत्कालीनत्वान्वयादित्वाज्जाय समानधर्मावच्छिन्नविशेष्यकानुमितेर्विशेष्यकज
न्यतावच्छेदकत्वकालत्वाव्यभिचारान्वयकत्वाकासमानकालीनत्वावगाहितानुसरणेनेत आह स
मानेतिता स्यादिविषयकत्वेन समानकालीनत्वप्रकारकानुमितेस्तज्जन्यत्वावगाहितावच्छेदकेति विशेष्य
तावच्छेदकत्वे नैरर्थ्यं प्रयोजकत्वस्य च नायं तत्तया यत्तद्गतकानुमितिस्तज्जन्यत्वे तत्कालीनत्वावगाहित्वाभि
मानकालावेन तदवगाहित्वानियमानस्यादिविषयपरिच्छेदकत्वकारणत्वे तत्रैवेति नेतु हेतोः स्वच

ना. दी. शि.
११२

तिभावः न चसमानकालीनत्वविषयतायां लिंगजन्यतावच्छेदकत्वेन अन्यतायां न तद्घटकत्वसंसर्गइति स्यात्त
आत्माभावपूर्वकत्वानावर्तनिवंधकपरोक्षविधमानविशेषणतावच्छेदककालीनत्वेन तवगत्मोनायानुमितेस्त
जन्यतावच्छेदकाकान्ततया व्यभिचारवारणायसमानकालीनत्वावगाहितायां हेतुघटकसमावश्यकमिति
वा यं समानकालीनत्वविषयतायां लिंगजन्यतावच्छेदकत्वेपितद्वटितसामग्रीघटकविरोधितानाघटनावजन्य
तावच्छेदकत्वानासम्भवादितसामग्रीघटकविरोधिताघटनावच्छेदिकायां सामग्र्याः प्रयोजकत्वसंसर्गत्वा
नावच्छेदकत्वात्तस्याघटितसामग्रीघटकविरोधिनिजविधमानपक्षतावच्छेदकसमानकालीनत्वमपि निय मेनानुमितिविषयः प्रयोजक
तासम्बन्धे तेषां सतिविरोधिनिजविधमानपक्षतावच्छेदकसमानकालीनत्वावगाहितानुमितिरिति वाच्यं एवं विशेषणपदस्य विधमानविशेषणत्वाच
सत्त्वासमानकालिकपरामर्शजन्यकत्वानुमितिरिति तदनुपपत्तेः वर्णनमप्याकिंचित्कर विधमानधर्मादिविषयकानुमितित्वस्येव
परस्तेनानुपपत्तेर्विशेष्यतावच्छेदकपरत्वापवर्णनमप्याकिंचित्करं विधमानधर्मादि विषयकानुमितिरविधमानादिजन्यत्वसकेन व्यभिचारानव
धमादिजन्यतावच्छेदकत्वसंसर्गावगाहिप्रमानवत्त्वादिसाध्यकानुमितेरविधमानादिजन्यत्वसकेन व्यभिचारान्तरं यदि तिवाच्य संस
कारणतावच्छेदकत्वसाध्यकानुमितेरपितकालीनत्वावगाहितास्यात् प्रयोजकत्वजन्यत्वसत्त्वादिति वाच्यं संस
र्गविशेष्यकत्वप्रयोजकत्वलिंगकपरामर्शत्वावच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शान्यतरघटितसामग्रीजन्यत्वस
दितस्येवतजन्यत्वस्य तत्कालीनत्वमानप्रयोजकतया तिप्रसंगवारणसंभवात् एवं पक्षतावच्छेदकसमानका
कीनत्वस्यानुमितिविषयत्वे पक्षतावच्छेदकत्वेनैव एतत्कालीनत्वमपि सिद्धिनिर्वाहात् लिंगोपहितलैंगि

कत्वानस्यानिर्युक्तिकत्वापत्तिरिति स्वरसः अकारणतावच्छेदकत्वावच्छिन्नजन्यत्वसंसर्गव्यापारतेतिनिष्फलाभिप्राये
पाधकत्वेन प्रतिपुरावस्थमायत्वेनेतिविषयनिष्ठयावन्नस्यज्ञानकारणतावच्छेदकत्वमनाद्याकादि सिद्धावः नियम
निरुक्तत्वसमाधेर्व्यापाररूपनिमित्तत्वलक्षणविषयत्वादिनात्वावच्छेदपरामृश्यमानावेन विरोधाभावात् बाधकासा
वात् मानाभावात् लिंगोपेनैवलिंगस्यकारणपरामर्शस्यावच्छेदकस्य पक्षेरः तथाद्यपरामृश्यमानात् कुतोनानुमिति
रित्यत आह परामर्शसिद्धितया व्यापारतावभासि संगच्छतेऽत्यर्थः अवच्छेदक नियमस्येति लिंगत्वेनापि नकारण
तासंभवः तेनरूपेणादिपरामर्शपितुलायाः प्रथमकादिकत्वादि लिंगत्वरसः विनिगमनाविरहात्तिलिंगजन्यस्तरानर्थं यो
कस्यवाकारणत्वेकस्य वातच्छेदकत्वं नत्वेसादिः विशेष्यपरामर्शकारणताग्राहकविषयितयाविशेषणवत्वेनसा
समानवंशजन्यलिंगस्यपरत्वाद्भिजन्यतामन्ययालिंगस्य विशेष्यतयापरामर्शस्यहेतुतावच्छेदकानाकोत्सोडिय
पणासत्यसंप्रत्यादिसिद्धार्थः मध्यपितृकालस्य परामर्शविधिनिगमनाविरहकपरामर्शहेतुतावच्छेदककाको
तरीयपरामर्शविषयतयैवकारणत्वसंभवः विशिष्टकारणताग्राहकसत्ताभावः केवलापधर्मप्रयोजकत्वेनातिप्रसंग
कारणसंभवात् तत्कालीनपरामृश्यमाणत्वेनाहेतुत्वात् एवं तत्कालीनानुमितिरुपधायकपरामर्शविधमानलिंग
सामानाधिकरण्येनलिंगपरामर्शसामान्येऽनुमितिसामान्यकारणताग्राहकप्रमाणविषयकत्वेनात्परामर्श
द्वितीयलिंगविषयकतयाद्वितीयपक्षस्यादिसत्यकारणताबोधकप्रमितित्वात्स्यापरामर्शस्तिद्धा
र्थविधमानलिंगस्यविशेषणतया

गा.दी.शि.

११३ इत्यस्मसंगतं तथापि व्यभिविशिष्टस्य निमित्तप्राकृतस्य कारणताघटकत्वे विशिष्टस्य तत्त्वं च कोऽत्र विशेषोजनकं
अजन्यत्वे तादृशस्य प्राकृतत्वात् विषयता तिरविशिष्टार्थस्यैव घटप्रयोजककारणतासंसर्गेऽलिंगस्येतिलक्ष्य का
कारणान्तरस्य मानाभावेन हेतुत्वं चास्य च विशिष्टकारणताप्रापकप्रमाणेन विशेष्यविशिष्टस्य च विशेष्यो
स्य नियतपूर्ववर्तितायां तत्कारणत्वं तत्र प्रत्याख्यातत्वात् काश्चित्तरीयापरामर्शविषयतामादायनविप
मान्तर्लिंगस्य तादृशकारणतानिर्वाहेऽत्र नम्रकत्वात् सर्वत्र न च एवं सति परामर्शविषयस्य कारणतायाः एका
प्राधकपक्षनिरोधात् लिंगमात्रकारणतावाधकयुक्तिविचारस्य च सत्त्वादिति वाच्यं कार्यतावच्छेदकपदेन
व्याप्ति-वारिनिर्वाहकस्य तु कारणतावच्छेदकवैशिष्ट्यस्यापि विवक्षितत्वात् न चैवमज्ञायमानेऽप्यत्तीतिविधि
तिफलिकायत्वापि नचांशमुक्तिहेतुपरिच्छेदकारणतावच्छेदकत्वमज्ञायमानतादृशायामस्ती सर्वैः विशेष
णतावच्छेदकावच्छेदेनापीतिविशेष्यवैशिष्ट्यस्य च तत्संसर्गे व्यक्तं वैकं विशेषणतावच्छेदकावच्छेदेनापीत्य
र्थः साध्यव्याप्यत्वादिकलितिसाध्यव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतावच्छिन्नपर्थः तत्प्रसिद्धे तिसाध्यव्याप्य
ताप्रसिद्धेरिसप्रयः तदनुपस्त्तत्वात् व्याप्तिः स्वरूपत्वापादकप्रत्तानिश्चसत्ताव्याप्त्यादिविशिष्टविशेषितस्य
कारणतासंसर्गेन व्याप्तेर्विशिष्टनिष्ठविशेषणतायामवच्छेदकतासंसर्गेऽपि इष्टत्वः अनुतानं सम्बन्धतिपरा राम ११३

मर्शविषयतावच्छेदकाधिकरणतावच्छेदकत्वे विशिष्टपक्षधर्मताः अनुपलक्षणं परामर्शविषयतावच्छेदकपक्षज्ञानत्वे
नोहेतुत्वात् तदवच्छेदकवैलक्षण्यापि विशेषणतावच्छेदकतासंसर्गेऽपि इष्टव्यः इदं च लिंगत्वेन हेतुत्वे तथा
त्वेन तस्यैव पक्षतानुरूपेण च पक्षतातिरेकाविरहेऽपि अनेकज्ञानविषयतावच्छेदकत्वे न हेतुत्वं जातीत्यादिलिं
गज्ञानादनुमितिपक्षका परामर्शनाप्यत्वेन हेतुत्वासंभवतीत्यतश्चाह न चेति परामर्शनाज्ञायमानत्वमा
त्रं व्याप्तिपक्षधर्मतास्वांशज्ञायमानत्वं च पक्षमतीत्यनुपपत्तावित्यतो इति पक्षधर्मतिव्याप्तीतिलापधानत्वात्
वच्छेदकत्वापक्षवान् व्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानस्य हेतुत्वे वच्छेदकत्वधर्मप्रवाऽपि कस्यचित् विशेषणगौरवादितित्वा
दः ननु व्याप्तिपक्षधर्मताविषयतानिरूपितविषयताविशिष्टज्ञानत्वेन हेतुत्वे विशेष्यविशेषणभावविनि
गमनाविरहात् लिंगत्वस्य विषयतासंबंधेन ज्ञानस्य कारणतावच्छेदकत्वेनोचितमिसाध्यलिंगकरणता
पक्षदोषान्तरमाह किंचेति गौरवादिति विशिष्टस्य तत्त्वात् विशेष्यविशेषणयोरुभयपक्षलक्षणप्रवात इतिहृदयं तो
पिकाकांतरे प्रतिबंधकत्वस्य विशिष्टस्य प्रतिबंधकस्य च मन्वत्वादेतत्कार्योत्पत्तिरपि नकारणतावच्छेदक
संत्रुपितु सहकारित्वेन वक्ष्यमाणकार्यत्वनिगमनाविरहापि सूचितः अन्यापत्तिवारणाय विशिष्टस्य तत्वं
प्रयोजकमन्यथानुपपत्त्या वाच्यत्वात् परामर्शेति अग्रवपरामर्शत्वस्य प्रयोजकत्वे च नातिप्रसंगः

ग्गा-दी-रा-
११४

अन्यथीतिपरानभ्युपगमे तत्काले नानुमितिरित्यं कार्यापत्तिरर्थः एवं सति विषयेन्द्रियसंयोगस्य हेतुत्वकल्पने विषयसंयुक्तेन्द्रि
यस्यापि विनिगमनाविरहात् हेतुत्वमिति नदिनस्य तन्नापि संयोगस्य कार्यतावच्छेदकसंबंधकालान्तरसंयुक्ता
हिं इन्द्रियालसंयोगविरहदशायामपि अनुत्पादापत्तेः संयोग [illegible] विशिष्टस्य तस्य संयोगस्य सन्निधाने चला
पत्तिः [illegible] संयोगसत्त्वे चतस्याः [illegible] मितिरिति विनिगमकसत्त्वात् इन्द्रियहेतुत्वे च स्यात् [illegible]
[illegible] तस्य नास्तित्वमितिर्थमनाशे संयोगसत्त्वेपि [illegible] धेन तस्य हेतुत्वमिति
साधः इन्द्रिमनाम [illegible] संयोगादि [illegible] अधिके [illegible] एव तस्यास्ता
स्या [illegible] सिद्धि [illegible] व्यवस्थापकत्वमुक्तं मन्कृते निराकरोति [illegible] लिङ्गस्य व्याप्ति
[illegible] लिङ्ग [illegible] मनाङ्गमितिव्यतिरेक [illegible] लिङ्गस्यान्वयव्य
तिरेकौ [illegible] व्याप्तौ अतीन्द्रियस्यापि [illegible]
जनके [illegible] रसिलस्यैवार्थः [illegible] तार्किक परामर्शव्यापार [illegible] रामर्शविषयी [illegible]
स्यापि [illegible] परामर्शस्य [illegible] आत्मा [illegible] नानुमिति [illegible] प्रवाव [illegible] भावविशिष्ट
[illegible] व्याप्तिकरणाभाव [illegible] नियत [illegible] विशिष्ट
सत्त्वस्य प्रयोजकत्वेपि [illegible] तत्वार्थः [illegible] स्यजनकतावच्छेदकत्वे राम
११४

[illegible] परामर्शे हेतुत्वमतेन [illegible] अतिप्रसंगात् इति
[illegible] इति [illegible] कार्यत्वं [illegible] अधिकरणसमकस्य [illegible] एकार्थसमवा [illegible] नातिप्रसंग
[illegible] कापीतिकारणतावच्छेदकसंबंधेन स्याधिकरणस्य कार्यतावच्छेदकसंबंधेन [illegible] दृष्ट [illegible] लिङ्गस्य
[illegible] विद्यमानान्यथा [illegible] विद्यमानपक्ष [illegible] लिङ्गस्य
विद्यमानता [illegible] विद्यमानता [illegible] अतीतपक्षपरिग्रहः [illegible] पक्षस्य [illegible]
[illegible] लिङ्गस्याविद्यमान [illegible] अविद्यमानस्य लिङ्गत्वाप्रसक्ते [illegible] अतीन्द्रियो
[illegible] विद्यमानलिङ्गसंसर्ग
[illegible] वर्तमानस्य लिङ्ग [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] निर्धूमादि सामान्य
[illegible] विशिष्ट [illegible] नापत्तिरिति परामर्शे
स्यथ [illegible] तथा विशिष्टविशेष्य [illegible] वर्तमान [illegible] स्वीकरणीयत
[illegible] विद्यमानलिङ्गस्य परामर्श [illegible] विद्यमानवह्नि [illegible] इत्यर्थः व
[illegible] विद्यमान [illegible]
[illegible] अतीतानागत [illegible] अतीतानागतलिङ्गक [illegible] अतीतानागत [illegible] स्वीकरणीय [illegible]
[illegible] लिङ्गस्य [illegible] विद्यमानस्य [illegible] स्वीकरणीय [illegible]

सामानाधिकरण्यप्र
व्यासत्ता

गा॰दी॰शि॰

१२५

वह्निमत्त्वमितिसाध: वह्निमत्स्य प्रागभावो हेतुर्लिंगं केचित्कथितवर्तमानव्यापकत्वमापत्तिलावस्थायाः प्रागभावादिशंका
यां असंगतिरस्तु व्यापत्तिस्तु तदिति दिशि भ्रेतस्य व्याप्तिविरोधिकालावच्छेदेनेत्यत्र प्रागभावत्वं च तत्संबंधस्य तथाहि
तिदिशि भेदकालं तत्साध्यव्याप्तियमित्यर्थः न तु कालीनसाध्यसिद्धिः न च वर्तमानप्रागभावादिकालीनसाध्यस्या
नुमितिरित्यर्थः भिन्नकालावाहितु [illegible] प्रतानस्य वर्तमानकालत्वमात्रसाध्यत्वासकत्वादिति
भाव: ध्वंसनिश्चये [illegible] तिरसि [illegible] प्रतीतिसाधिं दिनेव इति तया निश्चितादिति प्रतीतिर्दिनाव
च्छेदेन साधितिलावच्छेदनव्यापकस्य [illegible] हेत्वर्थः ध्वंसस्य वर्तमानत्वानिश्चये प्रागभावध्वंसयोर्निश्च
यतस्त्वेनलिंग [illegible] निश्चिते तेन प्रागभावादेर्लिंगत्वं [illegible]
[illegible] तेनालिंग [illegible] वर्तमानध्वंसप्रागभाव
[illegible] ध्वंसस्य वर्तमानत्वात् [illegible]
[illegible] ध्वंसप्रागभावादेर्लिंगत्व
[illegible] प्रागभावादेर्लिंगत्व [illegible] अथ
[illegible] ध्वंसप्रागभावत्वादिः सा
मानाधिकरण्यावच्छेदकत्वं ध्वंसप्रागभावत्वावच्छिन्न [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] इत्यंकते

राम

१२५

ध्वंसप्रागभावत्वादिकमिति नावच्छेदकमिति गौरवेण व्याप्यतानवच्छेदकमित्यर्थः तथा च तत्तद्वह्निमत्त्वं लिंगमि
तिसाध: किं चात्र ध्वंसप्रागभावत्वादेर्लिंगतानवच्छेदकत्वेऽपि व्याप्तिपक्षधर्मतावत्त्वरूपलिंगत्वेन प्राग
भावादेस्तु मितिरितु [illegible] प्राग्भावः प्रोक्तात्तस्यापि लिंगतावच्छेदकत्वं [illegible] पयतिन वेत
[illegible] ध्वंसप्रागभावा [illegible] भिन्नत्वव्याप्तिसहितावच्छिन्नत्व [illegible]
[illegible] ध्वंसप्रागभावत्वावच्छिन्नव्यासिद्धा [illegible] ध्वंसप्रागभावत्वादेरव [illegible] तथा [illegible] व्याप्यताव
च्छेदकत्वसिद्धेरितिभावः [illegible] अव्याप्तिरवच्छिन्नत्वानियमेव्याप्तिर्नाव्यभिचरितसामानाधिकरण्यं किंतु
स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यं [illegible] ध्वंसप्रागभावादिनिरूपिताव्यापकतानयसिद्ध्यतीतिन्तु स्वव्या
प्यतेलिगं [illegible] [illegible] स्वसमानाधिकरण्यान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
[illegible] [illegible] घटकसामानाधिकरण्यप्रतियोगिनिविष्ट [illegible]
तावच्छिन्नाभावपरिग्रह: विशेषण [illegible] व्याप्ति: स्वरूपसंबंधात्मकं किंचिदवच्छिन्नताया [illegible]
र्थः साध्यवच्छेदकत्वमितिव्यवच्छिन्न [illegible] ध्वंसप्रागभावसमानाधिकरण्याभावप्रतियोगिता
कत्वेऽपि न ध्वंसत्वादिना व्याप्यतावच्छेदकत्वानुपपत्तिः न चाति ध्वंसप्रागभावत्वावच्छिन्नाभावरूपव्यापकत्वस्यैव त्व
ति [illegible] प्रतियोगितावच्छेदकमिति वाच्यः तथा च तादृशप्रतियोगितावच्छिन्नाभावविशिष्टसमानाधिकरण्याभावप्रतियोगिता
[illegible] इति भाव: गौरवादिति [illegible]

ग्रा-सं-१२१-
११६

त्वादेर्गौरवेण प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् स्ववृत्तित्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकरूपशून्यत्वम् अनव
च्छेदकत्वेन स्वरूपं निरुक्तधर्मस्य व्याप्यत्वं तत्र [illegible] कत्वसाध्यत्वं अतिसमानेष्वतो पाधिरूपानां गोत्वजकत्वस्य
मनियतानां [illegible] नाव्याप्य [illegible] गोत्वं [illegible] कत्वादि व्याप्य त्वेन गतमित्यनेनान्वयः गोत्वादिवृत्तित्वमनुपपन्नं
गोत्वत्वादीनां अवच्छेदकत्वेन व्याप्यतावच्छेदकत्वेन स्वरूपतः गोत्वादीनां प्रतियोगितावच्छेदकशरीरानिवेश
संसर्गेण गोत्वत्वादीनाम् अनिवेशात् आपत्ति [illegible] लक्षणस्याप्यव्याप्तिः पिसूत्रयव्याप्य पन्न [illegible] आधिक्येनैव
नीलघटसाधित्वसमेतं निरुक्तस्य वस्तुस्वरूप [illegible] तिलकेऽस्यैव वैयर्थ्ये च लक्ष्ये व्याप्तिमनङ्गीकृत्य साधिः
[illegible] साधित्वसमानाधिकरणाभाव [illegible] प्रतियोगिता साध्याभावाभावान्यत्वात्तस्य स्वरूपत्वं नास्ति
भावः नन्वत्र [illegible] प्रतियोगितात्वादि [illegible] प्रतियोगितावच्छेदकत्वानिवेशनीयं तत्र गुरुधर्मस्य
धारण [illegible] प्रतियोगितात्वादि [illegible] संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाव्यभिचाराद्विकल्प
[illegible] पक्ष [illegible] नैव व्याप्यतोपपत्तिरिति [illegible] तिपचायमपयक्तत्वाद्यस्य
[illegible] व्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितानवच्छेदकत्व [illegible] कत्वेन निवेशिते तत्र प्रतियोगितावच्छेद
दकत्व [illegible] अवच्छेदकत्वाविवक्षणात् [illegible] तः [illegible] व्याप्यत्वं [illegible]
नापिपक्षे च हि व्याप्यम [illegible] व्याप्यत्वात्तन्नियायपरान्वयस्य पक्षे विद्यमानलिङ्गविषयत्व राम
११६

निश्चिताकार [illegible] निश्चयः प्रसाम [illegible] निश्चितमानेनेन आपातं लिङ्गस्य पक्ष [illegible] हेतु [illegible]
निलिङ्गम् [illegible] पक्षे [illegible] लिङ्गस्यापि तथात्वमिति भावः ननु लिङ्गस्य पक्षवृत्तित्वविषयत्वं नान्यद
[illegible] निश्चयात् [illegible] परानुमितौ [illegible] मित्यत्र [illegible] कइति कथं [illegible] केति [illegible] निरस्तं साधयत्य
निश्चितत्वे [illegible] विशेषलघुरूपावच्छिन्नकार्यतानिरूपित [illegible] विशेषरूपेण सामान्यका
र्यस्यैव हेतुत्वे विशेषकारणाधिक्यप्रसंगात् [illegible] विशेषप्रसक्तौ [illegible] पूरामर्शविशि
ष्टमनोयोगत्वादि [illegible] लाघवात् [illegible] प्रसंगात् तथा च लिङ्ग [illegible] विष
मानलिङ्गज्ञानत्वस्य गुरुतया [illegible] लिङ्गत्वेन कारणतोक्तिरिति भावः [illegible] पक्षे [illegible] कालीनत्वपर्यवसित
धार्म [illegible] संबंध [illegible] सामान्य [illegible] तया [illegible] पर्वतेयदा ध्वंसस्तदा
काका [illegible] भावृत्तित्वसाध्यत्वस्या [illegible] न [illegible] सिद्धिः [illegible] लोप्यात् सामानाधिकरण्येति
५९ कालनिष्ठ [illegible] समानाधिकरणध्वंसकालस्य संबंधघटकतया साध्यध्वंससंबंधघटकतमाला [illegible]
च्छिन्नसंयोगः साध्यतावच्छेदकसंबंध इति भावः एतादृशसंबंधेन पर्वते वह्निसिद्धौ [illegible] कतः पर्वतीयध्वंस
कालीनवह्निसिद्धिः एतावतापि अतीतानागत [illegible] कालीनत्वसामान्यमादाय [illegible] निरासस्य [illegible]
नकालस्य पक्षतावच्छेदकसंबंधकारणी [illegible] मितानारमार्यपदाय नेति व्याप्तिपक्षधर्मतादिति एवं च पदार्थ

मत्तत्वावच्छिन्नस्तत्तद्व्यक्तिरितिमिथः कस्य योजनाकाङ्क्षयोः पक्षीकृतयोरेतद्व्यक्तिकालपर्वतयोः कालिकदैशिकसं
बंधाभ्यामितिशेषः एकेनैव एकत्वाविच्छिन्नेनान्यत्र कल्प्यैतत्कालेवह्निसिद्धेः इदं एतत्कालीनवह्नित्वावच्छिन्न
स्यासिद्धा तद्भेदरूपमेकवंलः यवज्ञानमनुमितेः पूर्वकत्पविषयीकरिष्यतीत्यस्वरसस्सूचनाय पृष्ठतीत्युक्त
पक्षतावच्छेदकसमानाधिकरण्यसाध्यसिद्धानोद्देश्यसिद्धेः तत्समानकालीनस्यापि तत्समानकालसंबंधिपक्ष/
संबंधित्वात् कालसामानाधिकरण्यसिद्धावपि साध्यस्तकालीनत्वासिद्धेरलः समानाधिकरण्यपदमवच्छिन्नार्थ
कत्वाच्चेष्टपक्षतावच्छेदकेतिकालिकादीनामितिवाकिरूपव्यापारियत्नः तत्संभवः व्याप्तिज्ञानस्य करणत्वा
संभवः अनुभवात्मकपरामर्शस्य विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानविधया व्याप्तिप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वा
दितिभावः स्मरणे विशेषणतावच्छेदकविधया व्याप्तिधियो हेतुत्वेपि स्मरणस्य समानविषयकानुभवजन्यत्वा
त्प्राचीनानुभवात्मकपरामर्शस्य व्याप्तिज्ञानजन्यत्वं तेन कारणं स्मृतिमुत्पादयतीति नन्वस्मरणजनकव्या
पारे संस्कारकरणव्यापारविधयानुत्पन्नजनकस्य नुन्नत्वादिनियमः आचार्यमतेनातिलिंगव्यापारतयानुमि
तिजनकपरामर्शेनुमितिजनकस्य द्वित्वादिव्यापारस्य हेतुतयाव्याप्तिसिद्धत्तेतत्करणकरणव्यापारविधेयेतिएव
वाद्यनिस्मजनकस्य संस्कारस्यानुमितिजनकपरामर्शकत्वमनुमितिकरणस्य व्यापारत्वमेतस्या हेतुत्वे सामान्यनियमः इति
क्षिपजिरस्यात जनकेति नन्वस्मरणात्मकपरामर्शद्वारा प्राचीनपरामर्शस्य करणत्वं तदासस्वतियदित्यर्थ राम ११७

३
अनुभवान्मकयथार्थनिश्चयद्वारेण प्राचीनपरा

५

योकार्यकरणसावच्छेदकान्यव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानत्वेनस्मृतित्वाव्यांकरणव्यापारसाक्ष्यातस्या
करणतावच्छेदकव्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नानिरूपितजन्यताभावानुमितिजनकताभावविशिष्टस्मृतित्वमवच्छे
दकंपरामर्शस्य करणात्वव्याप्तिमत्तरात्मकजनकत्वावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदका
वच्छिन्नत्वकरणतानिर्मितिनियमस्यतावलंबनेविशेषतेनेत्यन्यसमाकंतेनेतिकरणमिति अपितु
तिज्ञानत्वेनेविशिष्टः विशिष्टस्मृतित्वविशिष्टस्मृतित्वावच्छिन्नहेतुत्वमपितुव्याप्तिस्मृतित्वावच्छिन्नहे
तुत्वमेवेतिशेषः ननुमितिहेतुस्मृतित्वस्सिद्धाराहितिशेषः व्याप्तिविषयकस्मृतित्वेज्ञानत्वाव्याप्तिवि
षयकत्वं संव्याप्तिविषयकस्मृतित्वावयवेविशिष्टविषयकत्वाद्यविशिष्टविषयकज्ञानत्वविशिष्टविषय
कस्मृतित्वादस्यताभावः नास्त्यायांकोनियमस्य प्रामाणिकत्वेविरोधः त्वेपर्वतितंसंक्षिप्तेनतीतिसाधका
सावद्यकानियमवाधकमप्यादाइत्यतिदिग्पक्षेनहेतुत्वादिनावाभ्यसंकारणव्यापारीभूतत्वसंयोगः स
त्वसंयोगत्वेनहेतुः तेनतेनवरूपेणानत्यप्रमेयः कार्यकारणभावः अविच्छिन्नसंयोगत्वेनइच्छात्वेनवएकस्याः
वोधेपरज्ञानत्वेनकरणव्यापारमल्पपदार्थोपस्थितिः परज्ञानजन्यप्रतिस्थितित्वेनहेतुत्वस्याः तत्संबंधिज्ञान
त्वेनतस्मृतित्वेनपरहेतुहेतुमद्भावइत्यविसंवादादित्यर्थः एवं यच्चरूपेणानिषेधात्कुत्सितमद्भावः तत्तद्रूपेणा
पिकरणव्यापारभावेधारावहिनस्थलेविशिष्टवुद्ध्यनन्तरविशिष्टवुद्ध्यन्तरोत्पादस्थलेपूर्वप्रथमस्य

अनुभवात्मकपरामर्श
द्वारानुमितिकर
यमान प्रा

भा॰ टी॰ शि॰
११८

न्नविशिष्टज्ञानजनकतानवच्छेदकावच्छिन्नस्य जन्यविशिष्टबुद्ध्यात्मकविशेषणज्ञानानंतरज्ञानाविशिष्टप्रत्यक्षं
प्रतिविशिष्टबुद्धित्वेनजनकता विशिष्टप्रत्यक्षं प्रतिकरणत्वापत्तिः विशेषणज्ञानत्वेनकरणत्वापत्तिः समाध
त्ते प्रमितिपक्षस्वरूपावच्छिन्नस्य स्वरूपावच्छिन्नस्य जनकत्वस्वरूपावच्छिन्नजनकत्वं तस्यैवतत्स्वरूपावच्छिन्न
स्यैवतत्स्वरूपावच्छिन्नव्यापारत्वादितितद्भावविशेषणज्ञानजनकतावच्छेदकविशेषणज्ञानत्वस्यकरणत्वाभि
मतलक्षणस्वरूपावच्छिन्नभाविशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वाभावोनतुस्वरूपव्यापारतावच्छेदकत्वमेवजनकः अपितुल
स्वरूपावच्छिन्नजनयितापितस्वरूपावच्छिन्नस्यविशिष्टधीजनकत्वमेवउत्तरोत्तरविशिष्टबुद्धिव्यक्तिंप्रतिस्वपूर्व
विशिष्टबुद्ध्यात्मकविशेषणज्ञानव्यक्तिद्वारातज्जनकविशेषणज्ञानव्यक्तीनांतत्तद्व्यक्तित्वेनकरणत्वात्तस्यचना
पत्तिः व्यवहितव्यक्तीनांतत्तद्व्यक्तित्वेनकारणतायामप्रामाणिकत्वात् अन्यथोक्तनियमोपगमेव्यवहितका
रादितिसावः तथानियमानुपगमाचिव्याप्तिज्ञानपरामर्शयोः करणव्यापारभावस्यानुपपादकतापरामर्शस्यव्या
प्तिविशिष्टज्ञानत्वेनव्यापारत्वाभिमानिनामतत्प्रत्यक्षमितिमतिस्तेन प्रत्यक्षत्वेन व्याप्तिविशिष्टज्ञानत्व
[illegible] विशिष्टज्ञानत्वेनतत्स्वरूपावच्छिन्नजनकत्वेननिरू
पाजनकत्वेनसंस्कारद्वाराजननादित्यर्थः विशिष्टज्ञानत्वावच्छिन्नजन्यताश्रयत्वादित्यर्थः तत्प्रतिमतिसं
मितंजननंजन्यतालक्षणकतत्स्वरूपावच्छिन्नरूपमविशिष्टज्ञानतावच्छिन्नजन्यताश्रयत्वादित्यर्थः तत्प्रतिमतिसं
स्कारद्वाराजनकत्वमितिसाक्षाद्विशेषणाधिमः इत्येवंतत्तयास्मतिसाधारणविशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नमतिविशि राम ११८

पणज्ञानत्वेनहेतुत्वमितिमितेस्मृतिसाधारणत्वेनतत्स्वरूपावच्छिन्नप्रतिविशेषणज्ञानत्वेनसंस्कारादिसाधारणत्वेन हे
तुत्वेतिमतमनुसृत्यसंस्कारस्यपातविशिष्टबुद्धिप्रतिविशेषणविषयकत्वेन हेतुत्वे प्रकृतेव्याप्तिज्ञानत्वेनकरण
त्वमुक्तनियमसत्त्वेननिर्वहति तन्मतेकरणतावच्छेदकज्ञानत्वपरित्यज्ञातिव्याप्तिविषयकत्वेनैवतिव्याप्त
त्वेनिष्टकरणत्वंजन्यतावच्छेदकेऽधिकनिवेशश्चाप्रामाणिकत्वात्तुल्यविषयत्वेनानिसाधारणधर्मस्यजन्यतावच्छेद
कत्वादितिसावः तत्रजन्यतावच्छेदकतयासाधारणस्य तस्यानिवेशात्प्रत्यक्षताव्याप्तिविशिष्टज्ञानत्वे
नेतरोपविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वात्तदन्यतात्स्यतत्प्रत्यक्षानुमितिजनकतावच्छेदकेन्यतावच्छेदकरूपत्वमितिसा
धारणेनजन्यतावच्छेदकत्वमुक्तिः नितुस्वाधिस्यरूपयोग्यस्यसंस्कारादिविरहात्प्रत्यक्षोपधायकत्वमितिसावः व्या
प्तिप्रकारकत्वेनकरणत्वोपगमोविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितायाः परामर्शानिष्ठानुमितिजनकतावच्छेदककोटिनिवेशो
नगौरवंविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितायाः विशेषणतावच्छेदकप्रकारकतावच्छिन्नमितिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वा
द्विशिष्टवैशिष्ट्याधिक्यसमव्यापप्तिसामानाधिकरण्यप्रसक्तिसत्त्वात्तद्रूपप्रत्यक्षविषयकत्वेनैव
तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वसंसर्गपरामर्शत्वविशिष्टविशेषणज्ञानविशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्संस्कारादिविशेष
व्याधिकरणत्वेसत्यतत्प्रकारपरामर्शत्वविशिष्टविशेषणज्ञानविशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्संस्कारादिविशेषप
त्वमितितात्पर्याविशेषणज्ञानविधयापक्षतेपदार्थोपस्थितेरुक्तत्वात्तादृशकल्पनागौरवात्परकपदार्थमुपा
स्थितिस्यापितात्पर्यतापरामर्शस्सवादितिभावः व्याप्तिघटकपदार्थस्तेनव्यापकपर्यन्तानिवेशेनलाघवाद्विशिष्टवैशि

गा- दी- दि-
११९

ष्यवोधस्तेनैवाव्यभिचरितत्वं तावद्व्याप्त्यंशे संशयाधायकत्वं हेत्वन्तरं हि भिन्नविशेष्यावगाहित्वात्तद्वत्त्वं तद्धिभिन्नविशेष्यस्यधी
जनकतानिश्चयासत्त्वानियमात्पक्षे व्याप्तिविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यावगाहिन्यां अपि परामर्शेतु तत्तद्व्यक्तित्वेन तद्विधिविशिष्टवैशिष्ट्याव
गाहिपरामर्शादिवान्तर्भावस्तथाविधकारणतावच्छेदकत्वं मानाभावादिति विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतायाः कारणताव
च्छेदकत्वे गौरवात्पक्षे व्याप्यवत्ताप्रकारकज्ञानत्वमनुमितित्वावच्छिन्नकारणतावच्छेदकं किञ्चिद्विशिष्टवैशि
ष्ट्यावगाहित्वं प्रयोजकत्वं व्याप्तिनिश्चयाभावव्याप्तावच्छेदकः न च तावताप्यसत्त्वं बाध इति तत्साध्यव्यापकत्व
तादृशव्याप्यतावच्छेदकसंशयः व्याप्तिव्याप्यसाध्यप्रकारकज्ञानं आपततीति व्याप्यत्वपरामर्शे तेन
संशयादिति व्याप्तिपक्षतिकत्वं तावद्धेतुप्रकारकव्याप्तिपक्षधर्मतासाधारणः कारणतावच्छेदकतत्त्वं स्वार्थज्ञानत्वेन तत्त्वं
तज्ज्ञानजनकत्वेनैव अभावप्रकारकव्याप्तिनिश्चयत्वेनानाकारणताप्रसङ्गाद्विनिगमनाविरहेण कारणत्वं स्वरूपसत्त्वं
संशयात्परामर्शजनकत्वस्य सर्वसाध्यकत्वाद्विनिगमनाविरहानवकाशात्कारणत्वं साध्यव्याप्यवत्त्वधर्मी
तैवेति परामर्शजन्यकत्वं तस्य तद्विशिष्टकत्वं तत्परामर्शस्य तज्जन्यत्वमित्यालोच्य परामर्शत्वं व्याप्तिप्रकारकत्वं परामर्शस्य परामर्शत्वं परामर्शः
तत्परामर्शस्यानुमितिजनकत्वं तदनुमितित्वं परामर्शस्य तद्व्याप्यत्वं तेन तस्य व्याप्तिविशिष्टतया तत्सामान्यत एवान्य
नानुमितिव्याप्तिविशिष्टत्वेन तद्विरोधिनिरूपणेनान्यथासिद्धिरिति भावः इष्टापत्तिसमाधानं त्वाहितेनेति तादृशकेनरूपेण परामर्श
प्रतीतौ व्याप्तिविशिष्टान्यथासिद्धिनिरूपकत्वादिति भावः
परामर्श ग्रन्थ
राम ११९

जनकत्वे साध्यवत्तायामानन्तर्यं तेनैव तज्जन्यत्वं तत्र विशिष्टजनकत्वं नियामकत्वात् कोऽयं हेतुः इत्यपेक्षायामाह व्याप्तीति को
मत्कृते घटादिविनाशप्रवृत्तिप्रयोजकत्वं प्रधानतिरस्कारणमिति भावः अनिर्वाच्यत्वेनेत्यत्र हेतुनिरूपितत्वं विरहस्य घटत्वसार
प्रयोजकत्वात्पूर्वपक्षिणः प्रवृत्तिः इत्यत्र घटादित्वात्
न तु तत्तदुपाधितत्त्वेन तत्तद्व्यक्तित्वं तथा चान्यविरहस्य तत्तज्जन्यत्वं प्रयोजकत्वेन तदुपपत्तेः तत्तज्जन्यत्वे तत्तदुपाधिकत्वं
तिरस्कार्यत्वं यथा च तदुत्तरकालसंबन्धत्वमसाधारणतत्त्वं विशिष्टत्वेन तत्प्रयोजकत्वं तत्तद्विशिष्टकारणत्वं प्रधानसंबन्धेन तत्त्वं प्र
तिसंबन्धाद्विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तादृशप्रतियोगितावच्छेदकानिश्चयस्य हेतुत्वादिति भावः प्रधानप्रवृत्तिविषयत्वेनेति
वर्णितसाधारणावच्छेदकत्वेन जातिः संकरादिति तत्त्वाभिजनकत्वमेव तादृशतत्त्वं तदवच्छेदकमिति प्रयोजकः स्वानुमितिजनक
तावच्छेदकः तत्तद्व्यक्तिसंयोगविशेषादिति तादृशविजातीयावयवसंयोगादिति तस्य तत्र व्यवहारानुकूलत्वं तदवच्छेदकः
तदवच्छेदकतत्त्वं संयोगविशेषसमवायिसमवेततत्त्वं संबन्धेन समवायेनैव घटादेः अवयवानामिव तेन रूपेण तद्विषय
तत्त्वावच्छेदकत्वं तत्र विशेष्यत्वं तद्भिन्नतया तत्समवायपरस्परसंबन्धे वैशिष्ट्यमिति कोऽयं हेतुः इत्याकाङ्क्षायां साध्यतावच्छेदकतत्त्वे
सामानाधिकरण्यसंबन्धेन तद्धितत्त्वाद्विशिष्टत्वं तत्र तदवयवानामपि तादृशसंयोगस्यापेक्षकत्वात्परस्परासं
बन्धेन तत्तादृशजातिरिति तदवच्छेदकत्वं तत्तद्व्यक्तित्वेन तद्विशिष्टत्वादवयवानां संयोगसाधारण्यात्तदुपस्थापकत्वात् तदवच्छेदकजा
तिधर्मतावच्छेदकत्वमप्युपपद्यते अयं वा तादृशजातिव्यापकत्वेनेति अनुपपत्तिविरोधात्तदुपादेयत्वात् तदवच्छेदकत्वादित्यनेनाहुः
तत्सांकर्यप्रसङ्गः तत्र तावदवच्छेदकत्वोपपत्तेः

न

गा॰ टी॰ शि॰

१२०

त्वेघटत्वादिजातीनां संकरस्तिम्यकोमकदण्डत्वेध्यादिसंबलनत्वलेऽव्यय वंतरोसाहोपगमात्संभवात् अतएव दण्डाही
नान्वैकावयवित्वमितितिद्धान्तः एतेन कोमकदण्डेकत्वव्याप्तेकुसगतजातिसिद्धएवकुम्भादिस्थलेजकत्वमपि परास्तं मैत्तामितिशेषः
कानारंसकसंयोगे वस्तुनिजनकघट सम्मोमिकोजातिस्वयपाटेकेकदण्डत्तड्साहत्वलेन्वतद्दकावयवपरावय
वयोः संयोगस्यइच्छानारंसकतयातस्येवघटघटत्वादप्रमेजनकत्वोपगमादिति नारंसकतावच्छेदकजात्यासंकरस्य
संगइति तस्यएवम्पिय प्रयात्कोमकदण्डअयसंयत्नमादेवघटघटत्वतिनिद्धतत्सयना त्रसंबलनात्तत्रतत्सय
संबलनात्पित्तत्साहसंयोगकरः यतयतरसंयोगसएकारणात्डसपसंयोगात्कलड्सतिनिर्वाह्यतद्धासंयोगेजा
तिभेदोपगमस्यावश्यकत्वात्तेनदण्डत्वकसंयोगएवतादृशीजातिस्तेनघटादिजनकेतत्पुनिरतदण्डांतरसंयो
गसापेक्षात्साहचकदण्डसंयोगात्चक्रोप्सनतिलिकरकपत्वितत्संयोगव्यक्तिलेघटापापपदेर्यवारत्वात् प्रयनतच्च
संयोगादिमूत्वानिम्ब्यपासावेनघटसकुयत्वेक्रियेनादिकोमळदण्डादिसाधारणेन पृथिवीत्वेनेवकुम्भादिजनक
तास्तीतिकिंपतेत्यलिप्रसंगपदेनकुम्भसक्कारिविरोपविरुद्धस्वप्रसक्तलितिसंगतिपिकव्यातुपधाननिरूपपूर्वनिराक
रोतिपदेरिवरकवताम्नात्तेनाभितितक्तिवचकल्कोवापदनुपत्तितरास्परवितेनइव्यत्वेनवात्पात्वेन तल्लालिप राम
त्वेतुलयेघटसाग्निहोपेवचादिपदकपालमितिवोधएवकारणतत्वजनकत्वव्यावच्छिपतेप्रपत्नोपच्छितत्वादितिन १२०

नकताम्रेहतदवच्छेदकस्यस्वस्यापेक्षणीयत्वायाभ्रमिजनकतानपेक्षस्यतदवच्छेदकस्यप्रयनतत्पच्छिनत्वादित्यर्थः
नकतान्वेह तदवच्छेदकस्य वस्तुस्यापेक्षणीयत्वाभ्रमिजनकतानपेक्षस्यतदवच्छेदकस्यत्वावच्छेदकसेभ ५८
आयपकतावितिनियतपूर्ववर्तितावच्छेदकधर्मस्यैवजनकतातेकतयाभ्रमिजनकतयोजनकतावच्छेदकसेभ
दिजनकतावच्छेदकस्यतथात्वावश्यकत्वादित्यर्थः तथा चजनकतात्वेनताद्यधर्मस्यलघात्वाचेतयावीजत्व
तथात्वेलाघवमितिसाधः अन्यथा तत्राभाविप्रतिप्रसक्ततजनकसाधारणेनस्पर्शवत्वादिनादेत्वेनापिघटंप्रतितेन
दृत्येघानलधातुपमेत्वसतंतजनकत्वाचेनसम्बुपधापकत्वेनेघटत्वतासंभवात्कपदिस्थूपधानन्निष्य
यद्यामामपवघटार्थिनानिकपायाक्षयूतालत्वेनासंकंपायात्मकेपगंतव्यत्वादित्यतआह अन्यथेतिअसंतज
नकधाहत्सयएकजनकसेतापरजनकत्वोपगमेघटजनकत्वेनेवेतिविनिगमनाविरहादितिसावः अन्योन्याभ्रये
घपरस्परजनकत्वेनोसयत्वतानसंभवतीतिवोधघटत्वेनकचिलत्वतामतेऽनिसरवीजस्यमनेवाहअतएवेति
अनुगतहेतुतविशेषितुवर्णोवघटत्वादिजातिसंकीर्णत्वासाधारणदण्डवादिजातिविरहेपीत्यर्थः नन्वनुगतीता
यमयासिद्धिकवलितत्वाघटजनकत्वेनचमिजनकतानसंभवतितत्रपन्यस्मिन्नककानुगुणत्वविशेषयातघ
टघटितमिजनकत्वेनहेतुत्वमपितथामित्याशंक्यफलानुगुणत्वं प्रतिक्षेपायप्रतिबंदिस्प्यापितिकिंचेतिर
वफलानुगुणत्वादिजनकत्वेनान्यथासिद्धत्वकापत्तिरपटादिकंनतस्यदर्पकारणं नादण्डवक्रकुलालादिः कारणानमं
नकत्वेनेष्टसाधनताज्ञानादिजनकत्वेनत्वसहेतुत्वप्रसंगेततेनेष्टसाधनताज्ञानत्वादिनेवतापवाच्येतिनत्व

तज्जनकत्वेन गुरुतया अन्यथासिद्धिनिरूपकत्वादिति विशेषः प्रकृते धूमघटयोरित्युक्ते हेतुमद्भावच्छेदेन मनसोऽनुमितिकरणा
तोऽध्यवस्थापयिष्यन् दूषणं तत्र्यो तत्र छेदकपदार्थानां वधिया अनुमितिकरणत्वं निराकरोतीति यद्धर्मावच्छिन्नेत्यादिना तत्त
मत्तघटादिजनकतावच्छेदकतत्तद्व्यक्तित्वादिव्यापकसामान्यधर्मेण सामान्यधर्मावच्छिन्नतत्तद्घटत्वादिजनकतावा
तच्छिन्नत्वं भिन्नसमानकालीनः कार्यतावच्छेदकं स्वव्यापि व्यापकत्वात् तदवच्छेदकावच्छेदेन तज्जनकतावच्छेदका
तव्यापकस्यापि नियतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वात् तज्जनकतावच्छेदकत्वनियतत्वं आरूढं व्याप्यत्वेन तीति
तद्व्यापकरूपेणान्यथासिद्धत्वानितितया व्याप्य सिद्धिनिरूपकत्वाभावस्य तथात्वमिति भावः व्यापकरूपे
तथाव्यापकरूपेणान्यथासिद्धत्वानितितया व्याप्यस्य रूपमेव स्यात् कार्यत्वावच्छिन्नकत्वजनकत्वं व्यादन्यत्वविशेषि
णान्यथासिद्धत्वमुक्तिमाहुरन्यथेति निरूपस्वरूपमेव यस्यावधित्वं साक्षान्नियतपूर्वत्वं व्याहत्य तद्विशेषि
तेनेति ताद्रूप्येण यावदनुपादानपदानमयन्कत्वात् स्वादनेनेति हेतुत्वप्रसंगादितिनियतपूर्ववर्तितायाः अन्यथासिद्धत्वर
विरहस्य वत्तत्वाद्यवच्छेदेन पदार्थ घटितत्वादिति भावः विशिष्टाविशिष्टेति विशिष्टपदार्थोऽणुत्वादिः अविशिष्टपदार्थोऽ
पावत्वादिः परमाणुजनकद्वयणुकस्य समवायिकारणस्थल मात्रे करणत्वविवक्षायां प्रत्यक्षीतिलक्षणापि कारणान्तरासं
पत्त्यादिसाम्यम् विवक्षायां करणान्तरसम्बन्धमात्रांकत्वेन ज्ञातिप्रापि अनुमितावपि तत्त्वाद् मनस एव करणत्वमस्तु अक्ते
म मनसोऽसाधारणत्वमिति काद्याहारस्य विरह मुख्यमनः करणत्वात् फलतः साधारणापदं मनोऽसाधारणकरणेऽस्तु न
५ नस्याव्यवच्छिन्नकरणतावत् कत्वं ज्ञानत्वाने वेयाख्यिकीं योग्युपादिव्याप्तिः अप्रयोजकत्वात् निष्प्रमाण्यकमानसत्वव्यो हिक राम

त्वात् काचिद्विशिष्टमानसत्वस्य ज्ञानेनत्वस्याजन्यत्वादिति भावः करणस्यैव कार्ये चैविध्यमिति नियमतासिद्धेनेन
ध्वांकत्वे करणासेद्धत्वे कार्ये वैविध्यजनकत्वमितिमानस विवेकादिवैजात्यसामग्रीसेद्धत्वेकार्ये वैजात्यप्रयोजकत्वेन चेत् इत्युक्तम्॥
तु करणासेद्धानां नियतमपि तत्सामग्रीति स्वतेप्रत्येकं तु मितिमनस इति पाकजनादिषु रसादीनां कारणासेद्धेपि
सामग्रीवैविध्यात् कार्यवैजात्यमित्यत्रुपयोगानन्वयः तद्धि मनसोऽनुमितिकरणत्वे कथं प्रमाणविभागः प्रत्यक्षप्र
माणात्वातुमानपरिग्रहमनसः इन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षएवान्तर्भावादिति भावः करणविशेषकेतिकरण
तासेद्धेत्वम् एतद्विवेकेयाचैजात्य वैजात्यविशेषणं क्रियावैजात्यात् प्रत्यक्षप्रमितितोऽनुमितिवैजात्याकर
णतासेद्धेत्वेप्रमाणपार्थक्य प्रयोजकत्वादिति भावः अथवा करणविशेषकेतिकरणविशेषणीभूततायाः क्रिया
या पार्थक्यादित्यर्थः तथा च क्रियायाः विशेषणत्वात् सेद्धेनैव विशिष्टसद्व्यपदेशाद् इति भावः अनुमितित्वात् प्रतिबध्यमिति
तावच्छिन्नं वृत्तिव्याप्तिसेद्धेति करणानुमानव्यभिचारादिति भावः अभावज्ञानत्वेनेति अभावत्वज्ञानत्वेनत्वर्थः ते
नव्याप्तिशरीरे सर्वत्राभावत्वेन पदार्थान्तरमानस्य केवलान्वयिनि तत्रानुपपत्तिर्न वा धर्मानियमाधिक्याद्गौरवं विशेषसा
मध्याज्ञत्वप्रसंगगौरवस्याबाधकत्वं विषयनिर्वाहोनिष्प्रत्यक्षत्वहेतुभ्यामनाहत्वान्तत्वेन वेति नत्त्वपक्षात्तत्वस्य पक्षता
घटितत्वात् तच्छरीरे साध्याद्यविशेषात् सर्वत्र वातस्व दृष्टान्तोऽन्वयज्ञानानुपपत्तिरिति प्रकृते पक्षप्रत्यक्षापि वर्णः
धर्मिमात्र नितिलयादुपपत्तानत्वभावात् न्यायानुमानादिति भावः न चैवं धर्मिविषयकत्वं कांचायितसाधर्म्यविषयकत्वान्या

गदा० शि०
१२२

वच्छिन्नतया कारणतावच्छेदककोटौ निवेशानर्हत्वमिति वाच्यं तदुक्तव्यक्तित्वेन कल्पांतरानुसरणात् ज्ञानत्वादेरनुमितिका
रणतावच्छेदकपरामर्शत्वव्यापकत्वेऽपि न तेन रूपेणान्यथासिद्धिः परामर्शत्वस्यानन्तत्वात् तत्त्वापि विशेषरूपावच्छिन्नं
प्रत्येव जनकतावच्छेदकतया ज्ञानत्वापवच्छिन्नजनकतावच्छेदकत्वाभिमतानुमितित्वावच्छिन्नजनकतान्यच्छे
दकत्वात् एतत्प्रसिद्धो [illegible] अनुमितिजनकतावच्छेदकत्वनिराकरणात् अन्यज्ञानत्वेनानुमितिहेतुत्वेऽसं
भोगत्वविसागत्वादिनैव कल्पनहेतुता विशेषसामग्रीति विभसत्वगवारणस्याव्यापकत्वविनिगमकस्य तु लैसत्
हितिवेदनामृत्वादिविनिगमनाविरहेणानानाकारत्वापाद उपगमनात् [illegible] विनिगमनाविरहेणानानुकारणत्वकल्पनापे
[illegible] परामर्शत्वा [illegible] अनतिरिक्तो [illegible] कल्पयितुं [illegible] रूपेणानुमितित्वहेतुकल्पनं [illegible] तेन रूपेण हेतुत्वे च न विनिग
[illegible] रूपतावच्छेदकतयैव तत्सिद्धेः न च तादृशजातेश्चाक्षुषत्वादिना संकरप्रसंगः मानसज्ञान एव तद
[illegible] कारणतावच्छेदकतया [illegible] तत्तत्पदार्थविषयकमानसपरामर्शकल्पनया [illegible] व्याजेनानुमितिप
[illegible] चाक्षुषादिपरामर्श [illegible] तत्तत्पदार्थविषयकत्वेन [illegible] चक्षुर्मनोयोगाधीनत्वस्य [illegible] कल्पनात् चाक्षुषादिसा
[illegible] चाक्षुषादिसामग्र्याः [illegible] संस्कारादिजन्यसंस्काराधीनस्मरणात्मकपरामर्शकल्पनेनानुमित्युत्पादनसंभव
[illegible] चाक्षुषादिपरामर्शेन तत्र लाघवात् [illegible] कल्पनव्याप्यत्वात् अनुमितिहे
तुत्वे [illegible] मनसा [illegible] प्रतिबंधकत्वात् कल्प
[illegible] कल्पनेऽपि [illegible] सामग्र्या [illegible] प्रतिबंधकत्वात् कल्प राम
१२२

नाधिक्येन गौरवात् [illegible] बोधकानामननुगमेन स्मृतिसामग्र्यननुगमात् [illegible] सिद्धस्मृतिसामग्री [illegible] प्रतिबंध
कतया निर्वाहात् न च परामर्शत्वस्य स्मृतित्वव्याप्यत्वे विशेषकारणतायामवच्छेदकघटकतया तत्र
संव्याप्यत्वानिवेशे लाघवं [illegible] परामर्शत्वस्य
[illegible] विशेषकारणतावच्छेदकगौरव
[illegible] अनुमितिजनकतावच्छेदकतया [illegible] विशेषकल्पनेऽपि
[illegible] विनिगमनाविरहेण [illegible] व्यापारविरहेणाकरणत्वाप्रसंगात् ज्ञानत्वेन करणतायां
ाचा
[illegible] विसर्गादीनां परामर्शजनकत
[illegible] अनुमितित्वनिवेशस्याव्यापकत्वेन तत्तत्त्वावच्छिन्नं
[illegible] विशेषकारणताकार्यतावच्छेदके अनुमितित्वनिवेशस्याव्यापकत्वेन [illegible] विशेषकारण
[illegible] अनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति सामान्यतो [illegible] हेतुत्वानिर्युक्तिकमित्यपि परास्तं विशेषकारण
[illegible] कारणतया ज्ञानत्वेन [illegible] व्यापकत्वादिति [illegible] विशेष्यपद
[illegible] अनुमितिं प्रति [illegible] विशेष्यक [illegible]
नवासामान्यतो हेतुत्वं कस्यचिदपि मतं [illegible] तावच्छेदकोटिसंनिवेशे केन रूपेण वक्तुमनुमितित्वावच्छिन्नं

पतिहेतुतेलकोशायाक [illegible] भवोप्यसाव्यभिचारित्वस्य व्यापकत्वेव्याप्तिविषयकत्वनिवेशानमक
कमिसाधनेनाह [illegible] तान्येनैवेति [illegible] न तेनैवनकथंहेतुतोपपत्तहीतिवा व्यासामान्यविशेषयोरैक
[illegible] तुसाधनियम [illegible] मितिप्रलपितहि ज्ञानत्वेनैवहेतुतेत्यनु पंगेणान्वयः त
[illegible] कत्वविशिष्टानस्याप्या [illegible] अथ वाभ्युपगमवादः तत्तस्य सत्ताव
[illegible] भिन्नं [illegible] कारणकार्यतावच्छेदकगर्भत्वमुक्तमितित्यादि निवेशादेवोपप
[illegible] विशेषगुणताव [illegible] मतिमन्तेत्व
[illegible] मितिताव [illegible] ज्ञानत्वादिनाहेतुत्वमपिनिर्दु
[illegible] अधुना न विसाणपरमं [illegible] केवलान्वयिपदस्य प्रसिद्ध्यपरत्व
[illegible] संगतिः लिंगकरणतापक्षेपिकेवलान्वयिसाध्यकव्यतिरेकिहेतौ
[illegible] केवलान्वयि [illegible] पदस्यपर्याप्युत्तारेकत्वायान्व्हीतसाध्यसहचारव्यतिरेके प्रतियोगित्व
[illegible] व्यतिरेकि [illegible] पदस्यपर्याप्य [illegible] तर्सवत्वेन वैयनसहितपक्षकेवलान्वयी तिव्यक्तोन्व
[illegible] व्यतिरेकि [illegible] प्रसिद्धतेनसाध्येकेवलान्वयित्वस्यैवततोज्ञानादितिवाच्यं
[illegible] विरोधः विपक्ष [illegible] राम १२३

[illegible] केवलान्वयिनो [illegible] विपक्ष [illegible] स्याप्यसाव्यापकत्वे [illegible] विपक्षत्वस्ये
[illegible] व्यापकत्वात् [illegible] स्यापितत्वर्भकतो [illegible] साध्यस्य के
[illegible] साध्यासाववासिद्धेः ससवाहेतुमितिसामे
केवलान्वयिताया: केवलान्वय्यनुमानात् [illegible] साध्यासावासाध्यासाव [illegible]
[illegible] हेतोः केवलान्वयित्वे साध्यस्यापि [illegible] व्यापकअन्यथासत्तु [illegible]
[illegible] सत्पद [illegible] भ्युपगमविरोधात् [illegible] केवलान्वयीतिसाध्य
[illegible] व्यापि [illegible] साध्यकतो: परिषदः तत्र व्यतिरेकित्वविशेष्यतया साध्याभावे तस्मै
[illegible] व्यतिरेकि साध्यकतो [illegible] केवलान्वय्यन्तर्गतं तत्र सा
[illegible] केवलान्वयि [illegible] व्यतिरेकि [illegible]
[illegible] व्यतिरेकि [illegible] केवलान्वयि साध्यकाधिकत्वात् [illegible]
[illegible] केवलान्वयिपदे [illegible] साध्यकमिश्रे [illegible]
[illegible] सत्तासाधानतियो गिसाध्यकमिश्रे [illegible]
[illegible] केवलान्वयिसाधक [illegible] अभावप्रतियोगित्वे केवलान्वयित्वमिति साध्य
प्रतियोगिसाध्यक [illegible] केवलान्वयि [illegible] प्रतियोगि [illegible]
[illegible] प्रतियोगिता [illegible]

गा॰ टी॰ सि॰
१२४

भिन्नकेवलान्वयिसिद्धान्तलक्षणस्य केवलान्वयिविदेनसाध्यविशेषणप्रतिपादनएव संगच्छत इति तत्त्वं
मेवतादृशव्याप्यत्वानवच्छिन्नमिति केवलान्वयिपक्षस्य व्यविशेषणप्रतिपादनस्यन केवलसाध्यान्वयविति
तत्पदार्थनिवेशनस्यानवकाशो [illegible] सुपरवात तत्स्य वृत्त्यत्व इकरतमात्राद्व्यासंगतिपरिशाम्यवदुपपत्तेः न
केवलान्वयिसाध्यकत्वे केवलान्वयव्यावृत्तिमद्व्यभिचारितत्त्वात्तथा प्रतियोगित्वे केवलान्वयि विशेषणम
तिमिश्रितत्वे [illegible] नत्तानिमत्त्वेनत्वाद्याभावप्रतियोगित्वस्य [illegible] तत्र केवलान्वयनुमानेऽव्याप्तिदोषः
पक्षत्वादिसाध्यकत्वेवृत्तिरित्यपि केवलान्वयिप्रद्य इत्यत्र नतु सम्पाद्य परं किंतु साध्यमन्वयेऽपि स्वरूपमेव केव
लान्वयिसाध्यकानुमाने तत्र [illegible] इत्यत्वात् नव्याविति सम्पाद्यकवचनात्तद्विरकानुमानपरत्वं केवलान्वय
वर्तनीयमिति रफ्तानां के तत्त्वम [illegible] कत्वात्प्रतियोगित्वस्य तद्धि इति व्यावृत्तिनिश्चित्वस्वसाध्याभाव
पदकत्वाससमानाधिकरणसाध्यकतानां तत्तत्पदाद्व्यावृत्तित्वापि तत्र स्वत्वत्वादि विवक्षणवचनात्तन्नवर्णनमपि संगच्छ
तेकेवलान्वयिप्रत्ययस्य तत्र कृत्वादीनामपि अस्यैकवचनार्थकत्वं विरोधविशेषसमासानामस्यात्तत्त्वएव
पदादिविस्य स्यादि तत्र केवलान्वयित्व निरूपणार्थक तथा सर्वे व्याख्यानमपि संगच्छते तत्र तत्त्वानुमानमिति
कवलस्येविरकवाविवक्षामात्रकथनसमाप्तिः तथापितत्त्वानुमानमिति पदसमासमिति तेन केवलान्वयिपद
नमलेकवृत्तयः पाचितस्या उक्तमानअपदस्य पदार्थं केवलत्वमिलाप्येनव्युदयचनाहरः उद्देश्यतावच्छेदकम्रु

राम
१२४

न्यसामान्यधर्मावच्छिन्नविषयतावच्छेदकेवलान्वयिलक्षणविधेयत्वकच्छेदकबोधकत्वे गन्निर्धारणसंभवात्रचि
तार्थकत्वेन विना सामान्यधर्मावच्छिन्ने: पृथक्त्वपर्यायधर्मस्य सामान्यत्वाभावेन कथं वचनात्संगतेः अतएवध
टपटयोर्न घटपटौ इत्यत्र निर्धारणाद्येन नियमतो द्विवचनापेक्षेति तस्य द्विपदात्मिकाविपक्षे स
तस्याप्रसिद्धेः यदि समाधाय [illegible] तत्पदवाच्यतासाध्याभावप्रतियोगितासाध्यविषयकानुमितिकरणत्वलक्षा
व्यकेवलान्वयनुमानमितिचेत् [illegible] पक्षस्य साध्याभावप्रत्यक्षतया असाध्याधिकरणत्वेपक्षे
नप्रसिद्धाप्रसिद्धिमत्यव तत्र व्याप्तिमाकारत्वपर्यासाध्यप्रतियोगिलक्षण [illegible] काऽप्यायाव्यस्य केव
लान्वयित्वानुपपत्तेः पूर्वपक्षाकलीपत्तयालेत्काभावविपक्षपदस्य साध्याभावत्वपर [illegible] साभिमानस्यतस्वकेवलस्य
मनी [illegible] यनवकलिमतावच्छेदकत्वं दृत्तित्वाद्यभावप्रतियोगित्वं केवलान्वयित्वमितितिरत्राऽयथैव नच के
वलात्मत्वाभावो निरूपितात्तत्त्वसतत्त्वपक्ष केवलव्यतिरेकीतिव्यतिरेकिण्येव स्वप्रमाणे केवलव्यतिरेकिलक्ष
णस्याव्याप्तिः तत्समाप्तम् निश्चितसाध्यसाधनवानमपक्षे [illegible] अनुमानपक्षसिद्धिमाभावप्रसंगात्सर्वलक्षणता
एवमन्वये तिरिसिद्धिरत्रानिश्चितः अन्वयेहेतुसत्त्वस्य तद्वत्व्यतिरेकप्रतियोगिसमानाधिकरणसाध्यपक्ष
व्याप्तिमनहेतुसहचारनिश्चयविषयतासानवतकव्यतिरेकप्रतियोगिप्रकृतसाध्यकानुमितिकरणमिति

लुप्तफलितार्थः अयोगोलकमात्रेवह्निप्रसिद्धिदशायां धूमहेतुकतदनुमानस्य संग्रहाय निश्चयपदं प्रकृतहेतुसहचारविषय
कत्वनिवेशनं अन्वयसहचारनिश्चयस्याप्रामाण्यकालीनत्वं तरीया[illegible]विषयत्वासावमाससम्यात्प्रसंगवारणाय तासा
वेलकालावच्छिन्नसहचारविषयकालीनस्य हेतुसहचारनिश्चयस्य[illegible]विषयत्वस्य चानसाध्यविधेयकत्वस्य सव:
प्रकृतानपि प्रकृतहेतुसहचारनिश्चयोनास्तीत्यप्रसंगः [illegible]निश्चयेतत्पुरुषीयत्वमपि निवेशनीयं अन्यो व्यतिरेकितानि
[illegible]यानप्यतत्सगवतः सहचारनिश्चयस्य तत्पुरुषसंभवः कालविशेषसाध्यादिविशेषित्वपुरुषविशेषेणापि निय
मितव्यतिरेकित्वमित्युक्त एव न च वयं स्पष्टसः प्रकृतहेतुसहचारनिश्चयः क्वचिद्रूपेकत्वापि न प्रसिद्धमिति प्रतिहेतु
केकिनप्यमानं व्याप्तिरेकीनस्यादिति वाच्यं एवं सति तत्कालावच्छिन्नस्य विषयकत्वहेतुसहचारनिश्चयाभाववत्तद्धेतु
कत्वस्य साध्यविधेयकत्वात् अन्यत्र तादृशान्वयसहचारानुमानसाध्यकत्वप्रसिद्धेः पक्षिपक्षकप्रकृतहेतुसहचारनिश्चयोनस्य
कत्वस्य साध्यविशेषणायामगवतः प्रकृतहेतुसहचारनिश्चयविषयकत्वस्याव्यापकत्वात् एतत्कल्पे तत्कालीन
सिद्धतिसर्वथा साध्यतामन्ततो सगवतः प्रकृतहेतुसहचारनिश्चयविषयकत्वस्याव्यापकत्वात् एतत्कल्पे तत्कालीन
तत्कुत्रचिन्मनसहस्य सुतापिपुरुषविशेषणंसवतितत्कालीनताहशनिश्चयस्यातिरेकवत्स्वप्रसिद्धेः साध्येत्य
तिरेकसाधिकानिवेशस्यान्वयसहचाराप्रकृताभावेकवेकान्वयिसाध्यकस्योक्तकेवलान्वय्यनुमानलक्षणा
कानलयस्य वालक्ष्यतातत्पारण्याय वान्वयव्यतिरेकसहचारमात्रेण व्याप्तिनियतत्वे केवलव्यतिरेक्यनुमानं तत्क्रम
तिकृताय व्यतिरेकसहचारे त्वव्याप्तियइतिएव वान्वयपक्षव्यतिरेकसहचारयोर्भेदे वाग्रहः तदपि हेतोस्तज्ञान

मनुतोनुमिताबेवेतन्मरा·धीनत्व·मनुसाध्येतदविषयत्व

स्वावकेवलव्यतिरेकितापत्तिस्तल्लक्षणस्याप्तिरिति वाच्यं अन्वयी तावन्वयव्यतिरेकिसाध्यकेतनेनान्वयसहचारग्रहान
धीनव्यतिरेकिसाध्यकानुमितिफलोपहितकरणत्वस्यापि वक्तव्यीयत्वात् उक्तलक्षणेवानुमितिपदस्य सत्साफल्योपधाय
कत्वाविरहेण्यान्तिप्रसंगात् अनुमितेः सहचारग्रहानधीनत्वं व्यापकमानग्रहद्वाराविवक्षणीयं तथाच तद्ग्रहानधीनत्वं तत्
ग्रहानधीनव्यापकतापहाधीनत्वं तेन केवलव्यतिरेकिताद्यासत्मासाअव्यवस्थितेः प्रकृतसाध्यसाधनसहचारगर्भ
व्याप्तिज्ञानजन्येप्यन्वये पिनक्षतिः अन्वयसहचारनिश्चयानधीनत्वसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या भिन्नत्वं अन्यतामत्र
संयुक्तोजन्यज्ञानमात्रस्यान्वयीपसहचारग्रहाधीनत्वे पिनक्षतिः यत्रसाध्यसाधनसहचारोनास्ति तादृशज्ञानविषयत्व
प्रपरमेश्वरीयसहचारज्ञाननिरूपितानिरुक्तजन्यत्वाप्रसिद्धावपि योगिज्ञानीयत्वाद्द्रुजन्यतामादायातद्दीयज्ञानान्तरप्रसि
द्धासामंजस्यं एवं तुसहचारज्ञानेतत्कालीनत्वं नेनिवेशनीयं कालान्तरीयान्वयसहचारज्ञानस्यकेवलव्यतिरेकितासा
प्रसवानुमिता प्रयोजकत्वात्तादृशानुमितिमादायलक्षणासमन्वयस्यकात्वानिवेशोपि सम्भवात् अन्वयव्यतिरेकि
सहचारज्ञानेपरत्वेनरूपेण व्याप्तिग्रहहेतुत्वसंभवे केवलव्यतिरेकसहचारज्ञानयत्व्याप्तिग्राहकपधायकं तत्रेवका
कातरीणान्वयसहचारग्रहस्य स्वरूपयोग्यत्वेपिनक्षतिः [illegible]उपधानरूपजन्यतायानिवेशनीयत्वात् ज्ञायमानलिंग १२५
करणतानुमितत्वपीयत्वमपि अनुमितौनिवेशनीयं अन्यथा एकस्य पुंसो अन्वयसहचाराद् अन्यस्य व्यतिरेकसहचा
रमाचाधत्रैकलिंगकानुमितिस्तत्रलिंगस्य व्यतिरेकसहचारमात्राधीनानुमितिमादाय तादृशपुरुषीयातिकेवलव्यति

१२६ रकित्वपक्षे हेतुज्ञानस्यानुमानतामेतत्स्वरूपी यत्वमपि न निवेश्यते तत्र व्यापकत्वेन तद्धेतुकत्वेन वानुमितिविशेषणीभाव
तो वह्निः धूमसहचारज्ञानानधीनान्यसाध्यक [illegible] तुकानुमितिकारणीभूतान्वय्यनुमानेनास्ति व्याप्तिः फलोपधानस्यापि
विशेषणत्वोपगमात् लिंगकरणतापक्षे काव्यतिरेकानुमितिक [illegible] पद्मानुमानादाम्नायितादृशाभावात् स्यवृत्ते नैव व्यतिरेकि
त्वापत्तिः एवं च साध्यव्यतिरेकि विशेषणयापक्षे [illegible] साध्यकत्वे साध्यापि चावगाहि यन्नानेकव्याप्ति
रेकसहचारग्रहस्त्वमिति प्रत्यक्षं तदुक्तिमवत् [illegible] ध्यं तु अन्वयव्यतिरेकि लक्षणस्य [illegible] स्यावस्थमत
[illegible] तद्ववहिः [illegible] हेतुसहचारनिश्चयविषयव्यतिरेकप्रतियोगिप्रकारसाध्यका
[illegible] ताद्यर्थः अन्यत्र केवलान्वय्यनुमाने लिंगव्याप्तिवारणाय व्यतिरेकप्रतियोगित्वविशेषणं न
[illegible] व्यतिरेकसहचारमात्रेण व्याप्तिग्रह [illegible] स्य केवलव्यतिरेकि हेतुत्वापत्त्या यथान्वयसहचारमात्रेण व्याप्तिग्रह
[illegible] साध्यकस्य व्यतिरेकि [illegible] केवलान्वय्यनुमानस्यानुमितिनिरूपकत्वात् केवलान्व
[illegible] केवलान्वयिसाध्यकस्य व्यतिरेकि [illegible] एवं सा [illegible] व्यतिरेकि तद्घटितकेवलव्यतिरेक्यादिलक्षणस्यानपि
[illegible] व्यतिरेकि साध्यक [illegible] व्यतिरेकव्याप्यव्यापकं एवमन्वयव्यतिरेकिलक्षण
[illegible] व्यतिरेकि सहचार [illegible] केवलान्वयिसाध्य [illegible] केवलान्वयिन्यतिव्यापकमितस्त्वमेव केवलान्वयित्वा
[illegible] व्यतिरेकि साध्यक [illegible] व्यतिरेकि सहचारमात्र [illegible] सहचारस्यान्वयव्यतिरेकनिरूप्यत्वरूपवैलक्षण्यात् [illegible] राम १२६
रेकानिवेशानुपपत्तेः [illegible] व्याप्तिग्रह [illegible] सहचार